

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Nauk Społecznych

Instytut Nauk Socjologicznych

Magdalena Stefaniak

Nr albumu: 123222

**FUNKCJE ZAŁOŻONE I REALIZOWANE STOWARZYSZENIA ZWIĄZEK
DUŻYCH RODZIN „TRZY PLUS”**

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
ks. dra hab. Stanisława Fela, prof. KUL

Lublin 2022

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ I ORGANIZACJE POZARZĄDOWE.....	13
1.1. Geneza i rozwój organizacji pozarządowych.....	13
1.1.1. Francja.....	14
1.1.2. Niemcy	17
1.1.3. Polska	20
1.2. Współczesne organizacje pozarządowe	25
1.2.1. Organizacje pozarządowe jako grupy interesu	30
1.2.2. Organizacje pozarządowe a organizacje społeczne	32
1.3. Podstawy prawne działalności społecznej w Polsce	34
1.3.1. Cechy charakterystyczne stowarzyszeń	40
1.3.2. Rodzaje stowarzyszeń	41
1.4. Struktury pośrednie w ujęciu katolickiej nauki społecznej.....	47
1.4.1. Państwo pomocnicze w nauczaniu społecznym Kościoła	47
1.5. Rola organizacji pozarządowych w realizacji polityki społecznej	51
1.6. Typologie i funkcje organizacji pozarządowych	57
1.6.1. Funkcje organizacji pozarządowych według Sławomira Nałęcza	59
1.6.2. Funkcje organizacji pozarządowych według Piotra Glińskiego	60
1.6.3. Funkcje organizacji pozarządowych według Stowarzyszenia Klon/Jawor	61
1.6.4. Funkcje organizacji pozarządowych według Władysława Piwowarskiego	66
ROZDZIAŁ II RODZINA	71
2.1. Określenie rodziny	71
2.1.1. Rodzina jako grupa i instytucja społeczna	79
2.1.2. Rodzina podmiotem społecznym	80
2.1.3. Struktura rodziny.....	83

2.1.4. Typy rodzin	85
2.2. Funkcje rodziny.....	87
2.2.1. Funkcje rodziny w ujęciu Zbigniewa Tyszki	88
2.2.2. Funkcje rodziny w ujęciu Jana Szczepańskiego	92
2.2.3. Rodzina i jej funkcje w ujęciu katolickiej nauki społecznej	93
2.3. Polityka prorodzinna w Polsce.....	107
ROZDZIAŁ III ZWIĄZEK DUŻYCH RODZIN „TRZY PLUS” JAKO ORGANIZACJA POZARZĄDOWA	128
3.1. Zarys historii Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus”	129
3.2. Statutowe cele i zadania Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus”	131
ROZDZIAŁ IV METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH	134
4.1. Założenia i procedura badawcza	134
4.2. Dobór badanej próby.....	143
4.3. Charakterystyka badanej zbiorowości.....	144
4.4. Analiza danych zastanych	148
ROZDZIAŁ V FUNKCJA PORZĄDKOWA STOWARZYSZENIA ZWIĄZEK DUŻYCH RODZIN „TRZY PLUS”	158
5.1. Działalność stowarzyszeniowa.....	158
5.2. Działanie na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego dużych rodzin.....	167
5.3. Współpraca z innymi organizacjami	181
5.4. Prowadzenie badań	190
5.5. Współpraca stowarzyszenia z organami władz publicznych	192
ROZDZIAŁ VI FUNKCJA INFORMACYJNA ZWIĄZKU DUŻYCH RODZIN „TRZY PLUS”	201
6.1. Działanie na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych	201
6.2. Dialog z przedstawicielami władz publicznych i znaczących instytucji społecznych.....	206

6.3.	Działalność konsultacyjna w zakresie projektów rozwiązań prawnych	213
6.4.	Publiczne wypowiedzanie się w sprawach dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami.....	220
ROZDZIAŁ VII FUNKCJA AKTYWIZUJĄCA ZWIĄZKU DUŻYCH RODZIN „TRZY PLUS”		232
7.1.	Działania solidarnościowe na rzecz dużych rodzin	232
7.2.	Wspieranie i prowadzenie działalności naukowej	238
7.3.	Organizacja wydarzeń kulturalnych.....	243
7.4.	Wsparcie rodzin wielodzietnych w codziennym życiu.....	245
7.5.	Karta Dużej Rodziny	249
7.6.	Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin	260
ZAKOŃCZENIE		269
BIBLIOGRAFIA		280
SPIS WYKRESÓW		298
SPIS TABEL		298
ANEKS.....		299

WSTĘP

Socjologia, poprzez badanie procesów i struktur społecznych, pozwala lepiej ukazać i zrozumieć złożoną rzeczywistość społeczną. Rzeczywistość ta kreowana jest przez człowieka będącego ze swej natury istotą społeczną, a zatem zdeterminowaną do rozwoju w różnych społecznościach. Człowiek, dzięki relacjom z innymi ludźmi, rozwija potencjał swojej natury, kształtuje swoją osobowość, solidarnie wnosi do tej społeczności istotny wkład i czerpie z niej dobra, które nie byłyby dla niego dostępne w izolacji od innych. Osoba ludzka nie może integralnie się rozwijać poza społeczeństwem, dlatego jest ono potrzebne jej do tego, aby określiła swoje cele życiowe, codzienny sposób funkcjonowania oraz poszukiwała wzorów, według których ma postępować.

Człowiek wśród swoich podstawowych potrzeb, obok potrzeb fizjologicznych oraz potrzeby bezpieczeństwa, odczuwa w sposób naturalny potrzebę przynależności. Potrzeba ta często zaspakajana jest między innymi przez działalność stowarzyszeniową. Skłania ona człowieka do nawiązywania bliskich kontaktów z innymi. Do najbardziej znanych teorii potrzeb ludzkich należy teoria amerykańskiego psychologa A. H. Masłowa, który wychodzi z założenia, że człowiek jest motywowany do działania przez zhierarchizowanie swoich potrzeb. Biorąc pod uwagę kolejność ich zaspokajania, zalicza do nich potrzeby: fizjologiczne (zaspokajanie głodu, pragnienia itp.); bezpieczeństwa (pewność, stabilność, wolność od lęku itp.); społeczne (kontakty interpersonalne, miłość, przynależność); szacunku (osiągnięcia, prestiż); samorealizacji (zrealizowanie własnych zainteresowań, zdolności, poznanie itp.)¹. W tym ujęciu przedmiot działalności stowarzyszeniowej mającej na celu zabieganie o interesy konkretnej grupy społecznej sytuowałaby się niemal na szczycie piramidy potrzeb ludzkich. Jeśli nawet nie uwzględnić celów działalności stowarzyszeniowej w obszarze potrzeb fizjologicznych, co w przypadku niektórych stowarzyszeń byłoby dyskusyjne (mają one czasem na celu walkę z głodem, ubóstwem itp.), to z pewnością ludzie zrzeczają się w celu wzmocnienia swojego poczucia bezpieczeństwa politycznego, militarnego, ekonomicznego oraz w celach, które mieszczą się w obrębie potrzeb społecznych, np. szacunku i samorealizacji.

¹ E. B. Hilgard, *Wprowadzenie do psychologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1967, s. 193; *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, red. A. K. Koźmiński, W. Piotrowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 316–317.

W obszarze realizacji tej potrzeby istotną rolę odgrywają organizacje pozarządowe. Idea społeczeństwa obywatelskiego wskazuje na to, że w ustroju demokratycznym powinny funkcjonować różnego rodzaju stowarzyszenia i inne grupy społeczne, które organizowane są niezależnie od państwa. W taki sposób władza centralna w państwie może być odpowiednio ograniczana w duchu zasady pomocniczości, a społeczeństwo dzięki temu będzie w stanie przeciwstawić się wszelkiego rodzaju dążeniom autorytarnym i zmierzać do modelu społeczeństwa obywatelskiego. Stowarzyszenia i inne organizacje pozarządowe nie tylko osłaniają jednostkę przed nadmierną ingerencją władzy publicznej, ale też są przestrzenią do wyrażania, uzgadniania i realizacji interesów różnych grup społecznych. Człowiek może więc w takiej organizacji nie tylko uczyć się wzajemnego zaufania i uczestnictwa w systemie demokratycznym, ale nabywa również umiejętności obywatelskich i wspólnego działania. Strategia ta wpisuje się również w proces rozwoju społecznego rozumianego jako powiększenie dorobku naukowego i kulturalnego społeczeństwa, tworzenie coraz lepszych warunków życia ludzi oraz doskonalenie form współpracy i współistnienia społecznego².

Celem niniejszej dysertacji jest zbadanie działalności stowarzyszenia Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus” (dalej: ZDR3+) w Polsce w perspektywie założonych statutowo funkcji, a następnie weryfikacja ich realizacji na podstawie faktycznie urzeczywistnianych przez stowarzyszenie zadań i projektów. W ostatnich latach nastąpił w Polsce widoczny wzrost aktywności różnego rodzaju stowarzyszeń i innych form organizacji społecznych. Aktualnie zarejestrowanych jest 138 000 organizacji pozarządowych. W tym 107 000 stowarzyszeń oraz 31 000 fundacji (według rejestru REGON, stan na koniec 2021 roku). Każdego roku rejestrowane są nowe organizacje. Tylko w 2021 roku przybyło ich około 5 000. Przy tym, według danych GUS około 50% zarejestrowanych organizacji faktycznie działa i stara się spełniać swoje funkcje³.

² A. Pasek, *Potrzeby społeczne związane z rozwojem społeczeństwa*, „Zeszyty Naukowe. Zbliżenie Cywilizacyjne” 2019, nr 1, s. 57–58.

³ B. Charycka, M. Gumkowska, J. Bednarek, *2021 kondycja organizacji pozarządowych – najważniejsze fakty*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2022, s. 5, https://api.ngo.pl/media/get/176021?utm_medium=email&utm_source=getresponse&utm_content=%F0%9F%9F%A0%20Raport%20E2%80%9CKondycja%20organizacji%20pozarz%C4%85dowych%2021%E2%80%9D%21&utm_campaign= (dostęp: 20.05.2022 r.).

Sytuacja ta jest niewątpliwie rezultatem przemian ustrojowych lat dziewięćdziesiątych XX w. Umożliwiły one powstanie nowej przestrzeni społeczno-gospodarczej, którą wcześniej wypełniało państwo. Wśród przyczyn dynamicznego rozwoju liczby stowarzyszeń i organizacji pozarządowych nie można pominąć zarówno wzrostu zapotrzebowania społecznego ze strony różnych grup społecznych, jak i również spadku zaufania społeczeństwa do instytucji publicznych, które coraz częściej nie są w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb i oczekiwań obywateli.

Wyjściowym warunkiem powołania do istnienia stowarzyszenia w Polsce jest obecność co najmniej siedmiu osób mających wspólne dążenia (do 2015 r. było potrzebnych piętnaście osób o takim samym dążeniu, aby mogły założyć stowarzyszenie). Klasyczna definicja stowarzyszenia ujmuje je jako dobrowolne i trwałe zrzeszenie o celach niezarobkowych⁴. Dobrowolność stowarzyszenia polega głównie na swobodzie inicjatywy zrzeszania się. Od woli założycieli zależy czy stowarzyszenie powstanie, jak też czy zostanie rozwiązane. Stowarzyszenie jest trwałe przy zmieniającym się jego składzie, oznacza to więc, że jedni jego członkowie mogą odchodzić, a inni mogą do niego przystąpić. Stowarzyszenie samodzielnie określa swoje cele, programy działania oraz struktury organizacyjne. Samodzielnie również uchwała wewnętrzne regulacje dotyczące swojej działalności. Stowarzyszenie jest zarządzane w sposób demokratyczny, oznacza to zatem, że strategiczne decyzje podejmuje walne zebranie członków. Innymi obowiązkowymi organami stowarzyszenia są zarząd, który wykonuje wolę walnego zgromadzenia i koordynuje bieżącą działalność stowarzyszenia oraz organ kontrolny np. komisja rewizyjna. Prowadzenie stowarzyszenia wymaga od jego członków posiadania kompetencji społecznych i komunikacyjnych oraz otwartości i poszanowania procedur demokratycznych, które dają głos każdemu jego członkowi. Stowarzyszenie opiera swoją aktywność na pracy społecznej członków, ich zaangażowanie na rzecz stowarzyszenia jest jego istotą. Może ono również zatrudniać pracowników oraz współpracować z wolontariuszami spoza organizacji. Stowarzyszenie nie jest podmiotem, którego celem jest generowanie zysku, ponieważ priorytetowe znaczenie ma dla niego prowadzenie działań społecznych⁵. Stowarzyszenia są więc organizacjami pozarządowymi, które są formą samoorganizacji społeczeństwa

⁴ B. Charycka, M. Gumkowska, *Forma ma znaczenie. Stowarzyszenia i fundacje*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2019, s. 4, <https://api.ngo.pl/media/get/127153> (dostęp: 20.05.2022 r.).

⁵ Tamże, s. 6.

obywatelskiego. Zrzeszeni w nich obywatele nie kierują się względami ekonomicznymi, lecz zaspokojeniem interesów rozumianych jako właściwe dla nich, niekiedy partykularne, dobro wspólne.

Władysław Piwowski uważa, że z socjologicznego punktu widzenia organizacje pozarządowe powinny być traktowane jako grupy interesu. Każda z nich reprezentuje różne, czasem sprzeczne ze sobą interesy, broniąc ich wobec zagrożeń społecznych, gospodarczych, kulturowych oraz wobec innych grup społecznych. Przyjmuje on, że organizacje pozarządowe pełnią trzy funkcje w społeczeństwie: porządkową, informacyjną i aktywizującą. Funkcja porządkowa organizacji pozarządowych pozwala na „porządkowanie” interesów społecznych, przyporządkowywanie ich do poszczególnych grup w społeczeństwie. Jest to istotne w perspektywie nieuniknionej walki o współzawodnictwo i wpływy. Dzięki temu organizacje kumulują i kanalizują swoje interesy jako przedstawiciele danej grupy społecznej. Zanim jednak interesy danej organizacji zostaną przedstawione społeczeństwu, ale też władzy publicznej i zaczną wywierać wpływ na kształt tego społeczeństwa, organizacje pozarządowe umożliwiają ich pogrupowanie i uporządkowanie.

Funkcja informacyjna z kolei polega na przekazywaniu odpowiednim instancjom publicznym przez organizacje pozarządowe zebranych, pogrupowanych informacji na temat problemów, z którymi zmagają się wybrana grupa społeczna, reprezentowana przez organizację. Dzięki temu władza ustawodawcza i wykonawcza, w tym osoby stojące na czele różnych instytucji publicznych - państwowych i samorządowych otrzymują kompetentną, oddolną wiedzę dotyczącą różnych grup społecznych.

Ostatnia, wyróżniona przez Piwowskiego funkcja – aktywizująca jest gwarancją społecznej autonomii, wolności oraz uczestnictwa w systemie demokratycznym. Realizacja tej funkcji polega na samodzielnym, świadomym i odpowiedzialnym zaangażowaniu organizacji pozarządowych w rozwój społeczny oraz budowanie dobra wspólnego. Przywołana tu klasyfikacja funkcji zostanie opisana w części metodologicznej niniejszej rozprawy. Na podstawie tego podziału analizie poddane zostaną funkcje ZDR3+, a w ich ramach szczegółowe działania tego stowarzyszenia.

Opis stowarzyszeń działających na rzecz rodzin wielodzietnych w Polsce jest zabiegiem dosyć złożonym. Problematyka rodzin wielodzietnych jest obszarem badawczym, który wymaga podejścia wieloaspektowego i interdyscyplinarnego, ponieważ sam przedmiot badań jest zjawiskiem złożonym i podlegającym ciągłym

przemianom. Jednym z takich aspektów są oddolne inicjatywy obywatelskie członków rodzin wielodzietnych oraz organizacje pozarządowe zajmujące się problematyką wielodzietności. Przykładem organizacji, będącej przejawem oddolnej aktywności obywateli, których łączy wielodzietność jest wspomniane już stowarzyszenie ZDR3+. Organizacja ta powstała z poczucia wartości rodzin wielodzietnych oraz jako sprzeciw wobec niesprawiedliwego traktowania tych rodzin w polskim systemie społeczno-politycznym i prawnym. Czasowo, początków stowarzyszenia można poszukiwać na przełomie 2005/2006 r. U jego zaczątków znalazły się rodziny wielodzietne z okolic Warszawy, które zaczęły się wymieniać swoimi poglądami dotyczącymi życia rodzinnego i jego specyfiki. Stąd też pierwotnym celem stowarzyszenia było podjęcie działań na rzecz interesów społecznych i ekonomicznych rodzin wielodzietnych oraz poprawa ogólnego wizerunku i odbioru społecznego takich rodzin. ZDR3+ od samego początku nosi znamiona stowarzyszenia w klasycznym rozumieniu tego pojęcia: powstał w sposób dobrowolny, oddolny, w celach niezarobkowych i dla reprezentacji interesów społecznych. Założyciele stowarzyszenia wykazali się posiadaniem kompetencji społecznych, komunikacyjnych oraz otwartością i poszanowaniem reguł demokratycznych. Z małego oddziału pod Warszawą, stowarzyszenie urosło do rozmiarów ogólnopolskich: obecnie ma trzy oddziały wojewódzkie: łódzki, małopolski i wielkopolski oraz około stu lokalnych kół na terenie całego kraju (Koła Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus”)⁶.

W polskiej literaturze socjologicznej, szczególnie po roku 1989, miał miejsce renesans publikacji zajmujących się działalnością stowarzyszeniową. Publikacje te najczęściej w ujęciu teoretycznym zajmują się podziałem organizacji pozarządowych na różne kategorie oraz ustalaniem ich funkcji. Pewien deficyt występuje na polu empirycznych badań socjologicznych w tym obszarze. Nie ma zbyt dużo współczesnych opracowań empirycznych dotyczących organizacji pozarządowych, które zajmują się wielodzietnością w Polsce.

Niniejsza praca wpisuje się nurt badań dotyczących wielodzietności w Polsce oraz funkcjonowania stowarzyszeń w Polsce działających w tym obszarze. Dostępna literatura pozwala na wyróżnienie badań dotyczących postrzegania przez Polaków wielodzietności,

⁶ Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Koła i oddziały*, <https://www.3plus.pl/pl/kola> (dostęp: 25.05.2022 r.).

rodziny w dobie przemian, macierzyństwa wielodzietnego w opinii kobiet czy sytuacji społeczno-bytowej rodzin wielodzietnych w danym regionie Polski. Te ostatnie często są realizowane na potrzeby ośrodków pomocy społecznej. Istnieje szereg dostępnej literatury opisującej stowarzyszenia w Polsce, ich rozwój, funkcjonowanie oraz opinie Polaków na temat organizacji pozarządowych w Polsce. Mimo sporej różnorodności publikacji naukowych z obszaru organizacji pozarządowych oraz socjologii rodziny, badania na temat stowarzyszeń działających na rzecz dobra rodzin wielodzietnych stanowią pewną niszę. Jak dotąd, nie powstała praca analizująca w miarę całościowo funkcje i działania stowarzyszenia ZDR3+. Niniejsza dysertacja jest próbą wypełnienia tego braku oraz umożliwienia nowego spojrzenia na rodziny wielodzietne w szerokim spektrum ich egzystencji i funkcji, jakie pełnią w życiu społecznym. Stanowi ona pewne szersze ujęcie samej kategorii dużej rodziny i wielodzietności, ponieważ osadza przedmiot badań w kontekście oddolnej inicjatywy obywatelskiej oraz bada problem zarówno u samego źródła (wywiady z rodzicami, działaczami stowarzyszenia), jak też na płaszczyźnie instytucjonalnej (wywiady z politykami i działaczami samorządowymi).

Badania empiryczne, których wyniki wykorzystano w niniejszej dysertacji zostały przeprowadzone wśród dwóch grup. Pierwszą grupę stanowili wybrani samorządowcy i politycy, drugą zaś działacze stowarzyszenia ZDR3+. W badaniu wzięło udział 28 osób. Badania przeprowadzone zostały w 2014 roku w różnych miejscowościach naszego kraju. Przeprowadzono je za pomocą indywidualnych wywiadów pogłębionych, które stanowiły jedno z narzędzi badawczych. Drugim narzędziem badawczym była analiza dokumentów zastanych, głównie dokumentów statutowych stowarzyszenia, dokumentacji realizowanych projektów i inicjatyw.

Niniejsza praca jest próbą odpowiedzi na pytania, jakie funkcje i działania zostały założone przez ZDR3+ oraz jakie funkcje i działania udało się zrealizować w badanym okresie jego funkcjonowania, a więc od chwili zawiązania się stowarzyszenia do roku 2019. W pracy sformułowano również szczegółowe pytania badawcze, podzielone na trzy grupy (przypisane od każdej z trzech funkcji stowarzyszenia). Jako swoisty klucz analityczny założonych i realizowanych przez stowarzyszenie funkcji przyjęło typologię funkcji wyżej scharakteryzowanych, autorstwa W. Piwowarskiego. Składają się na nią następujące funkcje: porządkowa, informacyjna i aktywizująca.

W celu przedstawienia projektu badawczego – jego podstaw teoretycznych, założeń badawczych, metodologii badań i ich wyników rozprawie nadano strukturę

składającą się z siedmiu rozdziałów. W rozdziale pierwszym, stanowiącym teoretyczne wprowadzenie do zagadnień związanych z genezą i rozwojem organizacji pozarządowych oraz ich funkcji, przedmiotem rozważań są kwestie dotyczące w głównej mierze organizacji pozarządowych w Polsce, ich genezy, historycznych uwarunkowań i ram prawnych ich funkcjonowania. Ponieważ idea stowarzyszania się sięga odległych czasowo chrześcijańskich praktyk z obszaru dobroczynności, obok socjologicznego paradygmatu, przyjmuje się paradygmat katolickiej nauki społecznej, szczególnie jeśli chodzi o część pracy poświęconej genezie stowarzyszeń oraz idei solidarności społecznej i subsydiarności. Zagadnienia poruszone w tym rozdziale są teoretyczną podstawą dociekań w części empirycznej niniejszej dysertacji.

Rozdział drugi, wchodzący w skład części teoretycznej tego studium, porusza takie zagadnienia, jak: rodzina, funkcje rodziny, rodzina w ujęciu katolickiej nauki społecznej, polityka prorodzinna w Polsce. Celem rozważań tego rozdziału jest zaprezentowanie aspektowe ukazanie różnych socjologicznych teorii rodziny oraz zdefiniowanie rodziny wielodzietnej. Zagadnienia poruszone w tym rozdziale stanowią istotne ramy teoretyczne dla części empirycznej niniejszej dysertacji.

Trzeci rozdział poświęcony jest stowarzyszeniu ZDR3+. Zawiera on krótką charakterystykę stowarzyszenia oraz jego celów statutowych i zadań. Ta część pracy jest pewnym „pomostem” pomiędzy teorią a empirią niniejszej dysertacji, ponieważ w znacznej mierze odnosi się do pierwszej części problemu badawczego, mianowicie do funkcji założonych stowarzyszenia, a więc tych deklarowanych w dokumentach statutowych, programach działaniach i planach wyrażanych w wywiadach przez ekspertów.

Rozdział czwarty zawiera niezbędne elementy składające się na metodologię badań stojących u podstaw tego studium. Zostały w nim omówione: przedmiot i cel badań, założenia badawcze oraz procedurę badań. Ponadto zawarto w nim również charakterystykę badanej zbiorowości pod względem społeczno-demograficznym.

Piąty rozdział poświęcony jest funkcji porządkowej stowarzyszenia. Zawiera charakterystykę wyróżnionych w ramach tej funkcji pięciu kluczowych działań ZDR3+: działania stowarzyszenia i rola stowarzyszenia, działanie na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego rodzin, współpraca z innymi organizacjami, prowadzenie badań, współpraca stowarzyszenia z organami państwa. Każde z działań zostało opisane z wykorzystaniem wyników z indywidualnych wywiadów pogłębionych

(dalej: IDI, ang. *Individual In-Depth Interviews*) oraz analizy źródeł zastanych. W podsumowaniu tego rozdziału, jak też dwóch ostatnich, podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy założona funkcja została/jest realizowana przez ZDR3+.

Szósty rozdział zawiera analizę funkcji informacyjnej stowarzyszenia. Zostały w nim wyróżnione i scharakteryzowane cztery działania, za pomocą których ZDR3+ pełni tę funkcję. Działania te, to: działanie na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych, dialog z przedstawicielami władz publicznych i znaczących instytucji społecznych, przedstawianie propozycji rozwiązań prawnych, wypowiedanie się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami. Tak jak we wcześniejszym rozdziale, działania ZDR3+ zostały opisane na podstawie wyników pochodzących z przeprowadzonych wywiadów i analizy źródeł zastanych.

Ostatni rozdział dysertacji poświęcony jest funkcji aktywizującej, do której wyróżniono i przyporządkowano sześć działań stowarzyszenia: działania solidarnościowe na rzecz dużych rodzin, wspieranie i tworzenie szeroko rozumianej działalności naukowej, organizacja wydarzeń kulturalnych, wspieranie rodzin wielodzietnych w codziennym życiu, Karta Dużej Rodziny (KDR) oraz Ogólnopolskie Zjazdy Dużych Rodzin. Także tutaj źródłowy materiał stanowiły dane pochodzące z przeprowadzonych wywiadów IDI oraz analizy źródeł zastanych.

W zakończeniu pracy podjęto próbę podsumowującej charakterystyki wyróżnionych w ramach trzech założonych funkcji działań ZDR3+ oraz dania zwięzłych odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Przedstawiono również sugestie dotyczące dalszych badań związanych z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się wielodzietnością w Polsce. Całość pracy dopełnia aneks, w którym umieszczono dwa scenariusze wywiadu dla dwóch grup (samorządowców/polityków i działaczy stowarzyszenia).

ROZDZIAŁ I

ORGANIZACJE POZARZĄDOWE

1.1. Geneza i rozwój organizacji pozarządowych

Instytucje dobroczynne, fundacje, towarzystwa filantropijne czy rozmaite stowarzyszenia to przykłady organizacji społecznych, które podejmują działania na rzecz zaspokajania potrzeb społecznych. W Europie mają one wielowiekową historię. Ukazanie ich początków i rozwoju w perspektywie historycznej pozwoli lepiej zrozumieć m.in. ich różnorodność i specyfikę.

W Europie załóżki działalności organizacji społecznych pojawiają się już w okresie średniowiecza. Wtedy to powstają pierwsze fundacje oraz formalne gildie rzemieślnicze i religijne⁷. Natomiast pierwsze stowarzyszenia o charakterze niesformalizowanym zakładano pod koniec XVI w. zarówno w Anglii, jak i we Francji. W późniejszym czasie powstają towarzystwa dobroczynności, związki pomocy wzajemnej, zrzeszenia i spółdzielnie⁸.

Dynamizacja rozwoju organizacji w Europie była możliwa dzięki inspiracjom instytucji społecznych płynących z nauczania Kościoła katolickiego i Kościoła protestanckiego. W okresie oświecenia, wskutek rozwoju koncepcji liberalnych oraz socjalistycznych, rozwinęły się również oddolne działania świeckie, w których ramach zaczęły powstawać instytucje społeczne. Zróżnicowanie kulturowe, polityczne i ekonomiczne różnych krajów europejskich, spowodowało, że historia organizacji społecznych rozwijała się odmiennie w różnych częściach Europy⁹.

W związku ze zróżnicowanym rozwojem organizacji i instytucji społecznych w różnych uwarunkowaniach geograficznych i społeczno-gospodarczych na naszym kontynencie, warto przyjrzeć się temu procesowi w poszczególnych krajach europejskich. Pozwoli to na lepsze zobrazowanie zarówno genezy, jak i rozwoju współczesnych organizacji pozarządowych. Na szczególną uwagę zasługują tu dwa państwa zachodnie, które rozwinęły praktykę pozarządowego zrzeszania się dla celów

⁷ E. Leś, *Organizacje społeczne. Studium porównawcze*, Phare Dialog Społeczny NGOs, Warszawa 1998, s. 18.

⁸ Tamże, s. 17.

⁹ Tamże.

społecznie użytecznych, a są nimi Francja i Niemcy. Po ich omówieniu zaprezentowana zostanie geneza tego typu zrzeszeń w Polsce.

1.1.1. Francja

Rozwój organizacji społecznych we Francji jest ściśle powiązany z przyjęciem katolicyzmu przez ten kraj w V w. W historii ewolucji francuskich organizacji społecznych można wyróżnić cztery główne fazy. Pierwsza z nich miała miejsce w okresie od wczesnego średniowiecza do wybuchu Rewolucji Francuskiej. Zainicjowana w tamtym czasie działalność społeczna objęła podstawowe dziedziny życia. Na początku były to usługi opieki społecznej i medycznej oraz gildie wspierające rzemiosło i handel, a w XVIII w. kluby polityczne oraz organizacje praw człowieka. W tym czasie działalność organizacji społecznych poszerzyła się o świadczenia pomocy medycznej dla najuboższych. Tworzono wówczas lekarskie punkty konsultacyjne oraz bezpłatne izby chirurgiczne. Niekiedy punkty te przewyższały jakością swoich usług szpitale publiczne, dzięki temu stały się one pierwowzorem współczesnych organizacji non profit w dziedzinie opieki medycznej. Najstarszymi tego typu instytucjami były parafie oraz opactwa benedyktynów. Miały one za zadanie wspierać najuboższych, a więc między innymi otaczały opieką chorych i niedołączonych oraz prowadziły szkoły¹⁰.

Okres Kontreformacji wzmocnił znaczenie zakonów i Kościoła katolickiego w dziedzinie opieki społecznej i edukacji. Zakon Sióstr Miłosierdzia założony z inicjatywy świętego Wincentego a Paulo, wprowadził nowatorskie wówczas rozwiązania z dziedziny organizowania opieki nad dziećmi osieroconymi, np. prawo do nauki zawodu na równych prawach otrzymały dzieci, które utraciły swoich rodziców oraz dzieci pozamałżeńskie. Zakon jezuitów natomiast rozwinął szkolnictwo, które po dziś jest częścią organizacji non profit we Francji¹¹.

W okresie oświecenia pojawiają się liczne kluby społeczne, naukowe, grupy muzyczne, literackie, towarzystwa polityczne i filozoficzne. Ich celem był sprzeciw wobec niewolnictwa i antysemityzmu, opowiadanie się za tolerancją religijną, a ponadto

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

podejmowanie zagadnień praw i odpowiedzialności jednostki, państwa i społeczeństwa za ww. zjawiska społeczne¹².

Drugi etap rozwoju organizacji społecznych we Francji przypada na lata od wybuchu Rewolucji Francuskiej do wprowadzenia ustawy o stowarzyszeniach w 1901 r. Etap ten można nazwać okresem konfrontacji. Od roku 1789 wszystkie instytucje społeczne stały się przedmiotem ataku ze strony władzy. W wyniku rewolucji, która miała miejsce w 1789 r. na mocy dekretu d'Allarda z 1791 r., stanowczo zahamowano działalność cechów rzemieślniczych. W tym samym roku uchwalono ustawę *Le Chapelier*, która zakazywała działalności zakonom, szkołom katolickim, organizacjom dobroczynnym, szpitalom i stowarzyszeniom – oprócz klubów politycznych¹³.

Lata 1791–1901 cechuje interwencjonizm państwa w sferze zaspokajania potrzeb społecznych. Przejawia się on w sekularyzacji wielu instytucji dobroczynnych, a dodatkowo została wprowadzona bezpłatna edukacja publiczna. Jednak na skutek braku regulacji warunków pracy robotników, zaczęły odradzać się stowarzyszenia. Polegały one na wzajemnej pomocy (w sytuacjach takich jak np. wypadek w pracy, bezrobocie, choroba), przyjmując postać tajnej organizacji działającej w ukryciu. Powstawały one głównie w ośrodkach miejskich¹⁴. W latach 1815–1848 nastąpiła pewna poprawa warunków funkcjonowania Kościoła, a w nim zakonów. Odzyskały one bowiem prawo organizowania stowarzyszeń oraz prowadzenia szkół podstawowych i średnich. W tym samym czasie rozpowszechniały się wolnomularskie towarzystwa filantropijne (*Societe philanthropique*), z inicjatywy których powstawało wiele instytucji dobroczynnych. Dopiero jednak w 1864 r. całkowicie uchylono zakaz tworzenia zrzeszeń, a zakaz zakładania związków zawodowych zniesiono w 1884 r. Natomiast w roku 1898 zalegalizowano istnienie towarzystw pomocy wzajemnej. Warte podkreślenia jest to, że Karta ds. Wzajemności (*Charte de la Mutualite*) została stworzona w tym samym roku i jej celem była regulacja statusu towarzystw pomocy wzajemnej oraz zakres ich działań. W ten sposób zostały wyodrębnione trzy typy towarzystw pomocy wzajemnej: towarzystwa zwykłe, towarzystwa zatwierdzone oraz towarzystwa pomocy wzajemnej uznanej przez państwo. Działalność tych towarzystw skupiała się na zapewnieniu

¹² Tamże.

¹³ M. Kazimierzczuk, *Wolność zrzeszania się w związki zawodowe w polskim porządku prawnym*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2015, s. 19.

¹⁴ E. Leś, *Organizacje społeczne...*, s. 17.

pomocy w razie wystąpienia jakiegoś ryzyka socjalnego, np. choroby, wypadku przy pracy, starości¹⁵.

Na lata 1901–1945 przypada trzecie stadium rozwoju organizacji społecznych we Francji. Dzięki ustawie z 1901 r. stowarzyszenia świeckie zostały ostatecznie zalegalizowane. Przyczyniło się to do poprawy relacji pomiędzy państwem a tymi organizacjami. Encyklika ówczesnego papieża Leona XIII *Rerum Novarum* (1891 r.) stała się inspiracją dla tworzenia ruchów filantropijnych pracodawców. Dzięki temu zaczęły powstawać quasi-fundusze emerytalne, zasiłki rodzinne oraz osiedla przyfabryczne¹⁶.

W latach dwudziestych i trzydziestych XX w. nastąpił wzrost ubóstwa. Państwo nie posiadało publicznych programów pomocy finansowej najuboższym. Dzięki temu wzrosła rola organizacji charytatywnych. W latach 1940–1944 wiele organizacji działających na podstawie ustawy z 1901 r. zostało rozwiązanych. Rząd Vichy powołał do istnienia prorządowe organizacje. W ten sposób część organizacji pozbawionych możliwości legalnego działania przeszła do działalności podziemnej¹⁷. W tym samym roku powstała ustawa gwarantująca wolność tworzenia stowarzyszeń. Wskutek wprowadzenia przez nią zakazu dystrybucji zysków przez stowarzyszenia, można je z łatwością odróżnić od przedsiębiorstw. Stowarzyszenia mogą więc przybierać trzy formy: zarejestrowane, niezarejestrowane oraz użyteczności publicznej. Stowarzyszenia użyteczności publicznej realizują cele i zadania publiczne, posiadają zwolnienia podatkowe, a Rada Państwowa nadaje im status¹⁸.

Ostatnia faza rozwoju organizacji społecznych we Francji przypada na lata po zakończeniu II wojny światowej. Faza ta jest przełomowa. Powojenna ekspansja systemu zabezpieczenia społecznego we Francji wdrożyła system ubezpieczeń obowiązkowych. Ubezpieczenia te obejmowały wszystkich obywateli, więc dzięki nim towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych i organizacje społeczne zaczęły zmieniać swoje funkcje. Od połowy lat sześćdziesiątych XX w. można było zaobserwować wyjątkowy rozwój

¹⁵ Tamże, s. 19.

¹⁶ Zob. M. Florczyk, *Encyklika "Rerum novarum" a korporacje rzemieślnicze*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2003, nr 2, s. 11–23.

¹⁷ J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Wydawnictwo Ossolińskich, Warszawa 1978, s. 623.

¹⁸ J. Fundaliński, *Perspektywy rozwoju zarządzania społecznego w sektorze organizacji non profit w Polsce*, Difin, Warszawa 2013, s. 51.

organizacji. Organizacje społeczne zaczęły działać zarówno w dziedzinie usług społecznych, opieki zdrowotnej, ochrony środowiska, jak też praw kobiet i to na poziomie współpracy międzynarodowej.

Okres, w którym organizacje społeczne rozwinęły się najbardziej, przypadają na czas rządów socjalistów. Administracja prezydenta F. Mitteranda w 1982 r. wprowadziła zachęty i zwolnienia podatkowe oraz subsydia, które przyczyniły się do powstania wielu organizacji. Według założeń reformy o decentralizacji, organizacje społeczne, stowarzyszenia, towarzystwa pomocy i fundacje rozpoczęły działania z zakresu zadań publicznych w dziedzinie usług społecznych oraz w obszarze zatrudnienia.

1.1.2. Niemcy

Podobnie jak w przypadku Francji, Niemcy to kraj, w którym katolicka nauka społeczna znalazła podatny grunt i zyskała solidne fundamenty jako nauka. Warunki powstania organizacji społecznych w Niemczech określała tradycja samorządności oraz zasada pomocniczości. Zlikwidowanie systemu feudalnego na początku XVIII w. i wprowadzenie samorządów miejskich, dało początek działalności obywatelskiej w życiu publicznym. Tworzące się wówczas izby handlowe i przemysłowe oraz wolne stowarzyszenia zawodowe, zaczęły pełnić ważne funkcje, takie jak: ekonomiczną czy integracji politycznej. Państwo pełniło wobec nich kontrolę polityczną i instytucjonalną¹⁹.

Zasada samorządności była pierwszym instytucjonalnym systemem porządkującym kontakty państwa z instytucjami społecznymi w Niemczech. W latach 80. I 90. XIX w. powstające towarzystwa ubezpieczeniowe były w dużej mierze instytucjami niezależnymi od państwa. Zarządy składały się z przedstawicieli pracodawców i pracowników, jednak cały czas były poddane ścisłej kontroli państwa.

W 1848 roku powstała protestancka organizacja społeczna – *Diakonisches Werk*, a w roku 1897 organizacja charytatywna Kościoła katolickiego *Caritas*. Te dwie organizacje miały istotny wpływ na rozwój organizacji lokalnych o charakterze religijnym. W 1863 r. powstał Niemiecki Czerwony Krzyż, w 1917 r. Dobroczynność Żydowska (*Zentralwohlfahrtsstelle der Juden in Deutschland*), w 1919 r. Dobroczynność Robotnicza (*Arbeiterwohlfahrt*), rok później zaś Parytetowy Związek Socjalny

¹⁹ E. Leś, *Organizacje społeczne ...*, s. 23.

(*Deutscher Paritätischer Wohlfahrtsverband*)²⁰. Wszystkie wyżej wymienione organizacje stały się niezastąpionym podmiotem zaspokajania potrzeb socjalnych społeczeństwa niemieckiego²¹.

Decydujący wpływ na niemiecką politykę przed i po III Rzeszy miał tzw. ordo-liberalizm. Za jego twórców uznaje się uczonych skupionych w środowisku nazywanym szkołą fryburską. Ordo-liberalizm „porzuca definitywnie nostalgię za społeczeństwem organicznym i domaga się społeczeństwa zorganizowanego, gdzie grupy naturalne mają ustąpić miejsca grupom kontraktowym. Jednocześnie dobro wspólne przestaje mieć wartość obiektywną, przyjmując charakter konsensusu, który swoją legitymizację zawdzięcza szacunkowi, jakim otaczają go obywatele”²². Podejście to – jakkolwiek przypisywane szkole fryburskiej – ma ścisły związek z ideami rozwijanymi w ramach katolickiej nauki społecznej²³. Nie zmienia to faktu, że dzięki powstałej na bazie tych idei tzw. społecznej gospodarce rynkowej, rzeczywistość społeczno-gospodarcza w Niemczech przyjmuje nowy kształt. Jej założenia prowadzą do tego, że państwo przestaje być wyłącznym ośrodkiem sprawowania władzy. Pojawia się zasada pomocniczości, dzięki której zostaje przywrócona równowaga pomiędzy państwem a społeczeństwem²⁴. Tym samym przestrzeń pomiędzy jednostką a państwem zostaje wypełniona przez dobrowolne stowarzyszenia. W ten sposób „społeczeństwo organiczne ustępuje miejsca koncepcji społeczeństwa zorganizowanego, którego konieczność uzasadnia się nie tyle pewną wizją ontologiczną, ile pragnieniem uniknięcia pokusy etatyzmu. Tu właśnie zasada pomocniczości odzyskuje swe istotne znaczenie, gdyż ustanowienie społeczeństwa o pewnej strukturze wymaga rozstrzygnięcia kwestii podziału kompetencji”²⁵. Realizacja zasady pomocniczości następuje w okresie Republiki Weimarskiej. W tym czasie pojawia się dynamiczny rozwój organizacji

²⁰ Tamże.

²¹ Por. K. Dörrie, *Freie Wohlfahrtspflege*, w: *Fachlexikon der sozialen Arbeit*, Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge, Frankfurt/M 1993, s. 360.

²² Ch. Millon-Delsol, *Zasada subsydiarności – założenia, historia oraz problemy współczesne*, w: *Subsydiarność*, red. D. Milczarek, Monografie i Studia, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Dom Wydawniczy "Elipsa", Warszawa 1996, s. 39.

²³ Kwestia ta jest obszernie opisana w pracy: S. Fel, *Oswalda von Nell-Breuninga koncepcja ładu społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

²⁴ W. Łużyński, *Państwo pomocnicze*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 34.

²⁵ Ch. Millon-Delsol, dz. cyt., s. 33.

społecznych o charakterze politycznym, ekonomicznym i socjalnym. Od 1949 r. zasada samorządności regulowała funkcjonowanie życia ekonomicznego i społecznego w Niemczech. Idea subsydiarności w latach 50. XX w. została poparta przez Kościół oraz dwie partie polityczne CDU i CSU. Znalazła się ona również w Konstytucji niemieckiej oraz stała się inspiracją dla aktów prawnych. W latach 1950–1975 pojawiły się: ustawy o pomocy młodzieży, kodeks socjalny, federalna ustawa o pomocy społecznej. Ustawy te określały zasadę pierwszeństwa organizacji w świadczeniu usług z tego zakresu. Zaczęła ona stanowić narzędzie w sprawie podziału kompetencji pomiędzy państwem a partnerami społecznymi. Na jej mocy rola realizacji usług socjalnych przypadła niezależnym organizacjom społecznym²⁶.

Przeciwnicy i sceptycy zasady subsydiarności posługiwali się trzema głównymi argumentami przeciwko przyjętym rozwiązaniom ustawowym. Po pierwsze, uznali zapisy ustawy za degradujące instytucje państwowe. Instytucje te zostały pozbawione swojej dotychczasowej roli i wyparte na „drugi plan” realizatorów usług społecznych. Po drugie, uzasadniali, że zasada subsydiarności wywodząca się z nauki społecznej Kościoła katolickiego i prawa naturalnego nie powinna być stosowana w nowoczesnym społeczeństwie. Po trzecie, dowodzili, że tak uprzywilejowane organizacje niepaństwowe przekształcają się w ciała o charakterze monopolistycznym. To spowoduje, że na danym terytorium obywatele nie będą mieli swobodnego wyboru usługodawców²⁷. Niemiecki Trybunał Konstytucyjny ustosunkował się do tych zarzutów. Wyjaśnił on, że przyznanie prawa pierwszeństwa organizacjom obywatelskim w świadczeniu usług socjalnych nie oznacza lekceważenia innych podmiotów. Uzasadnił również, że sektor publiczny nie mógłby sam sprostać obowiązkowi świadczenia usług socjalnych ze względów organizacyjnych i finansowych²⁸. Odpowiedzialność za usługi społeczne pełni administracja publiczna. To ona jest odpowiedzialna za zapewnienie takich usług, które będą efektywne ekonomicznie, ale również będą dobrej jakości. Organizacje społeczne w swoich działaniach kierują się przede wszystkim dobrem jednostki, której świadczą

²⁶ E. Leś, *Organizacje społeczne...*, s. 28.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, s. 29.

określoną usługę. Ich celem nie jest zysk, jak to ma miejsce w przypadku instytucji komercyjnych. Instytucje te powinny spełniać jedynie rolę uzupełniającą²⁹.

1.1.3. Polska

W 966 r., kiedy Polska przyjmuje chrzest, podlega wpływom kultury dobroczynności zachodniego chrześcijaństwa oraz zachodnich modeli instytucji charytatywnych. Ta kultura dobroczynności od dawna oparta była na sformalizowanej pomocy, co dla Polski było zupełnie czymś nowym i nieznanym. Dotychczas pomoc opierała się na pomocy zarówno braterskiej, jak i rodzinnej, a jej źródłem była solidarność wynikająca z więzów krwi. Dobroczynność wywodziła się zatem z zasady chrześcijańskiej miłości, a więc z przesłania Ewangelii i bazujących na niej poglądów św. Augustyna, św. Franciszka z Asyżu i św. Tomasza z Akwinu. Św. Augustyn uważał, że człowiek, który jest bogaty, może dobrze zagospodarować swoją własność, jeżeli przekaze swoje dobra wykraczające ponad potrzeby własne na rzecz drugiego człowieka. Według św. Franciszka społeczność ludzka powinna być oparta na braterstwie i miłości, przez co wymaga zainteresowania najsłabszymi i najuboższymi. Natomiast św. Tomasz podkreślał, że miłosierdzie wynika nie tylko z chrześcijańskiej miłości, ale również z realizacji zobowiązań społecznych³⁰.

Jedną z pierwszych polskich fundacji została utworzona dzięki darowiźnie księcia Władysława Hermana w podziękowaniu za męskiego potomka. Działalność charytatywna w Polsce organizowana była przede wszystkim przez Kościół rzymski, zakony, parafie oraz bractwa religijne. Instytucje te obok wspierania ubogich darami zakładały również szpitale. Powstawały one także dzięki fundacjom biskupim oraz darowiznom królów i książąt, a ich prowadzenie powierzano klasztorom cystersów, joannitów, dominikanów, franciszkanów czy augustianów. Na ziemiach polskich pierwszy szpital powstał w 1108 r. we Wrocławiu przy Kościele Panny Marii, dzięki fundacji biskupiej. W 1152 r. w Jędrzejowie Jan Gryfita, arcybiskup gnieźnieński, sfinansował opactwo cysterskie wraz ze szpitalem. W XIII i XIV w. powstawały kolejne

²⁹ E. Leś, *Niemieckie Organizacje Pozarządowe w Sferze Socjalnej: Transformacja Sfery Społecznej w Polsce a Niemieckie Doświadczenia*, Fundacja im. Friedricha Eberta w Polsce, Warszawa 1996, s. 11.

³⁰ E. Leś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2001, s. 19.

fundacje szpitalne z inicjatywy osób prywatnych i Kościoła³¹. Fundacje kościelne były dominującą formą dobroczynności zinstytucjonalizowanej aż do czasów zaborów. W czasie rozbiorów inicjatywy te były utrudniane, szczególnie ze względu na kasaty zakonów. W tym czasie ukształtowały się formy tajnej działalności osób zakonnych (zgromadzenia bezhabitowe) w obszarze nie tylko szkolnictwa i wychowania, ale także działalności charytatywnej. Wtedy też zaczął kształtować się Polski Czerwony Krzyż związany pierwotnie po upadku powstania listopadowego z działalnością Rosyjskiego Czerwonego Krzyża, a od 1919 r. funkcjonujący niezależnie. Wcześniej, w 1917 r., reaktywowano w Poznaniu działalność Związku Towarzystw Dobroczynnych „Caritas”, którego głównym zadaniem było niesienie pomocy rodakom z kresów wschodnich. W okresie międzywojennym w miejsce Związku „Caritas” powołano w Poznaniu Instytut „Caritas”, który stał się centralą ogólnokrajową. Obie instytucje odegrały istotną rolę w obszarze dobroczynności w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu³².

W powojennej Polsce działalność charytatywna Kościoła katolickiego była skutecznie ograniczana przez władze Polski Ludowej. Doszło do zarekwirowania struktury i mienia „Caritas” oraz wprowadzenia przymusowego zarządu³³.

W okresie polskiej transformacji demokratycznej rozwijają się nowe formy działalności charytatywnej i filantropijnej. Nowa koncepcja dobroczynności i filantropii oparta zostaje na wzajemnej pomocy, która służy samowystarczalności, usamodzielnieniu, równouprawnieniu, wspieraniu wszystkich członków rodziny. Ponadto zaczyna obejmować również oświatę, ochronę i poprawę środowiska naturalnego oraz rozwój lokalny. Koncepcja ta przewiduje także nowe instytucje społeczne i nowatorskie formy działalności – np. nieodpłatne przekazywanie sobie zwierząt hodowlanych, reklamy społeczne, kampanie filantropijne, a także generowanie funduszy lokalnych.

Fundusze lokalne zajmowały się pozyskiwaniem środków finansowych w środowisku lokalnym na działalność lokalnych organizacji społecznych, ciał publicznych i inicjatyw obywatelskich. Przyjęły one postać odrębnych stowarzyszeń,

³¹ Tamże, s. 20.

³² M. Brenk, *Działalność charytatywna Kościoła w latach 1944–1947. Zarys problematyki*, „Praca Socjalna” 2017, nr 4, s. 138–146.

³³ Więcej na temat sytuacji „Caritas” po wojnie: A. Dudek, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Znak, Kraków 2003.

fundacji lub stały się jednostkami wyodrębnionymi organizacyjnie w ramach istniejących stowarzyszeń lokalnych. Środki, które gromadzono w ich ramach, nazywane były kapitałem wieczystym (żelaznym), natomiast odsetki od inwestycji tego kapitału służyły wspieraniu potrzeb lokalnych. Fundusze prowadziły bardzo aktywną działalność grantową, której odbiorcami były lokalne organizacje pozarządowe, szkoły, domy kultury, grupy nieformalne, realizujące programy na rzecz edukacji, kultury, ochrony środowiska, pomocy społecznej i sportu. Fundusze lokalne były bardzo ważnym krokiem w procesie instytucjonalizacji działalności filantropijnych na terenie małych miast, gdzie obecność organizacji była słaba, a rola przedsiębiorców we wspieraniu i finansowaniu inicjatyw społecznych była niewielka³⁴. Pojawiły się również innowacyjne techniki pozyskiwania środków na działalność pożytku społecznego³⁵.

W Polsce pomimo przemian ustrojowych relacje administracji rządowej i samorządowej oraz organizacji społecznych cechowała nieregularność i niesystematyczność. Impulsem do odrodzenia oraz odbudowy działalności organizacyjnej w III RP były oddolne inicjatywy obywateli. Sprzyjały temu nowe rozwiązania prawne wprowadzone na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Znosiły one dotychczasowe ograniczenia w zakresie wolności słowa i zrzeszania się³⁶. Dzięki przyjętym unormowaniom prawnym ofiarodawcy mogli nieść pomoc zgodnie z własnymi preferencjami. Po 1989 r. polskie organizacje dobroczynne zmniejszyły luki, które powstały w wyniku ograniczenia udziału państwa w finansowaniu niektórych świadczeń i usług społecznych oraz ich administrowaniu. Zaczęły one również odgrywać ważniejszą rolę w łagodzeniu konfliktów społecznych, uzupełnianiu funduszy na istotne cele społeczne oraz rozpoczęły inicjatywę wdrażania nowatorskich rozwiązań organizacyjnych, jak np. usługi terapeutyczne czy rehabilitacja. Fundacje i stowarzyszenia zaczęły bronić interesu publicznego, przyczyniając się tym samym do modernizacji dotychczasowych publicznych programów usług społecznych oraz inspirując reformy w sferze społecznej. Wszystkie te działania sprzyjały integracji społecznej, ponieważ pośredniczyły między obywatelem a państwem, niosły wsparcie w sytuacjach, w których pojedynczy obywatel okazywał się bezsilny. Działalność tych organizacji wspierała sferę socjalną, naukę, kulturę, sztukę. Obudzenie wśród obywateli

³⁴ E. Leś, *Zarys historii dobroczynności...*, s. 122.

³⁵ Tamże, s. 112.

³⁶ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. prawo o stowarzyszeniach, Dz. U. 1989 Nr 20 poz. 104.

chęci do działań na rzecz dobra wspólnego można bez wątpienia zaliczyć do najcenniejszych zdobyczy okresu przeobrażeń ustrojowych³⁷.

Polski sektor organizacji pozarządowych w okresie transformacji rozwijał się pod wpływem dwóch głównych czynników sprawczych: mechanizmu samorozwoju i samoedukacji oraz szeroko pojętej pomocy zagranicznej. Pierwszy czynnik polegał na „oddolnej »pracy u podstaw«, społecznikowskiej działalności pewnej części społeczeństwa, która z różnych powodów kontynuując etos solidarnościowy czy inteligencji, realizując etos kontrkulturowy, ale także powodowana interesem własnym czy koniecznością samoobrony swej sytuacji życiowej, postanowiła samodzielnie kształtować zręby samoorganizacji społecznej”³⁸. Można wyróżnić charakterystyczne cechy tej działalności. Jedną z nich jest to, że bazuje na ofiarnej pracy wybitnych jednostek, które stają się lokalnymi bądź centralnymi liderami. Co więcej, działalność ta związana jest z realizacją pożytku publicznego, a nie interesu własnego. Istotne jest również to, że u jej podstaw leży nurt działań kognitywnych, który obejmuje zjawiska takie jak: samoedukacja, profesjonalizm, samorefleksja, samoregulacja oraz autoanaliza³⁹. Efektem tych zjawisk był proces tworzenia się polskiego ruchu pozarządowego, polegającego na przemianach form działań organizacji, rozwoju sieci informacyjnej i komunikacyjnej w ramach organizacji i na jej zewnątrz, instytucjonalizacji procesów koordynacyjnych i integracyjnych, rozwoju kontaktów z otoczeniem, rozwoju instytucji obsługi i wsparcia trzeciego sektora oraz procesie profesjonalizacji działań organizacji pozarządowych⁴⁰. Drugi czynnik rozwojowy w postaci pomocy zagranicznej zawiera w sobie cztery wymiary: finansowy, edukacyjny, kulturowy i polityczny. Warto zauważyć, że wiele instytucji polskiej demokracji zostało opracowane i wprowadzone odgórnie. Jednak polskie społeczeństwo obywatelskie zostało w rzeczywistości zbudowane oddolnie przy pomocy zagranicznych podmiotów,

³⁷ E. Leś, *Zarys historii dobroczynności...*, s.112.

³⁸ P. Gliński, *Style działań organizacji pozarządowych w Polsce. Grupy interesu czy pożytku publicznego?*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2006, s 31.

³⁹ Najobszerniejsze badania i studia socjologiczne nad polskim trzecim sektorem prowadzą od początku lat dziewięćdziesiątych same organizacje pozarządowe – przede wszystkim Stowarzyszenie Klon/Jawor, ale także m.in. Instytut Spraw Publicznych czy Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce.

⁴⁰ P. Gliński, dz. cyt., s. 31.

przez niewielką część naszego narodu, często wbrew rządzącej elicie. W dużej mierze miało więc ograniczony enklawowy i charakter.

Jak zauważa Gliński, główną blokadą dla samoorganizacji w Polsce była postawa większości polskich elit. Nie były to tylko elity polityczne, ale również kulturalne, medialne, biznesowe, a nawet intelektualne. Podejście tych elit do oddolnej samoorganizacji zawiera się w postawach politowania i pogardliwej litości⁴¹. Do blokad aktywności obywatelskiej można zaliczyć również: niedojrzały kształt polskiej demokracji oraz słabość instytucjonalnych i legislacyjnych warunków, które służą kształtowaniu się demokracji partycypacyjnej; działania nieformalnych grup interesu, które blokują rozwój sektora pozarządowego (są to np. grupa postkomunistyczna, klientelistyczna, neoliberalna, samorządowa, biurokraci, populiści, ignoranci); ogólny stan świadomości i kultury polskiego społeczeństwa, a co za tym idzie, niski poziom kapitału społecznego; słabość samego sektora pozarządowego i jego wewnętrzne wady, np. nieumiejętność budowy baz członkowskich organizacji pozarządowych, trudność w tworzeniu wspólnej reprezentacji pozarządowej, częste łamanie standardów samoregulacyjnych i etycznych sektora.

Przedstawienie przykładów historii organizacji filantropijnych i pomocowych w trzech krajach: Francji, Niemczech oraz Polsce obrazuje zróżnicowanie ich rozwoju. We Francji rozwój rozpoczął się dzięki przyjęciu katolicyzmu. Pierwsze organizacje, które powstały, wspierały najuboższych i im służyły. Prowadzone były przez zakon benedyktynów. Natomiast w Niemczech znaczący wpływ na rozwój organizacji pozarządowych miały dwa główne wyznania chrześcijańskie: protestanckie i katolickie. To one, tworząc organizacje samopomocowe, zapoczątkowały rozwój organizacji pozarządowych. W Polsce organizacje pomocowe zapoczątkował również Kościół katolicki. To instytucje kościelne, zakony i parafie, prowadziły sformalizowaną pomoc dla potrzebujących. Wybrane do analizy kraje łączy fakt, że pozapaństwową działalność społeczną, a więc swoistą organizację samorządną zapoczątkowała w nich działalność Kościoła.

⁴¹ Tamże, s. 32.

1.2. Współczesne organizacje pozarządowe

W literaturze przedmiotu z dziedziny nauk społecznych istnieje wiele terminów, które określają organizacje zajmujące przestrzeń pomiędzy instytucjami publicznymi a sektorem prywatnym. Najczęściej stosuje się terminy: organizacje pozarządowe, organizacje non profit, sektor organizacji społecznych, trzeci sektor, trzeci system oraz gospodarka społeczna. W Polsce termin organizacje pozarządowe akcentuje niezależność od oficjalnej władzy, rządu. Wyparł on powszechnie używane w czasach Polski Ludowej pojęcie organizacji społecznych, które stało się na długie lata symbolem strukturalnej zależności tych organizacji od partii rządzącej i aparatu administracji rządowej⁴². W dalszej części niniejszego podrozdziału zostaną przedstawione wybrane definicje organizacji pozarządowych.

Termin organizacja pozarządowa wywodzi się z języka angielskiego *non-governmental organization* – *NGO* i sięga lat 40. XX w. Wtedy to po raz pierwszy użyto tej formuły na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych. Pojęcie to pojawiło się w Karcie Narodów Zjednoczonych, podpisanej w San Francisco 26 czerwca 1945 r. Co więcej, to właśnie Stany Zjednoczone są krajem pochodzenia takich pojęć jak: *non-profit organizations*, *voluntary associations* oraz *third sektor*. Pojęcia te określają organizacje pozarządowe oraz ich działania.

Definicja operacyjno-strukturalna stworzona na bazie międzynarodowych badań nad sektorem non profit wyróżnia cechy tego typu organizacji. Cechy te, to: dobrowolne członkostwo, trwałość, odrębność strukturalna od aparatu państwa, zakaz dystrybuowania zysków między własnych członków, założycieli bądź pracowników oraz samorządność, kolegialność i przeznaczenie ewentualnej nadwyżki na cele statutowe. W tym ujęciu organizacjom non profit przypisuje się szeroki zakres funkcji społecznych i politycznych, w tym produkcję i świadczenie usług społecznych oraz rzecznictwo potrzeb i lobbing⁴³.

W drugiej połowie XX w. systemy społeczno-polityczne oraz gospodarcze wielu krajów, ale głównie Europy Zachodniej, zaczęły ulegać radykalnym zmianom. Zmiany te polegały zasadniczo na decentralizacji władzy publicznej oraz na reorganizacji sposobu

⁴² E. Leś, *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej w Polsce na tle europejskim*, Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013, s. 15.

⁴³ E. Leś, *Organizacje non profit...*, s. 16.

funkcjonowania całego aparatu państwowego. Zaobserwować można było niewydolność rozbudowanych struktur biurokratycznych. Dlatego też władze państwowe coraz częściej zaczęły uświadamiać sobie trudności w realizacji potrzeb i oczekiwań obywateli. Receptą na ten problem miało być wejście w ściślejsze relacje ze społeczeństwem. W ten sposób państwo zapoczątkowało pewien proces dzielenia się kompetencjami z władzą samorządową i organizacjami społecznymi. Zmierzało to do budowania więzi i kooperacji pomiędzy trzema odrębnymi dotąd sferami tj. państwem, społeczeństwem i gospodarką. W ten sposób został zapoczątkowany proces, który wpisuje się w ramy koncepcji demokracji partycypacyjnej⁴⁴.

W Polsce ze zmianą ustroju pojawiły się również podobne wyzwania, które wynikały z przemian zachodzących w strukturze politycznej, gospodarczej i społecznej. Wraz z tymi przemianami zaczęły pojawiać się argumenty na rzecz rozszerzenia dialogu na coraz liczniejsze obszary życia publicznego. W systemie demokracji parlamentarnej dialogowi przypisywana jest rola jednego z najważniejszych instrumentów kształtowania ładu socjalnego oraz promowania demokracji partycypacyjnej. Jak zauważa Wojciech Misztal koncepcja dialogu obywatelskiego, powinna sobie znaleźć w rzeczywistości społecznej należne miejsce. Daje się zauważyć, że dialog obywatelski jest coraz częściej uznawany za istotną wartość życia publicznego⁴⁵. Dialog obywatelski to „specyficzna forma kontaktu między władzą państwową a prawnie określonymi formami organizowania się społeczeństwa (organizacje pozarządowe, społeczne, stowarzyszenia, fundacje) na różnych płaszczyznach działania (społecznej, ekonomicznej, świadomościowej, terytorialnej, zawodowej itp.), grup społecznych, polegająca na wzajemnym przekazywaniu sobie opinii, informacji czy ustaleń dotyczących celów, instrumentów i strategii wdrażania polityki publicznej”⁴⁶. Istotą dialogu obywatelskiego jest zbudowanie pewnego rodzaju forum w przestrzeni publicznej dla reprezentantów różnych interesów oraz ich uczestników, w tym pomiędzy partnerami społecznymi (organizacje pozarządowe, stowarzyszenia społeczne) a odpowiednimi organami władzy publicznej. Podstawą takiego dialogu jest wymiana informacji oraz prezentacja stanowisk

⁴⁴ W. Misztal, *Lokalny dialog obywatelski*, Centrum Partnerstwa Społecznego „DIALOG”, Warszawa 2008, s. 14.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Rada Ministrów RP, *Zasady dialogu społecznego. Dokument programowy rządu przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 22 października 2002 r.*, Warszawa 2002.

poszczególnych podmiotów społecznych⁴⁷. Mechanizmy dialogu społecznego stwarzają szansę na wypracowanie takiego modelu rozstrzygnięcia sporów pomiędzy partnerami społecznymi a organami władzy publicznej, który nie wymaga uciekania się do drastycznych metod. Dialog umożliwia bowiem wyjaśnienie sposobów formowania rozwiązań publicznych w kluczowych dziedzinach życia społecznego np. zdrowie, edukacja, system pomocy społecznej itp., w których ramach następuje zaspokojenie poszczególnych interesów różnych grup. Proces ich docierania się stwarza szansę na wyłonienie kategorii, jaką jest interes społeczny, a więc interes całego kraju. Jest to oczywiście umiejętność partnerów dialogu do kompromisu oraz do respektowania szeroko rozumianego dobra społecznego⁴⁸.

Według P. Glińskiego organizacje pozarządowe to „specyficzne, współczesne formy samoorganizacji społecznej, struktury integrujące grupy obywateli, charakteryzujące się względnie dojrzałą tożsamością społeczną, określonym stopniem zorganizowania, prywatnym charakterem inicjatywy, dobrowolnością uczestnictwa, niezależnością i niekomercyjnością, a także – na ogół – znacznym udziałem wolontariatu i istotną rolą w kształtowaniu postaw ludzkich (zarówno osób działających w organizacjach, jak i posiadających jakikolwiek z nimi kontakt)”⁴⁹. Zgodnie z tą definicją organizacje pozarządowe są instytucjami prywatnymi, wewnętrznymi. Ich działania są niezależne od instytucji rządowych, biznesu, sponsorów, instytucji religijnych, politycznych itp. Zostały powołane do życia dzięki zrzeszonym obywatelom, a nie w wyniku decyzji państwowych, rządowych lub samorządowych. Prywatna forma organizacji nie określa jednak braku miejsca tych organizacji w sferze publicznej czy społecznej, ponieważ ich cechą charakterystyczną jest właśnie działalność w tych sferach. Jak podkreśla P. Gliński, w wyjaśnianiu pojęcia organizacja pozarządowa, trzeba rozróżnić jej ontologiczny status, czyli: charakter, przynależność do danego sektora gospodarczo-społecznego oraz obszar działalności⁵⁰.

⁴⁷ W. Misztal, *Lokalny dialog obywatelski*, s. 15.

⁴⁸ *Partnerstwo społeczne – model rozwoju Polski*, red. W. Misztal, A. Zybala, Centrum Partnerstwa Społecznego „Dialog”, Warszawa 2008, s. 7–8.

⁴⁹ P. Gliński, dz. cyt., s. 17.

⁵⁰ Tamże.

Rozróżnienie dziedziny prywatnej od publicznej nie jest łatwym zadaniem⁵¹. Organizacje te wywodzą się bowiem ze sfery życia prywatnego i w historii swojego rozwoju przeszły z obszaru prywatnego do publicznego. Publiczny zasięg działań organizacji pozarządowych związany jest ze specyfiką celu działań organizacji. Aktywności, które zostają podjęte, mają na ogół charakter działań służących na rzecz pożytku publicznego. Kategoria pożytku publicznego jest kluczowa dla zrozumienia roli organizacji pozarządowych w sferze publicznej. Pożytek publiczny definiowany jest ogólnie jako działalność spełniająca cele szlachetne i społecznie użyteczne⁵². P. Gliński twierdzi, że pożytek publiczny można rozumieć w trojaki sposób. Pierwsze ujęcie jest najszersze: każde działanie społecznie użyteczne, a więc takie działanie, które dostarcza społeczności pewnych dóbr i świadczeń, ale również wpływa na wykształcenie się dobrych i pożytecznych cech społeczeństwa, jest efektem pożytku publicznego organizacji. Po drugie, pożytkiem publicznym jest dostarczanie społeczeństwu konkretnych usług czy świadczeń. Mogą być one realizowane zarówno dla szerszych grup społecznych, jak i dla członków określonej organizacji. Ważne jest to, aby organizacje były podzielone na określone obszary działań, w których mogą spełniać cele pożytku publicznego. W tym przypadku nie jest ważne, czy organizacja działa na rzecz swoich członków, czy na zewnątrz, ale to, jaki jest jej obszar aktywności. Po trzecie, organizacja społeczna dostarcza swoje usługi na zewnątrz – sama jednak z nich nie korzysta⁵³.

Dokonując klasyfikacji organizacji pozarządowych, można wyróżnić kilka ich typologii. Wśród omawianych organizacji można więc wyróżnić takie, które w większym stopniu działają na rzecz swoich członków, są to tzw. organizacje interesu własnego bądź pożytku wzajemnego⁵⁴. Realizacja wzajemnego pożytku publicznego może odbywać się

⁵¹ Z. Woźniak, *Organizacje pozarządowe w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Aktywność obywatelska w rozwoju społeczności lokalnej*, red. M. Warowicki, Z. Woźniak, Partnerstwa dla Samorządu Terytorialnego USAID, MUNICIPIUM S.A., Warszawa 2001, s. 14.

⁵² S. Golinowska, *Teoretyczne podstawy działania organizacji pozarządowych*, w: *Pozarządowe instytucje społeczne. Między państwem a społeczeństwem*, red. S. Golinowska, D. Głogosz, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999, s. 14.

⁵³ P. Gliński, dz. cyt., s. 18.

⁵⁴ M. Juszczyński, *Warunki prawno-finansowe funkcjonowania organizacji pozarządowych – próba analizy porównawczej*, w: *Pozarządowe instytucje społeczne. Między państwem a społeczeństwem*, red. S. Golinowska, D. Głogosz, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999, s. 89.

na dwa sposoby. Po pierwsze, poprzez realizację pożytku zewnętrznego, a więc działania dla innych i realizację określonych wartości. Po drugie jako realizacja pożytku publicznego wewnętrznego (ewentualnie własnego, dla siebie), czyli tworzenie tzw. grupy szczególnie ważnej dla społeczeństwa⁵⁵. Organizacje pozarządowe dzielą się również na takie, które zaangażowane są na rzecz większej społeczności, są to tzw. organizacje interesu publicznego⁵⁶.

Inny podział organizacji dzieli je na trzy grupy. Pierwszą z nich są *stricte* organizacje pożytku publicznego, czyli takie, które realizują interes publiczny. Drugą grupą są organizacje samopomocowe, realizujące interes wzajemny. Ostatnia grupa to grupy interesu, które urzeczywistniają interes własny⁵⁷.

Organizacje pozarządowe mają wiele cech. Pierwszą z nich jest autonomiczność, która odnosi się do faktu, iż organizacje są podmiotami wewnątrznie wolnymi i nieskrępowanymi w decyzjach i wyborach. Przede wszystkim są niezależne od instytucji rządowych, biznesu, sponsorów, innych organizacji pozarządowych, instytucji religijnych, politycznych itp. Jak stwierdza P. Gliński, w praktyce zachowanie niezależności organizacji pozarządowych jest cechą stopniowalną i trudną do zachowania. Naruszana jest przez funkcjonujące zwyczaje społeczne czy rozwiązania prawne. Przykładem tego są fundacje skarbu państwa, fundacje partii politycznych czy fundacje zakładane przez biznesmenów⁵⁸. Kolejną, istotną cechą organizacji pozarządowych jest ich niekomercyjność. Oznacza to, że organizacje te nie są nastawione na zysk ekonomiczny jako cel sam w sobie. Dochody, które uzyskują ze swej działalności przeznaczają wyłącznie na cele statutowe⁵⁹. Częstym celem działania organizacji pozarządowych jest efekt pozaekonomiczny, czyli zmiana mentalności zachowań ludzi czy zmiana społeczna. Zmiana ta ma charakter proobywatelski. Dotyczy ona zmiany ludzkiej świadomości i postawy, co prowadzi do prodemokratycznej zmiany struktur

⁵⁵ P. Gliński, dz. cyt., s. 19.

⁵⁶ Tamże, s. 18.

⁵⁷ Tamże, s. 19.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Zob. J. Blicharz, *Fundacje. Wybrane zagadnienia*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016.

organizacji społeczeństwa⁶⁰. Zwraca się przy tym uwagę na fundamentalną rolę organizacji pozarządowych w funkcjonowaniu demokracji, w uczestniczeniu w niej i kształtowaniu obywatelskiego charakteru.

Przedstawione powyżej definicje organizacji pozarządowej, jej cechy i typologie posłużą do scharakteryzowania stowarzyszenia ZDR3+.

1.2.1. Organizacje pozarządowe jako grupy interesu

Na gruncie socjologii istnieje wiele rozbieżnych definicji interesu. Interes kojarzony jest z dążeniem do osiągnięcia jakiejś korzyści. W tradycji marksistowskiej, która ujmuje interes szeroko, jego rozumienie odnosi się do systemu przekonań, ideologii, świadomości klasowej, które byłyby w stanie zapewnić pełną realizację potrzeb danej grupy społecznej. Realizacja interesu polega więc na dążeniu do zdobycia lub utrzymania władzy i wpływów w społeczeństwie. W rzeczywistości taka grupa interesu pełni rolę grupy nacisku.

W węższym rozumieniu interes to „sytuacja pożądana z punktu widzenia jednostki, grupy czy społeczeństwa, zapewniająca zaspokojenie ich potrzeb i aspiracji”⁶¹. Istnieją bardzo różne sposoby i poziomy uświadamiania sobie przez poszczególne jednostki czy grupy społeczne ich „interesu”. Jak zauważa Janusz Reykowski „interes jednostki to zjawisko złożone – nie zawsze korzyść chwilowa jest równoznaczna korzyści trwałej, a niejednokrotnie zaspokojenie określonej potrzeby pociąga za sobą deprivację innej [...]. W rzeczywistości proces emocjonalny uwarunkowany jest aktualną hierarchią stosunków w systemie regulacji, innymi słowy – uwzględnia interes aktualnie dominujących schematów regulacji. Jeżeli osobowość człowieka jest dobrze zintegrowana, to uwzględnienie interesu dominującej struktury jest równoznaczne z uwzględnieniem interesów całości [...]”⁶².

Jak już wspomniano, obok interesu jednostkowego, istnieje również interes grup społecznych. Mówiąc o interesie grup społecznych, natrafiamy na pewne komplikacje. Pierwsza z nich dotyczy zróżnicowanego interesu poszczególnych członków danej grupy społecznej. Druga natomiast dotyczy faktu, że nawet jeżeli dana grupa ma wspólny cel,

⁶⁰ P. Gliński, dz. cyt., s. 19.

⁶¹ *Interes*, w: *Słownik socjologiczny*, red. K. Olechnicki, P. Załęcki, Graffiti BC, Toruń 1997, s. 123.

⁶² J. Reykowski, *Eksperymentalna psychologia emocji*, Książka i Wiedza, Warszawa 1968, s. 50.

nie oznacza to, że zawsze postępuje zgodnie ze swoim interesem. Obie te komplikacje należy mieć na uwadze, konstruując kategorię interesu grupowego organizacji pozarządowej. Dodatkowo należy uwzględnić fakt, że nie każda organizacja jest jednolitą grupą. Czasem w ramach jednej organizacji występuje kilka grup o odmiennych właściwościach, które nie mają jako ogół cech grupy. Mówiąc jednak, że organizacja pozarządowa będąca grupą interesu ma interes, którym jest zaspokajanie bezpośrednich i krótkoterminowych potrzeb organizacji, nie uwzględniając innych potrzeb tzn. potrzeb własnych, a także interesów i potrzeb innych grup oraz jednostek. Tak więc organizacja pozarządowa, która jest grupą interesu, charakteryzuje się realizacją bezpośrednich, krótkookresowych, prywatnych korzyści swoich członków w sytuacji, gdy nie są one związane z pożytkiem publicznym, w celu zaspokajania swoich potrzeb⁶³.

Wiele organizacji pozarządowych łączy w swoim działaniu formy realizacji interesu własnego z różnymi formami realizacji pożytku publicznego. To połączenie może być traktowane jako bezpośrednie lub pośrednie dopełnienie. W opozycji do wyżej przedstawionej definicji organizacji pozarządowej jako grupy interesu, organizacja, która urzeczywistnia pożytek publiczny, zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami, to taka organizacja, która działa dla społecznej użyteczności. Ma więc ona na uwadze interes całego społeczeństwa, innych ludzi i własnych członków, o ile potrzeby te mieszczą się w kategorii pożytku publicznego.

Podsumowując, w ramach działań organizacji pozarządowych można wyróżnić działania na rzecz pożytku publicznego, które można podzielić na pożytek publiczny „zewnętrzny” i pożytek publiczny „wewnętrzny”; działania na rzecz interesu własnego danej organizacji i jednocześnie na rzecz pożytku publicznego; działania na rzecz interesu własnego; działania na rzecz organizacji, niezwiązanych z interesem publicznym⁶⁴. Organizacje pozarządowe od lat czterdziestych ubiegłego stulecia przypisuje się do trzech głównych sektorów społeczno-gospodarczych. Pierwszy sektor dotyczy organizacji publicznych, których celem jest zaspokajanie potrzeb obywateli zgodnie z przyjętymi zasadami prawnymi. Drugi sektor identyfikuje się z biznesem, a więc są to przedsiębiorstwa w różnych formach prawnych, mających za cel realizację zysku. Trzeci sektor zwany jest obywatelskim, są to formalne i nieformalne inicjatywy oraz

⁶³ P. Gliński, dz. cyt., s. 22.

⁶⁴ Tamże, s. 24.

organizacje, które posiadają różne cele wynikające z reprezentowania interesów mniejszych lub większych grup⁶⁵. Przytoczony powyżej opis organizacji jako grup interesu jest ważny w odniesieniu do całej pracy. Stowarzyszenie ZDR3+ reprezentuje interesy określonej grupy – rodzin wielodzietnych, które jednak nie kolidują z szerszym dobrem wspólnym i pożytkiem publicznym. W kolejnych rozdziałach niniejszej dysertacji przedstawiona zostanie szersza analiza tej tematyki.

1.2.2. Organizacje pozarządowe a organizacje społeczne

Z teoretycznego punktu widzenia pojęcie organizacja społeczna ma wiele znaczeń. Przede wszystkim kojarzona jest z organizacją niepaństwową⁶⁶. Ważną cechą charakterystyczną jest uczestnictwo w niej, które oparte jest na zasadzie dobrowolności i trwałości⁶⁷. Organizacje społeczne można określić jako te, które inspirują ludzi do zmiany, mającej na celu dobro wspólne konkretnej grupy ludzi. Podejmowanie działalności w organizacji ma swoje źródło w niezaspokojonych potrzebach. Motywacje osób, które podejmują takie działania, wykraczają poza ich interes własny. Dlatego działalność organizacji społecznych utożsamiana jest z aktywnością i zaangażowaniem ludzi, którzy bezinteresownie poświęcają swój czas, chcąc brać udział w realizacji spraw publicznych. W ten sposób korzystają oni z konstytucyjnie zagwarantowanej wolności zrzeszania się, aby dążyć do wspólnie założonych celów, które identyfikowane są poprzez konkretne potrzeby społeczne, zaspokajając interes społeczny⁶⁸.

Na podstawie wymienionych wcześniej cech organizacji społecznych można dokonać ich podziału na dwie grupy. Pierwsza z nich dotyczy organizacji społecznych, które rozwijają zainteresowania wąskiej grupy podmiotów, dzięki temu nie wpisują się w działania zbieżne z celami i zadaniami państwa. Z punktu widzenia władzy państwowej organizacje te objęte są działaniami do czasu, aż nie zaczną stanowić zagrożenia dla państwa. Druga grupa dotyczy organizacji społecznych, których cele i zadania są zbieżne

⁶⁵ G. Makowski, *Rozwój sektora organizacji pozarządowych w Polsce po 1989 r.*, „Studia BAS” 2015, nr 4 (44), s. 58.

⁶⁶ J. Blicharz, *Udział polskich organizacji pozarządowych w wykonywaniu zadań administracji publicznej*, Kolonia Limited, Wrocław 2005, s.75.

⁶⁷ J. Boć, *Prawo administracyjne: materiały do nauczania*, Wrocław S.N., Wrocław 1993, s. 165.

⁶⁸ D. Fleszer, *Udział organizacji społecznej w postępowaniu administracyjnym dotyczącym innej osoby*, „Casus” 2017, nr 87, s. 22.

z celami oraz zadaniami państwa. Dlatego też państwo wpływa na ich rozwój i kierunek, mając na uwadze zalecenia z zakresu administracji publicznej. W tej grupie mieszczą się organizacje, które powoływane są w pierwszej kolejności do realizacji zadań, wynikających z celów społecznych konkretnej organizacji, ale którym oprócz tego zostały zlecone funkcje administrowania. Organizacje te łączą więc w swoich działaniach funkcje z daną organizacją niepaństwową (które mogą mieć jednocześnie znaczenie państwowe) i funkcje administrowania zlecone im w drodze aktu normatywnego ustawowej rangi. Realizacja ta dokonuje się w formach prawnych działania, które są właściwe tylko dla administracji publicznej⁶⁹.

Należy zauważyć, że w socjologii życia publicznego organizacje społeczne są często postrzegane jako obywatelskie organizacje pozarządowe. Traktowane są jako jeden z najwyższych etapów w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. W przestrzeni publicznej znajduje się wiele rozmaitych podmiotów zbiorowych, które są zróżnicowane. Różnicowanie to wynika z odmiennego stopnia zinstytucjonalizowania oraz skodyfikowania reguł działania i przynależności członków. Odrębność przejawia się w samym sposobie działania. Obywatelskie organizacje pozarządowe w odróżnieniu od np. tłumów, ruchów społecznych, czy grup interesu, mają ogół formalnie zinstytucjonalizowanych inicjatyw obywatelskich, które nie mają na celu zdobycia władzy czy uczestniczenia w polityce. Celem istnienia takiej organizacji jest rozwiązywanie problemów społecznych, w których państwo nie bierze udziału, lub z którymi sobie nie radzi. Organizacje te próbują wprowadzić do dyskursu publicznego pewne wartości, wizje, które są bliskie danej organizacji lub szerszej skali społeczeństwa. Wypełniają one cywilną przestrzeń życia publicznego, co jest typowe dla państw o charakterze demokratycznym⁷⁰.

Przed transformacją ustrojową w polskim prawie nie występowało pojęcie organizacje pozarządowe, natomiast powszechnie używano pojęcia organizacja społeczna, które również dzisiaj jest stosowane. Ustawodawca uznał konieczność uregulowania współpracy pomiędzy sektorem publicznym a organizacjami obywatelskimi, wprowadzając termin organizacje pozarządowe. Nie uwzględnił on jednak problemów, które powstały wokół definicji organizacji społecznych, jak również

⁶⁹ J. Boć, dz. cyt., s. 165.

⁷⁰ A. Gronkiewicz, *Organizacja społeczna w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, LEX 2012, Warszawa 2012, s. 256.

relacji tych dwóch terminów⁷¹. W polskiej literaturze termin organizacji pozarządowej używany jest zamiennie z określeniem organizacji trzeciego sektora (lub trzeci sektor). Natomiast pojęcie organizacji społecznych ze względu na skojarzenia z okresem realnego socjalizmu używa się znacznie rzadziej. Węższe znaczeniowo są terminy: organizacje obywatelskie, filantropijne, charytatywne czy ochotnicze. Określenie non profit jest bardzo szerokie i obejmuje wszystkie typy organizacji, których działania nie są nastawione na zysk⁷².

Na przestrzeni lat relacja pomiędzy organizacją społeczną a organizacją pozarządową ma charakter dynamiczny, co ukazane jest w jej zmiennym zakresie, a ponadto nierozzerwalnie związana jest ze strukturą społeczeństwa obywatelskiego. Jeżeli organizacje te mają odzwierciedlać realne potrzeby społeczeństwa, to przede wszystkim muszą być otwarte na zmiany i przekształcenia⁷³.

1.3. Podstawy prawne działalności społecznej w Polsce

W Polsce definicja prawna organizacji pozarządowych jest sformułowana w ustawie o działalności pożytku publicznego i wolontariacie⁷⁴. W świetle tej ustawy szczególnymi organizacjami pozarządowymi są fundacje i stowarzyszenia. Wymienione są również inne formy, takie jak: komitety społeczne, organizacje związane z kościołami, organizacje pracowników, organizacje samorządu gospodarczego i zawodowego (w tym np. kółka rolnicze, koła gospodyń wiejskich, izby gospodarcze), związki zawodowe, organizacje i związki sportowe. Definicja organizacji pozarządowych w tej ustawie zawiera informacje o tym, czym nie są organizacje pozarządowe. W związku z tym, w świetle tej ustawy, organizacjami pozarządowymi nie są następujące podmioty (art. 3 ust.2):

⁷¹ H. Cioch, *Organizacje pożytku publicznego i wolontariat – nowe regulacje prawne*, „Rejent” 2003, nr 10, s. 11–25.

⁷² E. Bogacz-Wojtanowska, *Współdziałanie organizacji pozarządowych i publicznych*, Monografie i Studia Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 13.

⁷³ M. Małecka-Lyszczek, *Podmioty ekonomii społecznej jako podmioty administrujące*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2013, nr 917, s. 84.

⁷⁴ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2020 r. poz. 1327).

- a) podmioty, które są jednostkami sektora finansów publicznych w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, jak również przedsiębiorstwami, instytucjami badawczymi, bankami i spółkami prawa handlowego czy państwowymi lub samorządowymi osobami prawnymi;
- b) podmioty, które działają w celu osiągnięcia zysku;
- c) osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną.

Normatywne ujęcie organizacji pozarządowych ważne jest z dwóch powodów. Po pierwsze określa charakter prawny organizacji pozarządowych. W ten sposób podkreśla ich odrębność od jednostek sektora finansów publicznych. Po drugie, daje to powód do głębszej analizy określonych kategorii podmiotów, które istnieją w układzie społecznym oraz w usytuowaniu prawnym, które wyznacza ich położenie wśród innych form zorganizowanej społeczności ludzkiej. Obok wspomnianej wyżej ustawy jako aktu normatywnego, który stanowi swego rodzaju konstytucję dla organizacji pozarządowych, obowiązują inne przepisy prawne, które regulują różne kwestie szczegółowe, np. sposoby tworzenia organizacji, funkcjonowanie organizacji. Wszelkie przepisy odgrywają ważną rolę w określeniu charakteru podmiotowości organizacji pozarządowych⁷⁵.

Uwzględniając elementy ustawowe definicji organizacji pozarządowych, trzeba przyjąć, że na to pojęcie „składa się wiele elementów natury prawnej – zarówno cywilnej, administracyjnej, jak i finansowej. Zakres tych poszczególnych elementów, miejsce, jakie zajmują w konstrukcji organizacji pozarządowych, wiąże się z określoną koncepcją danych organizacji w systemie prawno-politycznym. Na podstawie definicji organizacji pozarządowych do podstawowych elementów przesądzających o charakterze tych podmiotów należy zaliczyć: formę wyodrębnienia organizacyjnego, powodującą ich lokalizację poza jednostkami należącymi do sektora finansów publicznych, niezarobkowy charakter, a także cel działalności”⁷⁶. Ustawodawca w przytoczonej regulacji prawnej „wprowadza dwa kryteria warunkujące uznanie podmiotu za organizację pozarządową. Jednym z nich jest forma organizacyjna, drugim natomiast

⁷⁵ J. Blicharz, *Udział polskich organizacji...*, s. 73.

⁷⁶ J. Blicharz, *Komentarz do art. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*, w: *Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie. Ustawa o spółdzielniach socjalnych. Komentarz*, LEX 2012, Warszawa 2012, s. 20.

działanie o charakterze non-profit⁷⁷. Opisowa definicja prawna organizacji pozarządowej powinna przyjąć, że organizacja pozarządowa to forma samoorganizacji społecznej, jest ona autonomiczna względem administracji państwowej i samorządna. W swojej działalności statutowej powinna mieć zapis, że nie jest nastawiona na osiągnięcie zysku, lecz realizuje cele pożytku publicznego⁷⁸.

Warto również wspomnieć, że na gruncie art. 9 ustawy o finansach publicznych, sektor finansów publicznych tworzą⁷⁹:

- 1) organy władzy publicznej, w tym organy administracji rządowej, organy kontroli państwowej i ochrony prawa oraz sądy i trybunały;
- 2) jednostki samorządu terytorialnego oraz ich związki;
- 3) związki metropolitalne;
- 4) jednostki budżetowe;
- 5) samorządowe zakłady budżetowe;
- 6) agencje wykonawcze;
- 7) instytucje gospodarki budżetowej;
- 8) państwowe fundusze celowe;
- 9) Zakład Ubezpieczeń Społecznych i zarządzane przez niego fundusze oraz Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego i fundusze zarządzane przez Prezesa Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego;
- 10) Narodowy Fundusz Zdrowia;
- 11) samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej;
- 12) uczelnie publiczne;
- 13) Polska Akademia Nauk i tworzone przez nią jednostki organizacyjne;
- 14) państwowe i samorządowe instytucje kultury;
- 15) inne państwowe lub samorządowe osoby prawne utworzone na podstawie odrębnych ustaw, w celu wykonywania zadań publicznych z wyłączeniem przedsiębiorstw, instytutów badawczych, banków i spółek prawa handlowego;

⁷⁷ J. Behr, *Udział trzeciego sektora w świadczeniu gminnych usług niematerialnych*, w: *Trzeci sektor i ekonomia społeczna. Uwarunkowania prawne. Kierunek działań*, red. J. Blicharz, L. Zacharko, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 67.

⁷⁸ J. Blicharz, *Udział polskich organizacji...*, s. 82.

⁷⁹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r o finansach publicznych (Dz.U. z 2021 r. poz. 305).

16) Bankowy Fundusz Gwarancyjny.

Podmiot, który został zaliczony do wymienionego sektora, nie może być uznany za organizację pozarządową⁸⁰. Trafne będzie przyjęcie, że „w przeciwieństwie do jednostek sektora publicznego organizacje pozarządowe traktowane są jako podmioty prywatne, w tym sensie, że z ich grona wyłączone są jednostki sektora finansów publicznych w rozumieniu ustawy o finansach publicznych”⁸¹. Ustawodawca, stosując wyrażenie organizacja pozarządowa, wpływa na wyznaczenie jej zakresu podmiotowego. W ten sposób wyłącza z niej „osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego czy spółki osobowe. Obejmuje tylko osoby prawne lub jednostki organizacyjne, nieposiadające osobowości prawnej”⁸². Zakres podmiotowy definicji organizacji pozarządowej odnosi się zarówno do osób prawnych, jak i do jednostek, które nie posiadają osobowości prawnej.

W świetle przywołanego unormowania podstawowymi kategoriami organizacji pozarządowych są fundacje i stowarzyszenia. Fundacje są osobami prawnymi typu zakładowego (fundacyjnego), natomiast stowarzyszenia są osobami prawnymi typu korporacyjnego (zrzeszeniowego)⁸³. Organizacjami pozarządowymi mogą być również te podmioty, które nie wchodzą w zakres pojęciowy podmiotów państwowych, w tym rządowych i samorządowych. Dotowanie zadań zleczanych przez jednostki samorządu terytorialnego organizacjom pozarządowym sprawia, że są to podmioty stojące na zewnątrz samorządu terytorialnego, nie są więc powiązane z samorządem organizacyjnie ani kapitałowo⁸⁴. Organizacje pozarządowe powinny być niezależne wobec organów administracji publicznej. Podejmowane przez nie inicjatywy, które nie są nastawione na osiągnięcie zysku, lecz realizację celów pożytku publicznego, przy utrzymaniu szeregu elementów cywilnoprawnych przez nawiązanie do osobowości prawnej sprawia, że występuje wiele nowych cech prawnych w działalności tych podmiotów. Tymi cechami są: uregulowanie zasad współpracy między organizacjami administracji publicznej a organizacjami pozarządowymi, możliwość prowadzenia nieodpłatnej działalności

⁸⁰ J. Ruszewski, *Organizacje pożytku publicznego*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 7, s. 82.

⁸¹ R. Szczepaniak, *Odpowiedzialność gmin za szkody wyrządzone w związku z działalnością organizacji pozarządowych*, „Samorząd Terytorialny” 2016, nr 9, s. 5.

⁸² J. Behr, dz. cyt., s. 67.

⁸³ J. Blicharz, *Udział polskich organizacji...*, s. 74.

⁸⁴ Tamże.

w zakresie zadań publicznych (art. 8.) oraz obowiązek powierzania przez organy administracji organizacjom realizację zadań publicznych po uprzednim przeprowadzeniu otwartego konkursu ofert (art. 11 ust. 1 pkt 2 i ust. 2). Dzięki temu działalność organizacji pozarządowych oparta jest na jednolitych założeniach, podporządkowana jest jednolitej koncepcji organizacji, które mają do spełnienia w państwie podobne funkcje⁸⁵.

Podstawowym wyróżnieniem organizacji pozarządowych spośród innych podmiotów, jest prowadzenie przez nie działalności społecznie użytecznej. Realizują one pewną misję, działając w imię wartości lub celów społecznie pożytecznych, a nie w imię interesów wąskiej grupy⁸⁶.

Organizacje pozarządowe zgodnie z definicją ustawową to organizacje „niedziałające w celu osiągnięcia zysku”. Oznacza to, że organizacje mają zakaz dystrybuowania zysków z prowadzonej działalności między jej członków, założycieli czy pracowników. Należy jednak zauważyć, że przepisy przewidują pewne ograniczenia w zakresie swobody podejmowania działalności gospodarczej przez te organizacje. Art. 2 ustawy z dnia 7.04.1989 r. prawo o stowarzyszeniach jako niezbędną cechę stowarzyszenia wymienia jego niezarobkowy charakter⁸⁷. Jednak na mocy art. 34 prawa o stowarzyszeniach prowadzenie działalności gospodarczej jest możliwe, pod warunkiem, że zyski z takiej działalności będą przeznaczone na działalność statutową stowarzyszenia i nie będą przeznaczane do podziału między jej członków⁸⁸.

⁸⁵ Tamże, s. 82.

⁸⁶ J. Blicharz, *Komentarz do art. 3 ustawy o...*, s. 68.

⁸⁷ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 2020 r. poz. 2261).

⁸⁸ J. Blicharz, *Komentarz do art. 3 ustawy o...*, s. 68.

W art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie zostały wyróżnione podmioty, które również mogą prowadzić działalność pożytku publicznego. Są to:

- a) osoby prawne i jednostki organizacyjne działające na podstawie przepisów o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, o stosunku Państwa do innych kościołów i związków wyznaniowych oraz o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, jeżeli ich cele statutowe obejmują prowadzenie działalności pożytku publicznego;
- b) stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego;
- c) spółdzielnie socjalne;
- d) spółki akcyjne i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz kluby sportowe będące spółkami działającymi na podstawie przepisów Ustawy z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. z 2019 r. poz. 1468, 1495 i 2251), które nie działają w celu osiągnięcia zysku oraz przeznaczają całość dochodu na realizację celów statutowych oraz nie przeznaczają zysku do podziału między swoich udziałowców, akcjonariuszy i pracowników.

Przepisów działu II ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, tj. dotyczącego działalności pożytku publicznego nie stosuje się do (art. 3 ust. 4 tejże ustawy):

- a) partii politycznych (w tym europejskich partii politycznych);
- b) związków zawodowych i organizacji pracodawców;
- c) samorządów zawodowych;
- d) fundacji utworzonych przez partie polityczne (w tym europejskich fundacji politycznych).

Kluczowym kryterium rozróżnienia organizacji pozarządowych spośród tych podmiotów jest prowadzenie przez nie działalności społecznie użytecznej. Podmioty te realizują misję, działając w imię wartości lub społecznie pożytecznych celów, a nie w imię interesu wąskiej grupy. Współcześnie zauważyć można wyraźne wyodrębnienie państwa i samorządu terytorialnego (administracja publiczna) oraz zaobserwować można wyraźny dystans między nimi. Świadczy to o kreowaniu współpracy między sektorem publicznym a sektorem pozarządowym⁸⁹. Działalność, która jest społecznie użyteczna

⁸⁹ J. Blicharz, *Udział polskich organizacji...*, s. 76.

w tym działalność pożytku publicznego, prowadzona jest najczęściej w formie stowarzyszeń i fundacji. To właśnie one stanowią zdecydowaną większość tzw. trzeciego sektora⁹⁰.

1.3.1. Cechy charakterystyczne stowarzyszeń

W świetle ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 roku głównymi cechami stowarzyszenia są: dobrowolność, samorządność, trwałość oraz niezarobkowy cel. Według Andrzeja Kidyby dobrowolność stowarzyszenia oznacza możliwość swobodnego tworzenia stowarzyszeń, przystępowania do istniejących stowarzyszeń oraz występowania z nich⁹¹.

Samorządność w definicji stowarzyszenia wiąże się z wyznaczaniem jego celów. Stowarzyszenie samodzielnie realizuje swoje cele, ustala program działania i struktury organizacyjne oraz uchwała akty wewnętrzne, dotyczące jego działalności. Tylko w wyjątkowych sytuacjach mogą ingerować organy zewnętrzne, tzn. tylko wtedy, kiedy naruszone jest prawo lub statut⁹². Z samorządnością związana jest również zasada stanowiąca, że najwyższą władzą stowarzyszenia jest walne zebranie członków⁹³.

Trwałość jako kolejna cecha stowarzyszenia oznacza stałość i ciągłość celów, niezależnie od rotacji członków stowarzyszenia⁹⁴. Zdaniem Eugeniusza Smoktunowicza przywoływanego przez Sarneckiego „trwałe zrzeszenie oznacza „istnienie w danej grupie takiej wewnętrznej organizacji, która zapewnia prowadzenie ciągłej działalności, a więc istnieje podział ról, które mają być wykonywane przez czas dłuższy, a nie jednorazowo⁹⁵”. Z przepisów ustawy – prawo o stowarzyszeniach – wynika, że trwałość w każdym stowarzyszeniu powinien zapewnić zarząd, czyli jego zadaniem jest zapewnienie ciągłości działania. Trwałość stowarzyszenia oznacza również skupienie

⁹⁰ J. Dominowska, *Ograniczenia działalności gospodarczej organizacji realizujących cele społecznie użyteczne*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2013, nr 10, s. 10.

⁹¹ A. Kidyba, *Ustawa o fundacjach. Prawo o stowarzyszeniach*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1997, s. 25.

⁹² P. Sarnecki, *Prawo o stowarzyszeniach. Komentarz*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2000, s. 28.

⁹³ Tamże, s. 30.

⁹⁴ Tamże, 29.

⁹⁵ Tamże.

stowarzyszenia na celach długookresowych. W ten sposób różnią się one od organizacji epizodycznych, które powstają, by realizować jednorazowe przedsięwzięcia⁹⁶.

Niezarobkowy cel stowarzyszenia określa fakt, że nie można utworzyć stowarzyszenia, którego celem jest działalność zarobkowa⁹⁷. Charakter niezarobkowy stowarzyszeń jest elementem, który wyróżnia stowarzyszenia (obok fundacji) wśród innych, działających grup, które mają w większości charakter komercyjny. Kolejnym elementem, który wyróżnia stowarzyszenia, jest przekazywanie wpływów z pomocniczej działalności gospodarczej na realizację celów statutowych, które nie mogą być dzielone między członków⁹⁸.

1.3.2. Rodzaje stowarzyszeń

Do 1989 r. podstawą prawną tworzenia i funkcjonowania stowarzyszeń w Polsce było rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1932 r. prawo o stowarzyszeniach. Rozporządzenie to dawało możliwość zakładania trzech rodzajów stowarzyszeń: zwykłych, zarejestrowanych i wyższej użyteczności. W ustawie z roku 1989 zrezygnowano z zapisu „wyższej użyteczności”. Oznacza to zatem, że zgodnie z prawem istnieją obecnie dwa rodzaje stowarzyszeń: stowarzyszenia zwykłe i stowarzyszenia zarejestrowane. Prawo pozwala również na tworzenie związków stowarzyszeń⁹⁹.

Stowarzyszenia zwykłe

Stowarzyszenia zwykłe określane są mianem uproszczonych form stowarzyszeń. W związku z tym nie podlegają one rejestracji, nie mają osobowości prawnej, nie mogą powoływać oddziałów terenowych, łączyć się w związki, zrzeszać osób prywatnych, przyjmować darowizn, spadków czy zapisów, prowadzić działalności gospodarczej, otrzymywać dotacji oraz korzystać z ofiarności publicznej¹⁰⁰. Wyróżnikiem zwykłego stowarzyszenia jest mniejsza formalizacja, a przejawia się to w tym, że do jego założenia

⁹⁶ Tamże, s. 28.

⁹⁷ Tamże, s. 28.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ A. Kidyba, dz. cyt., s. 30.

¹⁰⁰ Tamże, s. 34.

konieczne jest uchwalenie regulaminu o określonej nazwie, celu, terenu działania, środków działania i siedziby oraz wybór przedstawiciela, który będzie reprezentował stowarzyszenie. Konieczne jest także poinformowanie o tym fakcie starosty jako organu nadzorującego (stowarzyszenia te są tworzone w systemie notyfikacji, a nie rejestracji)¹⁰¹. W Polsce bardzo trudno jest ocenić faktyczną liczbę stowarzyszeń zwykłych. O powstaniu takiego stowarzyszenia decydują co najmniej trzy osoby, które wyrażają wolę jego powołania i uchwalają regulamin działalności.

Stowarzyszenia zarejestrowane

Główną grupę stowarzyszeń stanowią stowarzyszenia zarejestrowane, które mają osobowość prawną. Każda osoba prawna jest zespołem ludzi zorganizowanych, a ich działania porządkują przepisy prawa powszechnie obowiązującego oraz wydawane na ich podstawie statuty jako przepisy prawa wewnętrznego. Statut jest więc podstawowym dokumentem, który wyznacza strukturę organizacji i od którego zależy sprawność późniejszego działania stowarzyszenia. Jak piszą Janowski i Taracha statut „[...] może ograniczyć się do oszczędnych uregulowań podyktowanych wymogami ustawowymi. Może też zawierać rozbudowane unormowania, wyznaczające bardziej szczegółowe zadania”¹⁰². Według ustawy o stowarzyszeniach osoby w liczbie co najmniej piętnastu, pragnące założyć stowarzyszenie, uchwalają statut stowarzyszenia oraz wybierają komitet założycielski. Statut stowarzyszenia określa: nazwę stowarzyszenia – odróżniającą ją od innych stowarzyszeń, organizacji i instytucji, teren działania i siedzibę stowarzyszenia, cele i sposoby ich osiągnięcia, sposób nabywania i utraty członkostwa, prawa i obowiązki członków. Ponadto definiuje władze stowarzyszenia, tryb dokonywania ich wyboru, uzupełnienie składu oraz ich kompetencje, sposób reprezentowania stowarzyszenia oraz zaciągania zobowiązań majątkowych, a także warunki ważności jego uchwał, sposób uzyskiwania środków finansowych oraz ustanawiania składek członkowskich, zasady dokonywania zmian w statucie oraz sposoby rozwiązywania stowarzyszenia¹⁰³.

¹⁰¹ P. Sarnecki, dz. cyt., s. 31.

¹⁰² Cyt. za: P. Sarnecki, *Prawo o stowarzyszeniach ...*, s. 31.

¹⁰³ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 2020 r. poz. 2261).

Struktury pośrednie w ujęciu katolickiej nauki społecznej

Na potrzeby niniejszej dysertacji zagadnienie stowarzyszeń zostanie poszerzone o pojęcie struktur pośrednich, czyli społeczności wypełniających przestrzeń między państwem a jednostką. Perspektywa ta jest ważna dla dalszej części pracy, ponieważ cechy i funkcje Stowarzyszenia ZDR3+ będą analizowane także z uwzględnieniem ujęcia katolickiej nauki społecznej.

Pojęcie katolickiej nauki społecznej (skrót: KNS) odnosi się przede wszystkim do katolickiej (chrześcijańskiej) etyki społecznej. Nauka ta, formułując normy i oceny społeczno-etyczne, stosuje również uzasadnienia teologiczne. Ustalenia jej są wykorzystywane w dużej mierze w nauczaniu Kościoła. KNS jako etyka stawia pytania o powinności i wartości moralne w życiu społecznym oraz podejmuje próbę odpowiedzi na te pytania. Odwołuje się ona do argumentów rozumowych, wskazując moralne reguły postępowania uczestników życia społecznego, którzy dążą do realizacji dobra wspólnego. Jej przedmiotem są zarówno powinności osoby względem grupy, jak i porządek strukturalny instytucji oraz systemów społecznych¹⁰⁴. W aspekcie filozoficznym nauka ta stoi na gruncie ontologicznego obiektywizmu. W swej deontologicznej wersji utrzymuje ona założenie o istnieniu ugruntowanej w naturze człowieka powinności, natomiast w wersji aksjologicznej uznaje, że integralną częścią składową rzeczywistości społecznej są wartości obiektywne.

Katolicka nauka społeczna przyjmuje personalistyczną koncepcję człowieka¹⁰⁵. Naturalną prawdę o człowieku określa również w relacji do Boga. Nawiązując do chrześcijańskiej antropologii filozoficznej i teologicznej, KNS wypracowała następujące zasady społeczne: personalizm, dobro wspólne, solidarność, pomocniczość. Istotne w organizowaniu ładu społeczno-gospodarczego są również wartości, takie jak: prawda, sprawiedliwość, miłość społeczna czy wolność. Wprawdzie nauka ta nie przedstawia szczegółowych programów społeczno-gospodarczych i politycznych, jednak jej normatywne zalecenia i wskazania są pomocą dla czynnych politycznie chrześcijan, działaczy społecznych oraz prowadzących działalność gospodarczą. Realizując swoją

¹⁰⁴ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Ośrodek dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1994, s. 12.

¹⁰⁵ M. Wódka, *Między moralnością kamieni a prawami człowieka. Franciszka Janusza Mazurka koncepcja katolickiej nauki społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 25.

misję nauczycielską w sprawach społecznych, Kościół posługuje się dokumentami soborowymi oraz papieskimi encyklikami¹⁰⁶.

W ujęciu przedstawicieli KNS człowiek, wskutek swojej społecznej natury, chce łączyć się z innymi i tworzyć wspólne wartości, wokół których powstają różne społeczności. Dzięki tym społecznościom i w nich człowiek może się rozwijać, doskonalić oraz realizować własne cele życiowe¹⁰⁷. Brak takich społeczności sprawia, że życie społeczne może być z jednej strony zatomizowane, z drugiej scentralizowane. W obydwu tych skrajnych przypadkach najwięcej traci człowiek, który zostaje pozostawiony sam sobie lub poddany władzy totalitarnej. Pluralizm społeczności jest więc naturalną koniecznością. W zależności od potrzeb, okoliczności, miejsca oraz czasu w społeczeństwie może być mniej lub więcej społeczności ludzkich. Zdaniem W. Piwowarskiego żadna społeczność nie jest w stanie sama zaspokoić aspiracji i dążeń jednostki. Mogą to uczynić wszystkie społeczności (każda we własnym zakresie) na określonym etapie rozwoju historycznego¹⁰⁸.

W katolickiej nauce społecznej przyjmuje się podział na:

- a) społeczności naturalne w sensie ścisłym;
- b) społeczności naturalne w sensie szerokim;
- c) społeczności wolne.

Antropologiczne kryterium, według którego następuje podział na powyższe społeczności, zależne jest od etapu rozwoju człowieka¹⁰⁹. Istnieją takie społeczności, bez których człowiek nie mógłby istnieć, ani się rozwijać, są również społeczności, które są konieczne dla pełnego rozwoju człowieka oraz są takie społeczności, które przyczyniają się do rozwoju człowieka, jednak ich istnienie zależne jest od woli ludzkiej. Społeczności, które są konieczne dla istnienia człowieka to:

- rodzina;
- państwo;
- ludzkość.

¹⁰⁶ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, s. 15.

¹⁰⁷ W. Piwowarski, *ABC katolickiej nauki społecznej, Część II*, Biblioteka KUL, maszynopis, s. 61–62.

¹⁰⁸ W. Piwowarski, *Filozoficzne aspekty pluralizmu społecznego*, „Roczniki Filozoficzne”1965, nr 13, z. 2, s. 87.

¹⁰⁹ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, s. 18.

Cele i zadania tych społeczności wynikają ze społecznej natury człowieka. Człowiek, tworząc te społeczności, nie jest w stanie zmienić ich celów i zadań, ponieważ w ten sposób podważyłby własną naturę. Podkreśla się, że wymienione społeczności nie są z góry narzucone człowiekowi, może na przykład wybrać, w jakim państwie pragnie żyć¹¹⁰. Funkcje tych społeczności muszą być wykonywane, ponieważ bez nich życie ludzkie byłoby w znacznym stopniu utrudnione. Talenty, które posiada człowiek, nie mogłyby się rozwijać. Dlatego człowiek nie ma wyboru, czy do nich należeć, czy nie, członkostwo w nich jest dane i nieuniknione¹¹¹.

Społeczności naturalne w sensie szerokim są również konieczne do tego, aby człowiek mógł prawidłowo funkcjonować. Cele tych społeczności tkwią w społecznej naturze ludzkiej, jednak ich realizacja związana jest z zaspokojeniem konkretnych potrzeb człowieka, które są uwarunkowane historycznie i kulturowo. Społeczności te stanowią trzon życia społecznego. Piwowarski wyróżnia dwa ich typy:

- terenowe (horyzontalne/poziome);
- zawodowe (wertykalne/pionowe)
- wolne.

Społeczności pośrednie odgrywają istotną rolę, ponieważ umożliwiają uczestnictwo poszczególnym obywatelom w życiu społeczno-gospodarczym. Tworzą przestrzeń publicznego działania dla obywateli, dzięki czemu mogą oni wpływać na najbliższe otoczenie. Jedyną granicę ich autonomii w stosunku do władz publicznych jest dobro wspólne całej społeczności¹¹².

Papież Leon XIII w encyklice *Rerum novarum* zauważa, że społeczna natura „skłania człowieka do tworzenia ze współobywatelami w ramach państwa różnych związków, szczuplejszych wprawdzie i niedoskonałych, jednakże prawdziwych społeczności”¹¹³. Natomiast Jan Paweł II w encyklice *Centesimus annus* zwraca uwagę na to, że wyrazem społecznej natury człowieka są „także grupy pośrednie, poczynając od

¹¹⁰ W. Łużyński, *Struktury pośrednie pomiędzy jednostką ludzką a państwem w nauczaniu społecznym Kościoła*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2008, s. 53–54.

¹¹¹ Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, s. 38.

¹¹² A. Biały, *Jana Pawła II wizja państwa i społeczeństwa a realia współczesnych przemian*, w: *Polityka społeczna wobec „rzeczy nowych”. 25-lecie encykliki „Centesimus annus” św. Jana Pawła II*, red. J. Mazur, Kraków 2016, s. 243–270.

¹¹³ Leon XII, *Rerum novarum*, 1891, nr 37.

rodziny, a kończąc na wspólnotach gospodarczych, społecznych, politycznych i kulturalnych”¹¹⁴. Ten sam autor broni więc autonomii społeczności, ponieważ stanowią one gwarancję wolności i podmiotowości społeczeństwa. Piwowarski podkreśla, że społeczności terenowe oparte są na więzi miejsca¹¹⁵. Człowiek, aby w pełni się rozwijać, potrzebuje pewnej stabilizacji, przejawia się ona w tym, że pragnie i dąży do tego, aby mieć konkretne miejsce zamieszkania. Związek człowieka z miejscem zamieszkania stwarza większe możliwości rozwoju i doskonalenia poprzez tworzenie różnego rodzaju więzi społecznych. Na podstawie takich więzi powstają samorządy lokalne, regionalne, krajowe. Społeczności terenowe odgrywają bardzo ważną rolę w kształtowaniu osobowości człowieka. Państwo, jak już wyżej powiedziano, powinno jak najmniej ingerować w ich działalność. Jediną uzasadnioną ingerencją instytucji państwowych jest troska o dobro wspólne. Na samorządach powinna opierać się administracja władzy państwowej. Celem administracji władzy państwowej nie powinno być odebranie autonomii tym samorządom, a jedynie wsparcie, oparte na szerokiej decentralizacji, poszanowaniu samodzielności oraz respektowaniu własnych działań. Chodzi o zbudowanie autentycznego samorządu terytorialnego, który z jednej strony miałby służyć człowiekowi związanemu z miejscem zamieszkania, a z drugiej strony przyczyniałby się dobru wspólnemu – partykularnemu i ogólnemu. W ten sposób władze centralne mogłyby być odciążone od nadmiernej troski o obywateli.

Społeczności zawodowe oparte są na zasadzie świadczenia produkcji dóbr i świadczenia usług. Człowiek funkcjonuje nie tylko w miejscu swojego zamieszkania, ale również tam, gdzie pracuje. Jest to argument za użytecznością budowy wspólnoty o charakterze pionowym. Papież Pius XI w encyklice *Quadreagesimo anno* postuluje, aby społeczności zawodowe zostały odbudowane na wzór społeczności terenowych¹¹⁶. W ten sposób zostałaby wypełniona luka pomiędzy jednostką a państwem w płaszczyźnie wertykalnej oraz ukształtowałyby się demokratyczny porządek w państwie. Papież zalecał stworzenie pewnych korporacji, które łączyłyby w jedną wspólnotę pracodawców i pracobiorców. Konsekwencją takiego połączenia byłoby przewyciężenie klasowych podziałów oraz powstanie pewnej troski tak, aby „każdy zawód coraz lepiej współdziałał

¹¹⁴ Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 1991, nr 13.

¹¹⁵ W. Piwowarski, *Filozoficzne aspekty pluralizmu...*, s. 88.

¹¹⁶ Pius XI, *Quadreagesimo anno*, 1931, nr 83, 87.

na rzecz wspólnego dobra całego społeczeństwa”¹¹⁷. Model ustroju społeczno-gospodarczego zaproponowany przez Piusa XI nie znalazł szerszego zastosowania w praktyce, doceniano jednak w nim postulat udziału robotników „we własności i w zarządzaniu przedsiębiorstwem, albo też w jakikolwiek sposób w jego zyskach”¹¹⁸. W nauce społecznej Kościoła znalazło to wyraz w dyskusji na temat „wspólnoty zakładu pracy” czy „wspólnoty przedsiębiorstwa”.

Społeczności terenowe i zawodowe są to społeczności o własnych, autonomicznych celach i zadaniach. Społeczności te są ze sobą powiązane w jedną strukturę, przez co stanowią pewnego rodzaju jedność działania. Struktura ta kształtuje się „z dołu do góry”, a więc od mniejszych do coraz większych społeczności, co z kolei stanowi gwarancję kształtowania się prawdziwie humanistycznego społeczeństwa, które zmierza w dwóch kierunkach: horyzontalnym i wertykalnym.

Trzecim rodzajem społeczności wyróżnionym przez Piwowarskiego są społeczności „wolne”. Ich nazwa nie świadczy o tym, że nie mają one podstaw w społecznej naturze człowieka, przeciwnie, znajdują one uzasadnienie swojego istnienia w bogactwach tej natury. Decydującą rolę w powstaniu i rozwoju tych społeczności odgrywa wola ludzka. Piwowarski podkreśla, że każdej społeczności przysługuje autonomia w zakresie celów i zadań. Wszystkie te społeczności są odrębnymi podmiotami, wytworami życia społecznego. Przedstawiona typologia struktur pośrednich, w skład których wchodzi społeczności terenowe, zawodowe i wolne okaże się pomocna w eksplorowaniu specyfiki i funkcji stowarzyszenia ZDR3+ oraz właściwego usytuowania tej organizacji w obszarze aktywności społecznej i obywatelskiej.

1.4. Struktury pośrednie w ujęciu katolickiej nauki społecznej

1.4.1. Państwo pomocnicze w nauczaniu społecznym Kościoła

Na gruncie KNS dowodzi się, że państwo pomocnicze nie utożsamia się z państwem opiekuńczym. Państwo poprzez swoje działania może stać się nadopiecznym, jeżeli będzie świadczyć zbyt dużą pomoc swoim obywatelom. Państwem

¹¹⁷ Tamże, nr 85.

¹¹⁸ Tamże, nr 65.

opiekuńczym, tzw. państwem maksimum, Piwowarski określa państwo o proveniencji marksistowskiej. Takie państwo odbiera obywatelom autonomię, inicjatywę oraz odpowiedzialność za własne działania. Świadczy obywatelom pomoc nawet wtedy, kiedy oni sami powinni spełniać to, co do nich należy. Taka pomoc jest „cudzą pomocą”¹¹⁹. Państwem, które może stać się nadopiekuńcze, może być również państwo liberalne, tzw. państwo minimum, jeśli dysponuje nadmiarem dóbr materialnych. Typ państwa opiekuńczego wiąże się z nieodpowiednim rozumieniem zasad, którymi winno się ono kierować, w szczególności pomijaniem zasady pomocniczości.

Zasada pomocniczości stosowana w państwie wyznacza kierunek działań „od dołu do góry”. Jan Paweł II uważał, że „społeczność wyższego rzędu nie powinna ingerować w wewnętrzne sprawy społeczności niższego rzędu, pozbawiając ją kompetencji, lecz raczej winna wspierać ją w razie konieczności i pomóc w koordynacji jej działań z działaniami innych grup społecznych, dla dobra wspólnego”¹²⁰. W myśl zasady pomocniczości życie państwowe powinno więc być kształtowane przez rozwój inicjatyw oddolnych oraz poprzez udzielanie pomocy i przez samopomoc. Pierwszy przypadek dotyczy tzw. negatywnego aspektu zasady pomocniczości. Społeczeństwo upodmiotowione powinno samodzielnie i odpowiedzialnie wypełniać własne zadania. Ingerencja bezpośrednia państwa w działalność jednostek i grup społecznych jest nadużyciem. W aspekcie negatywnym stosowanie tej zasady będzie zatem przejawiać się w niewyręczaniu jednostek i społeczności funkcjonujących w ramach struktur pośrednich w zadaniach, które są w stanie wypełnić. W drugim przypadku rozumienia zasady pomocniczości chodzi o udzielenie pomocy jednostkom i grupom społecznym w sytuacji, gdy same o własnych siłach nie są sobie w stanie poradzić. Pomoc ta powinna być „pomocą dla samopomocy”. Bazuje ona na pobudzeniu jednostki i grup społecznych, które są chwilowo niezdolne do samodzielnego działania, oraz do ponownego podjęcia działania we własnym zakresie, wykonując swoje zadania. Ten drugi aspekt zasady nazywany jest aspektem pozytywnym. Państwo pomocnicze nie zaniedbuje jednostek oraz grup społecznych, które nie są w stanie same o własnych siłach i kompetencjach

¹¹⁹ O. von Nell-Breuning, *Gerechtigkeit und Freiheit*, Europaverlag, Wien 1980, s. 17.

¹²⁰ Jan Paweł II, *Centesimus annus*, nr 48.

zaspokoić swoje życiowe potrzeby. Państwo to buduje personalistyczny, humanistyczny, sprawiedliwy i solidarny ład społeczny¹²¹.

Poza wymienionymi dwoma aspektami zasady pomocniczości (negatywnym i pozytywnym), czasem wskazuje się na trzeci – redukcję pomocniczości, która polega na stopniowym zmniejszaniu świadczonego wsparcia, co winno być efektem usamodzielniania się podmiotu korzystającego z tego wsparcia w ramach realizowanych przez niego funkcji¹²².

W katolickiej nauce społecznej zwraca się szczególną uwagę na trzy podstawowe funkcje państwa: funkcja porządku prawnego, porządku dobrobytu i porządku kultury. Piwowarski poprzez funkcje państwa rozumie zespół zadań z określonej dziedziny życia państwowego. Funkcja porządku prawnego ma za zadanie stworzyć warunki dla spokojnej współpracy jednostek i grup społecznych, aby mogły one działać na rzecz dobra wspólnego. Kierownicza, porządkująca i koordynująca działalność instytucji i organów państwowych powinna zmierzać do zharmonizowania różnych celów grup z interesem ogólnym. Działalność ta musi mieć jednak pewne granice. Państwo w tej dziedzinie powinno tylko kierować, czuwać i sprawować kontrolę, aby działalność jednostek i grup społecznych utrzymywała się we własnych granicach i nie działała ze szkodą dla całego społeczeństwa. Ingerencja państwa w pluralistycznym społeczeństwie zawsze powinna być uzasadniona obiektywnymi wymaganiami dobra wspólnego. Dobro wspólne nie powinno być rozumiane jedynie jako suma partykularnych korzyści, ale wymaga ono oceny na podstawie hierarchii wartości. O ostatecznym werdykcie decyduje właściwe rozumienie godności i praw osoby¹²³. Utrzymanie ładu w państwie związane jest z sankcją przymusu. Państwo powinno więc troszczyć się o utworzenie sprawiedliwego systemu prawa oraz o to, aby stanowione prawa były przestrzegane przez wszystkich, a więc zarówno przez administrację państwową, jak i przez obywateli. Takie państwo określa się jako praworządne.

¹²¹ Zob. M. Wódka, *Aksjologiczne podstawy ładu politycznego w dobie globalizacji*, w: *Polityka społeczna wobec „rzeczy nowych”*. 25-lecie encykliki „*Centesimus annus*” św. Jana Pawła II, red. J. Mazur, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2016, s. 163–178.

¹²² I. Sierpowska, *Zasada pomocniczości w pomocy społecznej*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2009, nr 79, s. 203–225.

¹²³ Jan Paweł II, *Centesimus annus*, nr 57.

W państwach nowożytnych podstawę prawa stanowi konsytuacja. Leon XII, a za nim Jan Paweł II przypominają, że organizację społeczeństwa powinno oprzeć się na trzech władzach – prawodawczej, wykonawczej i sędowniczej¹²⁴. Państwo powinno troszczyć się o ład wewnętrzny, ale również o bezpieczeństwo zewnętrzne. Działania państwa w kierunku zapewnienia bezpieczeństwa zewnętrznego oparte są na dwóch kierunkach: na poszanowaniu przepisów prawa międzynarodowego oraz na wykazaniu gotowości do obrony na wypadek agresji przez inne państwo. W zakresie porządku gospodarczego do państwa należy zadanie zbudowania sprawiedliwego systemu gospodarczego, który ma zapewnić maksymalne warunki rozwoju dla całego społeczeństwa. Założenia takiego systemu polegają na poszanowaniu i pomnażaniu własności prywatnej oraz przestrzeganiu zasady o powszechnym przeznaczeniu dóbr. W sytuacji pluralizmu podmiotów gospodarowania i gospodarki wolnorynkowej państwo powinno dbać o „poczucie bezpieczeństwa w zakresie gwarancji indywidualnej wolności i własności, a ponadto o stabilność pieniądza oraz o istnienie sprawnych służb publicznych”¹²⁵. Jednak w tym zakresie rola państwa jest ograniczona. Wynika to z faktu, że powinno ono kierować życiem gospodarczym oraz pobudzać i koordynować inicjatywę jednostek i grup społecznych, również tych o charakterze gospodarczym. Nie tylko państwo powinno zabiegać o właściwy rozwój gospodarczy i o realizację praw ludzi pracy, powinny to również robić związki zawodowe. Realizacja tych zadań przez związki zawodowe, związana jest z funkcją partycypacyjną i funkcją rewindykacyjną. Piwowarski zauważa, że w zakresie porządku kultury do zadań państwa należy tylko udzielanie pomocy. Państwo powinno więc pozostawić wiele wolności i samodzielności w działaniach o celach naukowych, oświatowych, artystycznych itd. Niepożądane działania państwa w dziedzinie kultury prowadziłyby do konformizmu i hamowania rozwoju oraz godziłyby również w wolność i osobistą godność twórców, i działaczy kultury. Działalność państwa w dziedzinach kultury powinna ograniczać się do pobudzenia inicjatyw podmiotów życia kulturalnego oraz udzielaniu pomocy (zwłaszcza materialnej).

Jak wspomniano na wstępie tej części pracy, ujęcie katolickiej nauki społecznej dotyczące funkcjonowania organizacji społecznych w państwie jest istotne dla analiz

¹²⁴ Tamże, nr 44.

¹²⁵ Tamże, nr 48.

prowadzonych w dalszej części dysertacji. Opis stowarzyszenia ZDR3+ odnosić się będzie do definicji organizacji pozarządowych, funkcji tych organizacji oraz funkcjonowania organizacji samorządowych w społeczeństwie właśnie w ujęciu Piwowarskiego.

1.5. Rola organizacji pozarządowych w realizacji polityki społecznej

W podrozdziale tym przedstawiony zostanie zarys zagadnień polityki społecznej, jej krótka historia oraz sposoby jej rozumienia z uwzględnieniem roli organizacji pozarządowych w jej realizacji. Rola organizacji społecznych w realizowaniu polityki społecznej jest kluczowym zagadnieniem tej pracy. Chodzi tu konkretyzację odnoszącą się do działań stowarzyszenia ZDR3+.

W literaturze polskiej termin „polityka społeczna” znany był już przez I wojnę światową. Powstało wówczas wiele studiów oraz badań empirycznych, które wyłoniły polską szkołę polityki społecznej. W roku 1921 Ludwik Krzywicki założył Instytut Gospodarstwa Społecznego. Pierwsze polskie definicje pojęcia polityki społecznej wzorowane były zazwyczaj na autorach niemieckojęzycznych. W latach 20. XX w. ksiądz Antoni Szymański pisał, że „przedmiotem polityki społecznej jest dobro warstwy pracy najemnej w ogóle, a w szczególności pracy fizycznej, lub inaczej, określenie należytego stosunku między pracodawcami i pracobiorcami. [...] Polityka społeczna tym się różni od opieki społecznej, że ma do czynienia z masą, a nie z jednostkami, przede wszystkim ze zjawiskiem pracy i pojęciem sprawiedliwości, a nie ze zjawiskiem ludzkiego życia, miłosierdzia i litości oraz że częściej może posługiwać się przymusem”¹²⁶. Konstanty Krzeczkowski, wzorując się na niemieckiej definicji polityki społecznej, wyeksponował to, że pomija ona „działalność innych ciał publicznego prawa, a nade wszystko nie mówi nic o związkach i organizacjach wolnych. Tymczasem środki i metody działania oraz rola tych czynników mają nie mniejsze, a może nawet większe znaczenie dla polityki społecznej, aniżeli rola państwa”¹²⁷.

Współcześnie teoretycy polityki społecznej (głównie anglosascy) uważają, że lepszym rozwiązaniem jest pisanie o *welfare policy* lub o funkcjonowaniu *welfare state*.

¹²⁶ A. Szymański, *Polityka społeczna*, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1925, s. 1.

¹²⁷ K. Krzeczkowski, *Polityka społeczna. Wybór pism z życiorysem i charakterystyką twórczości*, Polski Instytut Służby Społecznej, Łódź 1947, s. 10–11.

Po II WŚ termin *welfare state* nabrał na znaczeniu. Wynikało to z przyjęcia przez demokratyczne rządy Zachodu daleko idącej odpowiedzialności ekonomicznej i społecznej za dobrobyt swoich obywateli. Sytuacja ta była efektem m.in. trudnych doświadczeń wojennych. Pojęcie *welfare* jest zawężone podmiotowo. Ponadto ma również zawężony obszar oddziaływania i stosowane środki działania¹²⁸. Sylwester Zawadzki początkowo tłumaczył ten termin jako państwo dobrobytu¹²⁹, później jednak zaczęto poszukiwać innych terminów: państwo opiekuńcze, państwo zabezpieczenia społecznego lub bezpieczeństwa socjalnego, państwo o zobowiązaniach społecznych, państwo o orientacji społecznej¹³⁰. Definicja Patricka de Lauriera opisuje politykę społeczną jako zespół środków podejmowanych w skali ogólnonarodowej, które uwzględniają postęp świadomości praw socjalnych i aktualne możliwości ekonomiczne i polityczne, pomagające w zmianie życia materialnego i kulturalnego społeczeństwa. Cel takiej polityki społecznej związany jest z ideą sprawiedliwości społecznej. Zakres jej mieści się pomiędzy gospodarką, która wytwarza bogactwa, a polityką, która zmierza do zachowania lub wzmocnienia władzy państwowej. Gospodarka dostarcza niezbędne zasoby, natomiast polityka zapewnia interwencję dla polityki społecznej¹³¹.

Obecnie istnieje wiele zasadniczych wyzwań nurtujących współczesną politykę społeczną. System społeczny przechodzi kryzys. Kryzys ten dotyczy z jednej strony funkcjonalności, skuteczności, efektywności oraz deficytu partycypacji i emancypacji. Natomiast z drugiej strony związany jest z kwestiami inkluzji społecznej i politycznej¹³². Od lat 90. XX w. Europa ma do czynienia z wieloma kryzysami: bezrobociem, nowym ubóstwem, starzeniem się społeczeństwa i postępującą niestabilnością rodzin. Wszystkie te rozwijające się zjawiska sprawiają, że pojawiają się rosnące nierówności społeczne, nowe formy niedostosowania społecznego i wykluczenia. Rezultatem tych zjawisk jest wzrost potrzeb gospodarstw domowych z zakresu usług społecznych dostarczanych przez zewnętrzne instytucje¹³³.

¹²⁸ J. Supińska, *Polityka społeczna*, w: *Encyklopedia socjologii*, T II, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 142.

¹²⁹ S. Zawadzki, *Państwo dobrobytu. Doktryna i praktyka*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1964, s. 23.

¹³⁰ J. Supińska, dz. cyt., s. 142.

¹³¹ Tamże, s. 143.

¹³² E. Leś, *Organizacje non profit w...*, s. 18.

¹³³ Tamże.

Klasyczna polityka społeczna koncentruje się na działaniach, które obejmują tradycyjne ryzyka społeczne, czyli np. niskie dochody, niemożność zarobkowania. Współcześnie pojawiają się nowe ryzyka społeczne, które dotyczą klasy średniej, a nie jedynie populacji o najniższych dochodach, która korzysta z zapomogi socjalnej. W związku z tym przed współczesną polityką społeczną stawiana jest potrzeba stworzenia nowego modelu polityki społecznej, który będzie uwzględniał nie tylko transfer finansowy, ale również tworzenie nowych usług społecznych. Korzyścią przemiany sfery społecznej w kierunku zwiększenia usług w strukturze świadczeń społecznych jest fakt, iż wymaga to mniejszych nakładów finansowych niż wydatki związane z ubezpieczeniami społecznymi i gwarancją dochodów minimalnych¹³⁴.

Gdzie w polityce społecznej jest miejsce na organizacje pozarządowe? Próbując odpowiedzieć na to pytanie, można podążać za zdaniem Victora Pestoffa, że słabe zainteresowanie potencjałem organizacji pozarządowych jako operatorów usług publicznych może wynikać z koncentracji na aspektach ekonomicznych funkcjonowania systemów społecznych np. wzrost wydatków społecznych i planowanie polityki społecznej. Z tego powodu rzadziej przedmiotem uwagi była implementacja polityki społecznej, a więc świadczenia usług społecznych, metod ich produkcji, świadczenia i jakości, w której udział organizacji społecznych jest znaczący, w niektórych państwach i dziedzinach kluczowy¹³⁵. Z tych powodów w piśmiennictwie z zakresu porównawczej polityki społecznej za centralne podmioty sfery społecznej uważa się: państwo, rynek i rodzinę.

Przechodząc do kolejnego zagadnienia, jakim jest typologia modelu społecznego i usług, za Ewą Leś można powołać się na Esping-Andersena oraz Anttonena i Sipilä, którzy w swojej typologii koncentrują na podziale zadań i odpowiedzialności między państwem oraz rodziną, czasem sektorem rynkowym, pomijają jednak organizacje społeczne. Klasyfikacje modelu polityki społecznej, która uwzględnia organizacje pozarządowe jako kryterium kategoryzacji modeli społecznych to modele polityki społecznej Gidrona, Kuhnle i Selle oraz Salamona i Anheiera. Gidron proponuje kryterium wyodrębniania krajowych modeli społecznych poprzez rozróżnienie między

¹³⁴ Tamże, s. 18–19.

¹³⁵ V. A. Pestoff, *Democratic Architecture for the Welfare State*, London and New York: Routledge, 2009; cyt. za: *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej w Polsce na tle europejskim*, red. E. Leś, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 20.

głównym dostawcą funduszy a głównym dostawcą usług. Klasyfikacja ta nie zawiera podziału na poszczególne dziedziny usług¹³⁶. Natomiast Kunhle i Selle proponują rozwiązanie, aby relacje między państwem a trzecim sektorem wyróżnić na podstawie kryterium organizacyjnego i zależności finansowej oraz bliskości i dystansu obu sektorów w zakresie komunikacji i kontaktów.

Praktyka funkcjonowania systemów społecznych w państwach europejskich eksponuje, że bez względu na wybrany model społeczny, organizacje społeczne odgrywają ważną rolę w państwie. W niektórych dziedzinach usług ich udział jako dostawców jest bardzo istotny, a niekiedy nawet dominujący¹³⁷. Francuski badacz Demoustier podkreśla, że dzięki organizacjom pozarządowym redukowane są nierówności społeczne i ekonomiczne. Przyczyniają się one również do poprawy funkcjonowania systemu państwa, poprzez zmniejszanie napięć i problemów¹³⁸.

Kolejnym ważnym zagadnieniem dotyczącym organizacji pozarządowych w kontekście działań polityki społecznej jest typologia modeli kontaktów pomiędzy administracją państwową a sektorem prywatnym. Przykładem analiz z zakresu modeli relacji organizacji pozarządowych z państwem jest typologia trzech modeli kontaktów między administracją państwową a sektorem prywatnym for profit i non profit¹³⁹. Dzięki temu ujęciu można zaobserwować ewolucję funkcji organizacji non profit w polityce społecznej na przełomie XX i XXI w. w poszczególnych państwach i modelach. Pierwszy model jest mieszany, dotyczy dominującej roli państwa w regulacjach z organizacjami pozarządowymi. Wprowadzenie w tym modelu mechanizmów rynkowych ma pomóc

¹³⁶ B. Gidron, *Government and the Third Sector in Comparative Perspective: Allies or Aversaries?* w: *Government and the Third Sector – Emerging Relationships in Welfare States*, ed. B. Gidron et al. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1992; cyt. za: *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej w Polsce na tle europejskim*, red. E. Leś, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 20.

¹³⁷ E. Leś, *Organizacje non profit w...*, s. 20.

¹³⁸ D. Demoustier, *L'economie sociale et solidaire. S'associer pour entreprendre autrement*. Paris: Alternatives économiques/Syros, 2001; cyt. za: *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej w Polsce na tle europejskim*, red. E. Leś, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 20.

¹³⁹ E. Leś, *Włoski model polityki wobec trzeciego sektora*, w: *Analiza porównawcza modeli współpracy administracji publicznej z organizacjami not for profit w wybranych państwach Unii Europejskiej*, red. E. Leś, Biblioteka Pożytku Publicznego, Warszawa 2010, s. 65.

w przywróceniu efektywności organizacji społecznych i ich mobilności, która została utracona wskutek nadmiaru obowiązków biurokratycznych, które wynikały z nasilonego wpływu i kontroli ze strony administracji publicznej¹⁴⁰. Drugi model relacji organizacji pozarządowych z państwem jest model neokorporacjonistyczny. Opiera się on na wzajemnych uzgodnieniach, gdzie żadna ze stron nie ma zdania nadrzędnego w sprawach szczegółowych obszarów usług społecznych. W modelu tym przyznanie grupie prywatnej statusu publicznego wskazuje nie tylko na możliwość konsultowania przez organizacje społeczne rządowych aktów prawnych, ale oznacza dzielenie władzy z państwem, przygotowanie i wprowadzanie obowiązujących decyzji w życie¹⁴¹. Jeżeli w państwie zostaną wprowadzone mechanizmy rynkowe, które poprawią efektywność ekonomiczną organizacji społecznych w ten sposób wdrożone kontrakty na usługi społeczne dostarczane przez organizacje trzeciego sektora. W praktyce oznacza to ograniczenie zasady pomocniczości oraz ustalonego w ramach tej zasady konsensusu społecznego, który przyznaje organizacjom prawo względnego posłuszeństwa w dostarczaniu usług społecznych oraz wspólnego uczestnictwa podmiotów publicznych i społecznych w formułowaniu i realizowaniu polityki społecznej¹⁴². Dzięki zwiększeniu konkurencji operatorów polityka społeczna, która realizowana jest w ramach modelu neokorporacjonistycznego, zyska w ten sposób na wiarygodności i dynamice.

Państwa Europy Południowej realizują model polityki społecznej opartej na wzajemnej adaptacji sektora publicznego z prywatnym¹⁴³. W ten sposób organizacje pozarządowe wspierane są finansowo przez państwo. Sektor publiczny bardziej traci na znaczeniu w normowaniu kontaktów z podmiotami prywatnymi, w tym organizacjami społecznymi, niż ma to miejsce w Wielkiej Brytanii, państwach skandynawskich, Francji,

¹⁴⁰ R. Smith, M. Lipsky, *Nonprofits for Hire. The Welfare State in the Age of Contracting*, Cambridge: Harvard University Press, 1993; cyt. za: *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej w Polsce na tle europejskim*, red. E. Leś, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 21.

¹⁴¹ Tamże.

¹⁴² E. Leś, *Organizacje non profit w...*, s. 22.

¹⁴³ C. Ranci, M. Paci, *Long Waves in the Development of Welfare System*, w: *Changing Boundries of the Political. Esseys of the Evolving Balance between the State and Society, Public and Private in Europe*, ed. C. S. Meier, Cambridge: Cambridge University Press; cyt. za: E. Leś (red.), *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej w Polsce na tle europejskim*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 22.

Niemczech czy Holandii, gdzie polityka społeczna inspirowana jest zasadą pomocniczości. Charakterystyczną relacją państw Południa Europy z organizacjami pozarządowymi jest istotny wpływ interesów partykularnych i patronatu politycznego na funkcjonowanie systemu¹⁴⁴.

Transformacja sfery społecznej w Europie skłania do stworzenia nowej polityki społecznej. A. Evers wysuwa propozycję nowego uniwersalnego paradygmatu dla Europy Zachodniej i Wschodniej¹⁴⁵. Rozumie on politykę społeczną jako interwencję w takie sektory społeczne jak edukacja, ochrona zdrowia, usługi socjalne, które przynoszą efekty w dziedzinie społecznej oraz przyczyniają się do rozwoju polityki rozwojowej. Paradygmat ten przewiduje wprowadzenie interwencji w politykę społeczną i politykę gospodarczą. Dzięki temu istnieje możliwość tworzenia wsparcia dla polityki rozwojowej. Ponadto pozwala to na poprawienie statusu i wzmocnienie polityki społecznej, która będzie traktowana jako inwestycja w przyszłość. W koncepcji nowej polityki społecznej powinny być uwzględnione dwa kryteria: produktywność ekonomiczna oraz produktywność społeczna. Produktywność społeczna rozumiana jest jako zapewnienie odpowiedniej jakości usług społecznych adekwatnych do potrzeb obywateli przy równych warunkach korzystania z nich. Ważnymi elementami w tej koncepcji powinny być również proaktywne instrumenty i usługi. Programy te i usługi powinny aktywizować odbiorców – jednostki, rodziny, wspólnoty lokalne. Zgodnie z nurtem nowej polityki społecznej to obywatel powinien przyczyniać się do zapewnienia sobie odpowiedniego poziomu świadczeń społecznych zarówno w zakresie materialnym, jak i np. poprzez rozwój kompetencji czy udział w różnych usługach. Takie podejście do polityki społecznej generuje również ryzyko, polegające na wzmocnieniu nierówności społecznych i osłabieniu ochrony socjalnej wobec tych osób, które posiadają niski kapitał społeczny, finansowy oraz niższe wykształcenie. W ten sposób nakładane jest również większe obciążenie na organizacje społeczne i obywateli. W koncepcji nowej polityki społecznej organizacje społeczne mają ważną rolę: muszą realizować cele

¹⁴⁴ E. Leś, *Organizacje non profit...*, s. 22.

¹⁴⁵ A. Evers, *New „Welfare Paradise” and New Language is Welfare*, Referat wygłoszony podczas Konferencji Współczesna Polityka Społeczna, Warszawa WSP TWP 2011; cyt. za: *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej w Polsce na tle europejskim*, red. E. Leś, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 23.

produktywności ekonomicznej i społecznej oraz współrządzą sferą społeczną i współtworzą nowy system rządzenia¹⁴⁶.

Podsumowując ten podrozdział, należy jeszcze raz podkreślić, że organizacje pozarządowe odgrywają istotną rolę w kształtowaniu polityki społecznej. To tego typu organizacje powinny między innymi pełnić funkcję informatora pomiędzy społeczeństwem a władzą w kwestiach dotyczących potrzeb społeczeństwa. Polityka społeczna dzięki informacjom od organizacji pozarządowych powinna podejmować długofalowe działania na rzecz zaspokajania potrzeb i rozwiązywania problemów społecznych.

1.6. Typologie i funkcje organizacji pozarządowych

W roku 2018 w Polsce zarejestrowanych było 117 000 stowarzyszeń i 26 000 fundacji, a więc łącznie około 143 000 takich organizacji. Jednak nie wszystkie zarejestrowane organizacje, faktycznie prowadzą swoją działalność. Szacuje się, że wówczas aktywnych było około 65% zarejestrowanych¹⁴⁷. Aktualnie zarejestrowanych jest 138 000 organizacji pozarządowych. W tym 107 000 stowarzyszeń oraz 31 000 fundacji (według rejestru REGON, stan na koniec 2021 roku). Każdego roku rejestrowane są nowe organizacje. Tylko w 2021 roku przybyło ich około 5 000. Przy tym, według danych GUS około 50% zarejestrowanych organizacji faktycznie działa i stara się spełniać swoje funkcje¹⁴⁸. Organizacje pozarządowe różnią się od siebie pod wieloma względami, np. pod względem posiadanych zasobów i potencjału, zasobów ludzkich, rzeczowych i finansowych – różne składy osobowe, doświadczenie, budżet, źródła finansowania¹⁴⁹. Jednak te względy nie powinny determinować podziału

¹⁴⁶ E. Leś, *Organizacje non profit w...*, s. 23.

¹⁴⁷ B. Charycka, M. Gumkowska, *Raport Kondycja Organizacji Pozarządowych 2018*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2019, s. 9, dostępne na stronie: <https://api.ngo.pl/media/get/108904> (dostęp: 06.08.2020).

¹⁴⁸ B. Charycka, M. Gumkowska, J. Bednarek, *2021 kondycja organizacji pozarządowych – najważniejsze fakty*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2022, s. 5, https://api.ngo.pl/media/get/176021?utm_medium=email&utm_source=getresponse&utm_content=%F0%9F%9F%A0%20Raport%20E2%80%9CKondycja%20organizacji%20pozarz%C4%85dowych%2021%E2%80%9D%21&utm_campaign= (dostęp: 20.05.2022 r.).

¹⁴⁹ R. Raszewska-Skałeczka, *Trzeci sektor w systemie oświaty – wybrane formy wspierające oświatę, w: Trzeci sektor i ekonomia społeczna. Uwarunkowania prawne. Kierunek działań*, red. J. Blicharz,

organizacji pozarządowych. Wszystkie organizacje działają na rzecz dobra ogółu, nie będąc jednocześnie związanymi z organami państwowymi. Hubert Izdebski zauważa, że organizacje pozarządowe stanowią pewne formy samoorganizacji społeczeństwa obywatelskiego wtedy, kiedy obywatele nie kierują się względami ekonomicznymi, lecz chcą zaspokoić interesy o charakterze nieekonomicznym¹⁵⁰. Organizacje pozarządowe rozpatruje się głównie na poziomie społecznym. Uzasadnia się to tym, że „obszarem aktywności tych organizacji jest najczęściej szeroko rozumiana pomoc społeczna, ochrona zdrowia i edukacja, czyli działania dla dobra publicznego. Są to organizacje wolontarystyczne (ochotnicze), ponieważ w większości opierają swą działalność na pracy wolontariuszy. Wreszcie są to również organizacje pomocowe – dla uwypuklenia ich działań skoncentrowanych na wspieraniu innych”¹⁵¹.

Poniżej zostanie podjęta próba scharakteryzowania funkcji organizacji pozarządowych. Funkcje te zostaną przedstawione w ujęciu różnych autorów. Dalszą część pracy zmierzać będzie do ustalenia tytułowych funkcji założonych i realizowanych przez stowarzyszenie ZDR3+.

Literatura przedmiotu wymienia wiele funkcji charakterystycznych dla organizacji pozarządowych. Znaleźć je można w różnych schematach, zależnych od sposobu prezentacji wybranego tematu. Samo słowo funkcja w języku łacińskim oznacza „czynność” w znaczeniu praca, obowiązki, stanowisko, pewna rola¹⁵². Funkcje organizacji pozarządowych rozumie się więc jako dobre wypełnianie misji, do której roli została powołana organizacja. Jedna organizacja może więc spełniać wiele funkcji.

Analizując funkcjonowanie organizacji pozarządowych w dzisiejszych czasach, ważne jest, aby odnieść się do uwarunkowań systemowych, a więc do obecnego ładu politycznego, w którym działają te organizacje. Relacje, które zachodzą między państwem – samorządem – sektorem organizacji pozarządowych, mają wpływ na role

L. Zacharko, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 120–121.

¹⁵⁰ H. Izdebski, *Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2003, s. 3.

¹⁵¹ J. Dominowska, *Prowadzenie działalności gospodarczej przez fundacje. Studium prawne*, Wolter Kluwers, LEX 1.2.1. Pojęcia, Warszawa 2016, s. 55.

¹⁵² *Funkcja*, w: *Wielki Słownik Wyrazów Obcych PWN*, red. M. Bańko, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2020, s. 426.

i znaczenie organizacji w działaniach politycznych oraz w sferze społecznej. Istotne jest odwołanie się do koncepcji społeczeństwa otwartego, którego podstawowymi zasadami są wolność i odpowiedzialność za siebie¹⁵³. Istnieje wiele klasyfikacji funkcji organizacji społecznych. Nie sposób wymienić ich wszystkich, dlatego w następnej części niniejszej pracy ukazane zostaną wybrane typologie funkcji, które zarysują tło do dalszych rozważań.

1.6.1. Funkcje organizacji pozarządowych według Sławomira Nałęcza

Sławomir Nałęcz wyróżnił osiem funkcji organizacji pozarządowych. Po pierwsze, należy do nich funkcja demokratycznej socjalizacji. Dzięki tej funkcji obywatele mają możliwość wymiany swoich poglądów, praktykowania tolerancji, możliwości grupowego podejmowania decyzji i podejmowania działań na własną odpowiedzialność, która jest niezależna od instytucji państwowych i rynku.

Drugą funkcją jest funkcja integracyjna. Osoby działające w organizacjach wiążą się z nią osobistym i długookresowym zaangażowaniem w realizację określonych celów. Organizacja daje im więc, poczucie przynależności i współdziałania w określonej grupie, zarazem również wzmacnia więź jednostki ze społeczeństwem.

Funkcja ekspresyjna, czyli trzecia wyróżniona funkcja, charakteryzuje się tym, że obywatele działający w organizacji mają możliwość ekspresji swoich zainteresowań, talentów, wartości, tradycji czy problemów. Dzięki temu, że działają w organizacji, efektywniej zaspokajają te potrzeby, posiadają pełniejszą samorealizację i wzajemną pomoc. Organizacje, które działają w ten sposób, tworzą pluralistyczne społeczeństwo oraz wyłaniają liderów społecznych.

Kolejna funkcja to funkcja rzecznika. Organizacje są pośrednikiem między interesami różnych grup a instytucjami państwa czy rynku. Bronią w ten sposób praw i reprezentują interesy określonej grupy. Mogą to być grupy o charakterze etnicznym czy zawodowym, ale również takie, które są dotknięte określonym problemem społecznym.

¹⁵³ A. Frączkiewicz-Wronka, S. Kantyka, M. Zrałek, *Zarządzanie publiczne w lokalnej polityce społecznej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 2007, s. 205.

Funkcja mediacyjna. Dzięki temu, że istnieje wiele organizacji, możliwe jest wypracowanie kompromisu pomiędzy grupami, które mają rozbieżny interes, tradycje, wartości. Ponadto możliwe jest również prowadzenie dialogu między organizacjami.

Funkcje: manipulacyjna oraz kontrolna polegają na tym, że organizacje działające w społeczeństwie obywatelskim posiadają duży potencjał mobilizacji społecznego protestu. Mogą wykorzystać ten potencjał jako środek nacisku w procesie dialogu lub jako narzędzie kontrolne, które wpłynie na działania instytucji państwowych.

Funkcja innowacyjna. Organizacje dzięki swojemu społecznemu charakterowi oraz autonomii wobec administracji czy rynku posiadają dużą innowacyjność. Dzięki temu same często starają się w nowatorski sposób rozwiązać określony problem, czy uelastyczyć swoje działania.

Ostatnią wymienioną funkcją przez Nałęczą jest funkcja usługowa. Celem organizacji społecznych jest zaspokojenie konkretnych potrzeb społecznych poprzez świadczenie usług opiekuńczych, wychowawczych, kulturalnych, zdrowotnych czy edukacyjnych. Dzięki temu, że organizacje wychodzą poza biurokratyczne ograniczenia instytucji publicznych czy rynkowych, potrafią zapewnić lepszą obsługę swoim podopiecznym lub tym, którzy nie mogli otrzymać z różnych powodów pomocy gdzie indziej¹⁵⁴.

1.6.2. Funkcje organizacji pozarządowych według Piotra Glińskiego

Kolejny podział funkcji organizacji pozarządowych formułuje Piotr Gliński. Według Glińskiego do podstawowych funkcji organizacji należą¹⁵⁵:

- 1) artykulacja potrzeb i interesów różnych grup, które występują w społeczeństwie. Dzięki temu mniejszości mają możliwość zwrócenia uwagi na ich interesy, co powoduje stabilizację systemu społecznego.

¹⁵⁴ S. Nałęcz, *Organizacje społeczeństwa obywatelskiego w III RP*, w: *Budowanie instytucji państwa 1989–2001 – w poszukiwaniu modelu*, red. I. Jackiewicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2004, s. 302; E. Leś, *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*, Elipsa, Warszawa 2004, s. 246.

¹⁵⁵ P. Gliński, dz. cyt., s. 12.

- 2) Protesty społeczne – dzięki nim obywatele mają możliwość wyrażenia swoich problemów. Protest może odbywać się za pomocą techniki „nieposłuszeństwa obywatelskiego”.
- 3) Kontrola działań władzy.
- 4) Uczestnictwo w procedurach prawnych, które podejmują władze.
- 5) Uczestnictwo w procesach przygotowania i podejmowania decyzji – organizacje mogą projektować lub konsultować konkretne akty prawne.
- 6) Sygnalizowanie władzy niebezpieczeństw oraz konfliktów społecznych – dzięki temu występuje element społecznego systemu ostrzegania.
- 7) Samodzielne zagospodarowanie przez organizacje sfery pozarządowej i pozapaństwowej, gdzie mogą one realizować np. własne programy, usługi.
- 8) Konstruowanie alternatyw i wizji rozwojowych.
- 9) Samoedukacja i kształtowanie kultury obywatelskiej.

1.6.3. Funkcje organizacji pozarządowych według Stowarzyszenia Klon/Jawor

Kolejny istotny podział funkcji organizacji pozarządowych wyodrębnia Stowarzyszenie Klon/Jawor. Stowarzyszenie to od 2000 r. gromadzi i udostępnia wiedzę o organizacjach pozarządowych, ruchach obywatelskich, filantropii, wolontariacie oraz o społecznym zaangażowaniu Polaków. Stowarzyszenie wyróżnia dwie główne funkcje organizacji: funkcję ekonomiczną oraz funkcję społeczną i polityczną¹⁵⁶. W ramach funkcji ekonomicznej wskazują po pierwsze na zatrudnienie. Organizacje pozarządowej dają prace, a ich wskaźnik zatrudnienia w krajach Europy Zachodniej jest duży. W Belgii i Holandii jest to około 10–14% ogółu wszystkich zatrudnionych. W Polsce wskaźnik ten jest o wiele mniejszy. (Aż) 2/3 organizacji pozarządowych w Polsce w ogóle nie zatrudnia pracowników. Różnica ta wynika z przyjętej odmienności definicji III sektora. W Polsce wskaźnik ten przyjmuje się tylko dla stowarzyszeń i fundacji, natomiast w Belgii i Holandii dotyczy on również osób zatrudnionych w spółdzielniach, związkach zawodowych, organizacjach biznesu i wielu innych organizacjach.

¹⁵⁶ J. Herbst, *Po co istnieje III sektor?*, w: *Elementarz III sektora*, red. A. Gałązka, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2005, s. 15–19.

Drugim aspektem funkcji ekonomicznej jest szkoła przyszłego zatrudnienia. Organizacje szkolą przyszłych pracowników. Korzystają oni z pracy ochotników w ramach wolontariatu. W ten sposób kształcą ich nie tylko w dziedzinie, którą sami się zajmują, ale uczą dobrych wzorów, które są przydatne w każdej pracy: zaangażowania w pracę, odpowiedzialności, kreatywności i samodzielności.

Następny element omawianej funkcji to dostarczanie usług. Organizacje świadczą rozmaite usługi, które często są nieodpłatne. Usługi te odpowiadają na potrzeby konkretnych grup mających niewielką siłę nabywczą, a więc są nieatrakcyjne rynkowo, ale także takie usługi, które wymagają zaufania. W takich działaniach organizacje są z reguły lepsze niż instytucje administracji publicznej. Powody, dla których tak jest to:

- organizacje zakorzenione są w lokalnych potrzebach. Zakładane są przez obywateli, których celem jest rozwiązanie wspólnie jakiegoś problemu. Z tego też względu najlepiej znają potrzeby swojej społeczności.
- Organizacje posiadają swoją misję, która jest dla nich istotniejsza niż zysk finansowy. Posiadanie misji pozwala organizacji na gromadzenie ludzi, którzy są gotowi wesprzeć ją swoją pracą lub pieniędzmi. To dzięki temu są zdeterminowane, aby osiągnąć swój cel.
- Organizacje są elastyczne dzięki temu, że działają na podstawie bezinteresownego zaangażowania członków lub wolontariuszy. Cechują się płaską strukturą organizacyjną, przez co nie są skrzepowane biurokratyczną hierarchią. Dzięki temu mogą elastycznie dopasowywać się do nowych sytuacji i stosunkowo długo przetrwać w sytuacjach kryzysowych.

Wyższa efektywność finansowa, czyli kolejna funkcja ekonomiczna, charakteryzuje się tym, że organizacje mogą dostarczać obywatelom dobra i usługi publiczne w sposób bardziej efektywny niż inne podmioty. Dysponują one wieloma atutami: czasem i energią wolontariuszy, rozległą wiedzą na temat lokalnych potrzeb, dobrym kontaktem, z tymi, którzy potrzebują pomocy. Organizacje te nie liczą na zysk z prowadzonej aktywności i nie dążą do jego maksymalizacji. Istotne jest to, że organizacje pozarządowe konkurują między sobą o dotacje i kontrakty. Te organizacje, które nie są w stanie dostarczyć usług wysokiej jakości przy stosunkowo niskich kosztach, nie uzyskują od sponsorów środków na planowane przez siebie działania. Wszystkie więc atuty pozwalają na oszczędność organizacji.

Następną istotną funkcją jest przeciwdziałanie negatywnym efektom samoregulacji rynku. Organizacje odgrywają istotną rolę w społeczeństwie poprzez dostarczanie społecznych dóbr i usług, które nie są poddawane mechanizmom rynkowym i kalkulacjom w kategoriach zysku ekonomicznego. Takimi potrzebami są potrzeby religijne, społeczne, samorealizacji, współczucia, solidarności. Dobra te są podporządkowane innym zasadom niż zasady rynkowe. Mają one znaczenie ekonomiczne, jednak trudno określić ich wartość finansową. Innymi kategoriami dóbr i usług, które można wymienić, a które mimo przelicznika ekonomicznego, nie są atrakcyjne dla podmiotów komercyjnych to te: z uwagi na niewielką siłę nabywczą odbiorców (np. usługi dla osób bezdomnych, ubogich); z uwagi, że należy się ona wszystkim (np. informacje o prawach konsumenta); z uwagi, iż korzyści inwestycji są długo oczekiwane w czasie i niepodzielone (np. ochrona środowiska). W wypadku wyżej wymienionych dóbr i usług samoregulacyjna siła rynku nie działa. Istnieje na nie popyt, jednak nie są one dostarczane. Organizacje pozarządowe są więc społeczną reakcją na dany problem. Posiadają spontaniczny, interwencyjny charakter oraz misyjność. Dzięki tym cechom najlepiej nadają się do walki o interesy grup ekonomicznie słabych lub innych nieatrakcyjnych rynkowo.

Pilnowanie wykorzystania dóbr publicznych polega na tym, że organizacje pozarządowe odgrywają rolę strażnika dóbr publicznych, zarządzanych przez administrację. Dobrami publicznymi mogą być np. oświetlona ulica, publiczny porządek czy czyste środowisko. Dobra publiczne są więc niekonkurencyjne. Oznacza to, że korzystanie z nich nie ogranicza dostępu do tych dóbr innym; nie podlegają one również wykluczeniu, a więc nie istnieje taka możliwość, aby wyłączyć kogoś z możliwości korzystania z tych dóbr.

Proponowanie innowacyjnych rozwiązań to funkcja ekonomiczna, która zostaje zapewniona dzięki temu, że organizacje działają w sposób oryginalny. Tworzą procedury, wzory zachowań i modele organizacji. Elastyczność organizacji oraz ich niezależność od zapadających decyzji sprawia, że są w większym stopniu niż inne podmioty skłonne do ryzyka, chętniej więc eksperymentują z nowymi rozwiązaniami.

Przedostatnia wymieniana funkcja ekonomiczna to zmniejszenie wydatków na świadczenia społeczne. Organizacje pozarządowe bardzo często działają na rzecz włączenia do życia społecznego osób z grup marginalizowanych. Dzięki temu, że pracują z takimi jednostkami, które w dużej mierze są zależne od państwa, z perspektywy

budżetu państwa działalność taka może spowodować: zmniejszenie wydatków na świadczenia społeczne, zmniejszenie zatrudnienia w szarej strefie czy zmniejszenie wydatków na ochronę zdrowia.

Pośrednie wsparcie dla rozwoju gospodarczego – tworzenie „kapitału społecznego” – to ostatnia wymieniona przez Stowarzyszenie Klon/Jawor funkcja ekonomiczna. Organizacje pozarządowe uczą pluralizmu, wiary w instytucje społeczne i szacunku do prawa. Dzięki temu wytwarza się silna sieć społecznych powiązań i buduje się poczucie wspólnoty. Organizacje cieszą się więc bardzo dużym zaufaniem. Zaufanie jest bardzo istotną kategorią we współczesnej ekonomii. Obniża ono koszty inwestycji i skraca czas zawierania transakcji, gdyż partnerzy, którzy sobie ufają, poświęcają mniej czasu na zabezpieczenie swoich interesów. Zaufanie jest więc konkretną formą kapitału tak jak pieniądze czy nieruchomości.

Obok funkcji ekonomicznej Stowarzyszenie Klon/Jawor przedstawia funkcję społeczną i polityczną organizacji pozarządowych. W jej ramach wyróżnia następujące funkcje:

- a) ekspresja dążeń, zainteresowań. Organizacje są miejscem, które skupiają ludzi z podobnymi wartościami, mających podobne zainteresowania, poglądy, dając im w ten sposób możliwość na wspólne działanie. Dzięki temu wzbogacają oni swoje życie prywatne oraz społeczne.
- b) Tworzenie i różnicowanie opinii publicznej (działania opiniotwórcze). Sektor pozarządowy jest miejscem, w którym spotyka się wiele różnorodnych opinii. Organizacje walcząc o grupowe interesy lub te, które powstały wokół określonych poglądów politycznych lub wartości moralnych, chcą dotrzeć do jak największej liczby osób i wypełnić przestrzeń publiczną swoimi apelami, argumentami i stanowiskami. Organizacje są więc pewnym inkubatorem alternatywnych poglądów i wzorów życia. Można je również nazwać szkołami pluralizmu, które oferują odpowiedzi na istotne pytania i nakłaniają do przyjęcia swojego stanowiska. Funkcja ta jest bardzo ważna wtedy, kiedy jedna siła próbuje zmonopolizować przestrzeń publiczną oraz wtedy, kiedy występuje mnogość relacji i poglądów, wywołujących w obywatelach poczucie moralnej pustki, zagubienia czy zniechęcenia do udziału w życiu publicznym.

- c) Działania na rzecz interesów mniejszości – rzecznictwo. Niektóre organizacje w swojej misji mają wpisane zadanie poprawienia sytuacji grup dyskryminowanych lub niezdolnych samemu walczyć o swoje prawa. Część z nich pośredniczy w interesach swoich członków (związki zawodowe, koła kombatanckie), interesach mniejszości (seksualnych, politycznych, etnicznych czy wyznaniowych), a także „mniejszości statusu” (np. bezdomnych czy kobiet). Działania niektórych organizacji wykraczają poza reprezentowanie interesów swoich członków (np. obrona praw człowieka czy osób chorych umysłowo) nazywane są mianem rzecznictwa. Organizacje te przemawiają w imieniu tych, którzy z różnych względów nie są w stanie sami tego skutecznie zrobić. W ten sposób umożliwiają one artykulację poglądów i problemów tych grup, które nie są liczne, aby o ich względy jako wyborców ubiegali się politycy, ani dość zamożne i wpływowe, aby zwrócić swoją uwagę opinii publicznej innymi metodami. Dzięki temu organizacje te sprzyjają politycznemu i społecznemu zjednoczeniu się tych grup ze społeczeństwem.
- d) Troska o wspólne dobro. Niektóre organizacje pozarządowe stoją na straży wspólnego dobra. Takimi organizacjami mogą być np. organizacje ekologiczne, organizacje zajmujące się działaniami antykorupcyjnymi lub monitorującymi postępowania administracyjne, prawami człowieka.
- e) Integracja społeczna. Organizacje pozarządowe, dzięki swoim działaniom, włączają w życie społeczne grupy osób, które są zagrożone marginalizacją. Dzięki temu sprzyjają one rozwojowi zaufania do instytucji demokratycznych i uczą współpracy. Organizacje działają również dla osób, które mają trudną sytuację życiową. Chcą podnieść ich ekonomiczny i społeczny standard życia. W ten sposób osoby mało zarabiające mają większy dostęp do dóbr i usług, które w innym przypadku byłyby dla nich nieosiągalne.
- f) Inicjowanie zmiany społecznej. Organizacje pozarządowe są pewnym „pasmem transmisyjnym” dla grupowych roszczeń i interesów. W ten sposób umożliwiają one różnym grupom wywieranie nacisku na władze polityczne i opinię publiczną, mogąc powodować zmiany społeczne. Organizacje dzięki takiemu działaniu mają wpływ na projekty ustaw, rozwiązania instytucjonalne i instrumenty dialogu społecznego.

- g) Uzupełnienie działań państwa. Organizacje poprzez swoje działania dążą do tego, aby wypełnić luki w publicznym systemie zdrowia, edukacji, usług socjalnych czy kultury. Dlatego ich istnienie jest bardzo ważne dla poprawy jakości obywateli. Zapewniają one dobra i usługi, adekwatne do potrzeb i lokalnej sytuacji społeczeństwa.
- h) Kształcenie liderów. Można stwierdzić, że organizacje pozarządowe są szkołami demokracji. Uczą one swoich członków uczestnictwa w debacie publicznej oraz konfrontowania własnych interesów z interesami innych w sposób demokratyczny. To sprawia, że kształtują liderów społecznych, sprawnych menadżerów, którzy wiedzą jak skutecznie działać.

Stowarzyszenie Klon/Jawor bardzo szczegółowo wyodrębnia aż 16 funkcji organizacji pozarządowych. Wymienione funkcje uczą, pomagają, przeciwdziałają konsekwencjom społecznym nierówności. Ich znaczenie dla państwa, wydatków publicznych, grup dyskryminowanych, grup hobbistycznych, lobbystów, mniejszości jest fundamentalne.

1.6.4. Funkcje organizacji pozarządowych według Władysława Piwowarskiego

Kolejną typologię funkcji organizacji pozarządowych stanowi podział przyjęty na gruncie KNS przez Władysława Piwowarskiego. W literaturze przedmiotu zauważa się, że społeczności wolne z socjologicznego punktu widzenia można potraktować jako grupy interesu. Reprezentują one różne partykularne, czasami sprzeczne ze sobą interesy. Tworzone są one przez ludzi, którzy defensywnie lub ofensywnie artykułują swoje potrzeby. Grupy te bronią więc swoich interesów wobec zagrożeń społecznych, gospodarczych czy kulturowych oraz wobec innych grup społecznych, albo też są ukierunkowane na ich promowanie czy urzeczywistnianie. Organizacje te wspierają rozwój osoby ludzkiej oraz kreują i upowszechniają wartości na rzecz dobra wspólnego. Zaletą tej typologii jest pewna konsolidacja bardziej szczegółowych funkcji, swoiste ich skumulowanie do trzech podstawowych. Piwowarski stoi na stanowisku, że tzw. społeczności wolne, w które wpisują się organizacje pozarządowe pełnią trzy ważne funkcje w społeczeństwie¹⁵⁷:

¹⁵⁷ W. Piwowarski, *ABC katolickiej nauki...*, s. 17.

- 1) porządkową, przy toczącym się w społeczeństwie współzawodnictwie o wpływy;
- 2) informacyjną, gdyż dostarczają informacji niezbędnych dla dobrego sprawowania w społeczeństwie władzy ustawodawczej i wykonawczej;
- 3) aktywizacji, ponieważ poprzez aktywizowanie obywateli do zaangażowania stają się czynnikiem sprzyjającym społecznej autonomii, wolności oraz uczestnictwa w systemie demokratycznym.

Funkcja porządkowa organizacji pozarządowych pozwala na kumulację i kanalizację przez nie interesu społecznego. Zanim interesy te zostaną skodyfikowane w postaci obowiązujących przepisów prawnych i zaczną wywierać wpływ na kształt państwa, organizacje pozarządowe grupują je i porządkują. Natomiast funkcja informacyjna tych organizacji polega na przekazywaniu zebranych, pogrupowanych przez nie informacji na temat problemów i potrzeb społecznych odpowiednim władzom państwowym, wykonawczej i ustawodawczej. Władze te otrzymują oddolnie szeroką i kompletną wiedzę z różnych dziedzin życia społecznego. Ostatnią wyróżnioną funkcję nazwano funkcją aktywizującą. Polega ona na samodzielnym, świadomym, odpowiedzialnym zaangażowaniu organizacji pozarządowych w rozwój dobra wspólnego i indywidualnego beneficjentów.

Jak zauważa W. Łużyński, organizacje pozarządowe mają charakter podmiotowy. Zorientowane są na człowieka, zaspokajanie jego potrzeb, wspieranie i integrowanie go ze społeczeństwem. Pełnią one istotne funkcje dla społeczeństwa: dynamizują życie społeczne, aktywizują jednostki, rodziny i społeczności lokalne, integrują i edukują obywateli. Dlatego też ich aktywność można sprowadzić do następujących funkcji: wspierającej, edukacyjnej, integracyjnej i aktywizującej¹⁵⁸. Działania podejmowane przez organizacje pozarządowe nie mogą jednak polegać na zastępowaniu, ale powinny wzmacniać aktywność jednostek, rodzin, społeczności lokalnych. Wspierające działania organizacji pozarządowych mają na celu wzmocnienie tego, co jest w społeczeństwie słabe. Dlatego działania organizacji mają charakter wspierający, a nie zastępujący – zgodnie z zasadą subsydiarności. Pomoc, której udzielają organizacje, niesiona jest jednostkom, wspólnotom oraz społecznościom słabszym i nie może oznaczać całkowitego przejmowania ich zadań, ale ma na celu wspieranie planów i celów, które są

¹⁵⁸ W. Łużyński, *Struktury pośrednie...*, s. 362.

już obecne w społeczeństwie. Jednym z zadań organizacji pozarządowych jest uaktywnienie obywateli, wspieranie ich zdolności do samoorganizowania się i samopomocy. Działalność organizacji zawiera duży stopień wrażliwości, elastyczności, osobowych spotkań, dlatego są one w stanie szybciej i lepiej zaspokajać potrzeby ludzkie. Organizacje pozarządowe, które rzeczywiście chcą doprowadzić do zmiany pewnej złej sytuacji, nie mogą ograniczać się tylko do świadczenia określonych usług i zaspokajania bieżących potrzeb tych osób, do których są kierowane. Dlatego korzystający z pomocy muszą czynnie uczestniczyć w tym, co realizuje organizacja. Muszą stać się aktywnymi działaczami realizującymi misję¹⁵⁹. Funkcja edukacyjna organizacji pozarządowych według Łużyńskiego polega na tym, że poprzez uczestnictwo w grupie człowiek uczy się umiejętności negocjacji z innymi, obrony swoich przekonań, wspólnego podejmowania zadań oraz odpowiedzialności za ich wykonanie. Organizacje w ramach tej funkcji stwarzają możliwość uczenia się demokracji, aktywności, brania odpowiedzialności za siebie i swoje najbliższe otoczenie. Jest ona również miejscem osobowej ekspresji, komunikacji potrzeb, wymiany poglądów i opinii na temat aktualnych problemów. Funkcja integracyjna organizacji pozarządowych polega na integracji obywateli wokół wspólnego dzieła. Członków organizacji łączy wspólny cel, wspólne sprawy i zadania. Dlatego mogą oni wzajemnie się wspierać, zachęcać do działania oraz dzielić się swoimi doświadczeniami. Funkcja aktywizująca ściśle powiązana jest z integrującą. Aktywizacja wynika ze świadomości, że za działaniami pomocowymi stoją konkretni ludzie. Zadaniem organizacji jest również, aktywizacja osób biernych, które pozbawione są wiary we własne siły, zniechęconych czy wyalienowanych. Organizacje, aktywizując swoich członków, odwołują się do działalności i motywów pracy dobrowolnej. Praca ta opiera się na wartościach, a nie na zysku. Dzięki temu pozwala ona zwrócić uwagę na drugie człowieka i jego potrzeby. Organizacje mobilizują się tylko pojedyncze jednostki do aktywności, ale również społeczności lokalne, w których działają. Grupa posiada bowiem większe możliwości oddziaływania, integrując w ten sposób zadania większej liczby ludzi, korygując wysiłki, ucząc współpracy i realizacji określonych celów¹⁶⁰. Organizacje pozarządowe wypełniają przestrzeń pomiędzy obywatelem a państwem. Aktywizują społeczeństwo, edukują, zapewniają usługi, którymi rząd się nie zajmuje.

¹⁵⁹ Tamże, s. 363.

¹⁶⁰ Tamże, s. 364–368.

Dlatego wspierają proces samoorganizowania się społeczeństwa, sprawiają, że życie staje się bogatsze i bardziej dynamiczne, a poziom zaspokajania potrzeb w społeczeństwie jest wyższy. Zgodnie z zasadą pomocniczości, ich ważnym zadaniem jest udzielanie pomocy tam, gdzie nieskuteczna okazała się samopomoc. Stwarzają poczucie przynależności do większej grupy społecznej, dając jednocześnie możliwość ekspresji swoich potrzeb oraz poglądów¹⁶¹.

Powyższa typologia częściowo koresponduje z klasycznym ujęciem funkcji stowarzyszeń przyjętym w socjologii. Kazimierz Z. Sowa z punktu widzenia roli, jaką odgrywają stowarzyszenia wobec społeczeństwa, wyróżnia cztery podstawowe funkcje¹⁶²:

- 1) funkcję integracyjno-strukturalizacyjną;
- 2) funkcję samorządową;
- 3) funkcję mediacyjno-manipulacyjną;
- 4) funkcję inicjowania zmian społecznych.

Funkcja integracyjno-strukturalizacyjna przejawia się na wielu płaszczyznach i poziomach życia społecznego. Kontekstem istotnym z perspektywy omawianego zagadnienia jest przyjęty w socjologii podział więzi społecznej na naturalną, zrzeszeniową i stanowioną. Jak zauważa Piotr Petrykowski, więź zrzeszeniowa występuje wtedy, gdy mamy do czynienia z pewnym zróżnicowaniem, działanie tej więzi jest zaś czynnikiem wspomagającym owo zróżnicowanie oraz strukturalizującym dany system społeczny. Stowarzyszenia stanowią także istotny składnik systemu pozarządowego każdego społeczeństwa (funkcja pozarządowa). Rozwój stowarzyszeń to zatem rozwój samorządności społecznej poprzez wciąganie szerokich rzesz ludności do udziału w podejmowaniu decyzji społecznych. Funkcja mediacyjno-manipulacyjna związana jest z faktem publicznego i formalnego charakteru stowarzyszeń, oznaczającym, że są one, poprzez regulację prawną, w pewnym stopniu podporządkowane szerszej społeczności. Taka społeczność może kierunkowo oddziaływać za pośrednictwem stowarzyszeń na zachowania ich członków, a więc manipulować nimi. Czwarta i ostatnia z wyróżnionych przez Sowę funkcja to funkcja

¹⁶¹ Tamże, s. 369.

¹⁶² K. Z. Sowa, *Wstęp do socjologii teorii zrzeszeń*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 107–116.

inicjowania zmian społecznych. Każde stowarzyszenie w mniejszym lub większym stopniu wpływa na zmiany w otoczeniu społecznym¹⁶³.

W dalszej części niniejszej rozprawy do analizy funkcji założonych i realizowanych przez stowarzyszenie ZDR3+ wykorzystana zostanie głównie typologia W. Piwowarskiego. Szerzej zaś pomocne okażą się także inne ujęcia funkcji stowarzyszeń.

¹⁶³ P. Petrykowski, *Stowarzyszenie społeczne*, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/2173> (dostęp: 31.05.2022).

ROZDZIAŁ II

RODZINA

2.1. Określenie rodziny

Panuje dosyć szeroki konsensus, że rodzina stanowi podstawową komórkę społeczną. Tym samym rodzina może być uznawana za fundament każdego społeczeństwa. Z badań przeprowadzonych w 2019 r. przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) wynika, że w Polsce aż 80% społeczeństwa (kobiety – 86%, mężczyźni – 74%) uważa szczęście rodzinne za najważniejszą wartość, którą kierują się w swoim życiu. Wśród grup społeczno-zawodowych wartość tę najczęściej wskazują gospodynie domowe – 97%, kadra kierownicza, specjaliści wyższego i średniego szczebla oraz pracownicy administracyjno-biurowi (85%). Na wartość rodziny jako powód do szczęścia rzadziej wskazują mieszkańcy największych miast – 68% badanych, osoby o najwyższych dochodach – 74% oraz badani najczęściej praktykujący, oraz niepraktykujący religijnie (po 72%)¹. Polacy od wielu lat uważają, że rodzina i szczęście rodzinne jest jedną z najważniejszych wartości w ich życiu.

Pojęcie rodziny jest trudne do takiego zdefiniowania, które znalazłoby powszechną akceptację. Wynika to z faktu jej wielowymiarowości oraz tego, że rodzina definiowana jest przez badaczy, którzy reprezentują różne dyscypliny naukowe. Przede wszystkim są to: socjologowie, pedagodzy, psychologowie, prawnicy, teologowie, filozofowie, politolodzy. Każda dyscyplina ujmuje to pojęcie w odmienne ramy teoretyczne, dlatego też istnieje wiele definicji rodziny.

Pierwsze próby teoretycznej analizy życia rodzinnego oraz definicji rodziny pojawiły się już w starożytności. Antropologiczne i polityczne rozważania Platona na temat rodziny wpisują się w szeroko rozbudowany system filozoficzny. Platon, opisując funkcjonowanie idealnego państwa, dokonał podziału społeczeństwa na trzy klasy społeczne: polityków, żołnierzy i wytwórców. Zaznaczał w ten sposób, że życie jednostek powinno być podporządkowane dobru ogólnemu. Uważał, że aby to osiągnąć, powinna zostać wprowadzona procedura oceniająca zdolności i predyspozycje jednostek. Celem

¹ CBOS, *Komunikat z badań. Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*, luty 2019, nr 22/2019, s. 1-2.

tej procedury miała być kwalifikacja jednostek do odpowiedniej klasy. Platon uważał również, że funkcja prokreacyjna powinna być regulowana przez odpowiednie przepisy prawne. Miało to zapewnić stałą wielkość państwa oraz regulować życie seksualne jednostek. Interes doskonałego państwa wymagał, żeby osoby posiadające najlepsze cechy fizyczne i psychiczne płodziły jak najwięcej potomstwa. Natomiast jednostki, które nie spełniały wymagań, w jego przekonaniu, najlepiej, aby nie miały potomstwa. Przepisy miały również regulować wiek płodności. Dla kobiet był to przedział między 20. a 40. rokiem życia. Dla mężczyzn dolną granicą miał być spadek szczytowej formy sportowej, natomiast górną granicą ukończenie 50. roku życia. Kobiety, które należały do klasy polityków i żołnierzy, aby prawidłowo i efektywnie wypełniały swoje obowiązki, powinny po urodzeniu oddawać dzieci na wychowanie instytucjom państwowym. Zniesienie tradycyjnej rodziny i własności prywatnej zapobiegłoby konfliktom między egoistycznymi interesami poszczególnych jednostek a dobrem państwa². Platon wiedział, że wizja doskonałego systemu społecznego może być trudna do zrealizowania, dlatego przedstawił również kompromis. Polegał on na zachowaniu tradycyjnej rodziny oraz pozostawieniu pewnych form własności prywatnej. Zachowanie tradycyjnej funkcji opiekuńczo-wychowawczej przez kobiety, doprowadziło do zróżnicowania wychowania oraz pełnienia ról społecznych kobiet i mężczyzn. Platon dostrzegał różnice w obrębie każdej płci, jednak uważał, że kobiety są zdecydowanie bardziej utalentowane od większości mężczyzn³. Nie uznawał przy tym równouprawnienia płci.

Arystoteles, uczeń Platona, zdecydowanie odszedł od egalitarnej koncepcji rodziny. Arystoteles, korzystając ze swojej systematyczno-empirycznej metody badań zjawisk społecznych, jako pierwszy sprecyzował ogólny oraz usystematyzowany pogląd na rodzinę. Według niego wyższość mężczyzny nad kobietą uwarunkowana jest biologicznie. Jego najważniejszym argumentem było twierdzenie, że nowo narodzony człowiek od ojca otrzymuje swoją gatunkową formę, którą jest dusza, a od matki materię. W koncepcji tego filozofa forma odgrywa ważniejszą rolę niż materia, która jest tylko tworzywem. To właśnie mężczyźni przypada aktywna rola w procesie zapłodnienia, a kobiecie jedynie bierna rola, gdzie materia przyjmuje formę. Kobieta nie jest w stanie wyprodukować nasienia. Arystoteles mężczyźni przypisał pozytywne cechy, których

² Platon, *Prawa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1960, s. 303.

³ Platon, *Państwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1990, s. 255.

brakuje kobietom. W ten sposób wyznaczył on przywódcę rodziny. Uważał, że mężczyźni powinni kierować kobietami. Przestrzeń publiczna jest domeną mężczyzn; natomiast kobiety powinny być podporządkowane mężczyźnie. Twierdził, że podstawowym i najtrwalszym związkiem społecznym jest monogamiczne małżeństwo. Tym samym pogląd ten był polemiczny wobec koncepcji idealnego państwa Platona, który dowodził, że własność kolektywna, brak stałych związków między kobietą a mężczyzną, wspólnota dzieci, powodowały tylko osłabienie więzi społecznych⁴. Uczeń Platona uważał, że małżeństwo powinno opierać się na naturalnej miłości. Celem rodziny powinno być wspólne dobro, którym są dzieci. Małżonkowie powinni być względem siebie komplementarni i uzupełniać się w realizowaniu ról społecznych. To w rodzinie zostają zaspokojone wszystkie potrzeby codzienne człowieka. Następnie, z wielu rodzin powstaje gmina wiejska, miasto, a z ich połączenia państwo. W ten sposób rodzina jest pierwotna w stosunku do państwa. Arystoteles porównuje rodzaje stosunków panujących w rodzinie do ustroju państwowego. Stosunki, jakie łączą ojca z dziećmi, mają formę królestwa, natomiast „stosunek między mężem a żoną przypomina ustrój arystokratyczny; zgodnie bowiem ze swoją wartością mąż ma władzę nad żoną, a mianowicie w tych dziedzinach, w których mężczyzna powinien ją mieć w innych natomiast, przekazuje kobiecie władzę”⁵. Ustrój demokratyczny panuje w domu, gdzie nie ma pana lub gdzie panuje słaby mężczyzna i samowola.

Teorie Arystotelesa i Platona dotyczące rodziny i małżeństwa były inspiracją dla socjologów, pedagogów, filozofów i innych badaczy na przestrzeni wieków. W XIX w. August Comte, filozof i twórca socjologii, przedstawił koncepcję rodziny inspirowaną poglądami Arystotelesa. Comte, podobnie jak Arystoteles, uważał, że rodzina jest kategorią zmienną historyczną, która ulega ewolucji w ciągu dziejów. Rodzina jest narzędziem, służącym do uspołecznienia jednostek, a zatem przygotowuje je do życia w społeczeństwie. Comte w latach 40. XIX wieku uważał, że to właśnie rodzina jest najważniejszą, podstawową grupą społeczną. Był on również zwolennikiem patriarchalnego modelu rodziny. Żona i dzieci powinny być podporządkowane „głowie rodziny”, tzn. mężowi i ojcu. Marginalna pozycja żony w rodzinie wynikała z jej rzekomej intelektualnej niższości. Zmiany, które zachodzą w życiu rodziny

⁴ Arystoteles, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 49.

⁵ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 251.

i społeczeństwa powodują, że odchodzi się od tego modelu i traktuje się go jako relikwiny przeszłości⁶.

Przedstawieni filozofowie zapoczątkowali definiowanie rodziny w różnych kontekstach światopoglądowych i filozoficznych. Obecnie, nadal uważa się, że rodzina jest pierwszym i podstawowym wyrazem społecznej natury człowieka. Tylko w rodzinie człowiek może w pełni rozwijać swoją osobowość oraz realizować założone cele. Jak podkreślał Jan Paweł II „rodzina nie jest bynajmniej przeszkodą dla rozwoju i wzrostu osoby, ale przeciwnie – uprzywilejowanym środowiskiem, które pobudza rozwój potencjału osobowego i społecznego wpisanego w istotę człowieka”⁷.

Rodzina zaspokaja potrzeby, które mogą być tylko w niej zrealizowane. W KNS, nawiązującej do tradycji tomistycznej, akcentuje się konieczność życia w społeczeństwie dla zaktualizowania potrzeb fizycznych, intelektualnych i moralnych. Rodzina więc jako pierwszy i podstawowy wyraz społecznej natury człowieka jest niezbędna do realizacji wartości w najważniejszych dziedzinach życia⁸.

Rodzina jest miejscem rozwoju fizycznego rodziców oraz dzieci. Rodzice, realizując te potrzeby, wzajemnie się uzupełniają, tworząc w ten sposób wspólnotę ekonomiczną i konsumpcyjną. Potrzeby te zaspokajane są m.in. przez wspólne mieszkanie czy budowanie poczucia bezpieczeństwa i intymności. Dzieci we wspólnocie rodziny mają zapewnione środki, które są niezbędne do ochrony ich zdrowia i życia, w tej wspólnocie czują się bezpiecznie. Rodzina tworzy bezpieczne ramy rozwoju fizycznego dzieci oraz gwarantuje im zaspokojenie podstawowych potrzeb w tej sferze⁹.

Obok zaspokajania potrzeb fizycznych swoich członków, rodzina jest również niezbędna dla rozwoju duchowego człowieka. Ma to miejsce w dwóch podstawowych wymiarach: intelektualnym i moralnym. W wymiarze intelektualnym małżonkowie wzajemnie ubogacają się poprzez wymianę wartości, komunikację, dzielenie się doświadczeniem życiowym i mądrością. Natomiast rodzice przekazują swoim dzieciom podstawowe wiadomości na temat świata, życia oraz społeczeństwa. W dziedzinie

⁶ Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i zagadnienia socjologii rodziny*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego, Poznań 1997, s. 8.

⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie w czasie spotkania z uczestnikami kongresu teologiczno-duszpasterskiego (03.10.1997)*, „L'Osservatore Romano” (1997), nr 12, s. 13.

⁸ W. Łużyński, *Struktury pośrednie pomiędzy...*, s. 86.

⁹ Tamże.

moralnej rodzina jest środowiskiem rozwoju i doskonalenia. Rodzice poprzez codzienne życie, dialog, przebaczenie, dzielenie się radością i problemami stanowią dla siebie pomoc i wzór rozwoju moralnego¹⁰.

W nauczaniu społecznym Kościoła podkreśla się, że naturalność rodziny jako społeczności wynika z tego, że opiera się na małżeństwie, bazującym na biologicznej odmienności płci, która kształtuje tożsamość osobową mężczyzny i kobiety. Powołanie się na pierwotny wymiar męskości i kobiecości małżonków ma decydujące znaczenie dla rozumienia istoty małżeństwa i jego naturalnego charakteru. Małżeństwo w sposób bezpośredni przekształca się w rodzinę. Jest więc wspólnotą, do której skłania sama ludzka natura. Tworzy się ono w wyniku wolnej decyzji dwóch osób, a zgoda małżeństwa urzeczywistnia cały potencjał już istniejący w kobiecości i męskości małżonków¹¹.

Problem definicyjny pojęcia rodzina wynika nie tylko z odmiennych do niego podejść w różnych naukach, ale także od przepisów prawa danego państwa. W polskim ustawodawstwie nie została sformułowana powszechnie obowiązująca definicja rodziny. Ustawodawca bardzo często odnosi się do określonych członków rodziny, kiedy jednak używany jest sam termin „rodzina”, ma się na myśli rodzinę małą, dwupokoleniową. Społeczność w świetle prawa traktowana jest dopiero wtedy jako rodzina, gdy została założona poprzez zawarcie związku małżeńskiego. W Polsce tzw. konkubinat, czyli faktyczne, ale niesformalizowane pożycie mężczyzny i kobiety jest w zasadzie poza zasięgiem unormowań prawa cywilnego. Jednak ustawodawstwo socjalne niejednokrotnie adresuje wybrane programy także do konkubentów, np. pomoc społeczną¹².

Do najważniejszych aktów prawnych odnoszących się do pojęcia rodzina należy zaliczyć przede wszystkim Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku¹³ i inne ustawy w tym w szczególności: Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25

¹⁰ W. Piwowarski, *Rodzina jako społeczność naturalna według św. Tomasza z Akwinu*, „Roczniki Filozoficzne” 1960, nr 8, s. 103–108.

¹¹ Jan Paweł II, *Przemówienie do pracowników i adwokatów Roty Rzymskiej (01.02.2001)*, „L’Osservatore Romano” 22 (2001), nr 4, s. 34.

¹² T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 4.

¹³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 2009 Nr 114, poz. 946.

lutego 1964 roku¹⁴; Ustawę z dnia 23 kwietnia 1964 roku – Kodeks cywilny¹⁵; Ustawę z dnia 17 listopada 1964 roku – Kodeks postępowania cywilnego¹⁶; Ustawę z dnia 26 czerwca 1974 roku – Kodeks pracy¹⁷; Ustawę z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich¹⁸; Ustawę z dnia 28 listopada 2003 roku o świadczeniach rodzinnych¹⁹; Ustawę z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej²⁰; Ustawę z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie²¹; Ustawę z dnia 7 września 2007 roku o pomocy osobom uprawnionym do alimentów²²; Ustawę z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej²³.

W Konstytucji RP pojęcie rodziny pojawia się m.in. w Preambule, art. 41 ust. 2, art. 233 ust. 1 oraz art. 18 i art. 71, które stanowią, że rodzina znajduje się pod opieką i ochroną państwa oraz że państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia jej dobro. Rodziny, które znajdują się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza te, które są wielodzietne i niepełne, mają prawo do pomocy ze strony władzy publicznej. Zgodnie z art. 18 „preferowaną konstytucyjnie wizją rodziny jest trwały związek mężczyzny i kobiety, nakierowany na macierzyństwo i odpowiedzialne rodzicielstwo”²⁴. Aktualnie polski porządek prawny dopuszcza więc możliwość, aby w związku małżeńskim podmiotami byli wyłącznie kobieta i mężczyzna, którzy mają zdolność do zawarcia małżeństwa.

¹⁴ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. z 2020 r. poz. 1359.

¹⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 2020 r. poz. 1740.

¹⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U. z 2021 r. poz. 1805.

¹⁷ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, Dz.U. z 2020 r. poz. 1320.

¹⁸ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz.U. z 2018 r. poz. 969.

¹⁹ Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczenia rodzinnych, Dz.U. z 2022 r. poz. 615.

²⁰ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. z 2021 r. poz. 2268.

²¹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, Dz.U. z 2021 r. poz. 1249.

²² Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów, Dz.U. z 2022 r. poz. 1205.

²³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz.U. z 2022 r. poz. 447.

²⁴ M. Zubik, *Podmioty konstytucyjnych wolności, praw i obowiązków*, „Przegląd Legislacyjny” 2007, nr 2/60, s. 26–43.

Definicję rodziny, która zawarta jest w przytaczanej wyżej Konstytucji, uzupełnia doktryna prawa rodzinnego. Mimo że Kodeks rodzinny i opiekuńczy (skrót k. r. i o.) również nie podaje pełnej definicji rodziny, to zgodnie z brzemieniem art. 1, art. 23 i art. 27 tego dokumentu, rodzinę tworzą kobieta i mężczyzna poprzez zawarcie związku małżeńskiego. W ten sposób w rozumieniu k. r. i o. zawarcie związku małżeńskiego stanowi zdarzenie prawne, którego bezpośrednim skutkiem jest założenie rodziny²⁵. Art. 27 k. r. i o. mówi „iż oboje małżonkowie obowiązani są, każdy według swoich sił oraz swych możliwości zarobkowych i majątkowych, przyczyniać się do zaspokajania potrzeb rodziny, którą przez swój związek założyli. Zadośćuczynienie temu obowiązkowi może polegać także, w całości lub w części, na osobistych staraniach o wychowanie dzieci i na pracy we wspólnym gospodarstwie domowym”²⁶. W prawnym rozumieniu rodziną jest para małżeńska, w której mogą pojawić się dzieci przez nią zrodzone. Ustawodawca za rodzinę uważa więc parę małżonków i w różnych przepisach k. r. i o. formułuje ich obowiązki względem rodziny, którą jest już sama para małżonków²⁷.

Prawne ujęcie rodziny rozszerza znacznie – ważna z punktu widzenia problematyki niniejszej dysertacji – Ustawa o Karcie Dużej Rodziny, w której w art. 4 stwierdza się, że członkiem rodziny wielodzietnej może być: „[R]odziec (rodzice) – przez którego rozumie się także rodzica (rodziców) zastępczych lub osobę (osoby) prowadzące rodzinny dom dziecka; małżonek rodzica; dziecko – przez które rozumie się także dziecko, nad którym rodzic sprawuje rodzinną pieczę zastępczą, oraz osobę przebywająca w dotychczasowej rodzinie zastępczej albo w rodzinnym domu dziecka”²⁸. W przypadku brzmienia tej ustawy oraz Ustawy o świadczeniach rodzinnych czy Ustawy o pomocy osobom uprawnionym do alimentów ustawodawca przyjął definicję rodziny, której brzmienie nie obejmuje związków faktycznych²⁹.

Również w międzynarodowych aktach prawnych znajdują się formuły przypominające definicję rodziny. Jednym z nich jest Powszechna Deklaracja Praw

²⁵ J. Gajda, *Komentarz do art. 23*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, red. K. Pietrzykowski, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015, s. 75.

²⁶ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz.U. z 2020 r. poz. 1359.

²⁷ T. Smyczyński, dz. cyt., s. 7.

²⁸ Ustawa z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny, Dz.U. z 2021 r. poz. 1744.

²⁹ Zob. Ordo Iuris, *Pojęcia „rodziny” w polskim systemie prawnym*, <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/pojecia-rodziny-w-polskim-systemie-prawnym> (dostęp: 14.11.2020).

Człowieka, która została uchwalona 10 grudnia 1948 r. i jest jednym z najistotniejszych osiągnięć Organizacji Narodów Zjednoczonych. W tej deklaracji określono podstawowe i najważniejsze prawa każdego człowieka. Jednym z tych praw jest prawo do zawarcia małżeństwa oraz rodziny. Prawo to zawarto w art. 16 w brzmieniu: „mężczyźni i kobiety bez względu na jakiegokolwiek różnice rasy, narodowości lub wyznania mają prawo po osiągnięciu pełnoletności do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Mają oni równe prawa w odniesieniu do zawierania małżeństwa, podczas jego trwania i po jego ustaniu. Małżeństwo może być zawarte jedynie za swobodnie wyrażoną pełną zgodą przyszłych małżonków. Rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i państwa”³⁰.

Kolejnym istotnym międzynarodowym aktem prawnym, w którym zawarto definicję rodziny, jest Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. Pakt ten stanowi, że „należy udzielić jak najszerszej ochrony i pomocy rodzinie jako naturalnej i podstawowej komórce społeczeństwa w szczególności przy jej zakładaniu i w okresie trwania odpowiedzialności rodziny za opiekę i wychowanie dzieci pozostających na jej utrzymaniu. Związek małżeński powinien być zawierany przy swobodnie wyrażonej zgodzie przyszłych małżonków”³¹.

Parlament Europejski i Rada ujmują rodzinę nieco szerzej: „członek rodziny oznacza: współmałżonka; partnera, z którym obywatel Unii zawarł zarejestrowany związek partnerski, na podstawie ustawodawstwa danego Państwa Członkowskiego, jeżeli ustawodawstwo przyjmującego Państwa Członkowskiego uznaje równoważność między zarejestrowanym związkiem partnerskim a małżeństwem, oraz zgodnie z warunkami ustanowionymi w odpowiednim ustawodawstwie przyjmującego Państwa Członkowskiego; bezpośrednich zstępnych, którzy nie ukończyli dwudziestego

³⁰ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. Przyjęta i proklamowana rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 21.11.2020).

³¹ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.; Dz. U. z dnia 29 grudnia 1977 r., Dz. U. 1977 nr 38 poz. 169.

pierwszego roku życia lub pozostają na utrzymaniu, oraz tych współmałżonka lub partnera; bezpośrednich wstępnych pozostających na utrzymaniu [...]”³².

Z powyższych definicji wynika, że w literaturze przedmiotu oraz w aktach prawnych można spotkać wiele definicji rodziny. Kategoria ta podlega ewolucji będącej konsekwencją zmian zachodzących w obszarze społeczno-kulturowym. Wyraźnym przykładem poszerzania znaczenia rodziny jest ostatnia z cytowanych tu definicji. Do tych zmian zaliczyć można: wzrost liczby rozwodów, odraczanie lub niepodjęcie decyzji o zawarciu związku małżeńskiego oraz prokreacji przez młodych ludzi, znaczny wzrost liczby związków nieformalnych i dzieci urodzonych w takich związkach³³.

2.1.1. Rodzina jako grupa i instytucja społeczna

Dokonując analizy rodziny, możemy wyróżnić dwie kategorie: kategorię grupy oraz kategorię instytucji społecznej. Z socjologicznego punktu widzenia rodzinę może tworzyć zbiorowość krewnych, wtedy nazywana jest ona grupą społeczną. Do takiej grupy zaliczani są krewni mieszkający pod jednym dachem, którzy z reguły tworzą grupę, ale i ci, którzy są rozproszeni. Grupa krewnych ma więc poczucie własnej odrębności, własne zadania i cele życiowe. Posiada również układ stałych, międzyosobowych stosunków i określoną strukturę. Dysponuje zatem wszystkimi podstawowymi cechami małej grupy społecznej, noszącą socjologiczne cechy. W jej ramach występują bezpośrednie, społeczne kontakty międzyludzkie *face to face*. Stosunki te są bliskie, intymne, nasycone emocjami. Interakcje i związki osobowościowe przeważają nad organizacją i związkiem ról społecznych³⁴.

Rodzina zalicza się do kategorii tzw. grup pierwotnych. Powstaje ona przeważnie spontanicznie, z osobistych nieformalnych pobudek. Z genetycznego punktu widzenia rodzina bywa zazwyczaj grupą pierwotną, której społeczeństwo stawia pewne wymagania formalne. Może to być np. zawarcie ślubu i przyjęcie uprawnień i obowiązków nałożonych przez państwo. Rodzina jest grupą pierwotną w kilku także

³² Dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium Państw Członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0038> (dostęp: 21.11.2020).

³³ CBOS, *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie, Komunikat z badań*, 2019, nr 22.

³⁴ Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i...*, s. 43.

innych znaczeniach. Jest ona fundamentem dla wytwarzania się społecznego charakteru i społecznych ideałów jednostki. Rezultatem bliskich powiązań członków grupy podstawowej jest pewne zlanie się poszczególnych indywidualności we wspólnotę, a nawet jedność³⁵. Rodzina jako grupa podstawowa daje jednostce, jako pierwsza, poczucie przynależności do grupy społecznej. Ponadto jednostka w rodzinie ma poczucie, że stosunki emocjonalne i społeczne nie podlegają takim zmianom, co wzajemne stosunki w grupach społecznych np. w zakładzie pracy czy w szkole³⁶.

Rodzina jako instytucja społeczna jest jedną z podstawowych instytucji w społeczeństwie. Instytucja społeczna występująca w mniej lub bardziej sformalizowanej postaci, lub też taka, która posiada postać wspólnoty, służy zaspokajaniu potrzeb społeczeństwa, określonych grup, kategorii społecznych i jednostek. W szerokim rozumieniu instytucja społeczna dotyczy również zespołu ustabilizowanych regulatorów aksjonormatywnych oddziaływających na zachowania i świadomość członków zinstytucjonalizowanej grupy. Jak już wykazano w niniejszej pracy, rodzina odpowiada tym kryteriom. Zaspokaja ona również istotne potrzeby społeczne³⁷:

- a) potrzeby społeczeństwa globalnego – prokreacja, rodzicielska socjalizacja potomstwa;
- b) potrzeby innych grup społecznych – grupy narodowe, klasowe itp.;
- c) potrzeby jednostek ludzkich – głównie członków rodziny – potrzeby ekonomiczne, emocjonalne itp.

2.1.2. Rodzina podmiotem społecznym

Rodzina, pełniąc ważne dla jednostki i społeczeństwa zadania, jest podstawową instytucją społeczną. Powinna zatem konsekwentnie zajmować szczególne miejsce w społeczeństwie. KNS podkreśla wielkie znaczenie i miejsce rodziny w życiu społecznym, w tym także społeczności państwowej. Jest to konsekwencja rozumienia istoty rodziny, jej celów i zadań³⁸. W myśli społecznej Kościoła rodzina rozumiana jako

³⁵ J. Rembowski, *Rodzina jako system powiązań*, w: *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemskiej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 129.

³⁶ Tamże.

³⁷ Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i...*, s. 44.

³⁸ H. Skorowski, *Naród i państwo w nauczaniu społecznym Kościoła*, Societas, Warszawa 1999/2000, s. 125.

rzeczywistość ludzka, etyczna i religijna, a nie tylko biologiczna, psychologiczna, etnologiczna i kulturowa, jest podstawową komórką życia społecznego³⁹. Istotą i celem rodziny jest to, że jest ona źródłem życia, środowiskiem wychowania i podstawą istnienia oraz rozwoju społecznego. W KNS uważa się, że rodzina zajmuje szczególne i nieodzowne miejsce w całości kształcie struktur życia społecznego, w tym przede wszystkim państwowego⁴⁰. Rodzina jest środowiskiem przekazywania wartości i postaw społecznych, sposobów etycznych i społecznych zachowań, dowartościowań kulturowych. Dzięki temu człowiek uczy się wychodzić poza zakres własnych jednostkowych spraw i problemów, a jednocześnie jest aktywny w społeczeństwie. W ten sposób rodzina jest więzią łączącą osobę z innymi społecznościami, a przede wszystkim ze społecznością państwową. Henryk Skorowski uważa, że można powiedzieć, iż rodzina jest czynnikiem adaptacji i integracji osoby w społeczności państwowej⁴¹. Rodzina ma więc prawo stawiać społeczności państwowej wymagania, aby ta z kolei zapewniła jej środki do prowadzenia w pełni ludzkiej egzystencji. Chodzi o całą sferę rzeczywistych dóbr, które są konieczne i nieodzowne w płaszczyźnie materialno-ekonomicznej, ale także społeczno-kulturowej do prowadzenia w pełni godnej egzystencji, a więc do realizowania swojego podstawowego celu. Nie należy tego utożsamiać z zapewnieniem rodzinie tylko i wyłącznie minimum egzystencji, ale powinno to dotyczyć możliwości zaspokajania wciąż nowych potrzeb, które pojawiają się w płaszczyznach gospodarczej i kulturowej. Funkcjonowanie rodziny, które ma być godne, jest wielorako warunkowane. Skorowski zauważa, że można stwierdzić, iż społeczność państwowa musi gwarantować i zabezpieczać rodzinie te wartości i dobra ekonomiczne, społeczne i kulturowe, bez istnienia których nie można mówić o godnej egzystencji⁴².

W nauczaniu społecznym Kościoła podkreśla się przede wszystkim konieczność uznania i respektowania jej społecznej podmiotowości. Papież Leon XIII w encyklice

³⁹ Por. J. Bajda, *Rodzina w planie Bożym*, „Communio. Międzynarodowy przegląd teologiczny” 1981, nr 5, s. 3.

⁴⁰ H. Skorowski, *Naród i państwo w...*, s.125.

⁴¹ Por. H. Skorowski, *Rodzina a społeczności terytorialne w kontekście samorządu*, „Z pomocą rodzinie” 1991, nr 4, s. 83.

⁴² Por. H. Skorowski, *Rodzina i jej prawa we współczesnym społeczeństwie demokratycznym w świetle katolickiej nauki społecznej*, w: *Kościół, rodzina, wychowanie*, red. A. Szwałkajzer-Wołek, P. Boryszewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 1999, s. 223.

Rerum novarum stwierdził, że rodzina „jakkolwiek bardzo mała, jest jednak prawdziwą społecznością i jest starsza od wszelkiego państwa; winna też mieć prawa i obowiązki swoje niezależne od państwa”⁴³. Autor tego dokumentu podkreślał również prawa oraz autonomię rodziny wobec państwa: „prawa i obowiązki rodziny, która jest i logicznie i faktycznie wcześniejsza niż państwo, wcześniejsze są niż prawa i obowiązki państwa i bliższe natury. A gdyby obywatele czy rodziny, wchodzące w skład społeczności państwowej, zamiast pomocy sprzeciw, zamiast opieki umniejszenie praw napotkali, społeczności tej należałoby unikać niż pragnąć. Chcieć więc, żeby władza świecka przenikała swym rządem aż do wnętrza domu, jest błędem wielkim zgubnym”⁴⁴. Zgodnie z *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła* „rodzina nie istnieje zatem dla społeczeństwa i dla państwa, ale społeczeństwo i państwo istnieją dla rodziny. Każdy model społeczny, który chce służyć dobru człowieka, nie może pomijać centralnego znaczenia i odpowiedzialności społecznej rodziny”⁴⁵. Rodzina jest autonomiczna w porządku hierarchicznym, tzn. jest społecznością autonomiczną wobec innych społeczności, przede wszystkim wobec państwa. Stanowi ona wcześniejszą formę życia społecznego niż państwo. Odgrywa ważniejszą od innych podmiotów społecznych rolę w procesie socjalizacji i personalizacji. Struktura i cel rodziny nie pochodzą od państwa, nie zależą również od wolnej woli jednostek⁴⁶. Jest również autonomiczna w porządku teleologicznym, ponieważ jej cele są hierarchicznie wyższe od celów wspólnoty politycznej⁴⁷, jaką jest właśnie państwo.

Rodzina jest odrębnym podmiotem, który ma własne uprawnienia do samodzielnego, autonomicznego istnienia i działania, które są zgodne z celami, dla jakich została powołana. Cele te powinna spełniać własnymi siłami i na własną odpowiedzialność. Żadna wyższa społeczność nie może wkraczać w jej zakres działania i przejmować jej kompetencji⁴⁸. Jan XXII uważał, że rola rodziny w społeczeństwie jest

⁴³ Leon XIII, *Rerum novarum*, 1891, nr 9.

⁴⁴ Tamże, nr 10–11.

⁴⁵ *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 214.

⁴⁶ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, *Gaudium et spes* (1965), nr. 52.

⁴⁷ P. Kryczna, *Małżeństwo i rodzina*, w: *Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. W. Piwowarski, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1993, s. 102.

⁴⁸ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 1994, nr 2211.

wyjątkowa „rodzinę – opartą na związku małżeńskim zawartym dobrowolnie, jednym i nierozzerwalnym – należy uważać za pierwszy i naturalny związek społeczności ludzkiej. Dlatego należy otoczyć ją jak największą troską – tak w sprawach gospodarczych i socjalnych, jak w dziedzinie poglądów i obyczajów – a wszystko w tym celu, by rodzinę umocnić oraz dopomóc w pełnieniu właściwych jej zadań”⁴⁹. Rodzina ma decydujący wpływ na kondycję całego społeczeństwa, dlatego społeczeństwo powinno być zorientowane na rodzinę, by umożliwić jej realizację przypisanych jej zadań.

Charakter powiązań między rodziną a społeczeństwem może być instytucjonalny i osobowy. Instytucjonalny charakter powiązań przejawia się w „przepisach, normach, wzorach zachowań formułowanych dla rodziny, a także w formach relacji rodziny z zakładem pracy, organizacjami, szkołą czy grupami religijnymi”⁵⁰. Osobowy charakter powiązań między rodziną a społeczeństwem opiera się na tym, że członkowie rodzin uczestniczą w życiu rodzinnym i w życiu społecznym. Osoby te dostarczają swoim rodzinom wartości, idee, normy, upodobania, wzory zachowań i wytwory, które spotykają np. w miejscu pracy, w organizacjach, na ulicy itp.⁵¹. Układy rodzinne, wartości, normy etyczne, upodobania i wzory zachowań tych osób mają znaczenie dla tego, co osoby te robią i jak się one zachowują poza rodziną. Jak podkreśla znany socjolog rodziny, Leon Dyczewski, to w rodzinie kształtowany jest twórczy i pożyteczny lub bierny i szkodliwy członek społeczeństwa⁵².

2.1.3. Struktura rodziny

Struktura rodziny odzwierciedla jej funkcjonowanie w różnorodnych istotnych dla niej obszarach. Jak wiadomo, struktura małych grup, do których zaliczona jest rodzina „traktowana jest jako sieć związków emocjonalnych, jako sieć komunikacji, jako

⁴⁹ Jan XXII, *Pacem in terris*, 1963, nr. 16.

⁵⁰ L. Dyczewski, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003, s. 10.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże, s. 10–11.

organizacja funkcjonujących ról, jako struktura sił i jako pole sił włączając standard grupy, aspiracji i skłonności do spistości”⁵³. Strukturę rodziny określa zatem:

- liczba i rodzaj pokrewieństwa członków rodziny (liczba dzieci, liczba innych krewnych);
- układ ich pozycji oraz ról społecznych;
- przestrzenne usytuowanie;
- siła więzi instytucjonalnych i psychicznych, które łączą poszczególnych członków rodziny, świadcząca o większej lub mniejszej spójności rodziny;
- podział czynności oraz struktura wewnątrzrodzinnej władzy i autorytetów, łącząca się ściśle z układem pozycji społecznych;
- wewnątrzrodzinny rozkład miłości i względów;
- sieć wewnątrzrodzinnej komunikacji.

Przedstawione wyżej ujęcie rodziny wyodrębnia jej trzy aspekty strukturalne: psychologiczny (układ więzi emocjonalnych), społeczny (układ pozycji społecznych, struktura władzy) i kulturowy (wzory regulujące życie rodzinne, normy i wzory wewnątrzrodzinnych ról społecznych)⁵⁴. W związku z powyższym rodzina może być rozpatrywana także jako instytucja społeczna. Takie jej ujęcie wiąże się z uwzględnianiem układu stosunków pomiędzy osobnikami różnej płci i wieku w jej obrębie. Podkreśla to Franciszek Adamski, zauważając, że układ ten wyznacza normy regulujące współżycie seksualne, wydawanie na świat dzieci i ich wychowanie, a także linie pokrewieństwa, dziedziczenia majątku przez jej członków oraz współdziałanie w ramach gospodarstwa domowego⁵⁵. Status rodziny jako instytucji społecznej determinuje jej funkcjonowanie według przyjętych norm społecznych w ramach określonego systemu społecznej kontroli.

⁵³ J. S. Cloyd, *Small groups as social institution*, „American Sociological Review” 1965, nr 3, s. 395; cyt. za: Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i zagadnienia socjologii rodziny*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego, Poznań 1997, s. 45.

⁵⁴ Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i...*, s. 45.

⁵⁵ F. Adamski, *Rodzina*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, red. T. Pilch, Żak, Warszawa 2006, s. 306.

2.1.4. Typy rodzin

W różnych kulturach można zaobserwować odmienne modele życia rodzinnego. Socjologia rodziny stara się je uporządkować według określonych typów. Typologia ta pokrywa się z typologią małżeństwa, ponieważ w socjologii rodzina i małżeństwo najczęściej analizowane są łącznie⁵⁶. W dalszej części pracy zostanie przedstawiona typologia rodziny poszerzona o niezbędne wyjaśnienia.

W najwęższym, tradycyjnym rozumieniu za rodzinę można uznać kobietę i mężczyznę oraz ich dzieci, zamieszkujące pod jednym dachem. Jest to tzw. rodzina nuklearna (ang. *nuclear family*, *conjugal family*), która nazywana jest również rodziną małą. We współczesnej socjologii małżeństwo, które nie ma dzieci lub dzieci wychowywane przez jednego tylko rodzica, również uważa się rodzinę tradycyjną⁵⁷.

Innym podstawowym typem rodziny jest rodzina rozszerzona (ang. *extended family*), która nazywana jest również wielką rodziną. Do takiej rodziny, oprócz heteroseksualnej pary i jej potomstwa, należą dodatkowo inni krewni i powinowaci, np. dwie rodziny nuklearne połączone wspólnym domostwem (np. małżeństwa siostr lub braci), rodziny nuklearne z dziadkami i/lub dzieci z własnym potomstwem (wtedy jest to również rodzina wielopokoleniowa – ang. *system family*)⁵⁸.

Dwa wyżej wymienione typy rodzin występują w kulturach, w których obowiązuje monogamia, czyli system, dopuszczający jedynie związek jednego mężczyzny z jedną kobietą. Tym samym są to rodziny monogamiczne. W kulturach poligamicznych, czyli takich, w których dopuszcza się związki jednego mężczyzny z wieloma kobietami (jest to poliginia, czyli wielożeństwo⁵⁹) lub jednej kobiety z kilkoma mężczyznami (jest to poliandria, czyli wielomęstwo⁶⁰).

Mówiąc o typach rodzin, nie sposób pominąć istotnego zagadnienia systemu pokrewieństwa. W tym ujęciu wyróżniamy dwa typy rodzin: rodzinę matrylinearną i rodzinę patrylinearną. Pierwszy typ rodziny to taki, w którym męskie potomstwo

⁵⁶ Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i...*, s. 45.

⁵⁷ T. Szlendak, *Rodzina*, w: *Encyklopedia socjologii T.3*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 313.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ H. E. Fisher, *Anatomia miłości. Historia naturalna monogamii, cudzołóstwa i rozvodu*, Wydawnictwo Rebis, Poznań 1994, s. 75.

⁶⁰ Tamże.

dziedziczy po matce (nazwisko, dobra materialne, prestiż itp.). Z punktu widzenia dziecka, najważniejszą osobą w takiej rodzinie jest brat matki, który pełni rolę opiekuna. Rodzina ta może być (ale nie musi) matrylokalna, co oznacza, że gospodarstwo domowe ulokowane jest w siedzibie matki. Drugi typ rodziny to taki, w którym potomstwo dziedziczy po ojcu biologicznym (lub domniemanym) wymienione wyżej dobra i pozostaje pod jego opieką. Rodzina ta może (ale nie musi) być patrylokalna, a więc dom rodzinny znajduje się w siedzibie ojca. Rodziny nuklearne bardzo często stają się neolokalne, co oznacza, że w miarę możliwości i środków finansowych starają się o zdobycie nowej siedziby na założenie domostwa. Ponadto występują rodziny bilinearne, a więc takie, w których dziedziczy się zarówno po matce, jak i po ojcu, oraz bilokalne, a więc takie, gdzie nowo powstała rodzina zamieszkuje w domu matki lub ojca (zależne jest to od okoliczności)⁶¹.

Rodzinę można podzielić również ze względu na stosunek władzy, jaki w niej występuje. Pierwszy podstawowy typ to rodzina matriarchalna. W takiej rodzinie to kobieta sprawuje władzę. Istnieje spór co do tego, czy ta władza występuje rzeczywiście, czy jest tylko typem hipotetycznym. Twierdzi się, że w kulturach tradycyjnych o matrylinearnym systemie pokrewieństwa, kobieta dzierży władzę dopiero w sytuacji śmierci swojego męża lub synów. Natomiast inni zauważają, że w kulturze matrylinearnej, nawet jeśli kobieta nie dzierży władzy rzeczywistej, to życie społeczne i tak jest zogniskowane wokół jej spraw, a mężczyźni nie mają na nie większego wpływu. Rodziny te nazywane są matrycentrycznymi (ang. *female-centred family*, *matrifocal family*)⁶². Drugim typem rodziny jest rodzina patriarchalna, w której władzę sprawuje mężczyzna. Patriarchalny system władzy, kultura, wzorce zachowań przekazywane są z pokolenia na pokolenie.

W opracowaniach socjologicznych można napotkać termin „rodzina tradycyjna”. Przeważnie pod tym pojęciem kryje się model rodziny patriarchalnej i patrylinearnej, który ukształtował się w większości społeczeństw z kręgu kultury judeochrześcijańskiej, wpisując się w ten sposób na trwałe w tradycję, która jest spuścizną rolniczego systemu gospodarczego. W polskim społeczeństwie przymiotnik „tradycyjna” oznacza, że głową rodziny jest mężczyzna, który zapewnia jej byt materialny oraz reprezentuje interesy

⁶¹ S. Szykiewicz, *Pokrewieństwo. Studium etnologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992, s. 53.

⁶² T. Szlendak, dz. cyt., s. 314.

rodziny na zewnątrz. Do zadań kobiety zaś należą prace domowe, rodzenie dzieci oraz sprawowanie opieki nad nimi. Ośrodkiem życia rodziny jest dom, rytm życia wyznacza cykl świąt o charakterze religijnym. Model takiej rodziny ma wielu zwolenników, którzy są często konserwatywnymi wyznawcami religii chrześcijańskiej. Model ten, szczególnie od ostatnich trzech dekad, podlega pewnym przemianom pod wpływem powszechnej pracy zarobkowej kobiet oraz procesów emancypacyjnych⁶³.

2.2. Funkcje rodziny

Funkcje rodziny związane są z jej aspektem zinstytucjonalizowanym. Rozpatrując jej funkcje, analizujemy rodzinę w jej działaniu. Funkcje rodziny są bezpośrednio powiązane ze strukturą, jaka panuje w danej rodzinie, tzn. z układem ról i pozycji społecznych, charakterem oraz konfiguracją stosunków międzyosobowych. W socjologii rodziny funkcje rodziny oznaczają „wyspecjalizowane oraz permanentne działania i współdziałania członków rodziny, wynikające z bardziej lub mniej uświadamianych sobie przez nich zadań, podejmowanych w ramach wyznaczonych przez obowiązujące normy, a prowadzących do określonych skutków głównych i pobocznych. Określona funkcja rodziny służy zaspokajaniu określonych potrzeb jej członków oraz potrzeb i wymogów społeczeństwa”⁶⁴. Rodzina jako podstawowa komórka społeczna odgrywa ważną rolę w życiu jednostki oraz społeczeństwa. Rodzina, wypełniając swoje funkcje, pośredniczy pomiędzy jednostką a państwem i innymi strukturami społecznymi. Konkretna funkcja określa więc wykonywanie czynności właściwych określonemu podmiotowi. Funkcje rodziny nie mają charakteru stałego, ulegają one ciągłym przemianom, które zależne są od warunków miejsca i czasu, a także przemian kulturowych. Ważnym elementem funkcji jest to, że zespół zadań, wykonywanych przez poszczególne rodziny, nie jest identyczny. Realizacja tych zadań zależy od wielu czynników m.in. od wielkości rodziny, wieku jej członków, ich ról społecznych, środowiska, w którym dana rodzina funkcjonuje, oraz od etapu rozwoju społeczeństwa⁶⁵.

⁶³ D. Duch-Krzysztosek, *Małżeństwo, seks, prokreacja. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1998, s. 72.

⁶⁴ Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i...*, s. 47.

⁶⁵ Cz. Strzeszewski, *Funkcja społeczna rodziny w świetle katolickiej nauki społecznej*, ODDiS, Warszawa 1985, s. 15–16.

Socjologowie podają różną liczbę funkcji rodziny. Wynika to z tego, że niektóre funkcje wymieniane przez jednych autorów, pomijane są przez innych; inne wymieniane funkcje ulegają współczesnym ograniczeniom; używa się różnych terminów dla dowolnie wyodrębnionych zjawisk czy czynności. W literaturze przedmiotu znajduje się duża różnorodność katalogów podstawowych funkcji rodziny. W niniejszej pracy zostaną przedstawione tylko wybrane ujęcia funkcji rodziny.

2.2.1. Funkcje rodziny w ujęciu Zbigniewa Tyszki

Zbigniew Tyszka, znany specjalista z zakresu socjologii rodziny, korzystając ze światowej literatury, wyróżnił kilka głównych funkcji rodziny, są nimi⁶⁶:

- 1) materialno-opiekuńcza – polegająca na zaspokajaniu potrzeb materialnych rodziny. W ramach tej funkcji wyróżnić można cztery podfunkcje:
 - produkcyjna – tu rodzina stanowi własny warsztat produkcyjny i jest jednocześnie jego załogą produkcyjną, np. rodzina chłopska posiadająca gospodarstwo rolne. Produkuje ona dobra, których konsumpcja w ramach gospodarki naturalnej jest źródłem jej utrzymania, w ramach zaś gospodarki towarowej jest towarem wymiennym na pieniądze, dzięki którym nabywane są środki do zapewnienia egzystencji członków rodziny.
 - Zarobkowa – tu praca zarobkowa daje możliwość zdobywania pieniędzy niezbędnych dla utrzymania rodziny. W okresie gospodarki towarowej uzyskiwano pieniądze ze sprzedaży wyprodukowanych przez rodzinę dóbr lub przez wynajem członków rodziny do pracy poza domem.
 - Gospodarcza – przejawia się w gromadzeniu dóbr trwałych, materialnych niezbędnych do egzystowania rodziny (mieszkanie, przedmioty gospodarstwa domowego, pojazdy itp.). Proces nagromadzenia dóbr jest ściśle powiązany z procesami ekonomicznymi całego kraju, rodzina może więc stymulować tym procesem, przyczyniając się do ogólnokrajowego rozwoju gospodarczego.

⁶⁶ Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i...*, s. 47–54.

- Usługowo-konsumpcyjna – wyrażająca się w wykonywaniu prac usługowych (głównie fizycznych), które są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania rodziny (przyrządzanie posiłków, naprawa odzieży, dbałość o higienę osobistą, wypoczynek, mieszkanie itp.). Przedmioty, które służą do użytku domowego, stanowią materialną podstawę działalności usługowo-konsumpcyjnej.
- 2) Opiekuńczo-zabezpieczająca – spełniana przez sprawowanie pieczy nad członkami rodziny, szczególnie nad niemowlętami, dziećmi, osobami z niepełnosprawnością oraz seniorami. Natężenie funkcji opiekuńczo-zabezpieczającej przez rodzinę jest odwrotnie proporcjonalne do rozmiarów pozarodzinnego zabezpieczenia osób niesamodzielnych w danym społeczeństwie (emerytury, renty inwalidzkie, szpitale, sanatoria, żłobki, przedszkola).
 - 3) Prokreacyjna – przejawiająca się w zaspokajaniu potrzeb rodzicielskich oraz emocjonalnych współmałżonków (potrzeba ojcostwa i macierzyństwa), a także odpowiadająca potrzebom reprodukcyjnym społeczeństwa.
 - 4) Seksualna – dawniej funkcja ta była niewyodrębnioną częścią składową funkcji prokreacyjnej, ponieważ zaspokajanie popędu seksualnego służyło rozrodczości w klasycznym, konserwatywnym rozumieniu. Obecnie istnieje liberalizacja norm moralnych i obyczajowych odnoszących się do przedmałżeńskiego, małżeńskiego i pozamałżeńskiego życia seksualnego, stąd wyodrębnia się funkcję seksualną jako element potrzeb ludzkich niekoniecznie ukierunkowanych na prokreację.
 - 5) Legalizacyjno-kontrolna – przejawiająca się we wzajemnej kontroli współmałżonków, kontroli rodziców w stosunku do dzieci oraz wzajemnej kontroli w ramach rodziny dużej. Rodzina legalizuje m.in. takie zachowania jak: współżycie płciowe, wspólna egzystencja w ramach jednego gospodarstwa domowego dwóch osób różnej płci, osób wywodzących się z różnych rodzin, posiadanie dzieci, nadanie statusu prawnego wspólnocie majątkowej. Funkcja ta nawiązuje do znanych pozaprawnych form legalizacji zachowań jak obyczajowe, moralne i religijne. Przekroczenie uznawanych w danej rodzinie norm może prowadzić do formalnych lub nieformalnych represji ze strony rodziny, szerszego środowiska, państwa czy kościoła. Represjonowane może

być też zaniechanie wykonywania pewnych obowiązków małżeńskich czy rodzinnych, np. odmowa pożycia seksualnego, uchylanie się od utrzymywania nieusamodzielnionych dzieci itp.

- 6) Stratyfikacyjna – wiążąca się z faktem bazowym, w którego ramach przyjmuje się, że pochodzenie danej rodziny wstępnie określa pozycję społeczną jej członków. Najczęściej to przynależność klasowa męża wyznacza przynależność klasową żony i dzieci. W społeczeństwie, charakteryzującym się dużą ruchliwością pionową, dzieci mają możliwość zmiany statusu społecznego wyznaczonego przez rodzinę (np. poprzez zdobycie wykształcenia). Funkcja ta wyraża się również w ukierunkowanej klasowej subkulturze i ideologii socjalizacyjnej potomstwa.
- 7) Socjalizacyjna – głównym założeniem tej funkcji jest wprowadzenie dziecka w daną kulturę społeczeństwa i przygotowanie go do odgrywania ról społecznych. Socjalizacja – zarówno zamierzona, jak i spontaniczna – pozwala na przekazywanie dzieciom wiedzy o świecie przyrody i życiu społecznym, ponadto przekazywane są im umiejętności instrumentalne (umiejętność posługiwania się przedmiotami, które są wytworem ludzkiej kultury, wpajanie wzorów zachowań). Towarzyszy temu procesowi wprowadzenie najmłodszych członków rodziny w kulturę (poznanie wytworów sztuki, nauki, techniki, religii), uczenie określonego systemu wartości, który jest motywacją w dalszym działaniu, zachowaniu, postępowaniu, wytyczając cele indywidualne i społeczne. Socjalizacja w rodzinie jest ważna z punktu widzenia samej jednostki, nie tylko zbiorowości. Kształtowanie osobowości dziecka przez rodziców ma wpływ na to, jak zostanie ono ostatecznie przygotowane i ukształtowane do osiągania celów w dorosłym życiu. Nie ulega wątpliwości, że od tego, jak rodzice wychowują swoje dzieci, w znacznej mierze zależy kształt wspólnot, do których one będą w przyszłości należeć, a w konsekwencji – kształt całego społeczeństwa. Rodzina nie jest wprawdzie jedyną instytucją, która zajmuje się socjalizacją dzieci, jednak odgrywa ona kluczową rolę w tym procesie.
- 8) Kulturalna – w niej podkreśla się, że rodzice mają za zadanie zapoznać młode pokolenie z dziejami i kulturą swojego narodu; poznać jej trwałe pomniki,

przekazać dziedzictwo kulturowe, nauczyć korzystania z treści kulturowych i omawiać je w gronie rodziny.

- 9) Religijna – funkcja ta ma związek z funkcją socjalizacyjno-wychowawczą. W rodzinach wierzących jest ona realizowana przez wychowywanie potomstwa w duchu religijnym i egzekwowanie religijnych powinności. Funkcja ta wyraża się również w przestrzeganiu przez członków rodziny norm i zasad wynikających z ich konfesyjnej przynależności oraz kultywowaniu wartości, których źródłem jest wyznawana religia.
- 10) Rekreacyjno-towarzyska – rozumiana jako tworzenie warunków umożliwiających członkom rodziny wypoczynek, zabawę, wspólne spędzanie czasu, dni wolnych od pracy, urlopu itp. w gronie rodzinnym. Szeroko rozumiany dom rodzinny jest tu miejscem wypoczynku. Dla efektywnej realizacji tej funkcji wszyscy członkowie rodziny powinni dbać o dobrą atmosferę w rodzinie i o nawiązywanie kontaktów towarzyskich przez osoby, które wchodzi w jej skład, także na szerszą skalę, niż tylko w obrębie gospodarstwa domowego. Funkcja ta realizowana jest przez utrzymywanie zażyłych, nieformalnych kontaktów z najbliższymi, sąsiedztwem, krewnymi. Takie kontakty są niezbędne dla utrzymania równowagi psychicznej samych członków rodziny.
- 11) Emocjonalno-ekspresyjna – realizacja tej funkcji prowadzi do budowania bliskiego, czasem intymnego związku pomiędzy członkami danej rodziny. Do emocjonalnego zaspokojenia partnerów w małżeństwie wystarczy sentyment, wzajemna akceptacja, umiejętność obcowania ze sobą, wzajemne rozumienie i zaufanie; zapewnienie poczucia oparcia i bezpieczeństwa członkom rodziny. Natomiast zaspokojenie potrzeby ekspresji odbywa się w rodzinie dzięki integracji osobowości (małżonków, dzieci itd.). W małżeństwie proces ten może przybrać formę obustronnej interakcji, wzajemnego zaspokajania potrzeb ekspresji (np. otrzymywanie i okazywanie miłości). Tak samo dzieje się w przypadku relacji rodzice-dziecko.

Wyżej przedstawione funkcje rodziny w ujęciu Tyszki korespondują z innym ich katalogiem tego samego autora. Mimo wyraźnego ich podobieństwa do wyżej opisanych, przedstawienie ich w ujęciu schematyczne pozwoli na wyeksponowanie kilku kluczowych obszarów, w których rodzina spełnia zadania wobec swoich członków,

najbliższego otoczenia i środowiska społeczno-gospodarczego. Autor ten klasyfikuje te funkcje następująco⁶⁷:

- 1) funkcje biopsychiczne:
 - funkcja prokreacyjna;
 - funkcja seksualna.
- 2) Funkcje ekonomiczne:
 - funkcja materialno-ekonomiczna;
 - funkcja opiekuńczo-zabezpieczająca.
- 3) Funkcje społeczno-wyznaczające:
 - funkcja stratyfikacyjna;
 - funkcja legalizacyjno-kontrolna.
- 4) Funkcje socjopsychologiczne:
 - funkcja socjalizacyjna;
 - funkcja kulturalna;
 - funkcja religijna;
 - funkcja rekreacyjno-towarzyska;
 - funkcja emocjonalno-ekspresyjna.

Zarówno obserwacja życia codziennego, jak i współczesne badania socjologiczne dowodzą, że niektóre z wymienionych funkcji rodziny coraz częściej są „zlecane” wyspecjalizowanym instytucjom i przez nie realizowane; szczególnie w przypadku funkcji socjalizacyjnej i rekreacyjno-towarzyskiej proces ten jest ewidentny.

2.2.2. Funkcje rodziny w ujęciu Jana Szczepańskiego

Ze względu na przedmiot badań niniejszej dysertacji ograniczenie się do jednej typologii funkcji rodziny byłoby niepożądane z metodologicznego i poznawczego punktu widzenia. Obok rozpowszechnionej w socjologii rodziny typologii Tyszki znana jest również propozycja Jana Szczepańskiego. Socjolog ten utrzymuje, że rodzina występuje we wszystkich historycznych typach społeczeństw i cywilizacji; jest więc brana pod uwagę w polityce, gospodarce, kulturze i religii, czyli we wszystkich dziedzinach życia publicznego. Zdaniem Szczepańskiego rodzina spełnia określone funkcje w tych

⁶⁷ Z. Tyszka, A. Wachowiak, *Podstawowe pojęcia i...*, s. 54–55.

szerszych zbiorowościach; należą do nich po pierwsze utrzymanie ciągłości biologicznej społeczeństwa – rodzina poszerza się od „wewnątrz”; przy tym zapewnia swoim członkom biologiczne utrzymanie: wyżywienie, ubranie, mieszkanie. Po drugie chodzi o utrzymanie ciągłości kulturalnej społeczeństwa. To rodzice zobowiązani są do przekazywania potomstwu dziedzictwa kulturowego. Poprzez takie działanie w rodzinie występuje socjalizacja młodego pokolenia, czyli przygotowanie dzieci do życia w społeczeństwie z zachowaniem uniwersalnych norm życia zbiorowego i mechanizmów konformizmu życia społecznego. Kolejną funkcją jest nadawanie pozycji społecznej swoim dzieciom – w wielu społeczeństwach pozycja społeczna rodziców, ich wykształcenie, są czynnikiem decydującym o karierze życiowej dziecka. Zaspokajanie podstawowych potrzeb ludzkich to funkcja, w której chodzi głównie o potrzeby o charakterze emocjonalnym, a więc potrzebę intymnego współżycia i potrzebę bezpieczeństwa. Ostatnia wymieniona przez autora funkcja to sprawowanie kontroli społecznej (głównie młodego pokolenia). Rodzina zapewnia kontrolę oraz skutecznie zapobiega zachowaniom aspołecznym, patologicznym, przestępczym itp.⁶⁸.

Szczepański zauważa, że funkcje, które pełni rodzina mają istotne znaczenie dla wielu innych społeczności, co tłumaczy fakt, dlaczego rodzina jest otoczona troską różnych instytucji państwowych, samorządowych i organizacji trzeciego sektora.

Po prezentacji głównych funkcji rodziny w ujęciu szerszym, socjologicznym, należy – ze względu na charakter niniejszej dysertacji – przedstawić nieco inne ich ujęcie zaprezentowane w KNS. Wymienione i opisane niżej funkcje rodziny w paradygmacie KNS będą stanowiły główny wyznacznik analizy funkcji zamierzonych i realizowanych przez ZDR3+.

2.2.3. Rodzina i jej funkcje w ujęciu katolickiej nauki społecznej

Rodzina jest wspólnotą osób, która podlega nieustannym przeobrażeniom. W nauczaniu społecznym Kościoła rodzinę określa się podobnie jak w większości nauk jako: „pierwszy i naturalny związek społeczności ludzkiej”⁶⁹, „podstawową wspólnotę

⁶⁸ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, s. 164–165.

⁶⁹ Jan XXIII, *Pacem in terris*, 1963, nr 16.

społeczną”⁷⁰, „fundament społeczeństwa”⁷¹, „pierwsze miejsce *humanizacji* osoby i społeczeństwa”⁷². Analizując zagadnienie funkcji rodziny w katolickiej nauce społecznej, która korzysta z nauczania społecznego Kościoła jako głównego źródła, należy uwzględnić przemiany, jakim współcześnie wspólnota ta podlega. Taka analiza pozwoli na uchwycenie społecznego kontekstu, w którym obecnie rodzina funkcjonuje. W KNS wyróżnia się podstawowe funkcje rodziny, są nimi: funkcja wspólnototwórcza, funkcja prokreacyjna, funkcja wychowawcza, funkcja ekonomiczna i funkcja społeczna.

Funkcja wspólnototwórcza

Tworzenie wspólnoty osób to jedna z podstawowych funkcji rodziny⁷³. Jest to wpisane w samą naturę rodziny, która powołana jest do tego, aby jej członkowie przeżywali rzeczywistość komunii. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła określa to następująco: „wspólnota rodziny rodzi się z komunii osób: *Komunia* dotyczy relacji międzyosobowej pomiędzy *ja* a *ty*”⁷⁴. Funkcja ta uległa znaczącej ewolucji wraz ze zmianą modelu społeczeństwa. W społeczeństwie przedindustrialnym rodzina stanowiła pewien zakład gospodarczy, instytucję opiekuńczą, miejsce pracy, odpoczynku oraz rozrywki. Dominowała w niej więź przedmiotowa, która została ukształtowana na bazie wspólnoty pracy i wspólnoty gospodarczej. Rodzina była bardzo mocno zakorzeniona w miejscu swojego zamieszkania zarówno pod względem gospodarczym, jak i kulturowym oraz społecznym. Elementy uczuciowe odgrywały drugorzędną rolę. Członkowie takiej rodziny powiązani byli ze sobą nie tylko relacjami małżeństwa, ojcostwa i pokrewieństwa, ale przede wszystkim stosunkami własności, zawodu i pracy. Najstarszy w rodzinie – ojciec lub dziadek – był nie tylko głową rodziny, ale także właścicielem i kierownikiem pracy. Poza tym jego władza była całkowita i absolutna,

⁷⁰ Jan Paweł II, *Sollicitudo rei socialis*, nr 33.

⁷¹ Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* 1965, nr. 52.

⁷² Jan Paweł II, *Adhortacja Christifideles laici*, 1988, nr 40.

⁷³ W. Majkowski, *Rodzina. Funkcje*, w: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. Ozorowski, ATK, Warszawa 1999, s. 391–392.

⁷⁴ *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 213.

a więc rozciągała się na całość życia członków takiej rodziny⁷⁵. Pomiędzy pokoleniami panował duży dystans oraz stosunki podporządkowania. Jednostka była więc podporządkowana swojej rodzinie. Dotyczyło to również takich wyborów jak: zawarcie małżeństwa, wybór zawodu, wykształcenia, posiadanie potomstwa.

Współcześnie najbardziej powszechnym modelem rodziny jest model egalitarny. Mąż i żona pracują zawodowo i wspólnie decydują o sprawach, które są ważne dla małżeństwa i rodziny⁷⁶. Rodzina wielopokoleniowa uległa zmniejszeniu, stała się rodziną nuklearną, która składa się z rodziców i dzieci. Więzy z dalszymi krewnymi oraz liczba potomstwa również uległy zmianie. Rodzina zostaje przesunięta do sfery życia prywatnego. Przestrzeń, w której funkcjonuje, traktowana jest jako sfera życia prywatnego i oddzielona jest od życia publicznego. Relacje panujące w małżeństwie są partnerskie, charakteryzuje je równość oraz zmodyfikowany podział ról⁷⁷. Przekształcenie funkcji wspólnotowej polega również na zmianie elementu emocjonalnego w rodzinie. Rodzina ma stwarzać możliwość wzajemnego kształtowania osobowości, emocjonalnej ekspresji, częstego przebywania z bliskimi, odpoczynku⁷⁸. W stosunkach dzieci-rodzice ważną rolę odgrywają przyjaźń, zrozumienie, akceptacja, zaufanie⁷⁹.

W kontekście przemian, jakim podlega rodzina, należy również zaznaczyć, że pojawiają się prognozy, które zapowiadają upadek modelu rodziny nuklearnej. Rodzina miałaby przekształcać się w model, który związany byłby z odchodzeniem od ukształtowanego przez wieki chrześcijańskiego modelu małżeństwa i rodziny. Rodzina tradycyjna miałaby ulegać zanikowi, a jej miejsce zająłby substytut rodziny. Przyjąłby on postać chwiejnego związku kohabitacyjnego, ewoluującego w kierunku modelu rodziny

⁷⁵ W. Piwowarski, *Sekularyzacja rodziny jako instytucji społeczno-religijnej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1976, nr 4, s. 104.

⁷⁶ D. Dobrowolska, *Wartości związane z życiem rodzinnym*, w: *Przemiany rodziny polskiej*, red. J. Komorowska, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1975, s. 267.

⁷⁷ J. M. Burgos, *Rodzina wobec przemian*, tłum. M. Masny, „Społeczeństwo” 1996, nr 1 (6), s. 88.

⁷⁸ J. Turowski, *Struktura i funkcje rodziny a teoria rodziny nuklearnej*, w: *Przemiany rodziny polskiej*, red. J. Komorowska, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1975, s. 246.

⁷⁹ D. Dobrowolska, dz. cyt., s. 270.

hybrydowej, w którym mąż i żona, ewentualnie partnerzy, mieliby mieszkać oddzielnie, zupełnie od siebie niezależni⁸⁰.

Jak wykazują badania CBOS na temat preferowanych modeli życia rodzinnego (2019)⁸¹, zmienia się sposób rozumienia rodziny. Systematycznie przybywa opinii Polaków, że rodzinę stanowią również osoby, które pozostają w związku nieformalnym i wspólnie wychowują dzieci z tego związku. Również częściej za rodzinę uważa się model patchworkowy, w którym osoby, aktualnie pozostające ze sobą w związku nieformalnym wspólnie wychowują dzieci z poprzednich związków. Jednak w badaniach prowadzonych od lat, niezmiennym typem dominującym rodziny jest rodzina dwupokoleniowa, nuklearna składająca się z rodziców i dzieci. Obecnie niemal połowa badanych respondentów (49%) realizuje ten model rodziny. Odsetek osób żyjących w rodzinie wielopokoleniowej to 22% respondentów, natomiast małżeństwa bez dzieci to 11% badanych respondentów.

Nauczanie społeczne Kościoła, odpowiadając na pojawiające się tzw. znaki czasu, formułuje swoje stanowisko na temat rodziny, podkreślając jej fundamentalną funkcję – tworzenia wspólnoty osób. Należy podkreślić, że KNS opowiada się za modelem małżeństwa, w którym został zmodyfikowany tradycyjny status kobiety⁸². Model patriarchalny, w którym akcentowana była tylko rola mężczyzny, został zastąpiony modelem preferującym równouprawnienie mężczyzn i kobiet, a także dowartościowujący status i rolę dziecka w rodzinie. Nie chodzi o postawienie znaku równości pomiędzy kobietą a mężczyzną pod każdym względem. Jan Paweł II zauważył, że „równa godność nie oznacza tożsamości z mężczyznami. Taka tożsamość zubożałaby jedynie kobiety i całe społeczeństwo, zniekształcając lub niszcząc niepowtarzalnie bogactwo i wewnętrzną wartość kobiecości. Według wizji Kościoła, mężczyźni i kobiety zostali powołani przez Stwórcę, aby żyć w głębokiej wzajemnej komunii, poznając jedni drugich i składając siebie w darze, działając razem dla wspólnego dobra i uzupełniając się

⁸⁰ C. Gentili, „Normalny chaos miłości” a rodzina chrześcijańska, „Społeczeństwo. Studia, prace badawcze, dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła” 2004, nr 2 (14), s. 224.

⁸¹ CBOS, *Komunikat z badań. Preferowane i realizowane modele życia rodzinnego*, kwiecień 2019, nr 46, s. 1-3.

⁸² Jan Paweł II, *List do kobiet*, 1995, nr 8.

nawzajem dzięki komplementarności cech kobiecych i męskich”⁸³. W nauczaniu społecznym Kościoła podkreśla się pewien zbiór specyficznych cech związanych z psychofizyczną strukturą kobiety, która jest różna od mężczyzny, przez co staje się wyjątkowa⁸⁴. Kobieta jest wyjątkowa dzięki temu, że jest wrażliwa i w swoich działaniach zorientowana na człowieka, jego zrodzenie i wychowanie. Poprzez fakt brzemienności i macierzyństwa kobiecie w pewnym sensie został zawierzony człowiek. Kobiety mają do spełnienia szczególne zadanie w dziedzinie życia i miłości. Pierwsze zadanie dotyczy szacunku i ochrony życia, co związane jest z macierzyństwem. Natomiast drugie wiąże się z wnoszeniem miłości do życia społecznego, łącząc w ten sposób obiektywizm sądów ze zrozumieniem dziedziny relacji międzyludzkich⁸⁵. Kobieta sprawuje również niezastąpioną rolę w procesie wychowywania dzieci. Jest ona nauczycielką i opiekunką. Jak zauważał Jan Paweł II „często to właśnie kobiety zachowują ostatki ludzkiej godności, bronią rodziny, przekazują wartości kulturowe i religijne, stawiając czoło sytuacjom głębokiego ubóstwa, zniszczeniom spowodowanym poprzez konflikty i wojny oraz przez tragedię migracji, czasem wymuszonej”⁸⁶. Aby wszystkie te zadania kobieta mogła realizować, ważne jest, żeby brała rzeczywisty udział w życiu społecznym.

Podsumowując zagadnienie równego statusu mężczyzny i kobiety, trzeba zwrócić uwagę na to, że równość ta nie może oznaczać tożsamości. Ważne jest zwrócenie uwagi na charakterystyczne cechy kobiet, a więc wrażliwość na drugiego człowieka, która wyraża się w codziennych kontaktach z innymi, jak również opieka i zadania wychowawcze. Tym samym współczesne nauczanie społeczne Kościoła i postępujący rozwój katolickiej nauki społecznej, którą często nauczanie to wyprzedza swoimi badaniami i rekomendacjami, podejmują wyzwanie swoistej korekty dawnej wizji pozycji kobiety w rodzinie i życiu społecznym, zdecydowanie dowartościowując tę pozycję.

⁸³ Jan Paweł II, *List do Sekretarza Generalnego IV światowej konferencji ONZ poświęconej kobiecie*, 1995, nr 3.

⁸⁴ Jan Paweł II, *List do kobiet*, nr 10.

⁸⁵ Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie jedności i postępu rodziny ludzkiej*, 1991, nr. 4.

⁸⁶ Jan Paweł II, *List do Sekretarza...*, nr. 6.

Wspólnototwórcza funkcja rodziny przechodziła ewolucję wraz ze zmianą modelu społeczeństwa. Tradycyjny model społeczeństwa charakteryzował się formalnymi relacjami między członkami rodziny oraz dystansem między jej członkami. Ukształtowanie się nowoczesnego społeczeństwa spowodowało powstanie nowego modelu małżeństwa i rodziny, w którym panuje równouprawnienie mężczyzny i kobiety oraz jest inny status dziecka niż dawniej. Również w nauczaniu społecznym Kościoła podkreśla się znaczenie i obecność kobiety w życiu społecznym. Równouprawnienie kobiety i mężczyzny nie może jednak oznaczać tożsamości, jak wcześniej zostało to wykazane. Różna tożsamość kobiety i mężczyzny determinowana samą naturą odsłania szereg możliwości ubogacania społeczeństwa różnymi charyzmatami tych osób.

Reasumując, rodzina jest wspólnotą osób, w której jednostki mogą się schronić i czuć bezpiecznie. Chroni więc autonomię jednostki i daje jej poczucie bezpieczeństwa. Jest ona również miejscem socjalizacji i wychowania, uczy więc życia w społeczeństwie. Rodzina jest również wspólnotą, która zajmuje ważną pozycję w obszarze struktur pośrednich. Inne społeczności wchodzące w skład tych struktur respektują funkcje, jakie rodzina pełni i zgodnie z zasadą pomocniczości wspierają ją w ich realizacji⁸⁷.

Funkcja prokreacyjna

Rodzina w nauczaniu społecznym Kościoła jest określana jako „sanktuarium życia”, ponieważ rodzi się w niej człowiek, ale również dlatego, że jest ona środowiskiem afirmacji osoby i podstawowej wartości, jaką jest życie⁸⁸. Jan Paweł II podkreślał, że „podstawowym zadaniem rodziny jest służba życiu, urzeczywistnianie w ciągu dziejów pierwotnego błogosławieństwa Stwórcy: przekazywanie – poprzez rodzenie – obrazu Bożego z człowieka na człowieka”⁸⁹. Funkcja prokreacyjna rodziny określana jest mianem funkcji instytucjonalnej, ponieważ bez niej nie mogłoby istnieć żadne społeczeństwo. Wyjaśniając tę funkcję, należy zwrócić uwagę na to, że rodzina pełni służbę życiu w sensie ścisłym poprzez prokreację. Ważną rolę w kształtowaniu tej funkcji pełnią czynniki wewnętrzne i zewnętrzne. Do zewnętrznych czynników można zaliczyć przemiany społeczne, które dotyczą przechodzenia społeczeństwa od modelu

⁸⁷ W. Łużyński, *Struktury pośrednie pomiędzy...*, s. 129–130.

⁸⁸ *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 218.

⁸⁹ Jan Paweł II, *Adhortacja Familiaris consortio*, nr 28.

tradycyjnego w kierunku modelu społeczeństwa nowoczesnego czy ponowoczesnego. Zmiany te wpłynęły na model rodziny, a więc również i realizację jej funkcji prokreacyjnej. Płodność realizowana jest w określonym kontekście społecznym, w którym funkcjonuje rodzina. Zmieniające się warunki życia społecznego znacząco wpływają na tę funkcję. Ważną rolę odgrywają czynniki ekonomiczne, które związane są z wykonywaniem pracy i stylem pracy zawodowej kobiety i mężczyzny. Współcześnie aktywność zawodowa kobiet stała się powszechna i wpłynęła na zachowania prokreacyjne, takie jak decydowanie o liczbie dzieci i czasie ich narodzin⁹⁰. Czynnikiem, który również ma wpływ te decyzje, jest kształt polityki społecznej. Powinna ona być odpowiednia do potrzeb reprodukcyjnych społeczeństwa. Wiesław Łużyński zauważa, że niestety nie zawsze państwo jest skuteczne w działaniach mających na celu ochronę i wsparcie rodziny. Państwo niejednokrotnie deklaruje prowadzenie polityki społecznej, która sprzyja rodzinie, jednak w rzeczywistości nie rekompensuje wydatków, jakie ponosi rodzina na utrzymanie dzieci⁹¹.

Innymi czynnikami, które mają wpływ na poziom liczby urodzeń, są czynniki wewnętrzne samej rodziny. Zmiana modelu rodziny i małżeństwa kształtuje zachowania prokreacyjne małżonków. Zmianie uległa pozycja kobiet w małżeństwie i rodzinie. Współcześnie dominującym modelem rodziny jest model partnerski. Kobiety realizują się w dziedzinach życia zawodowego, dlatego gotowość prokreacyjna kobiet została nieco wyhamowana, ponieważ niejednokrotnie trudno jest pogodzić im aktywność zawodową z zadaniami macierzyństwa⁹².

Kolejnym czynnikiem, który ma wpływ na spadek dzietności, jest późniejsze zawieranie małżeństw, co w konsekwencji prowadzi do skróconego okresu rozrodczego, a więc spadku liczby dzieci w rodzinie⁹³. Według badań CBOS przeprowadzonych w

⁹⁰ K. Kluzowa, K. Slany, *Przemiany realizacji funkcji prokreacyjnej w rodzinie*, w: *Oblicze współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierzwiński, E. Dybowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 64–65.

⁹¹ W. Łużyński, *Struktury pośrednie pomiędzy...*, s. 131.

⁹² T. E. Olearczyk, *Duszpasterstwo rodzin wobec współczesnych przemian małżeństwa i rodziny*, w: *Oblicze współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierzwiński, E. Dybowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 150, 155.

⁹³ K. Kluzowa, K. Slany, dz. cyt., s. 66.

roku 2019⁹⁴ odkładanie decyzji o ślubie lub całkowite odrzucenie możliwości sformalizowania związku staje się coraz bardziej powszechne wśród Polaków. Ponad połowa badanych – 61% akceptuje fakt, że młodzi ludzie, tymczasowo lub definitywnie rezygnują z małżeństwa. Respondenci za przyczyny spadku gotowości do formalnego związku w przypadku kobiet wymieniają przede wszystkim strach przed nieudanym małżeństwem (42% badanych). Zbliżony odsetek badanych (40%) uważa, że kobiety nie chcą zakładać rodziny, ponieważ może to stanowić zagrożenie dla ich kariery zawodowej. Natomiast ponad połowa badanych (54%) za najczęstszą przyczyną, dla której mężczyźni nie decydują się na małżeństwo, wskazują tzw. wolność rozumianą jako życie bez zobowiązań. Blisko dwie piąte (37%) ankietowanych sugeruje preferowanie przez mężczyzn życia w związku nieformalnym. Jedna trzecia (30%) badanych uważa, że mężczyźni nie chcą zawierać związku małżeńskiego, ponieważ nie mogą znaleźć odpowiedniej kandydatki na żonę.

Służba życiu jest jedną z ważniejszych funkcji rodziny. Uległa ona pewnym zmianom, które były uwarunkowane zewnętrznymi czynnikami społeczno-kulturowymi, jak i czynnikami wewnętrznymi, które są związane ze zmianą statusu kobiety i dziecka oraz zmieniającymi się aspiracjami życiowymi członków rodziny. Funkcja prokreacyjna wpisana jest w naturę małżeństwa i rodziny.

Funkcja wychowawcza

Naturalną konsekwencją prokreacyjnej funkcji rodziny, a ściślej małżeństwa, jest funkcja wychowawcza i związane z nią funkcje – religijna i ekonomiczna⁹⁵. Wychowanie jest instytucjonalną funkcją rodziny, kluczową dla jakości życia społecznego. Wychowanie – można powiedzieć – jest wpisane w samą naturę rodziny. Rodzina jest bowiem pierwszym środowiskiem wychowania⁹⁶.

W rodzinie tradycyjnej proces wychowania jest osadzony na niekwestionowanym autorytecie rodziców. To oni decydują o wszystkich sprawach swoich dzieci. Życie dziecka w takiej rodzinie, szczególnie dawniej, związane było z całkowitą kontrolą

⁹⁴ CBOS, *Komunikat z badań. Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej*, 2019, nr 42/2019, s. 1-3.

⁹⁵ Jan Paweł II, *Adhortacja Familiaris consortio*, nr 36.

⁹⁶ W. Majkowski, dz. cyt., s. 391–392.

wszystkich dziedzin życia potomka, przynajmniej do jego pełnoletności. Z upływem czasu funkcja ta ulegała pewnym istotnym przemianom. Częściowo została przejęta przez instytucje państwowe i społeczne⁹⁷.

Zganie ze wskazaniami *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła* działania wychowawcze podejmowane przez rodziców względem dzieci mają na celu „pomóc im w wydobyciu tego, co mają w sobie najlepszego”⁹⁸. Rodzice dostarczają więc dzieciom niezbędnej pomocy, przekazując wartości wytworzone przez społeczeństwo, umożliwiając w ten sposób rozwój i stwarzając odpowiednie do tego warunki. Prawo do wychowania jest jednym z podstawowych praw człowieka. Prawo rodziców do wychowania dzieci wynika z aktu, że to właśnie oni przekazali życie dziecku. Rodzice są więc pierwszymi, głównymi wychowawcami swoich dzieci. Trudności, które pojawiają się w wychowaniu, powinny być rozwiązywane przy pomocy innych instytucji⁹⁹, jednak – jak zaznacza się w katolickiej nauce społecznej – zawsze z poszanowaniem zasady pomocniczości. Jan Paweł II jednoznacznie stwierdza, że „prawo – obowiązek rodziców do wychowania jest czymś istotnym i jako taki związany jest z samym przekazywaniem życia ludzkiego; jest on pierwotny i mający pierwszeństwo w stosunkach do zadań wychowawczych innych osób z racji wyjątkowości stosunku miłości łączącej rodziców i dzieci; wyklucza zastępstwo i jest niezbywalny, dlatego nie może być całkowicie przekazany innym, ani przez innych zawłaszczony”¹⁰⁰. Prawo wychowania dzieci przez ich rodziców jest nadrzędne w stosunku do innych podmiotów wychowawczych, które wykonują swoje zadania z zachowaniem zasady pomocniczości¹⁰¹, która ze swej natury traktuje inne instytucje niż rodzina w tym obszarze jako uzupełniające.

Nauczanie społeczne Kościoła, zajmując się funkcją wychowawczą rodziny, zwraca uwagę także na wymiar religijny i moralny tegoż wychowania. Rodzina ma nie tylko prawo, ale również obowiązek, aby wypełniać zadania wychowawcze względem dzieci. Jest ona bowiem wspólnotą wychowawczą; środowiskiem, które stwarza najlepsze warunki dla przekazywania wartości, które służą młodemu człowiekowi

⁹⁷ J. Turowski, dz. cyt., s. 63.

⁹⁸ *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 239.

⁹⁹ Sobór Watykański II, *Deklaracje o wychowaniu chrześcijańskim Gravissimum educationis*, nr 3, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 2002, s. 317.

¹⁰⁰ Jan Paweł II, *Adhortacja Familiaris consortio*, nr. 36.

¹⁰¹ *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr 240.

w budowaniu swojej tożsamości¹⁰². Implikacją tego stanu jest prawo rodziców do wychowywania swoich dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem religijnymi i moralnymi; prawo do swobodnego wyboru szkół lub innych podmiotów wychowujących, bez konieczności podejmowania dodatkowych ciężarów finansowych; prawo do wolności od przymusu uczęszczania do szkół, których program nie byłby zgodny z ich przekonaniem religijnymi i moralnymi; prawo do wolności od wychowania pozbawionego elementów formacji religijnej, prawo rodziców do współpracy ze szkołą, w pierwszym rzędzie z nauczycielami, kierownictwem szkoły w dziedzinie określania i realizowania polityki wychowawczej; prawo do budowania i wspierania podstawowych wartości rodziny przez środki masowego przekazu; prawo do ochrony, szczególnie najmłodszych członków rodziny przed szkodliwym wpływem środowiska społecznego czy mass mediów¹⁰³.

W analizowanym tu nauczaniu społecznym Kościoła w obszarze zadań wychowawczych spoczywających na rodzicach i rodzinie należy podkreślić, że funkcja wychowawcza jest jedną z najważniejszych funkcji rodziny, a prawo do wychowania jest podstawowym prawem człowieka. W treść tego prawa wchodzi również prawo dziecka do wychowania w rodzinie oraz prawo rodziców do wychowania swoich dzieci. Należy wreszcie zaznaczyć, że wychowanie jest procesem dwustronnym. Rodzice, wychowując dziecko, przekazują mu określone wartości, natomiast dziecko mobilizuje rodziców do doskonalenia ich umiejętności rodzicielskich i wychowawczych. Wychowanie jest więc procesem celowym, nie może być jednak schematyczne, winno uwzględniać potrzeby i oryginalne talenty dziecka, stąd również KNS bazująca na nauczaniu społecznym Kościoła w obszarze studiów nad rodziną akcentuje wielopłaszczyznowość wychowania jako główną funkcję rodziny. Wychowanie to powinno obejmować sferę fizyczną, intelektualną, emocjonalną, moralną dziecka oraz przygotowywać je do życia w rodzinie i w społeczeństwie¹⁰⁴.

Funkcja ekonomiczna

¹⁰² Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju (1994)* nr. 6.

¹⁰³ Art. 5, Karta Praw Rodziny.

¹⁰⁴ W. Łużyński, *Struktury pośrednie pomiędzy...*, s. 165–166.

Funkcja ekonomiczna pośrednio wynika z funkcji wychowawczej, samo wychowanie, jak zostało to wyżej wykazane, obejmuje wiele płaszczyzn rozwoju dziecka i związane jest z nakładami finansowymi. W rodzinie również podejmuje się szereg prac mających na celu zaspokojenie potrzeb wchodzących w skład szeroko rozumianego wychowania. Relację tę zauważa się również w chrześcijańskiej teorii wychowania w rodzinie. Wyraźnie o tym piszą autorzy *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*: „związek zachodzący między rodziną i życiem gospodarczym jest szczególnie znaczący. [...] bowiem *eco-nomia* wywodzi się z prac domowych: dom był przez długi czas – i w wielu miejscach nadal jest – jednostką produkcyjną i centrum życia”¹⁰⁵.

W społeczeństwie przedindustrialnym rodzina spełniała kilka zadań integralnie: była zakładem gospodarczym, instytucją opiekuńczą, miejscem pracy, odpoczynku i rozrywki. Członkowie rodziny połączeni byli różnymi zależnościami. Można było wyróżnić relacje małżeństwa, ojcostwa, pokrewieństwa, ale również stosunki własności, zawodu oraz pracy. Najstarszy w rodzinie – ojciec lub dziadek – był nie tylko głową rodziny, ale również właścicielem i kierownikiem zakładu pracy. Jego władza była więc rozciągnięta na całość życia członków rodziny¹⁰⁶, również na ekonomiczne ich warunki egzystencji. Jednostka w takiej rodzinie podporządkowana zupełnie głowie gospodarstwa domowego. Model ten ulegał – i wydaje się, że nadal ulega – procesom transformacji w kierunku egalitarnej struktury rodziny.

Współczesny model rodziny podlega ciągłym przemianom. Obecnie w socjologii rodziny odnotowuje się fakt egalitaryzacji relacji członków rodziny. Mąż i żona pracują zawodowo i oboje decydują o najważniejszych życiowych sprawach. Coraz częściej dzieci w takich rodzinach również uczestniczą w procesach decyzyjnych, pytane są o zdanie w kluczowych dla rodziny sprawach¹⁰⁷.

Z ekonomicznego punktu widzenia rodzina pełni istotną dla gospodarki funkcję, budując – także przez wychowanie – kapitał ludzki. Ten ostatni uważany jest

¹⁰⁵ *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, nr. 248.

¹⁰⁶ W. Piwowarski, *Sekularyzacja rodziny jako...*, s. 104.

¹⁰⁷ Więcej o przemianach współczesnej rodziny: M. Szyszka, *Rodzina mało- czy wielodzietna? O przemianach modelu rodziny w Polsce*, w: *Rodzina polska. Wybrane aspekty funkcjonowania*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo Instytut Sądecko-Lubelski, Lublin 2013, s. 13–29.

powszechnie za jeden z najważniejszych czynników wzrostu gospodarczego¹⁰⁸. Podejście to koresponduje z reprezentowanym na gruncie KNS poglądem, który odwołując się do jednej z encyklik społecznych, podobnie dowartościowuje znaczenie czynnika ludzkiego w gospodarce. We wspomnianym dokumencie czytamy, że o sukcesie gospodarczym decyduje „sam człowiek [...] jego zdolności poznawcze wyrażające się w przygotowaniu naukowym, zdolności do uczestniczenia w solidarnej pracy, umiejętności wyczuwania i zaspokajania potrzeb innych ludzi”¹⁰⁹. Współcześnie znaczenia nabiera więc kapitał ludzki, który tworzą ludzkie zdolności, wykształcenie, wykszolenie, zdrowie. Walory te zawierają się w kapitale ludzkim, a mają charakter kapitałowy, gdyż są źródłem bogactwa narodów rozwiniętych.

Kapitał ludzki kształtowany jest przede wszystkim w rodzinie. Koszty materiale, ponoszące przez rodziny czy większe społeczności na rzecz szeroko rozumianego kapitału ludzkiego, powinno się postrzegać nie jako strategię, ale jako inwestycję, z której prędzej czy później będziemy mogli czerpać korzyści¹¹⁰. Niepowtarzalna rola rodzin w kształtowaniu kapitału ludzkiego polega głównie na wychowywaniu, socjalizacji, wpajaniu wartości, kształtowaniu postaw, które sprzyjają pomnażaniu kapitału ludzkiego¹¹¹. Rodzice w procesie wychowania dziecka kształtują w nim umiejętność podejmowania inicjatywy, kreatywnego myślenia, przewidywania, odpowiedzialności, oszczędności i pracowitości. Uwidacznia się tu komplementarność trzech systemów: rodzina – społeczeństwo – gospodarka. Tę triadę można oddać stwierdzeniem, że gospodarka ma większe szanse na rozwój, jeżeli społeczeństwo tworzą silne i stabilne rodziny. W rodzinie także kształtują się walory moralne jednostki. System wartości i norm, tzw. cnoty społeczne i zależny od nich poziom zaufania w społeczeństwie, to zagadnienie pośrednio wpisujące się w omawianą tu problematykę. Dziś teoria kapitału

¹⁰⁸ G. S. Becker, *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis*, „Journal of Political. Economy” 1962, vol. 70, nr 5, s. 15.

¹⁰⁹ Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 1991, nr. 32.

¹¹⁰ A. Bogusz, S. Fel, *Społeczne i gospodarcze znaczenie rodziny w kontekście sprawiedliwości pokoleniowej*, w: *Małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo. Przemiany we współczesnej Polsce*, red. D. Gizicka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 59.

¹¹¹ S. Fel, A. Furtak, *Status i znaczenie rodziny dla gospodarki w ustroju wolnorynkowym*, „Family Forum. Problemy współczesnej rodziny” (2011), nr 1, s. 118.

ludzkiego i kapitału moralnego doczekała się pierwszych opracowań i zyskują one uznanie w naukach społecznych i praktyce życia społeczno-gospodarczego¹¹².

Analizując funkcję ekonomiczną rodziny, warto zwrócić uwagę na problem własności prywatnej. Własność prywatna powinna być związana nie tylko z jednostką, ale również z rodziną. Papież Pius XII wyraża to słowami: „sama natura ściśle złączyła własność prywatną z istnieniem ludzkiej społeczności z jej prawdziwą cywilizacją, a w stopniu najwyższym z istnieniem i z rozwojem rodziny. Tego rodzaju związek uwydatnia się całkiem wyraźnie. Czyż to nie własność prywatna właśnie ma zapewnić ojcu rodziny zdrową wolność, której potrzebuje, aby mógł spełniać obowiązki wyznaczone mu przez Stwórcę, odnoszące się do dobrobytu fizycznego, duchowego i religijnego rodziny?”¹¹³. Dlatego więc państwo, organizacje pozarządowe, instytucje i stowarzyszenia powinny tworzyć takie warunki, aby rodzina mogła posiadać własność, a tym samym przyczyniać się do stabilności i samowystarczalności rodzin. Rodzina jest jednostką, która prowadzi gospodarstwo domowe, a więc dokonuje kupna, sprzedaży, oszczędza lub inwestuje. Jako podstawowa komórka społeczna troszczy się o zaspokojenie potrzeb swoich członków. Dzięki temu podejmuje decyzje o charakterze gospodarczym, konsumpcyjnym, ekonomicznym; dokonuje inwestycji w kapitał ludzki swoich członków¹¹⁴.

Podsumowując, rodzina stanowi miejsce kształtowania się kapitału ludzkiego, dzięki temu dostarcza ona społeczeństwu i rynkowi pracy ludzi odpowiednio przygotowanych do funkcjonowania w obu obszarach. Ekonomiczna funkcja rodziny przejawia się również w gromadzeniu i pomnażaniu własności prywatnej, przez co jest w stanie zapewnić utrzymanie swoich członków oraz zaspokoić ich potrzeby materialne. Dlatego prawo do własności prywatnej jest jednym z podstawowych praw rodziny. Katolickiej nauce społecznej zawdzięcza się postulat płacy rodzinnej. Kategoria ta wydaje się tu istotna z ekonomicznego punktu widzenia. Z tytułu sprawiedliwości społecznej bowiem wysokość płacy członków rodziny (ojca i matki) powinna

¹¹² Zob. M. Wódka, *Social and Economic Significance of Moral Capital*, „Annales. Ethics in Economic Life” 2017, vol. 20, issue 4, s. 65–75.

¹¹³ Pius XII, *Orędzie (01.06.1941)*, nr 15, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, red. M. Radwan, L. Dyczewski, L. Kamińska, A. Stanowski, Rzym-Lublin 1996, t. 1, s. 241.

¹¹⁴ M. Toso, *Rodzina na terytorium w świetle nauki społecznej Kościoła*, „Społeczeństwo” 2004, nr 2(14), s. 248, 261.

uwzględniać potrzeby nie tylko osoby pracującej zawodowo, ale także potrzeby rodziny jako wspólnoty. Rodzina ma także prawo do wsparcia finansowego ze strony państwa. W części tej wykazano, że wsparcie to nie powinno prowadzić do uzależnienia się rodziny od takiej pomocy (główne wymogi zasady pomocniczości). Państwo powinno stwarzać raczej rodzinie warunki umożliwiające stabilizację i niezależność ekonomiczną. W nauczaniu społecznym Kościoła kładzie się wyraźny nacisk na to, aby system polityki prorodzinnej państwa działał tak, aby wzmacniać rodzinę, aby stawała się ona bardziej samodzielna, niezależna finansowo i bezpieczna socjalnie. Stan ten należy osiągnąć nie dzięki finansowaniu ze strony państwa, ale dzięki finansowej niezależności, godziwemu zyskowi z pracy, a przede wszystkim z własności rodzinnej. Rodzina powinna być samodzielna, stabilna, mocna dzięki kapitałowi, który sobie wypracuje oraz dzięki własności, jaką posiada, a nie dzięki pomocy z zewnątrz¹¹⁵. Rodzina, poprzez wypełnianie funkcji ekonomicznej, w którą wpisuje się gromadzenie i pomnażanie własności prywatnej, zabezpiecza dobrobyt swoich członków. W ten sposób stara się chronić przed sytuacją niewystarczalności czy ubóstwa.

Funkcja społeczna

Wszystkie zaprezentowane dotychczas funkcje rodziny posiadają istotne implikacje społeczne. Każda z nich związana jest z obecnością rodziny w życiu społecznym. Zadania, jakie wypełnia rodzina, wymagają zatem analizy pod kątem ich znaczenia dla ładu społecznego.

Dawniej tradycyjne społeczeństwo traktowało rodzinę jako podmiot sfery publicznej. Postrzegana była ona jako instytucja społeczna, która jest głównym przekazicielem wartości kulturowych i religijnych. Rodzina charakteryzowała się stałością więzi w niej występujących, a więc przekaz wartości kulturowych był szczególnie stabilny i trwały. Rodzina była głównym środowiskiem pierwotnej i wtórnej socjalizacji¹¹⁶. Współcześnie, rodzina nabiera charakteru prywatnego; ewoluuje, jeśli chodzi o jej miejsce, przesuując je ze sfery publicznej do sfery życia prywatnego.

Wieloaspektowe przemiany, jakim poddaje się współczesna rodzina, w tym również swoista „prywatyzacja” jej dawniej społecznego charakteru nie oznacza, że

¹¹⁵ W. Łużyński, *Struktury pośrednie pomiędzy...*, s. 175.

¹¹⁶ J. M. Burgos, dz. cyt., s. 87.

charakter ten traci ona w sposób obiektywny. Rodzina, będąc podstawową komórką społeczną, stanowi ważny element każdego społeczeństwa¹¹⁷. Jan Paweł II uważał, że „rodzinę łączą ze społeczeństwem żywotne i organiczne więzi, stanowi ona bowiem jego podstawę i stale je zasila poprzez swe zadanie służenia życiu: w rodzinie przecież rodzą się obywatele i w niej znajdują pierwszą szkołę tych cnót społecznych, które stanowią o życiu i rozwoju samego społeczeństwa. W ten sposób na mocy swej natury i powołania, daleka od zamknięcia się w sobie, rodzina otwiera się na inne rodziny i na społeczeństwo, podejmując swoje zadanie społeczne”¹¹⁸. Istotne ze społecznego punktu widzenia jest również małżeństwo będące w ujęciu KNS fundamentalną instytucją rodziny. Instytucja ta stanowi wewnętrzny wymóg miłości małżeńskiej, która powinna być potwierdzona publicznie, dla dobra małżonków, ich potomstwa oraz samego społeczeństwa. Małżeństwo jest więc trwałą wspólnotą, która jest społecznie uznana i sankcjonowana¹¹⁹. Jest instytucją społeczną, ponieważ pełni funkcje, które są niezbędne dla trwałości społeczeństwa, czyli rodzenie i wychowanie nowych pokoleń oraz wszechstronny rozwój człowieka¹²⁰.

Podsumowując społeczną funkcję rodziny, należy zaznaczyć, że w nauczaniu społecznym Kościoła, podobnie jak w klasycznych jej ujęciach w naukach społecznych, stanowi ona strukturalny element każdego społeczeństwa. Od kondycji rodziny zależy żywotność całego społeczeństwa. Wszelkie wartości i postawy znajdują swoje źródło w rodzinie.

2.3. Polityka prorodzinna w Polsce

Od wielu lat w krajach Unii Europejskiej można zaobserwować dynamiczny rozwój społeczno-gospodarczy. Mimo że ocenia się go pozytywnie, generuje on szereg problemów, wyzwań oraz niebezpieczeństw dotyczących także współczesne rodziny.

¹¹⁷ A. Grześkowiak, *Rodzina według Karty Praw Rodziny, Stolicy Apostolskiej*, w: *Rodzina środowiskiem życia*, red. K. Klauza, Wydawnictwo Częstochowa, Częstochowa 1994, s. 182.

¹¹⁸ Jan Paweł II, *Adhortacja Familiaris consortio*, 1981, nr. 42.

¹¹⁹ J. Mariański, *Katolicki model małżeństwa i rodziny i jego akceptacja w świadomości Polaków*, w: *Spółczesność, przestrzeń, rodzina: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Piotrowi Kryczce*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 243–258.

¹²⁰ A. Zwoliński, *Spółeczny wymiar życia rodzinnego*, w: *Katolicka nauka społeczna*, red. T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński, Paulinianum, Częstochowa 2004, s. 181–196.

Rozwojowi temu towarzyszą takie zjawiska, jak: starzenie się ludności, niskie wskaźniki urodzeń, brak aktywności zawodowej, zagrożenia związane z wykluczeniem społecznym czy rosnące wymagania i oczekiwania jednostek oraz grup społecznych. Prowadzenie polityki społecznej i zasadność jej dofinansowywania budzą szereg wątpliwości w dyskursie publicznym. Spory o politykę społeczną toczą się m.in. w takich kwestiach jak: jej cel, zasięg, charakter, jej podbudowa ideologiczna czy też jej finansowanie.

Modele polityki społecznej kształtują się przez dziesięciolecia. Ważną rolę w kształtowaniu tych modeli odegrały rewolucja przemysłowa, dwie wojny światowe, kryzys, który miał miejsce w latach 70. XX w. Istotnym elementem kształtowania się polityki społecznej był kryzys ekonomiczny, który miał miejsce w 2008 roku. Objął on swoim zasięgiem Stany Zjednoczone oraz wiele krajów Europy i spowodował pojawienie się spekulacji dotyczących znacznych zmian, które mogłyby nastąpić w gospodarce i polityce na świecie. Efektem tego było pojawienie się odmiennych regionalnie sposobów prowadzenia polityki społecznej. Podejście to wydaje się oczywiste, ponieważ wypracowanie określonego modelu dla wszystkich państw byłoby niewłaściwe i w praktyce niemożliwe do osiągnięcia. W ten sposób w krajach bałtyckich została jeszcze mocniej zliberalizowana gospodarka. Węgry natomiast stworzyły model konserwatywno-populistyczny, który miał wspierać dobrobyt i zatrudnienie rdzennych obywateli. Krajom Europy Południowej (w szczególności Grecji), Komisja Europejska, Europejski Bank Centralny i Międzynarodowy Fundusz Walutowy narzuciły surowe programy ograniczania wydatków publicznych, w tym także na cele socjalne. Sytuacja ta była wynikiem poważnego zadłużenia tych państw. Europa Środkowo-Wschodnia, a więc takie państwa, jak Czechy czy Słowacja, rozpoczęły wdrażanie rozwiązań polityki społecznej, która jest bliska modelowi skandynawskiemu. Polska na tle innych krajów Europy nie doświadczyła aż tak głębokiego kryzysu ekonomicznego. Podobnie jak we wszystkich krajach Europy Środkowej, również w Polsce, szybko po kryzysie pojawiła się presja społeczna, która oczekiwała modyfikacji liberalnego modelu polityki społeczno-gospodarczej. Dzięki temu powstała potrzeba rozszerzenia wsparcia adresowanego młodym małżeństwom oraz rodzinom wielodzietnym¹²¹.

¹²¹ S. Golinowska, *Modele polityki społecznej w Polsce i w Europie na początku XXI wieku*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2018, s. 109, <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2019/05/Modele-polityki-spoecznej.pdf> (dostęp: 22.11.2020).

W Polsce polityka rodzinna wpisała się w debatę publiczną dopiero po transformacji ustrojowej. W połowie lat 90. XX w. jej postulaty zaczęły być nagłaśniane w mediach oraz stały się istotnym elementem kampanii politycznych, działaczy samorządowych oraz inicjatorów stowarzyszeń społecznych. Kwestie związane z polityką rodzinną zaczęły być poruszane w debatach parlamentarnych, w trakcie prac nad przepisami prawa oraz stały się przedmiotem wielu badań społecznych¹²².

W polskiej polityce rodzinnej można wyróżnić trzy okresy: okres do roku 1997 – transformacyjny, okres w latach 1997–2005 – rozwojowy i okres od 2005 r. do chwili obecnej zwany dojrzałym¹²³. Każdy z wyżej wymienionych okresów był inny i charakteryzował się odmiennymi elementami. Dlatego też w dalszej części pracy zostanie przedstawiona krótka charakterystyka każdego z tych etapów.

W pierwszym okresie, transformacyjnym, polityka rodzinna nie odgrywała istotnej roli. W polityce państwa dominowały wówczas kwestie związane z ekonomią, rynkiem pracy oraz walką z bezrobociem. Dowodem tego są liczne ustawy oraz ich nowelizacje, które powstawały w latach 90. XX w. Wprowadzanie tych reform w życie związane było z szerszą zmianą społeczną związaną z procesami demokratyzacji polityki, partycypacji społecznej i liberalizacją życia społecznego. W tym czasie zaczęto popierać mechanizmy i rozwiązania wolnego rynku oraz wolnej konkurencji. Rozwiązania te miały stanowić pewne antidotum dla problemów społecznych. W efekcie tych działań doprowadzono do restrukturyzacji państwowych zakładów pracy oraz likwidacji wielu instytucji, które wcześniej świadczyły usługi na rzecz rodzin. Między innymi zostały zamknięte przyzakładowe żłobki i przedszkola. Z danych statystycznych wynika, że w roku 1989 istniało 1553 żłobki, w 1992 było ich 818, a w 2001 – tylko 396. W latach

¹²² A. Durasiewicz, *Kierunki rozwoju polityki rodzinnej w Polsce – dylemat społeczny zachodzących zmian i wyzwań na przyszłość*, w: *Polityka społeczna wobec wyzwań i zmian zachodzących we współczesnym świecie*, red. M. Kubiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014, s. 102–120, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6007/Arkadiusz_Durasiewicz_Kierunki_rozwoju_polityki_rodzinnej_w_Polsce_-_dylemat_spo%20eczny_zachodz%20cych_zmian_i_wyzwa%20_na_przysz%20o%20%20.pdf?sequence=1, (dostęp: 22.11.2020).

¹²³ M. Sobociński, *Polska polityka rodzinna w latach 1989–2015. Próba podsumowania*, „Infos. BAS” 2016, nr 8, s. 1, [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/2AB0624D8605F2E4C1257FA1002BE861/\\$file/Infos_212.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/2AB0624D8605F2E4C1257FA1002BE861/$file/Infos_212.pdf) (dostęp: 22.11.2020).

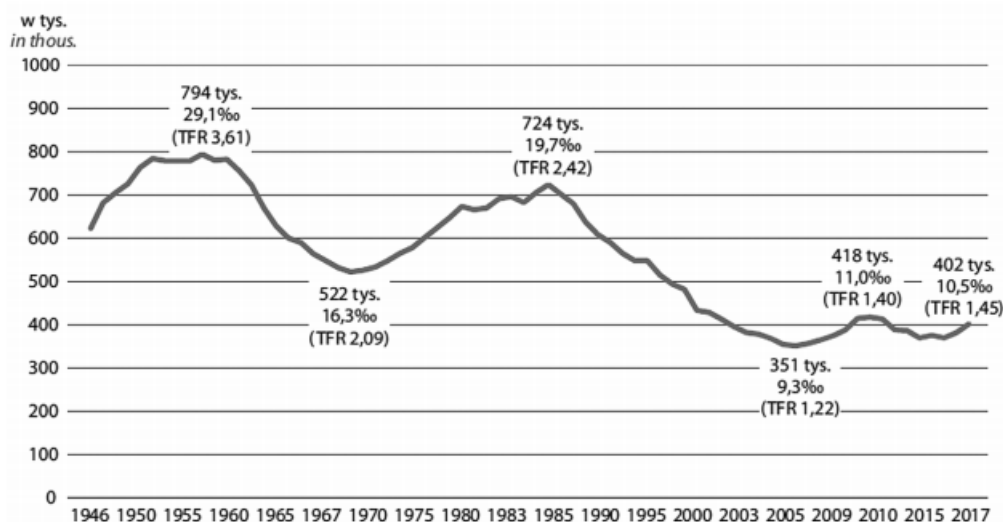
80. XX w. co dwunaste dziecko korzystało z opieki w żłobku, natomiast w latach 90. XX w. zaledwie co pięćdziesiąte¹²⁴. W przypadku przedszkoli oraz „zerówek” w szkołach również odnotowano znaczny spadek. W 1989 r. istniało 26 358 placówek, natomiast w 2001 r. pozostało ich zaledwie 17 227¹²⁵. Placówki, takie jak żłobki i przedszkola, zostały zmuszone do podniesienia opłat. Pozycja materialna rodzin systematycznie pogarszała się, rodzice musieli wybierać pomiędzy dodatkowymi i wysokimi opłatami za usługi opiekuńczo-wychowawcze a pozostawieniem dziecka w domu. W konsekwencji tego wiele rodzin przestało korzystać z wyżej wymienionych instytucji i ich usług. Należy zaznaczyć również, że znaczna liczba tych placówek uległa procesowi komercjalizacji i została sprywatyzowana. Tak więc stopniowe ograniczanie ingerencji i odpowiedzialności instytucji zewnętrznych przez państwo było działaniem, które pokazywało, że państwo stopniowo wycofuje się z pomocy rodzinie. Wsparcie państwa dla rodzin stało się selektywne i zindywidualizowane, ukierunkowane głównie na pomoc rodzinom, które miały najtrudniejszą sytuację finansową. Efektem redukcji pomocy rodzinom świadczonej przez państwo był spadek współczynnika dzietności. W roku 1990 współczynnik ten wynosił 2,1, więc zastępowalność pokoleń była zapewniona. Natomiast w roku 1997 współczynnik ten wynosił już 1,5, co oznaczało, że nie istniała już prosta zastępowalność pokoleń¹²⁶.

¹²⁴ Zob. A. Kurowska, K. Szczupak, *Niedobór czy nadmiar miejsc? Analiza statystyk dostępności opieki żłobkowej w polskich gminach*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 456/2016, s. 86–102.

¹²⁵ D. Szelewa, *Polityka rodzinna w Polsce po roku 1989 roku: od familializmu prywatnego do publicznego?*, w: *Niebezpieczne związki. Macierzyństwo, ojcostwo i polityka*, red. R. E. Hryciuk, E. Korolczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, s. 112–113.

¹²⁶ Przyjmuje się, że zastępowalność pokoleń zapewniana jest przy współczynniku dzietności między 2,10 a 2,15.

Wykres 1. Urodzenia żywe w latach 1946–2017 – wyże i niże demograficzne

Źródło: GUS, *Sytuacja demograficzna Polski do 2017 r. Urodzenia i dzietność*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2018, s. 49, <https://stat.gov.pl> (dostęp: 30.11.2020).

Analizując wykres, można zauważyć, że po wyżu demograficznym z przełomu lat 70. i 80. XX wieku, w połowie lat 90. XX w. liczba urodzeń powinna rosnąć. Tendencja ta byłaby naturalną konsekwencją wejścia w wiek płodności kobiet, które urodziły się w drugiej połowie lat 70. ubiegłego wieku. Jednak od lat 90. XX w. zaobserwować można głęboką depresję urodzeniową, która trwała do 2003 r. To właśnie w 2003 r. urodziło się najmniej dzieci od czasu wojny. Współczynnik urodzeń i współczynnik dzietności osiągnęły najniższe z notowanych kiedykolwiek wartości. Wzrost liczby ludności, który był następstwem wyżu demograficznego z lat 80. XX w., można zaobserwować do 2009 r. Jednak w tym czasie urodziły się dzieci, które stanowiły liczebnie już tylko około 60% pokolenia swoich rodziców. Stopniowy spadek liczby urodzeń trwał do 2015 r. W 2016 r. liczba żywych urodzeń wynosiła 382 tys., tym samym była większa o 13 tys. niż w roku 2015. Co więcej, w 2017 r. urodziło się ok. 402 tys. dzieci, tj. o kolejne 20 tys. więcej, a co za tym idzie, dzietność wzrosła o 1,45. Należy zauważyć, że wzrost liczby urodzeń, który został odnotowany w 2017 r., dotyczył przede wszystkim dzieci urodzonych jako drugie, trzecie i kolejne w rodzinie, tym samym ich udział zwiększył się na niekorzyść urodzeń pierwszych. Niepokojący okazuje się również fakt, że w 2010 r. urodzenia pierwszej kolejności stanowiły połowę wszystkich urodzeń żywych, natomiast w 2017 r. urodzenia pierwszej kolejności stanowiły już tylko około 43%. W 2018 r. odnotowano

ponowny spadek liczby urodzeń – 388 tys., a więc o 3,5% mniej niż w roku poprzednim (wykres 1)¹²⁷.

Po transformacji ustrojowej, pomimo niekorzystnych trendów demograficznych, nie podejmowano prób walki z rozpoczętym kryzysem demograficznym. Rządy nie wypracowały specjalnych narzędzi, które pozwoliłyby zminimalizować to zjawisko, z którym polskie społeczeństwo zмага się do dziś¹²⁸.

Istotnym działaniem z punktu widzenia polskiej polityki rodzinnej był fakt, że po wyborach w 1993 r., w trakcie rządów koalicji SLD i PSL, został opracowany pierwszy, kompleksowy Program Polityki Rodzinnej, który został przyjęty 10 czerwca 1997 r. przez Radę Ministrów, którą kierował wówczas Włodzimierz Cimoszewicz¹²⁹. Jednym z głównych założeń tego programu było wsparcie rodzin. Rodzinę zaczęto traktować jako inwestycję w młode pokolenie. Polityka rodzinna miała być więc jednym z głównych elementów, który miał wpływ na rozwój i funkcjonowanie społeczeństwa jako całości. Działania, które miały być podejmowane na rzecz rodzin, miały pobudzać, wzmacniać oraz utrzymywać prorodzinne postawy społeczne przez sam fakt inicjowania ich przez państwo¹³⁰. Oczekiwany rezultatem dla prowadzonej ówczesnej polityki rodzinnej miało być m.in. „kształtowanie prorodzinnych postaw społecznych, będących warunkiem uświadomienia faktu, że państwo wspiera rodzinę, ponieważ jest ona podstawą życia społecznego”¹³¹. To właśnie na rodzinie spoczywała odpowiedzialność za jakość i warunki życia wszystkich jej członków. Państwo jedynie miało tworzyć warunki, które umożliwiłyby rodzinie realizację jej zadań, oraz praw i obowiązków, które miała względem społeczeństwa. Do realizacji zadań polityki społecznej włączone miały być jednostki samorządu terytorialnego, organizacje o charakterze lokalnym czy regionalnym, wspólnoty, które reprezentowały interesy rodzin oraz same rodziny.

Polityka prywatyzacji oraz stopniowego wycofania się z zapewniania usług opiekuńczo-wychowawczych sprawiła, że rodzina stała się podmiotem, który miałby taką opiekę zapewniać; główną rolę w sprawowaniu tej opieki przejęły wówczas matki. Przejęcie tej roli przez kobiety wpłynęło niekorzystnie na ich sytuację na rynku pracy.

¹²⁷ GUS, *Sytuacja demograficzna Polski do 2017 r...*, s. 49.

¹²⁸ M. Sobociński, dz. cyt., s.2-3.

¹²⁹ Zob. *Program polityki rodzinnej*, „Przegląd Rządowy” 1997, nr 8–9, s. 227–230.

¹³⁰ A. Durasiewicz, *Kierunki rozwoju polityki...*, s. 103.

¹³¹ *Program polityki rodzinnej*, „Przegląd Rządowy” 1997, nr 8–9, s. 228.

Neoliberalna wizja polityki gospodarczej, z minimalną rolą państwa w Polsce, podobnie jak w większości krajów postkomunistycznych sprawiła, że usługi socjalne zostały istotnie zmniejszone oraz zlikwidowane zostały usługi społeczne. Pomimo tego, że w tym czasie w Polsce władzę sprawowały rządy lewicowe, podejście do polityki społecznej był neoliberalne. Przykładem może być system świadczeń socjalnych, który do roku 1995 przysługiwał wszystkim dzieciom, które są na utrzymaniu rodziców, a od połowy lat 90. XX w. przysługiwał tylko tym, którzy spełniali kryterium dochodowe¹³².

Po transformacji ustrojowej na rozwój polityki rodzinnej bardzo duży wpływ miała uchwała zapisana w Konstytucji RP w 1997 r. Uchwała ta definiowała zakres odpowiedzialności państwa za warunki życia i funkcjonowanie rodzin. Po wyborach parlamentarnych, które odbyły się w tym samym roku, dzięki bardzo mocno artykułowanemu hasłom prorodzinnym, władzę w kraju przejęły ugrupowania prawicowe (AWS) i centroprawicowe (UW). Jednym z głównych zadań tej koalicji była umowa dotycząca polityki na rzecz rodzin¹³³. Główne zadanie polityki prorodzinnej zawierało się w stwierdzeniu: „polityka rządu w stosunku do rodzin zmierzać będzie do poprawy poziomu ich życia oraz poszanowania praw i zwiększenia samodzielności ekonomicznej, prowadzona będzie prorodzinna polityka finansowa, podatkowa oraz pomoc na rzecz rodzin”¹³⁴. Efektem tych działań było przejście polityki prorodzinnej na kolejny etap rozwoju, który miał miejsce w latach 1997–2005.

W dniu 3 listopada 1999 r. rząd Jerzego Buzka przyjął program polityki prorodzinnej państwa sformułowany w specjalnym dokumencie¹³⁵. Program ten został przygotowany przez Międzyresortowy Zespół ds. Opracowania Polityki Prorodzinnej Państwa. Dokument ten został opracowany na podstawie wniosków z *Raportu o sytuacji polskich rodzin*, który został przyjęty przez Radę Ministrów 21 lipca 1998 r. Treść tego raportu nawiązywała do programu z roku wcześniejszego. W dokumencie tym było

¹³² D. Szelewa, dz. cyt., s. 112–113.

¹³³ A. Durasiewicz, *Analiza programów polityki rodzinnej w latach 1997–2013*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 456/2016, s.15.

¹³⁴ „Program polityka prorodzinna państwa”, przyjęty w dniu 3 listopada 1999 r. przez Radę Ministrów, Przegląd Rządowy, nr 11–12 z 1999 r., [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/1522/\\$file/1522.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/1522/$file/1522.pdf) (dostęp: 30.11.2020).

¹³⁵ „Program polityka prorodzinna państwa”, przyjęty w dniu 3 listopada 1999 r. przez Radę Ministrów, Przegląd Rządowy, nr 11–12 z 1999 r., [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/1522/\\$file/1522.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/1522/$file/1522.pdf) (dostęp: 30.11.2020).

widoczne nawiązanie do nauki społecznej kościoła katolickiego i wspieranie tradycyjnych wartości. Przywołana została m.in. Karta Praw Rodziny z 1983 r., gdzie małżeństwo traktowane było jako „komplementarny” związek przedstawicieli dwóch płci na równych prawach, lecz z różnymi rolami kobiety i mężczyzny, gdzie podkreślana była wartość pracy domowej kobiet¹³⁶. Program ten traktował rodzinę jako ważny element w działaniach państwa. W porównaniu z dokumentem, który opracował rząd Cimoszewicza w roku 1997, program ten został uzupełniony o trzy działania o charakterze strategicznym. Celem były działania związane ze zmianami w strukturze demograficznej rodzin; pomocą polskim rodzinom, które są poza granicami kraju; wprowadzeniem zmian w oddziaływaniu mediów na rodzinę oraz budowaniem pozytywnego wizerunku rodzin. W programie tym najważniejszym celem było przedstawienie zagrożeń, jakie wynikają z procesu starzenia się społeczeństwa, spadku współczynnika urodzeń oraz rozpadu tradycyjnego modelu rodziny. Główne cele polityki państwa zawarte w dokumencie *Program polityki prorodzinnej państwa* to¹³⁷:

- „pomoc rodzinom w uzyskaniu samodzielności finansowej;
- poprawa warunków mieszkaniowych ludności;
- przygotowanie dzieci i młodzieży do pełnienia funkcji rodzinnych i społecznych;
- zahamowanie istniejących negatywnych trendów w rozwoju ludnościowym kraju i poprawa sytuacji demograficznej”.

Aby zrealizować powyższe cele polityki prorodzinnej, w cytowanym tu dokumencie zwraca się uwagę na fakt, że powinny zostać podjęte działania, które zmienią postawy prokreacyjne, będą wspierać budownictwo mieszkaniowe, wprowadzą inne niż tylko wspólnie rozliczających się małżonków, rozwiązania podatkowe, które będą miały na celu wspieranie rodzin, wspieranie rolników, wspieranie rodziców wychowujących

¹³⁶ D. Szelewa, dz. cyt., s. 114.

¹³⁷ „Program polityka prorodzinna państwa”, przyjęty w dniu 3 listopada 1999 r. przez Radę Ministrów, Przegląd Rządowy, nr 11–12 z 1999 r., [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/1522/\\$file/1522.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/1522/$file/1522.pdf), (dostęp: 30.11.2020).

dzieci i młodzież oraz wdrożenie rozwiązań dotyczących finansowania edukacji i szkolnictwa wyższego, wdrożenie systemu kredytów studenckich¹³⁸.

Rząd AWS-UW zrealizował postulat wydłużenia urlopu macierzyńskiego z 16 do 20 tygodni w 2000 r. i 26 tygodni od 2001 r., wprowadzono również specjalne dodatki dla rodzin wielodzietnych oraz zostało przeprowadzone tzw. małe uwłaszczenie mieszkań spółdzielczych i zakładowych. Nie udało się jednak zrealizować zmiany systemu podatkowego, tak aby uwzględnił liczbę osób pozostających na utrzymaniu podatnika¹³⁹.

W roku 2001 zmieniła się scena polityczna w Polsce i władzę objęła koalicja SLD-PSL, premierem wówczas został przewodniczący SLD Leszek Miller. Koalicja tego rządu poświęciła swoją uwagę sytuacji ekonomicznej rodzin, zwłaszcza tych ubogich, niepełnych, wielodzietnych, posiadających niepełnosprawnych członków. Jednocześnie rząd ten wycofał reformę urlopu macierzyńskiego, którą przeprowadził wcześniejszy rząd. Przywrócił w ten sposób podstawowy czas trwania urlopu macierzyńskiego do 16 tygodni od stycznia 2002 roku. Zmianę tą tłumaczył złym stanem finansów państwa, który groził niemożnością wypłacania świadczeń socjalnych. Kolejną zmianą rządu SLD-PSL była likwidacja funduszu alimentacyjnego w 2004 r. Fundusz ten jednak reaktywowano, ale dopiero trzy lata później¹⁴⁰.

W okresie przejściowym w latach 1997–2005 rządy lewicy i prawicy miały jeden wspólny mianownik: władza podkreślała konieczność wsparcia ekonomicznego rodzin oraz pogłębienia inwestycji w rodzinę i młode pokolenie. Działania władzy były jednak na poziomie deklaratywnym. W okresie przejściowym można było zauważyć załączki całościowego i kompleksowego podejścia do polityki rodzinnej¹⁴¹. Jednak w tym czasie

¹³⁸ „Program polityka prorodzinna państwa”, przyjęty w dniu 3 listopada 1999 r. przez Radę Ministrów, Przegład Rządowy, nr 11–12 z 1999 r., [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/1522/\\$file/1522.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruku/1522/$file/1522.pdf), (dostęp: 30.11.2020).

¹³⁹ A. Szczudlińska-Kanoś, *Polska polityka rodzinna w okresie przemian. Kontekst krajowy i międzynarodowy*, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, s. 57.

¹⁴⁰ Tamże.

¹⁴¹ A. Giza-Poleszczuk, *Rodzina a system społeczny. Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 112.

nie zostały wprowadzone żadne reformy, które realnie miałyby wpływ na kształt polityki społecznej w Polsce¹⁴².

Analizując działania na rzecz polityki prorodzinnej, które były podejmowane przez rządy na przestrzeni lat od 1989 r., zauważyć można, że przełom nastąpił w 2005 r. Po wyborach parlamentarnych powstała koalicja rządowa PiS-Samoobrona-NKP-LPR, która miała charakter katolicko-narodowo-konserwatywno-ludowy; istniała do sierpnia 2007 r. Kadencja tego Sejmu trwała dwa lata i mimo tak krótkiego okresu dokonano kilku zmian w polityce rodzinnej. W 2006 r. powrócono do kwestii wydłużenia urlopu macierzyńskiego i do podstawowego wymiaru dodano jeszcze dwa tygodnie, została wprowadzona jednorazowa zapomoga zwana „becikowe” świadczona z tytułu urodzenia dziecka. Zapomoga ta przez kilka lat była wypłacana wszystkim rodzicom i opiekunom niezależnie od dochodu. Od stycznia 2013 r. prawo do jednorazowej zapomogi z tytułu urodzenia się dziecka zostało uzależnione od kryterium dochodowego rodziny¹⁴³.

Pod koniec 2006 r. w ramach polityki rodzinnej rząd wprowadził ulgi podatkowe dla rodzin z dziećmi. Decyzja o wprowadzeniu takiej ulgi spowodowana była bardzo trudną sytuacją materialną rodzin i w konsekwencji dzieci do nich należących. W 2005 r. zagrożenie ubóstwem materialnym wśród rodzin z dziećmi w Polsce było najwyższe wśród krajów UE. Za główną przyczynę tej sytuacji uznano niską wartość wydatków na świadczenia rodzinne¹⁴⁴. W roku 2007 wprowadzenie ulgi w podatku dochodowym od osób fizycznych z tytułu wychowywania dziecka, która potocznie jest nazywana ulgą podatkową, w dużym stopniu zwiększyło wartość tych transferów. Widoczne jest to w kwotach wypłacanych zasiłków rodzinnych i odliczonych ulg z tytułu posiadanych dzieci. W tym samym roku na zasiłki wraz z dodatkami przeznaczono 7,833 mld zł¹⁴⁵, a kwota odpisanych ulg podatkowych na dzieci wyniosła 5,431 mld zł. Z ulgi skorzystało

¹⁴² M. Sobociński, dz. cyt., s. 55.

¹⁴³ Zmiana wynika z ustawy z dnia 12 października 2012 r. o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych, która w dniu 15 listopada 2012 r. została opublikowana w Dzienniku Ustaw (poz. 1255).

¹⁴⁴ L. Morawski, *Ulga podatkowa z tytułu wychowywania dzieci – efekty i propozycja zmian*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 1/2010, https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/downloads/2012/10/ps_1_2010_1_morawski.pdf, (dostęp: 01.12.2020).

¹⁴⁵ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informacja o realizacji świadczeń rodzinnych w 2007 r.*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2008, <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacje-statystyczne-swiadczenia-rodzinne> (dostęp: 01.12.2020), s. 8.

więc 3 973 668 podatników¹⁴⁶. Z ulgi tej mogły skorzystać osoby fizyczne, które rozliczały się z podatku dochodowego na zasadach ogólnych, co uniemożliwiało skorzystanie z niej pracującym na własny rachunek i rozliczającym się z podatku w sposób ryczałtowy, a także rolnikom. Nie mogły z niej również skorzystać rodziny, które nie posiadały dochodu, natomiast podatnicy o niskich dochodach mogli czerpać profity tylko w ograniczonym zakresie¹⁴⁷. W latach 2005–2007 ówczesna koalicja planowała wprowadzić ustawę o nowych instrumentach, wspierających rodzinę, planowano również wprowadzenie 2-tygodniowego urlopu, do którego uprawnieni byłiby rodzice dziecka (zarówno matka, jak i ojciec).

W roku 2007 w Polsce ówczesny premier Jarosław Kaczyński oraz wiceminister pracy i polityki społecznej Joanna Kluzik-Rostkowska przedstawili program polityki rodzinnej. Program ten uzyskał akceptację ministerstwa finansów, który ocenił go jako spójny, odnoszący się do poprawy losu polskich rodzin oraz taki, który będzie sprzyjał przychodzeniu na świat i wychowywaniu dzieci¹⁴⁸. Program ten zawierał wiele regulacji m.in.: stopniowe wydłużenie urlopów macierzyńskich, tak aby w 2014 r. urlop ten wynosił 26 tygodni; uzależnienie wysokości kwoty wolnej w PIT od liczby osób w rodzinie – zgodnie z zasadą, że im więcej osób na utrzymaniu podatnika, tym większa kwota wolna; zwiększenie ulgi podatkowej z tytułu wychowywania dzieci – docelowo do 500 zł na każde dziecko w rodzinie. W 2011 r. rząd planował również podniesienie do kwoty przeciętnego wynagrodzenia podstawy naliczania składek emerytalnych i rentowych, opłacanych przez budżet państwa za osoby, które pozostają na urlopach wychowawczych oraz zwolnienie pracodawcy ze składki na Fundusz Pracy za osoby, które wychowują dzieci (jeden z rodziców). Rząd zamierzał również wprowadzić zabezpieczenie dla niepracującego małżonka (najczęściej była to kobieta), przez uznanie, że kapitał gromadzony na emeryturę jest majątkiem wspólnym małżonków¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informacja o rozliczeniu podatku dochodowego od osób fizycznych w roku 2007*, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2008, <https://finanse-arch.mf.gov.pl/documents/766655/1185926/Informacja> (dostęp: 01.12.2020).

¹⁴⁷ L. Morawski, dz. cyt., s. 10-11.

¹⁴⁸ *Rząd stworzył program polityki prorodzinnej*, 2017, <https://www.wprost.pl/kraj/102666/Rzad-stworzyl-program-polityki-prorodzinnej.html> (dostęp: 19.11.2019).

¹⁴⁹ A. Szczudlińska-Kanoś, dz. cyt., s. 60.

Obecnie, osoby korzystające z urlopów wychowawczych podlegają nowym regulacjom. Zmiany w urlopach wychowawczych weszły w życie w 2013 r. zgodnie z ustawą z dnia 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw. Przepisy, które zostały wprowadzone to chociażby zmiana zasad naliczania składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne osób, które są na urlopach wychowawczych. Dodatkowo zagwarantowano, że z urlopów wychowawczych mogą również korzystać osoby prowadzące działalność gospodarczą, osoby współpracujące przy prowadzeniu działalności oraz osoby wykonujące pracę na podstawie umów agencyjnych, umów zlecenie czy innych umów o świadczenie usług. Wdrożono również przepisy, które regulują powrót pracownika z urlopu związanego z rodzicielstwem (macierzyńskiego, na warunkach urlopu macierzyńskiego, rodzicielskiego, wychowawczego), gdzie pracodawca jest zwolniony z opłacania składek na Fundusz Pracy¹⁵⁰ i Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych¹⁵¹ przez okres 36 miesięcy. Do tego okresu 36 miesięcy wlicza się wszystkie okresy zwolnienia z opłacania składek, które mają miejsce po powrocie pracownicy z urlopu, który był związany z rodzicielstwem udzielonym z tytułu urodzenia dziecka (lub dzieci) przy jednym porodzie. W sytuacji, kiedy pracownica urodzi kolejne dziecko (lub dzieci), pracodawca nabywa nowe uprawnienia do zwolnienia z opłacania składek na Fundusz Pracy i Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych po jej powrocie z urlopu macierzyńskiego na okres kolejnych 36 miesięcy¹⁵². Należy podkreślić, że zwolnienie to przysługuje tylko pracodawcy w odniesieniu do pracownika zatrudnionego na umowę o pracę.

Z punktu widzenia wielodzielności ważną zmianą zaproponowaną w programie rządowym w roku 2007 było dążenie do poprawy jakości opieki zdrowotnej dla dzieci i kobiet w ciąży oraz wprowadzenie możliwości bezpłatnych porodów rodzinnych,

¹⁵⁰ Art. 104a, Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz.U. z 2022 r. poz. 690.

¹⁵¹ Art. 9a, Ustawa z dnia 13 lipca 2006 r. o ochronie roszczeń pracowniczych w razie niewypłacalności pracodawcy, Dz.U. z 2020 r. poz. 7.

¹⁵² ZUS, *Zasady opłacania składek na Fundusz Pracy, Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych, Fundusz Emerytur Pomostowych oraz Fundusz Solidarnościowy*, <https://www.zus.pl/documents/10182/167567/Zasady+op%C5%82acania+sk%C5%82adek+na+Fundusz+Pracy%2C+Fundusz+Gwarantowanych+%C5%9Awiadcze%C5%84+Pracowniczych+oraz+Fundusz+E+Emerytur+Pomostowych/92a5c5b1-cf05-4869-8845-538a48fd5129> (dostęp: 02.12.2020).

nieodpłatnego korzystania ze szkół rodzenia i znieczulenia zewnątrzoponowego przy porodzie. Rząd zaproponował również likwidację dużych domów dziecka i zastąpienie ich rodzicielstwem zastępczym oraz bezpłatnymi przedszkolami. Program ten był przychylny w kwestii utrzymania zasiłku z tytułu urodzenia dziecka, tzw. becikowego, zmiana tego zasiłku dotyczyła przedstawienia tzw. karty ciąży. Miała ona na celu zmotywowanie kobiet z określonych środowisk, aby zadbały o swoje i dziecka zdrowie. Sprawy rodzinne związane z zasiłkiem rodzinnym zostały zawarte w ustawie z dnia 28 listopada 2003 r o świadczeniach rodzinnych¹⁵³. Natomiast rozporządzenie ministra zdrowia z dnia 18 września 2009 r., które weszło w życie dnia 1 listopada 2009 r., wprowadziło te zmiany.

Polityka rodzinna omawianego tu okresu wyszła naprzeciw potrzebom studentek, które pełniły równocześnie rolę matki. Zostały im zaproponowane: prawo do indywidualnego toku studiów oraz miejsce w odpowiednim akademiku. Ponadto poruszono również zagadnienie osób, które wracają z urlopu macierzyńskiego do pracy zawodowej. W programie omówiony został problem związany z elastycznymi godzinami pracy; postulowano możliwość pracy zdalnej. Zaproponowano m.in. wyodrębnienie miejsc parkingowych dla osób z małymi dziećmi, zorganizowanie i zapewnienie przewijaków oraz sfer do karmienia w miejscach publicznych czy wdrożenie obowiązku ustępowania pierwszeństwa kobietom w ciąży, oraz z małymi dziećmi w kolejkach.

W drugiej połowie 2007 r. rząd przyjął przygotowany przez ówczesnego ministra pracy i polityki społecznej pakiet ustaw, które miały realizować program polityki rodzinnej i być kontynuowane przez kolejne władze.

Po wyborach 2007 r., które zwyciężyła Platforma Obywatelskiej, a do Sejmu weszły cztery komitety wyborcze: PO, PiS, Koalicja Lewica i Demokraci SLD+SDPL+PD+UP, PSL i Mniejszość Niemiecka. Platforma Obywatelska zawarła wówczas koalicję z Polskim Stronnictwem Ludowym, a premierem został polityk z ramienia PO – Donald Tusk. W obszarze polityki rodzinnej koalicja kontynuowała prace wcześniejszego rządu i miała na celu dalsze jej wzmocnienie, przede wszystkim przez rozwój świadczeń pieniężnych związanych z rodzicielstwem i usług opiekuńczo-wychowawczych. Zamierzenia rządu były trudne do realizacji m.in. ze względu na panujący ogólnoswiatowy kryzys ekonomiczny. W takiej sytuacji spowolnienie tempa

¹⁵³ Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, Dz.U. z 2022 r. poz. 615.

wzrostu gospodarczego niosło ze sobą redukcję środków, które można było przeznaczyć na rozwiązywanie problemów społecznych¹⁵⁴.

Na mocy ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 oraz aktów wykonawczych do tej ustawy wprowadzono nowe formy opieki nad dziećmi do lat 3. Głównym celem wdrożenia tej ustawy była poprawa złej sytuacji instytucjonalnej opieki nad dziećmi w tym wieku. Ustawa ta przewidywała zliberalizowanie dotychczasowych uregulowań, dotyczących zakładania i prowadzenia placówek dla dzieci do lat 3. W ten sposób miała przyczynić się do rozwoju sektora opieki nad małymi dziećmi. W świetle omawianych przepisów opieka nad dziećmi w tym wieku może być organizowana w formie żłobka, klubiku dziecięcego lub sprawowana poprzez nianię, lub opiekuna dziennego.

Żłobek jest formą opieki, która ma pomóc rodzicom w godzeniu ich pracy zawodowej z opieką nad dziećmi. Do zadań żłobka należą: zapewnienie dziecku opieki w warunkach zbliżonych do warunków domowych; zagwarantowanie właściwej opieki pielęgnacyjnej oraz edukacyjnej; przeprowadzenie zajęć zabawowych z elementami edukacji, które uwzględniają indywidualne potrzeby dziecka; prowadzenie zajęć opiekuńczo-wychowawczych i edukacyjnych uwzględniających rozwój psychomotoryczny dziecka, zapewnienie wyżywienia. W żłobku mogą przebywać dzieci od ukończenia 20 tygodnia życia do końca roku szkolnego, w którym dziecko ukończy 3 rok życia. Opieka zapewniona jest przez 10 godzin dziennie.

W roku 2011 wprowadzono kolejną formę opieki nad dzieckiem do lat 3 – kluby dziecięce. Dnia 1 stycznia 2018 r. wdrożone zostały istotne zmiany w funkcjonowaniu klubów dziecięcych. Obecnie są one instytucjami mniejszymi, bardziej kameralnymi niż żłobki. Zadania klubu dziecięcego nie różnią się zasadniczo od zadań żłobka. Jediną różnicą jest to, że w klubie dziecięcym w uzasadnionym przypadku mogą przebywać dzieci w wieku od ukończenia 1 roku życia do roku, w którym dziecko ukończyło 3 rok życia.

Podobny cel i zadania jak żłobek czy klub dziecięcy ma wprowadzona w opisywanym tu okresie polityki rodzinnej instytucja dziennego opiekuna. Dzienny opiekun jest osobą zatrudnioną przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje

¹⁵⁴ J. Szczepaniak-Sienniak, *Polityka rodzinna państwa we współczesnej Polsce*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2015, nr 2/2015, s. 102.

publiczne, osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne, może też sam prowadzić własną działalność gospodarczą. Opieką taką mogą być objęte dzieci w wieku od 20 tygodnia życia do końca roku szkolnego, w którym dziecko ukończy 3 lata. Opiekun może mieć w grupie ośmioro dzieci, a w przypadku, kiedy w grupie znajduje się dziecko, które nie ukończyło pierwszego roku życia, jest niepełnosprawne lub wymaga szczególnej opieki, grupę taką tworzy maksymalnie pięcioro dzieci. Kwestie regulujące liczbę godzin pracy opiekuna oraz wyżywienia nie są prawnie uregulowane.

Ostatnią formą opieki nad dziećmi do lat 3, którą wprowadziła ustawa z 2011 r., jest instytucja niani. Niania może sprawować opiekę nad dziećmi w wieku od 20 tygodnia życia do 3 roku życia (wyjątkowo do 4 roku życia). Opieka taka powinna być sprawowana przez czas dostosowany do potrzeb dziecka oraz rodziców, co jest regulowane przez umowę zawieraną pomiędzy nianią a rodzicami. W przypadku, kiedy rodzice decydują się na zatrudnienie niani, budżet państwa finansuje opłatę składek na ubezpieczenie emerytalne, rentowne, wypadkowe i zdrowotne, które zależy od wysokości wypłacanego wynagrodzenia. W 2018 r. zmieniono przepisy dla osób, które podpisują umowę z nianią: jeżeli pensja niani jest równa lub mniejsza niż minimalne wynagrodzenie, to trzeba opłacić za nią połowę wysokości składek na ubezpieczenie emerytalne, rentowne, wypadkowe i zdrowotne. W przypadku wynagrodzenia wyższego niż minimalne należy opłacić połowę składek liczonych od wynagrodzenia minimalnego i całości składek od nadwyżki sumy wynagrodzenia minimalnego. Nianią może zostać każda osoba pełnoletnia, która nie jest rodzicem dziecka, którym ma się opiekować, ma więcej niż 18 lat i posiada badania dla celów sanitarno-epidemiologicznych oraz orzeczenie o braku przeciwwskazań do pracy¹⁵⁵.

W 2011 r. został uruchomiony program „Maluch+”, który wspiera opisane wyżej instytucje opieki nad dziećmi do lat trzech. Beneficjenci programu mogą otrzymywać dofinansowanie tworzenia i funkcjonowania miejsc opieki. Głównym celem programu jest „zwiększenie dostępności terytorialnej i finansowej miejsc opieki w żłobkach, klubach dziecięcych i u dziennych opiekunów dla wszystkich dzieci, w tym dzieci niepełnosprawnych oraz wymagających szczególnej opieki”¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Biuro Promocji Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, *Informacje dla rodziców*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacje-dla-rodzicow> (dostęp: 03.12.2020).

¹⁵⁶ Biuro Promocji Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, *Program Maluch+*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/programy-i-projekty-program-maluch> (dostęp: 02.12.2020).

W roku 2007 powrócono do idei wydłużenia urlopów macierzyńskich. Początkowo do podstawowego wymiaru dodano dwa tygodnie, następnie w roku 2010 wprowadzone zostały przepisy regulujące tzw. dodatkowy urlop macierzyński. Był on stopniowo wydłużany i w roku 2014 jego wymiar wynosił 6 tygodni, dając w ten sposób łącznie 26 tygodni urlopu macierzyńskiego.

Dnia 9 października 2011 r. odbyły się zarządzone przez prezydenta Bronisława Komorowskiego wybory parlamentarne. Po raz pierwszy od 1989 r. partia sprawująca władzę wygrała kolejne wybory. Do Sejmu RP weszły następujące partie: Platforma Obywatelska, Prawo i Sprawiedliwość, Ruch Palikota, Polskie Stronnictwo Ludowe, Sojusz Lewicy Demokratycznej, Mniejszość Niemiecka. Po wyborach była kontynuowana koalicja PO-PSL. Na stanowisku prezesa rady ministrów pozostał Donald Tusk (22 września 2014 r. został zastąpiony przez Ewę Kopacz). W tej kadencji rząd wprowadził kilka modyfikacji w zakresie polityki rodzinnej. Najważniejszą kwestią było wprowadzenie urlopu rodzicielskiego z tytułu urodzenia dziecka.

Dnia 17 czerwca 2013 r. weszła w życie Ustawa z dnia 28 maja 2013 r. o zmianie ustawy Kodeksu pracy oraz niektórych innych ustaw¹⁵⁷, która wprowadziła nowy rodzaj urlopu. Początkowo urlop ten przysługiwał rodzicom w wymiarze 26 tygodni. Łącznie z urlopem macierzyńskim, który trwał 20 tygodni oraz ze stopniowo wydłużającym się dodatkowym okresem urlopu macierzyńskiego – 6 tygodni – miał on umożliwić sprawowanie opieki nad dzieckiem przez 52 tygodnie. Założono, że płatny roczny urlop będzie przysługiwał wszystkim rodzicom dzieci urodzonych od 2013 r. Prawo do tego urlopu miało przysługiwać nie tylko zatrudnionym na etat, ale też tym, którzy opłacają ubezpieczenie chorobowe, pracującym na umowie zlecenie, prowadzącym działalność gospodarczą oraz funkcjonariuszom służb mundurowych. Przepisy z roku 2013 zmieniły również wysokość podstawy wymiaru zasiłku macierzyńskiego, którą uzależniono od terminu, kiedy został złożony wniosek i od rodzaju urlopu, o który zawniósł pracownik. Rodzic, który postanowił skorzystać tylko z urlopu macierzyńskiego, otrzymywał 100% wynagrodzenia. Kolejne tygodnie w ramach tzw. urlopu rodzicielskiego były płatne w wysokości 60% podstawy wymiaru. Jeżeli rodzic po

¹⁵⁷ Ustawa z dnia 28 maja 2018 r., o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2013, poz. 675, ze zm.

urodzeniu dziecka zawniósł o cały urlop w wymiarze 52 tygodni, przysługiwał mu przez cały okres świadczenie w wysokości 80% podstawy wymiaru.

Wraz z powyższymi zmianami rząd wprowadził wiele innych modyfikacji. Pierwsza z nich to wydłużenie o dwa tygodnie dodatkowego urlopu macierzyńskiego. Druga to umożliwienie rodzicom dzielenia się sprawowaniem opieki nad dzieckiem, aby matka mogła zrezygnować z urlopu na rzecz ojca dziecka. Trzecia zmiana to wydłużony okres, przez który rodzice mogą wykorzystać urlop wychowawczy do ukończenia przez dziecko 5 lat. Czwarta modyfikacja dotyczy wymiaru urlopu macierzyńskiego do okresu nie więcej niż 6 tygodni, z którego pracownica mogła skorzystać przed porodem¹⁵⁸.

W sierpniu 2013 r. prezydent Bronisław Komorowski podpisał nowelizację ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych¹⁵⁹. Ustawa ta umożliwiła opłacanie z budżetu państwa składek za osoby nieubezpieczone, przedsiębiorców, zleceniobiorców i rolników przez okres do trzech lat sprawowania przez nich opieki nad dzieckiem. Nowelizacja tej ustawy weszła w życie 1 września 2013 r.

Kolejne zmiany w urloпах wychowawczych zostały wprowadzone w Ustawie z dnia 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy¹⁶⁰. Zmiany spowodowały, że pracownik może skorzystać z urlopu wychowawczego w wymiarze 36 miesięcy do ukończenia przez dziecko 5 roku życia. Z tego wymiaru jednak wydzielono 1 miesiąc, który jest obligatoryjny dla drugiego rodzica i niemożliwy do przeniesienia. W praktyce wyglądało to tak, że jeżeli jeden rodzic nie skorzysta z tzw. obowiązkowego miesiąca urlopu wychowawczego, to drugi będzie mógł wykorzystać maksymalnie 35 miesięcy. Występują jednak następujące wyjątki: kiedy drugi rodzic nie żyje, drugiemu rodzicowi nie przysługują prawa rodzicielskie, drugi rodzic został pozbawiony władzy rodzicielskiej lub kiedy władza rodzicielska została ograniczona, lub zawieszona.

Poza wymienionymi wyżej zmianami w polityce rodzinnej w 2013 r. został przedstawiony program „Dobry klimat dla rodziny”. Jednym z najważniejszych założeń programu było zniwelowanie niekorzystnej sytuacji demograficznej Polski, dążenie do

¹⁵⁸ W. Adamczyk, *Weszła w życie ustawa wprowadzająca nowy urlop rodzicielski*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/weszla-w-zycie-ustawa-wprowadzajaca-nowy-urlop-rodzicielski.51371.html> (dostęp: 05.12.2020).

¹⁵⁹ Ustawa z dnia 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2013 poz. 983.

¹⁶⁰ Dz. U. 2013, poz. 1028.

stworzenia dobrych i przyjaznych warunków dla rodzicielstwa¹⁶¹. Program Polityki Rodzinnej Prezydenta RP opierał się na zasadach¹⁶²:

- 1) traktowania polityki rodzinnej jako inwestycji;
- 2) wypracowania trwałych i konsekwentnych rozwiązań, tworzących stabilne warunki do decyzji o rodzicielstwie;
- 3) elastyczności i braku narzucania jednego słusznego modelu postępowania (elastycznego odpowiadania na potrzeby i wybory rodzin, zostawienia rodzicom wyboru różnych strategii łączenia wychowania najmłodszych dzieci z pracą, kształtowania zgodnie z ich preferencjami podziału obowiązków w rodzinie, oraz dobierania odpowiedniej formy opieki nad dziećmi);
- 4) wprowadzenia rozwiązań uwzględniających kontekst kulturowy Polski i różnice wynikające z lokalnych uwarunkowań;
- 5) wprowadzenia rozwiązań zawierających propozycje konkretnych zmian legislacyjnych;
- 6) wprowadzenia rozwiązań opierających się na danych empirycznych zarówno krajowych, jak i międzynarodowych.

Najbardziej istotnymi aspektami, nad którymi skupiał się program „Dobry klimat dla rodziny” były kwestie związane z biedą, bezrobociem, sytuacją zdrowotną, problemami osób niepełnosprawnych oraz rodzinami dysfunkcyjnymi. W programie tym zostały przedstawione 44 rekomendacje, które miały spowodować wzrost dzietności, przez co kraj przeszedłby odnowę demograficzną. Wśród najważniejszych zostały wymienione¹⁶³:

- wzmocnienie samodzielności finansowej rodziny, która wychowuje dzieci między innymi poprzez ustanowienie kwoty wolnej od podatku uzależnionej od liczby dzieci w rodzinie i zastąpienie nią obecnego sposobu obliczania ulgi na wychowanie dziecka oraz wprowadzenie Ogólnopolskiej Karty Dużej

¹⁶¹ Zob. A. Durasiewicz, *Analiza programów polityki...*, s.25.

¹⁶² 4 Program Polityki Rodzinnej Prezydenta RP „Dobry klimat dla rodziny”, Warszawa 2013; <https://www.prezydent.pl/archiwum-bronislawa-komorowskiego/dla-rodziny/program-polityki-rodzinnej-prezydenta-rp/> (dostęp: 05.12.2019).

¹⁶³ Tamże.

Rodziny, ustanawiającej powszechne zniżki w opłatach za usługi publiczne dla rodzin wielodzietnych;

- wzmocnienie samodzielności mieszkaniowej młodych rodzin poprzez wprowadzenie kompleksowej polityki mieszkaniowej dla osób o różnej zamożności. Sprawą priorytetową było wdrożenie wspieranego ze środków publicznych programu społecznych mieszkań czynszowych;
- zmiany w organizacji czasu pracy, który powinien być przyjazny rodzicom;
- uelastycznienie i uproszczenie systemu urlopów, które są związane z opieką nad małym dzieckiem;
- stworzenie przyjaznych miejsc opieki i edukacji małych dzieci do skończenia przez nich 12 lat;
- popularyzowanie mechanizmów równości kobiet i mężczyzn w zatrudnieniu;
- promowanie odpowiedzialności obojga rodziców za wychowanie dzieci.

Program „Dobry klimat dla rodziny” bezspornie wpłynął korzystnie na rozwój polityki rodzinnej w Polsce. Został wprowadzony m.in. wydłużony urlop rodzicielski, Karta Dużej Rodziny¹⁶⁴, elastyczny czas pracy, program „Maluch+” oraz ulgi podatkowe.

Elementem, który dodatkowo wzmacniał politykę rodzinną prowadzoną przez rząd PO-PSL, był system przyznawania świadczeń rodzinnych zwanych „złotówka za złotówkę”. Zasada ta obowiązuje od dnia 1 stycznia 2016 r., a została wprowadzona ustawą z dnia 15 maja 2015 r. o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych¹⁶⁵. Polega ona na tym, że w przypadku, gdy przekroczone kryterium dochodowe, zasiłki rodzinne nie będą odbierane, tylko stopniowo obniżane. Tak więc wysokość przyznanych świadczeń będzie zależała od tego, ile dochód rodziny przekracza kryterium dochodowe. Im większe przekroczenie kryterium, tym mniejsza kwota przyznanego zasiłku rodzinnego. Wypłata świadczeń jest wstrzymywana w momencie, kiedy różnica wynosi mniej niż 20 zł. Przepisy ustawy dotyczące zasiłku rodzinnego oraz dodatków do zasiłku rodzinnego odnoszą się do następujących zasiłków: z tytułu urodzenia dziecka, z tytułu samotnego wychowywania dziecka, z tytułu opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego, z tytułu wychowania dziecka w rodzinie wielodzietnej,

¹⁶⁴ Ustawa z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny, Dz.U. z 2020 r. poz. 1359.

¹⁶⁵ Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych, Dz. U. z dnia 17 lipca 2015 r. poz. 995.

z tytułu kształcenia i rehabilitacji niepełnosprawnego dziecka, z tytułu rozpoczęcia roku szkolnego, z tytułu podjęcia przez dziecko nauki w szkole poza miejscem zamieszkania. Nie dotyczą jednak jednorazowej zapomogi z tytułu urodzenia się dziecka – tzw. becikowego oraz specjalnego zasiłku opiekuńczego.

Od stycznia 2016 weszła w życie ważna zmiana, wprowadzona na mocy ustawy z dnia 24 lipca 2015 roku o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych oraz niektórych innych ustawach, ale przegłosowana jeszcze przez rząd PO-PSL. Polegała ona na wprowadzeniu nowego świadczenia rodzicielskiego dla osób, które nie mają prawa do urlopu rodzicielskiego – tzw. kosiniakowe. Nazwa tego świadczenia pochodzi od pomysłodawcy – ówczesnego Ministra Pracy i Polityki Społecznej Władysława Kosiniaka-Kamysza. Świadczenie to przysługuje: bezrobotnym, studentom, rolnikom, osobom zatrudnionym na umowę o dzieło przez rok w przypadku narodzin jednego dziecka, a w przypadku wieloraczków nawet przez 71 tygodni w wysokości 1000 zł; nie dłużej jednak niż do ukończenia przez dzieci pierwszego roku życia.

Działania koalicji rządzącej PO-PSL w latach 2007–2015 wpłynęły pozytywnie na ewolucję polityki rodzinnej, były również inspiracją do dalszych działań rządu. Wprowadzono wiele rozwiązań, które miały na celu walkę z kryzysem demograficznym i były wsparciem dla rodzin. Większość przepisów, programów, inicjatyw obowiązuje do dziś.

Kolejne wybory parlamentarne odbyły się dnia 25 października 2015 r. i zakończyły się zwycięstwem Prawa i Sprawiedliwości, a do Sejmu dostały się również: Platforma Obywatelska, Kukiz'15, Nowoczesna, Polskie Stronnictwo Ludowe i Mniejszość Niemiecka. W dniu 6 sierpnia 2019 r. przez Prezydenta RP Andrzeja Dudę (PiS) zostały zarządzone wybory parlamentarne, które odbyły się 13 października. Wybory do Sejmu IX kadencji również zakończyły się zwycięstwem Prawa i Sprawiedliwości, do Sejmu weszły także: Koalicja Obywatelska, Sojusz Lewicy Demokratycznej, Polskie Stronnictwo Ludowe, Konfederacja Wolności i Niepodległości oraz Mniejszość Niemiecka.

Od roku 2015 Prawo i Sprawiedliwość realizuje swój program wyborczy, którego znaczący komponent stanowi polityka społeczna, a zwłaszcza rodzinna. Najważniejszymi programami są: „500+”, „dobry start” – czyli 300 zł na wyprawkę szkolną dla dzieci, program „Mama 4+”. Od roku 2015 wprowadzonych zostało wiele

instrumentów oraz programów, które w znaczącym stopniu wpłynęły na kształt polskiej polityki rodzinnej.

ROZDZIAŁ III

ZWIĄZEK DUŻYCH RODZIN „TRZY PLUS” JAKO ORGANIZACJA POZARZĄDOWA

W Polsce przed II wojną światową za rodzinę wielodzietną uważano rodzinę mającą sześcioro i więcej dzieci¹. Obecnie jednak, z demograficznego punktu widzenia, rodziną wielodzietną jest rodzina z co najmniej czworgiem dzieci, z perspektywy zaś ekonomicznej i socjologicznej rodzina z co najmniej trójką dzieci. Tak więc wielodzietność definiuje się zwykle poprzez progową liczbę dzieci w rodzinie. Jak widać, pojęcie rodziny wielodzietnej w literaturze przedmiotu nie jest jednoznacznie zdefiniowane. Współcześnie pojęcie „wielodzietność” odnosi się coraz częściej do rodzin, w których wychowuje się troje lub więcej dzieci. Ten sposób definiowania omawianego pojęcia ma bardzo konkretne odniesienie do demografii. Dla zagwarantowania zastępowalności pokoleń współczynnik dzietności ogólnej na poziomie przekraczającym wartość dwa, wymaga, by rodziny były z trojgiem lub większą liczbą dzieci w odpowiedniej minimalnej liczbie ustalonej przez specjalistów. Powszechnie wiadomo, że odsetek rodzin wielodzietnych w ostatnich dziesięcioleciach zarówno w Polsce, jak i w krajach rozwiniętych spada, a najpopularniejszy model rodziny przesuwa się w kierunku rodziny z dwojgiem dzieci lub nawet z jednym dzieckiem. Odwrócenie niekorzystnych trendów demograficznych jest jednak procesem długim i uwarunkowanym licznymi czynnikami.

Problematyka rodzin wielodzietnych w Polsce jest ciekawym i istotnym obszarem badawczym życia społecznego. Składa się na nią rzeczywistość dynamiczna podlegająca nieustannym przemianom, dlatego też badania socjologiczne nad tą problematyką stanowią przestrzeń, w której badacze ciągle odnajdują nowe wyzwania. Jednym z takich obszarów w ramach wielodzietności w Polsce, który jest wart szczególnego zainteresowania i pogłębienia w ramach studium socjologicznego, jest zagadnienie związane z oddolnymi inicjatywami obywatelskimi członków rodzin wielodzietnych podejmowanymi w ramach badanego stowarzyszenia.

¹ M. Kalinowski, *Adaptacja osób z rodzin wielodzietnych*, „Roczniki Nauk o Rodzinie” 2011, nr 3(10), s. 5–19.

Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus” powstał w 2007 r. jako oddolna inicjatywa społeczna rodzin wielodzietnych. Od początku swojego istnienia pełni szereg funkcji. Wśród nich możemy wyróżnić integrowanie, tworzenie lokalnych grup i środowisk rodzinnych, wpływanie na rozwój polityki i kultury prorodzinnej w Polsce. Struktura wewnętrzna ZDR3+ opiera się na działaniach kół i oddziałów regionalnych, ale również na działaniach centralnych, na które składa się praca zespołu specjalistów i aktywność zarządu. Związek od początku swojego istnienia odgrywa istotną rolę w życiu społecznym: inicjuje i opiniuje rozwiązania polityki samorządowej i rządowej we wszystkich dziedzinach polityki rodzinnej, mając w ten sposób wpływ bezpośredni lub pośredni na jakość życia rodzin wielodzietnych w Polsce.

Aksjologiczną podstawą powołania do istnienia ZDR3+ jest przekonanie o wartości rodzin wielodzietnych oraz wola sprzeciwu wobec niesprawiedliwego traktowania takich rodzin w polskim systemie prawnym. Za niesformalizowany jeszcze początek działalności stowarzyszenia można uznać lata 2005–2006. To w tym okresie rodziny wielodzietne, początkowo tylko z okolic Warszawy, a później z obszaru całej Polski, zaczęły integrować się i wymieniać doświadczeniami. Członkowie rodzin wielodzietnych powoli przekonywali się, że ich praca na rzecz rodziny jest powszechnie niedowartościowywana. Poświęcenie się dzieciom, które jest przecież inwestycją nie tylko w rodzinę, ale w całe społeczeństwo, nie spotyka się powszechnie ze społecznym uznaniem i wymiernymi społecznymi zabezpieczeniami.

3.1. Zarys historii Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus”

Pierwszym strategicznym etapem przygotowania powołania nowego stowarzyszenia była diagnoza prawnej i ekonomicznej sytuacji rodzin wielodzietnych w Polsce. W 2006 r. przedstawiciele rodzin zainteresowanych zrzeszeniem się zapoznali się z systemami polityki prorodzinnej innych krajów, głównie Europy Zachodniej. Wyniki tej kwerendy były druzgocące; okazało się, że Polska znajduje się na ostatnim miejscu w Europie pod względem wsparcia dla rodzin z dziećmi. Polska w tamtym czasie posiadała najniższe zasiłki dla rodzin – urlop wychowawczy był jedynie symbolicznie płatny, zabezpieczenie w sytuacji śmierci żywiciela rodziny było nikłe (nie uwzględniało ono wielkości rodziny), istniały bardzo duże trudności w łączeniu pracy zawodowej z pracą w rodzinie. Wszystkie te okoliczności sprawiły, że członkowie rodzin wielodzietnych zaczęli organizować się w grupę, która mogłaby działać po to, by zmienić

istniejącą sytuację. Początkowo ich celem było podjęcie działań na rzecz interesów społecznych i ekonomicznych rodzin wychowujących dzieci, a w szczególności rodzin wielodzietnych oraz poprawa wizerunku takich rodzin. Działacze chcieli pozostać środowiskiem pozapartyjnym, które będzie działało jak najbardziej konstruktywnie i rzeczowo. Jako środowisku jeszcze formalnie niezrzeszonemu w roku 2006 udało się zorganizować pierwszą konferencję w Sejmie. Konferencja została zorganizowana wspólnie z Ministerstwem Pracy pod znamiennej nazwą: *Duże rodziny bogactwem i nadzieją Polski. Promocja pozytywnych praktyk jednostek samorządu lokalnego w działaniach na rzecz rodzin wielodzietnych*². Organizacja tego przedsięwzięcia zaowocowała decyzją, aby sformalizować stowarzyszenie. Nastąpiło to w maju 2007 r.

Inauguracja działalności ZDR3+ została połączona z kolejną konferencją zorganizowaną w Sejmie pod nazwą *Ekonomiczne uwarunkowania polityki rodzinnej*. Nowopowstałe stowarzyszenie podjęło wówczas decyzję o przystąpieniu do Europejskiej Federacji Rodzin Dużych i zintensyfikowało swoje działania w kierunku wprowadzenia ulgi rodzinnej w Polsce.

Pierwsi działacze związku zdawali sobie sprawę, że na realizację polityki rodzinnej mają wpływ nie tylko władze państwa, ale również władze samorządowe. Postanowili więc działać również w wymiarze samorządowym. Już w listopadzie 2007 r. związek zorganizował lokalną konferencję w Grodzisku Mazowieckim pt. *Silni rodziną*. Konferencja ta zapoczątkowała negocjacje z władzami miasta na temat wprowadzenia KDR. Karta ta miała być systemem ulg i zniżek przysługujących członkom rodzin wielodzietnych w dziedzinie kultury, sportu, rozrywki i komunikacji miejskiej. Karta została wprowadzona w 2008 r.; niebawem inne miasta wprowadziły KDR, m.in. Tychy, Sandomierz, Łowicz.

W kolejnych latach ZDR3+ organizował szereg ważnych wydarzeń. W roku 2010 był współorganizatorem Zjazdu Gnieźnieńskiego *Rodzina nadzieją Europy* oraz organizatorem wraz z Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej konferencji *Polska dla rodziny – rodzina dla Polski*. Współorganizował również wojewódzkie konferencje dotyczące wprowadzenia KKR, w takich miastach jak: Toruń, Łowicz, Sochaczew, Lublin. We wrześniu 2011 r. związek zorganizował wspólnie z gminą Grodzisk

² *Duże rodziny bogactwem i nadzieją Polski. Materiały z konferencji*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009.

Mazowiecki konferencję *Polska dla rodziny – Karta Dużej Rodziny w miastach i gminach*. Konferencja ta była objęta patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, w której udział wzięła Pierwsza Dama – Anna Komorowska. W czerwcu 2012 r. stowarzyszenie nawiązało współpracę z Obserwatorium Rodzinnym. Wspólnie zorganizowano cykl konferencji *Teraz Rodzina* oraz debaty *Zmiany w systemie emerytalnym jako element polityki rodzinnej*. Z perspektywy społecznego oddziaływania ważnym wydarzeniem była konferencja zorganizowana we współpracy z Senatem 5 grudnia 2012 r. pod tytułem *Bariery ograniczające dzietność w Polsce*. Z inicjatywy ZDR3+ oraz burmistrza Grodziska Mazowieckiego – Grzegorza Benedykcińskiego powstało Forum Samorządowe na Rzecz Dużych Rodzin. Forum to wspólnie z Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej zorganizowało 18 marca 2013 r. konferencję *Polska dla rodzin – Karty Dużych Rodzin w miastach i gminach*. Dzięki tej konferencji rok 2013 stał się rokiem rekordowym, jeżeli chodzi o liczbę samorządów, które wprowadziły KDR³.

3.2. Statutowe cele i zadania Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus”

Stowarzyszenie ZDR3+ powstało głównie w tym celu, aby bronić interesów społecznych i ekonomicznych dużych rodzin. Nazwa „Związek Dużych Rodzin” jest nawiązaniem do idei związków zawodowych, które reprezentują określoną grupę społeczną. Stowarzyszenie od roku 2007 aktywnie i skutecznie wpływa na kształt polskiej polityki rodzinnej. W swoich działaniach formułuje opinie na temat powstających ustaw i rozporządzeń z obszaru polityki rodzinnej państwa. Związek jest aktywnym uczestnikiem debat na tematy, które związane są z polityką rodzinną na różnych szczeblach. Stowarzyszenie walczy ze stereotypem rodziny wielodzietnej pojmowanej jako miejsce patologii. Dzięki działaniom, które ono podejmuje, coraz częściej duża rodzina postrzegana jest pozytywnie; owszem, wspólnota taka wymaga od swych członków wiele trudu, aby mogła sprawnie funkcjonować, jest jednak przede wszystkim miejscem radości i szczęścia.

³ Najwyższa Izba Kontroli, Departament Pracy, Spraw Społecznych i Rodziny, *Karta Dużej Rodziny jako element polityki rodzinnej państwa. Informacja o wynikach kontroli*, Warszawa 2016.

W świetle statutu stowarzyszenia ZDR3+ możemy wyróżnić kilka głównych jego celów. Są one określone w sformułowanych działaniach, w których stwierdza się, że podmiot ten⁴:

- podejmuje działania na rzecz interesów społecznych i ekonomicznych rodzin wychowujących dzieci, w tym rodzin wielopokoleniowych, które opiekują się seniorami, w szczególności dotyczy to dużych rodzin;
- podejmuje działania na rzecz solidarności rodzin wychowujących dzieci oraz opiekujących się seniorami, w szczególności dotyczy to dużych rodzin;
- podejmuje działania na rzecz pozytywnego obrazu rodzin jako naturalnego środowiska rozwoju człowieka;
- podejmuje działania na rzecz uwzględnienia w prawodawstwie Polski i Unii Europejskiej słusznych interesów rodziny.

Stowarzyszenie ZDR3+ w swojej działalności skupia się głównie na celach, które uwzględniają interesy społeczne i ekonomiczne dużych rodzin. Zrzeszonym rodzinom zależy również na poprawie społecznego wizerunku rodzin wielodzietnych. Jednym z celów jest również pomoc osobom starszym. Ponadto związek chroni prawa i interesy rodzin w Polsce oraz podejmuje działania w obszarze prawodawstwa polskiego i unijnego, aby interes rodzin nie był w żaden sposób naruszany. Te ostatnie są realizowane przez⁵:

- a) przedstawianie propozycji rozwiązań prawnych, które zmierzają do realizacji konstytucyjnych zobowiązań, uwzględniających dobro rodziny i udzielenie szczegółowej pomocy rodzinom wielodzietnym i wielopokoleniowym;
- b) reprezentowanie interesów członków przed władzami krajowymi oraz unijnymi instytucjami;
- c) przygotowywanie opinii w sprawach wpływu projektów rozwiązań prawnych na interesy rodziny, w tym szczególnie dużej rodziny;
- d) badanie potrzeb rodzin oraz stojących przed nią zagrożeń;
- e) wspieranie działań organów państwa i organizacji społecznych, które służą dobru dużych rodzin;

⁴ § 6, Statut Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus” (tekst jednolity po zmianach z dnia 10 października 2021 r.).

⁵ § 6, Statut Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus” (tekst jednolity po zmianach z dnia 10 października 2021 r.).

- f) reprezentowanie swoich członków wśród przedsiębiorców oraz ich organizacji;
- g) inicjowanie, organizowanie i wspieranie projektów i rozwiązań biznesowych, które uwzględniają interesy dużych rodzin;
- h) organizowanie konferencji, imprez kulturalnych, oświatowych, turystycznych i sportowych – publikowanie materiałów z wyżej wymienionych imprez;
- i) prowadzenie kursów, seminariów, sympozjów, zjazdów, odczytów oraz szkoleń;
- j) prowadzenie akcji i kampanii promocyjnych i reklamowych związanych z celami stowarzyszenia;
- k) prowadzenie i wspieranie działalności wydawniczej, związanej z realizacją celów stowarzyszenia;
- l) tworzenie i zarządzanie funduszami stypendialnymi;
- m) wspieranie i prowadzenie działalności naukowej;
- n) prowadzenie działalności szkoleniowej, charytatywnej i opiekuńczej;
- o) wypowiedanie się w mass mediach w sprawach związanych z celami stowarzyszenia;
- p) organizowanie, prowadzenie i nadzorowanie wypoczynku dla rodzin, w szczególności dla dużych rodzin, dla dzieci, młodzieży, seniorów oraz osób w trudnej sytuacji życiowej.

Wachlarz działań, jakie są podejmowane przez ZDR3+ jest bardzo szeroki. Dotyczą one głównie potrzeb i interesów rodzin wielodzietnych, ale również seniorów oraz osób w trudnej sytuacji życiowej. Stowarzyszenie bada bieżącą sytuację rodzin, opracowuje rekomendacje, prowadzi szereg inicjatyw, wspiera wdrażane rozwiązania, tworzy nowe projekty, działa wielopłaszczyznowo, organizuje wiele przedsięwzięć, mając na uwadze jeden główny cel – dobro rodzin wielodzietnych. Stowarzyszenie jest również swoistym pośrednikiem pomiędzy rodziną wielodzietną a władzą samorządową i państwową; ujawnia się to przede wszystkim we współpracy na polu legislacyjnym. ZDR3+ uczestniczy aktywnie w tworzeniu rozwiązań prawnych służących rodzinom w Polsce.

ROZDZIAŁ IV

METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Badając problematykę rodzin wielodzietnych oraz organizacji pozarządowych, nią się zajmujących, socjolog powinien koncentrować się na wymiarze instytucjonalnym, wewnątrz danej organizacji i funkcjonowaniu rodzin wielodzietnych, uwzględniając przy tym obiektywne i subiektywne wymiary życia rodzinnego i organizacji pozarządowych. Procesy, które zachodzą wewnątrz rodzin wielodzietnych oraz wewnątrz organizacji pozarządowych powinno się ujmować w kontekście zewnętrznych układów społecznych, interakcji oraz obustronnych uwarunkowań w relacjach w rodzinie i w organizacji. Procesy te można badać w wymiarze teraźniejszości lub na przestrzeni określonego czasu, a więc w wymiarze socjologiczno-historycznym¹.

Badania dotyczące rodzin wielodzietnych oraz organizacji pozarządowych mają złożony charakter, wpisują się w kilka dziedzin nauki, są obiektem wieloaspektowych zainteresowań. Wiele dyscyplin w ramach nauk społecznych i humanistycznych podejmuje studia nad rodziną wielodzietną oraz organizacjami pozarządowymi. W zależności od celów i kontekstu rozważań, w różny sposób charakteryzuje się rodzinę wielodzietną i organizacje pozarządowe. Stąd też analizując te dwa zagadnienia, należy korzystać z różnych metod, technik i procedur badawczych.

Celem niniejszej rozprawy jest ukazanie funkcji założonych i realizowanych przez stowarzyszenie ZDR3+. W rozdziale tym zostaną omówione założenia badawcze, sformułowane problemy i pytania badawcze, narzędzia i sposób prowadzenia badań oraz scharakteryzowany zostanie przebieg badań.

4.1. Założenia i procedura badawcza

Celem nauki jest rozwijanie, rozszerzanie, pogłębianie wiedzy o konkretnej dziedzinie zjawisk, przedmiotów i procesów, jakie znajdują się w polu zainteresowań danej nauki. Dzięki temu wiedza, która powstaje w wyniku czynności składających się na daną naukę, jest uznawanym zespołem ustaleń i twierdzeń, które stanowią opis

¹ Z. Tyszka, *System metodologiczny poznańskiej szkoły socjologicznych badań nad rodziną. Stan aktualny*, Zakład Socjologii Rodziny – Instytut Socjologii UAM, Poznań 1997, s. 106–107.

fragmentów rzeczywistości bądź teorii wyjaśniających zjawiska z punktu widzenia danej dziedziny naukowej. W rozwoju nauki nie chodzi tylko o ilościowy przyrost wiedzy, ale przede wszystkim o jak najlepsze odwzorowanie rzeczywistości².

Socjologiczne badania empiryczne wyróżniają się tym, że³:

- wszystkie działania wykonywane są zgodnie z wcześniej wybraną metodą;
- wymagają zgromadzenia danych empirycznych, powstają więc na podstawie zebranego wcześniej materiału, który został zdobyty w drodze bezpośredniego kontaktu z badaną rzeczywistością społeczną; próbują odkryć społeczne, a pośrednio także psychologiczne, uwarunkowania ludzkich zachowań.

Jednym z celów badań społecznych jest dostarczenie wiedzy dającej się zweryfikować. Wiedza ta ma służyć do wyjaśniania, przewidywania i rozumienia zjawisk empirycznych interesujących badaczy. Dlatego specjaliści z dziedziny nauk społecznych starają się, aby w sposób systematyczny i empiryczny analizować czynniki, które spowodowały zaistnienie danego zjawiska społecznego, a następnie wyciągnąć ogólne wnioski, dlaczego takie zachowanie bądź zdarzenie miało miejsce. Filozof Dawid Hume'a przedstawił teorię myślenia naukowego, która określana jest jako wyjaśnianie. Termin ten oznacza taką sytuację, w której jedno zjawisko jest wyjaśniane za pomocą innego zjawiska poprzez odwołanie się do „praw ogólnych”⁴.

Nauka na polu empirycznym formułuje pewne zdania lub systemy zdań na podstawie metod indukcji i dedukcji. Socjolog, aby dojść do właściwie wyrażonego obrazu sytuacji, dociera do pewnych faktów, bada je, odnajduje związki zachodzące pomiędzy nimi oraz formułuje teorie⁵. Wnioskowanie indukcyjne, czyli inaczej indukcja to przechodzenie od tego, co konkretne do tego, co ogólne. Chodzi więc o przechodzenie od zestawu szczegółowych obserwacji do odkrycia prawidłowości, które odzwierciedlają zdaną rzeczywistość. Tego rodzaju postępowanie pokazuje, że dana sytuacja czy zjawisko ma miejsce. Nie pokazuje jednak, dlaczego coś zaistniało. Zupełnie inaczej jest

² S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 19–20.

³ L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1999, s. 7.

⁴ Ch. Frankfort-Nachmiast, D. Nachmiast, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 23.

⁵ E. Babbie, *Istota socjologii. Krytyczne eseje o krytycznej nauce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 18–23.

w dochodzeniu dedukcyjnym, czyli inaczej dedukcji. W tym rodzaju wnioskowania badacz przechodzi od tego, co ogólne do tego, co szczegółowe. Dzięki temu naukowiec mający pewien wzorzec, którego może oczekiwać z logicznego czy teoretycznego punktu widzenia, przechodzi do obserwacji, która potwierdza bądź przeczy faktowi społecznemu⁶.

Wyjaśnić, dlaczego dane zjawisko miało miejsce, można na dwa sposoby poprzez dochodzenie idiograficzne lub monotetyczne. Te dwie formy są odmienne, choć rzadko się je rozróżnia, a dotyczą rozumowania przyczynowego. Proces idiograficzny oznacza rodzaj rozumowania, które odbywa się na podstawie wyjątkowego, wyodrębnionego, szczególnego czy odmiennego faktu lub zjawiska społecznego. Jest to więc próba wyjaśnienia w sposób wyczerpujący pojedynczej sytuacji, choć należy pamiętać, że fragmenty wyjaśnienia ideograficznego mogą mieć również zastosowanie do innych zjawisk. Natomiast typ wyjaśniania nomotetycznego oznacza pewną sztukę wyjaśniania pewnej klasy sytuacji czy zdarzeń. Oba dochodzenia zarówno ideograficzne, jak i monotetyczne, mogą mieć swoje przełożenie w życiu codziennym⁷.

Dochodzenie przyczynowe faktów czy zjawisk społecznych jest powiązane z przewidywaniem, które jest odwrotnością wyjaśniania. Wiedza naukowa powinna prowadzić do w miarę dokładnych przewidywań. U źródeł tej tezy jest założenie, że zarówno prawa ogólne i generalizacje probabilistyczne są rozpoznawalne i prawdziwe – zostały spełnione przyczyny warunkujące pojawienie się skutku. Gdyby jednak prawo lub generalizacja okazały się nieprawdziwe, lub przyczyny zostałyby źle zinterpretowane, może okazać się, że przewidywania były nietrafne⁸.

Leszek Gruszczyński wyznacza dwa cele badań socjologicznych: teoretyczny i praktyczny. Badacz, który jest empirykiem, realizując cel teoretyczny, ma możliwość „sprawdzenia prawdziwości istniejących już teorii oraz wniosków, jakie z nich wynikają, które mogą okazać się przydatne zarówno dla celów poznawczych, jak i praktycznych; uściślenia zakresu stosowalności poszczególnych teorii do potrzeb praktyki; wzbogacenia dotychczasowej wiedzy o poszczególnych przejawach życia społecznego poprzez uzupełnienie jej nowymi danymi i wynikającymi z nich wnioskami; uzyskania wiadomości o nieznanym dotąd, czyli niezbadanych faktach i zjawiskach społecznych,

⁶ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 29–34.

⁷ Tamże, s. 46–47.

⁸ Ch. Frankfort-Nachmiast, D. Nachmiast, dz. cyt., s. 25–26.

co umożliwiła rozszerzenie penetracji na nowe obszary rzeczywistości społecznej”⁹. Natomiast gdy chodzi o cel praktyczny, wyniki badań społecznych mogą znaleźć zastosowanie, chociażby w działalności instytucji i organizacji¹⁰.

Luba Sołoma rozróżnia następujące cele empirycznych badań: deskryptywne, predyktystyczne, eksplantacyjne i oceniające. Cel deskryptywny, inaczej nazywany opisowym, ma za zadanie opisać rzeczywistość taką, jaką ona jest. Cel predyktystyczny, zwany prognozowym, charakteryzuje się poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie o przyszłość. Kolejny z nich – cel eksplanacyjny (inaczej wyjaśniający) próbuje znaleźć odpowiedzi na pytanie: dlaczego tak się rzeczy mają? Cel oceniający czy też szacujący ma wskazać, czy podjęte w określony sposób działania są skuteczne¹¹.

Niezależnie od tego, czy badacz przyjmie jedną z wyżej wymienionych charakterystyk, w sposób nierozłączny cel badań związany jest z problemem badawczym i problematyką badań. Problem badawczy jest bodźcem intelektualnym wywołującym reakcję w postaci badań naukowych¹². Natomiast problematyką badań nazywa się zbiór pytań dotyczących przedmiotów, zjawisk czy procesów, które znajdują się w polu głównego problemu badawczego. Problematyka odnosząca się do właściwości przedmiotu badań może dotyczyć kwestii zarówno cech ilościowych, jak i jakościowych¹³. W niniejszej dysertacji zbadano funkcje założone i te, które udało się zrealizować stowarzyszeniu ZDR3+. Główny problem badawczy będzie zatem dotyczyć ustalenia, jakie funkcje i działania zostały założone przez ZDR3+ i jakie funkcje i działania udało się zrealizować.

Odwołując się do literatury przedmiotu, dotyczącej głównie organizacji pozarządowych w Polsce, a także problematyki rodzin wielodzietnych w Polsce, jak również analizy źródeł zastanych zostały sformułowane pytania badawcze, na które poszukiwano odpowiedzi. Pytania badawcze zostały pogrupowane według przyjętych w tym projekcie badawczym funkcji stowarzyszenia.

⁹ L. Gruszczyński, *Elementy metod i technik badań socjologicznych*, Śląskie Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych, Tychy 2002, s. 10–11; por. J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik społecznych*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2010, s. 22.

¹⁰ Tamże.

¹¹ L. Sołoma, dz. cyt., s. 7.

¹² Ch. Frankfort-Nachmiast, D. Nachmiast, dz. cyt., s. 67.

¹³ L. Sołoma, dz. cyt., s. 14.

Funkcja porządkowa:

- Czy rola stowarzyszenia ZDR3+ jest realizowana? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działania na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego dużych rodzin są realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działanie nawiązywania współpracy z innymi organizacjami jest realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działania prowadzenia badań są realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działanie współpracy stowarzyszenia z organami państwa w obszarze wymiany informacji jest realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?

Funkcja informacyjna:

- Czy założone działania w postaci przedsięwzięć na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych są realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działanie prowadzenie dialogu z przedstawicielami władz publicznych i znaczących instytucji społecznych jest realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działania przedstawiania propozycji rozwiązań prawnych są realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działania, wypowiedania się w sprawach publicznych rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami są realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?

Funkcja aktywizująca:

- Czy założone działania w postaci podejmowania akcji solidarnościowych na rzecz dużych rodzin są realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działanie w postaci inicjowania i wspierania szeroko rozumianej działalności naukowej jest realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działania organizacji wydarzeń kulturalnych są realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założone działanie wspieranie rodzin wielodzietnych w codziennym życiu, jest realizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?

- Czy założone działanie zmierzające do wprowadzenie Karty Dużej Rodziny zostało zrealizowane przez ZDR3+? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Czy założona inicjatywa Ogólnopolskich Zjazdów Dużych Rodzin jest organizowana przez ZDR3+? Jeśli tak, w jaki sposób jest realizowana?

W celu realizacji głównego problemu badawczego przeprowadzono badania empiryczne wśród dwóch grup ekspertów posiadających dużą wiedzę dotyczącą eksplorowanego zagadnienia: polityków/samorządowców oraz członków stowarzyszenia ZDR3+. Były one realizowane w różnych miejscowościach na terenie Polski w 2014 r. Na podstawie posiadanej wiedzy, znajomości badanej grupy i celów badań, najbardziej trafny wydawał się celowy dobór próby. „Dobór celowy, to świadomy dobór obiektów do próby badanej ze względu na to, iż spełniają one określonego rodzaju kryteria”¹⁴. Badana próba obejmowała 13 respondentów z grupy badawczej politycy/samorządowcy i 15 respondentów z grupy członków stowarzyszenia ZDR3+. W badaniu w sumie wzięło udział 28 osób. Każdy wywiad trwał średnio od jednej do półtorej godziny.

Respondenci wzięli udział w indywidualnych wywiadach pogłębionych. Indywidualny wywiad pogłębiony (ang. *IN-Depth Interview*, *IDI*) jest techniką jakościową w ramach metody wywiadu. Pierwszy człon nazwy „wywiad” wskazuje na to, że dane są uzyskiwane (wywoływane) w sposób bezpośredni, a więc twarzą w twarz lub w sposób pośredni – za pomocą różnych środków komunikacyjnych – w rozmowie z respondentem. Badacz, jeżeli uzyskuje informacje dotyczące pewnych znanych i dobrze opisanych okoliczności, zdarzeń, sytuacji czy opinii, to mają one charakter pierwotny. Oznacza to, że są one odzwierciedleniem perspektywy informatorów, przez nich są przetwarzane i artykułowane, a więc nie są danymi zastanymi.

Kolejny człon nazwy „indywidualny” wskazuje, że rozmówca występuje w liczbie pojedynczej. Oznacza to, że wywiad powinien być realizowany bez obecności osób trzecich, ponieważ mogą one zaburzyć przebieg badania. Dlatego ważne jest, aby respondent miał zapewniony komfort, bezpieczeństwo, pewien poziom intymności, by możliwe było szczere i nieskrępowane artykułowanie własnych opinii¹⁵. Moderatorem takiego wywiadu jest aktywny słuchacz, a więc osoba, która w żaden sposób nie powinna ingerować w treści wypowiedzi. Moderator powinien pilnować scenariusza rozmowy

¹⁴ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, s. 205.

¹⁵ U. Flick, *Projektowanie badania jakościowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 57.

i motywować rozmówcę do wypowiedzi. IDI jest szczególną formą rozmowy, ponieważ strony biorące w niej udział nie konfrontują swoich opinii i poglądów. Tylko jedna ze stron niezależnie od własnego światopoglądu, stara się uzyskać dokładny obraz światopoglądu drugiej strony¹⁶.

Ostatni i właściwie najważniejszy człon nazwy, a więc „pogłębiony” oznacza, że scenariusz wywiadu skoncentrowany jest na konkretnych problemach danego zjawiska. Rozmówca od początku trwania wywiadu umiejscowiony jest w konkretnym obszarze problemowym. Jeżeli w wypowiedzi poruszane są kwestie poboczne, to dotyczą one również głównego tematu, przebieg takiej wypowiedzi powinien być pilnowany przez moderatora. Dlatego też IDI nie jest techniką przekrojową, która zawiera wiele wątków z różnych dziedzin życia społecznego.

Szczególną cechą IDI jest jak najlepsze poznanie perspektywy respondenta. W przypadku tej techniki badawczej badany jest nie tyle statystycznym reprezentantem danej populacji, ile jest on ekspertem w danej dziedzinie¹⁷. Ekspert rozumiany jest jako osoba z doświadczeniem praktycznym, mająca formalne kwalifikacje, jest zaangażowana w daną problematykę, ma zasięg społecznego spektrum oddziaływania. Zasięg społecznego spektrum oddziaływania oznacza, że respondent pełni ważną społeczną rolę. Działania, które podejmuje oraz opinie, które wygłasza, mają bezpośredni wpływ na opinie i działania innych członków zbiorowości. IDI nie służy zatem zmierzeniu skali występowania takiej czy innej perspektywy – jako technika jakościowa nie ma nic wspólnego z analizami statystycznymi, czy reprezentatywnością. Istotą IDI jest wejście „w głąb” konkretnych płaszczyzn, które mogą być uznane za dominujące właśnie z perspektywy wcześniej wspomnianego eksperta¹⁸.

Moderator, przeprowadzając taki wywiad, powinien zachować pewną elastyczność. Celem IDI jest uzyskanie możliwie pełnej, naturalnej i swobodnej wypowiedzi. Dlatego też pytania w scenariuszu powinny stanowić wskazówkę co do kierunku i tempa przebiegu rozmowy¹⁹. Scenariusz zbudowany jest głównie z pytań

¹⁶ J. H. Frey, *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania w: Metody badań jakościowych*, red. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 81–128.

¹⁷ G. Gibbs, *Analizowanie danych jakościowych*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2011. s. 32.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ R. Miński, *Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2017, nr XIII, s. 30–51.

otwartych (poza standaryzowanymi pytaniami metryczkowymi), często w trakcie wywiadu pojawiają się pytania dodatkowe, pytania pomocnicze. Moderator podejmuje decyzję czy będą używane pytania uszczegóławiające, czy też w swojej wypowiedzi dany respondent wyczerpał wątek. Jeżeli w ciągu jednej wypowiedzi rozmówca w sposób wyczerpujący poruszy kilka wątków – to wówczas istnieje możliwość zrezygnowania z zadawania na te tematy dalszych pytań, nawet w przypadku, gdy pytania przewidziane są w scenariuszu w innych momentach rozmowy. Elastyczność w podejściu do pytań w scenariuszu oraz nastawienie na aktywne słuchanie z wykorzystaniem techniki motywowania rozmówcy sprawiają, że wywiad pogłębiony przypomina otwartą, szczerą i naturalną rozmowę. Należy pamiętać o jednym istotnym zastrzeżeniu, że rozmowa ta powinna być rejestrowana za zgodą respondenta²⁰. Jeżeli respondent nie wyraża zgody na rejestrowanie rozmowy, a jest on „cennym” ekspertem, możliwe jest notowanie najważniejszych fragmentów wypowiedzi lub sporządzenie notatki bezpośrednio po samym wywiadzie. Jest to jednak rozwiązanie uciążliwe dla moderatora. Notowanie zaburza jego koncentrację na przebiegu rozmowy, wybija to również z rytmu respondenta, ponieważ pojawia się konieczność przerywania wypowiedzi, prośenie o powtórzenie, weryfikację itp. Dlatego też najkorzystniejszym rozwiązaniem jest rejestrowanie rozmowy na dyktafonie. Obecność urządzenia rejestrującego rozmowę w pierwszym etapie rozmowy może być krępujące dla respondenta, ale zazwyczaj po kilku minutach przestaje on zwracać uwagę na dyktafon. Pełna i bieżąca rejestracja rozmowy umożliwia powracanie do niej na etapie analizy. Sporządzanie notatek nie tylko obejmuje transkrypcję udzielonych informacji, ale także dotyczy ewentualnych reakcji emocjonalnych, sposobu wypowiedzania się itd.

Scenariusz IDI, który został opracowany na potrzeby niniejszej dysertacji, znajduje się w Aneksie. Powstały dwa scenariusze badań, jeden przeznaczony był dla badanej grupy nazwanej politycy/samorządowcy, drugi natomiast dla badanej grupy skategoryzowanej jako działacze stowarzyszenia. Po przeprowadzeniu wywiadów dokonano ich transkrypcji. Każdy z tak przygotowanych wywiadów został zakodowany. Dla grupy politycy przyjęto kod P, dla grupy samorządowcy przyjęto kod S, dla grupy działacze stowarzyszenia przyjęto kod D. Cyfra przypisywana przy każdym kodzie oznacza daną osobę, po przecinku zapisano numer akapitu wypowiedzi. W grupie

²⁰ U. Flick, *Jakość w badaniach jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 127.

politycy/samorządowcy każdy zaproszony do badania ekspert rozpoczynał wywiad od udzielenia krótkich informacji o sobie, a więc od kiedy pracuje na danym stanowisku, jakie zajmuje stanowisko, czy pełni dodatkowe funkcje społeczne oraz, czy zna ZDR3+. Blok tych pytań miał na celu zgromadzenie podstawowych informacji o ekspertach. Natomiast w grupie działaczy stowarzyszenia wywiad rozpoczynał się od pytań, kiedy i w jaki sposób ekspert trafił do ZDR3+, jaką funkcję pełni w stowarzyszeniu. Te dwa wprowadzające pytania posłużyły do zgromadzenia podstawowych informacji na temat działaczy stowarzyszenia. Umożliwiły one również zarówno w grupie politycy/samorządowcy, jak i działaczy stowarzyszenia wprowadzenie respondentów w sytuację wywiadu. Na tym etapie mogli oni się zorientować, na czym polega IDI, w jaki sposób będą zadawane pytania, jak dużą mają swobodę w udzielaniu wypowiedzi oraz jak reaguje moderator na to, co mówią. Dzięki temu respondenci oswoili się z sytuacją wywiadu, zwiększyło to ich poczucie bezpieczeństwa i komfortu, dając możliwość na kolejne, ważniejsze dla analizowanej tematyki obszary problemowe.

W następnym kroku w scenariuszu badań politycy/samorządowcy respondenci byli proszeni o opowiedzenie czy znają ZDR3+, czy znają jego historię, czy mieli możliwość współpracy ze stowarzyszeniem, czy osobiście znają jego działaczy. Natomiast scenariusz badań dla działaczy stowarzyszenia składał się z bloku pytań dotyczących historii powstania stowarzyszenia, obecnej działalności stowarzyszenia, kim są jego założyciele, jakie były motywy, które skłoniły te osoby do założenia właśnie takiego stowarzyszenia, jak wygląda struktura i sytuacja finansowa stowarzyszenia.

Główny blok pytań w dla wywiadu IDI politycy/samorządowcy dotyczył współpracy władz ze stowarzyszeniem. Dotykano w nim problematyki potrzeby istnienia ZDR3+ w społeczeństwie, odgrywania roli reprezentanta rodzin wielodzietnych w Polsce, odzwierciedlania przez niego interesów tej grupy społecznej (rodzin wielodzietnych) oraz wpływu stowarzyszenia na rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Natomiast główny blok pytań w badanej grupie działaczy stowarzyszenia dotyczył tego, jakie działania podejmuje ZDR3+, jakie są plany rozwoju stowarzyszenia, z jakimi barierami, ograniczeniami boryka się stowarzyszenie, na czym polega jego działalność, z jakich źródeł czerpie wiedzę na temat potrzeb rodzin wielodzietnych, jak wygląda lobbying, jak wygląda współpraca stowarzyszenia z władzą publiczną, jakie postulaty udało się zrealizować.

Ostatni tematyczny blok pytań został opracowany po to, aby umożliwić emocjonalne „oczyszczenie”. W scenariuszu wywiadu dla polityków/samorządowców blok ten poruszał kwestie wprowadzenia KDR w danym regionie, korzyści i ujemne rezultaty wprowadzenia Karty, społeczny odbiór KDR, postrzeganie są rodzin wielodzietnych w danym mieście, inicjatyw podejmowanych w konkretnym mieście na rzecz rodzin wielodzietnych. W scenariuszu IDI dla działaczy stowarzyszenia ostatni blok pytań również dotyczył KDR. Zadawano pytania dotyczące tego, jak wyglądało wprowadzenie KDR w danym mieście, czy środowisko rodzin wielodzietnych ma wpływ na kształt Karty, jak wyglądała współpraca z władzą samorządową przy tworzeniu i wdrażaniu KDR, jakie ma ona znaczenie w życiu codziennym rodzin wielodzietnych, czy samorzady wykazują zainteresowanie problemami rodzin wielodzietnych, czy stowarzyszenie współpracuje z zagranicznymi organizacjami i mediami, jaki jest społeczny odbiór rodzin wielodzietnych. Ostatnie kilka pytań dotyczyło pracy członków stowarzyszenia, a więc tego, czy to, co robi stowarzyszenie, jakie daje korzyści członkom, jakie są zalety i wady działalności stowarzyszenia, czy członkowie są dumni z tego, co robią w stowarzyszeniu.

Na zakończenie wywiadów IDI, w obydwu scenariuszach zostały zadane pytania metryczkowe.

4.2. Dobór badanej próby

Wywiad IDI jest techniką jakościową, dlatego też zasadniczo nie określa się liczebności badanej próby w projektach bazujących na tej technice. Określenie liczebności próby w tym wypadku nie ma uzasadnienia statystycznego, ponieważ uzyskane wyniki nie mają charakteru ilościowego i nie służą do formułowania wniosków bazujących na wnioskowaniu statystycznym. W tym przypadku kryterium, które powinno zostać uwzględnione to poziom „nasylenia” informacyjnego. Prowadzenie rozmów powinno trwać do momentu, kiedy w tych rozmowach – niezależnie od kolejnych nowych rozmówców – nie pojawiają się już nowe wątki czy ujęcia problemowe. W niektórych przypadkach zakłada się również z góry liczebność badanej próby.

Ważną implikacją opisanych założeń wywiadu IDI, jest również to, że eksperci nie są dobierani w sposób losowy (co jest fundamentalną koniecznością w przypadku badań ilościowych, które bazują na wnioskowaniu statystycznym), ale jest to dobór celowy. Punktem wyjścia do tego, aby dany rozmówca uznany był za eksperta, są

wspomniane już wcześniej jego społeczne przymioty i znaczenie danej osoby w środowisku np. zawodowym. Na podstawie posiadanej wiedzy, znajomości badanej grupy i celów badań, najbardziej trafny w niniejszej rozprawie doktorskiej wydawał się celowy dobór próby. „Dobór celowy to świadomy dobór obiektów do próby badanej ze względu na to, iż spełniają one określonego rodzaju kryteria”²¹. Przypomnijmy w tym miejscu, że badana próba obejmowała 13 respondentów z grupy politycy/samorządowcy i 15 respondentów z grupy członków stowarzyszenia ZDR3+. W sumie w badaniu wzięło udział 28 osób.

Należy podkreślić, że wyniki badań jakościowych nie mogą mieć charakteru statystycznych uogólnień²². Na podstawie danych uzyskanych w ramach IDI niemożliwe jest określenie, w jakim stopniu dana perspektywa występuje w środowisku samorządowców/polityków czy działaczy stowarzyszenia. Nie taka jest rola tej techniki. W niniejszej pracy wielokrotnie wspomniano już, że wywiady IDI służą do uzyskania pogłębionej wiedzy na temat zidentyfikowanej w toku rozmowy perspektywy, sposobu rozumienia danego obszaru problemowego, a także, jakie są motywacje i argumenty za daną opinią.

4.3. Charakterystyka badanej zbiorowości

Prezentowany poniżej rozkład podstawowych cech społeczno-demograficznych obydwu badanych grup nie ma na celu uzasadnienia, w jakim stopniu próba jest reprezentatywna. W badaniach jakościowych takie działania są bezcelowe, ponieważ i tak niemożliwe są jakiegokolwiek analizy statystyczne. Jednak warto zebrać takie informacje w uogólniony sposób po to, aby mieć większą orientację w tym, kto finalnie znalazł się w gronie 28 ekspertów zaproszonych do rozmowy.

Na podstawie danych metryczkowych wyróżniono następujące czynniki socjodemograficzne: płeć, wiek, wykonywany zawód, liczba posiadanych dzieci. W tabeli nr 1 przedstawiono płeć respondentów.

²¹ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, s. 205.

²² G. Gibbs, dz. cyt., s.23.

Tabela 1. Płeć

Kategoria odpowiedzi	Grupa samorządowcy/politycy		Grupa działacze stowarzyszenia		Cała próba	
	Częstość (L)	Procent (%)	Częstość (L)	Procent (%)	Częstość (L)	Procent (%)
Kobieta	9	69,23	8	53,33	17	60,71
Mężczyzna	4	30,77	7	46,67	11	39,29
Ogółem	13	100	15	100	28	100

Źródło: na podstawie badań własnych.

W grupie samorządowcy/politycy znalazło się 9 kobiet i 4 mężczyzn. Natomiast w grupie działacze stowarzyszenia płeć respondentów rozkłada się następująco: 8 kobiet i 7 mężczyzn. W całej badanej grupie było zdecydowanie więcej kobiet (60,71%) niż mężczyzn (39,29%).

Kolejną informacją o ekspertach jest ich wiek. Poniżej zostaną zaprezentowane wyniki w podziale na trzy tabele: wiek dla grupy samorządowcy/politycy, wiek dla grupy działacze stowarzyszenia oraz wiek w całej badanej próbie.

Tabela 2. Wiek

Kategoria odpowiedzi	Grupa samorządowcy/politycy		Grupa działacze stowarzyszenia		Cała próba	
	Częstość (L)	Procent (%)	Częstość (L)	Procent (%)	Częstość (L)	Procent (%)
38–49 lat	5	38,46	6	40,00	11	39,29
50–61 lat	3	23,08	7	46,67	10	35,71
62–73 lata	2	15,38	1	6,67	3	10,71
Brak odpowiedzi	3	23,08	1	6,67	4	14,29
Ogółem	13	100	15	100	28	100

Źródło: na podstawie badań własnych.

W grupie samorządowcy/politycy było więcej osób w przedziale wiekowym 38–49 lat (38,46%), najmniejszą grupę stanowiły osoby w przedziale wiekowym 62–73 lata (15,38%), natomiast 3 osoby odmówiły podania swojego wieku. W badanej grupie działacze stowarzyszenia najliczniejszą grupą pod względem wieku był przedział 50–61 lat (46,67%), zaraz za nią była grupa w przedziale wiekowym 38–49 lat. Jedna osoba

odmówiła podania swojego wieku. W całej badanej grupie najliczniejszą grupą w przedziale wiekowym okazała się grupa wiekowa 38–49 lat 39,29 % zaraz za nią była grupa w przedziale wiekowym 50–61 lat 35,71%. Ostatnia grupa wiekowa 62–73 jest najmniej liczna, stanowi ona 10,71%, a 14,29% odmówiło podania swojego wieku.

Ważnym elementem poznania grupy eksperckiej było pytanie dotyczące wykonywanego zawodu czy piastowanego stanowiska.

Tabela 3. Wykonywany zawód lub stanowisko w grupie samorządowcy/politycy

Kategoria odpowiedzi	Częstość (L)	Procent (%)
Zastępca prezydenta	1	7,69
Poseł	2	15,38
Burmistrz	1	7,69
Urzędnik	2	15,38
Prawnik	1	7,69
Kierownik	2	15,38
Nauczyciel akademicki	1	7,69
Gospodyni domowa	1	7,69
Brak odpowiedzi	2	15,38
Ogółem	13	100

Źródło: na podstawie badań własnych.

Tabela 4. Wykonywany zawód lub stanowisko w grupie działacze stowarzyszenia

Kategoria odpowiedzi	Częstość (L)	Procent (%)
Wyższa kadra kierownicza	1	6,67
Inżynier	1	6,67
Architekt	2	13,33
Menager	1	6,76
Radca prawny	1	6,76
Nauczyciel	2	13,33
Pracownik społeczny	1	6,67
Urzędnik	2	13,33
Nie pracuje	2	13,33
Matka dzieci	1	6,67
Brak odpowiedzi	1	6,67
Ogółem	15	100,00

Źródło: na podstawie badań własnych.

Kolejną daną, o którą zapytano w pytaniach metryczkowych, była liczba posiadanych dzieci. Dane te zostaną przedstawione w tabeli nr 5.

Tabela 5. Liczba posiadanych dzieci

Kategoria odpowiedzi	Grupa samorządowcy/politycy		Grupa działacze stowarzyszenia	
	Częstość (L)	Procent (%)	Częstość (L)	Procent (%)
0–1	3	23,08	1	6,67
2–3	4	30,77	1	6,67
4–5	2	15,38	7	46,67
6 i więcej	2	15,38	5	33,33
Brak odpowiedzi	2	15,38	1	6,67
Ogółem	13	100	15	100

Zródło: na podstawie badań własnych.

W badanej grupie samorządowcy/politycy najczęściej osób odpowiedziało, że ma dwójkę lub trójkę dzieci (30,77%), na kolejnym miejscu była grupa z liczbą posiadanych dzieci zero lub jedno – 23,08%. W grupie działaczy stowarzyszenia najczęściej respondentów odpowiedziało, że ma czwórkę lub piątkę dzieci 46,67%, kolejną grupą był przedział, sześcioro i więcej dzieci 33,33%. Tym samym analiza tego pytania potwierdza, że działacze stowarzyszenia ZDR3+ doskonale znają potrzeby rodzin wielodzietnych, ponieważ zasadniczo sami tworzą takie rodziny.

4.4. Analiza danych zastanych

We współczesnych wysoko rozwiniętych społeczeństwach niemal wszystkie dziedziny życia publicznego są w jakiś sposób dokumentowane. Istnieją nawet zawody polegające wyłącznie na produkowaniu i przetwarzaniu informacji²³. Wytwory, które powstały w wyniku tych procesów możemy nazwać danymi zastanymi, a naukowo-badawcze korzystanie z tych danych stanowi przykład realizacji badań niereaktywnych (ang. *Nonreactive research*). Za Babbie'em możemy je definiować jako metody badania zachowań społecznych niewpływające na te zachowania²⁴. W przeciwieństwie do badań reaktywnych (ang. *Reactive research*) w trakcie badań niereaktywnych nie dochodzi do

²³ A. Sulek, *Ogród metodologii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 103.

²⁴ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, s. 341.

interakcji pomiędzy badaczem a osobami badanymi. Badacz więc nie wywołuje określonych postaw ani zachowań u badanego na zasadzie reakcji (np. na pytanie kwestionariuszowe). Natomiast w trakcie dokonywania pomiarów niereaktywnych osoby badane nie zdają sobie sprawy, że uczestniczą w badaniu. Badania niereaktywne najczęściej opierają się na analizie danych zastanych. Dane te to dokumenty, archiwa, sprawozdania, zestawienia, statystyki, materiały demograficzne, dokumentacje techniczne, ewidencje, ankiety personalne znajdujące się w różnego rodzaju instytucjach, źródła historyczne: kroniki, spisy ludności, księgi parafialne i inne informacje archiwalne. Takie dane obejmują również stan dotychczasowej wiedzy teoretycznej i empirycznej dotyczącej określonego tematu, który aktualnie interesuje badacza²⁵.

W wąskim rozumieniu danymi zastanymi są każdego rodzaju materiały, których cel powstania nigdy nie był celem badawczym, a mimo to korzystają z nich różni badacze. Do tej grupy można zaliczyć: dzieła literackie, prasa, akty normatywne, dokumenty, strony internetowe, piosenki, materiały wizualne oraz zapisy audio. Natomiast dane zastane w szerokim rozumieniu należy określić jako każdego rodzaju materiały niewywołane przez badacza, który na nich pracuje niezależnie od tego, czy wcześniej były wywoływane w celach badawczych. Do tej grupy zaliczają się wszystkie wcześniej wymienione przykłady, a także bazy danych i ich opracowania, materiały wizualne, zapisy audio oraz transkrypcja²⁶.

Dane zastane można podzielić m.in. ze względu na charakter, formę, sposób powstania, dynamikę, poziom obiektywizmu oraz źródła pochodzenia. Wyróżnia się zatem dane o charakterze ilościowym, do których należą m.in. zestawienia statystyczne i zbiory danych z wcześniej zrealizowanych badań empirycznych. Natomiast dane o charakterze jakościowym to m.in. transkrypcje wywiadów swobodnych i wywiadów grupowych, pamiętniki, artykuły z gazet oraz treści zawarte na stronach internetowych. Ze względu na formę dostępności danych zastanych można wyróżnić dane opracowane, a więc te, które w jakiś sposób są już systematyzowane, np. raporty analityczne, zestawienia statystyczne, biuletyny czy informacje urzędowe. Kolejne wyróżnienie to dane surowe, czyli takie, które wymagają dodatkowych analiz (jakościowych lub

²⁵ A. Maksymowicz, *Bezpieczne miasteczko. O potrzebie badań socjologicznych*, Biuletyn Informacyjny Pracowników AGH, Warszawa 2004, s. 9.

²⁶ K. Świderek, *Źródła danych zastanych*, w: *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studenta*, red. M. Makowska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 33.

ilościowych). Przykładem takich danych mogą być artykuły z gazet, treści na stronach internetowych, dokumenty urzędowe, bazy danych statystycznych itp.²⁷. Z uwagi na sposób powstawania danych można wyróżnić źródła pierwotne i wtórne²⁸. Źródła zastane pierwotne są zapisem informacji pozyskanych bezpośrednio od informatorów np. rejestry, zbiory danych z badań empirycznych, protokoły zebrań sporządzone bezpośrednio przez uczestników. Natomiast źródła zastane wtórne, to takie, które powstały na podstawie innych źródeł np. wykazy, sprawozdania, biuletyny, raporty z badań itp.

Z uwagi na źródła podchodzenia danych zastanych można wyróżnić dane prywatne, np. dokumenty osobiste, metryki, zdjęcia, listy, dzienniki, pamiętniki, nagrania, dane wewnętrzne rozmaitych instytucji oraz dane publiczne, które są wytwarzane przez różnego rodzaju instytucje i urzędy, statystyki, sprawozdania, akty normatywne, dokumenty handlowe lub personalne oraz materiały stanowiące dokumentację przejawów życia społeczno-kulturowego (zawartość przekazów medialnych – prasy, radia, telewizji i Internetu, literatura, ulotki, afisze itp.). Dostęp do danych prywatnych i ich analiza wymagają z reguły zgody twórcy, która zazwyczaj nie jest wymagana w przypadku danych publicznych²⁹.

Badacz, poszukując danych wtórnych, głównie korzysta z takich źródeł jak: Internet, biblioteki, katalogi, przewodniki, spisy danych archiwalnych i danych posiadanych przez różnego rodzaju instytucje. Istnieje bardzo duża ilość dostępnych danych oraz instytucji gromadzących i publikujących te dane. Oczywiście część z nich jest upubliczniana w Internecie, co sprawia, że dostęp do nich obecnie jest bardzo łatwy. W przypadku analizy danych zastanych chodzi głównie o to, aby uzyskać dostęp do już istniejących materiałów, które zostały wytworzone lub zgromadzone przez inne podmioty oraz o ich obróbkę na potrzeby prowadzonych badań³⁰. Dlatego analiza danych zastanych

²⁷ M. Makowska, R. Boguszewski, *Analiza danych zastanych – zagadnienia wstępne*, w: *Analiza danych zastanych Przewodnik dla studenta*, red. M. Makowska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 12.

²⁸ A. Sułek, dz. cyt., s. 105.

²⁹ M. Makowska, R. Boguszewski, *Analiza danych zastanych...*, s. 14.

³⁰ T. Rapley, *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 17.

może stanowić rodzaj przygotowania do właściwych badań empirycznych lub też rozważań teoretycznych³¹.

Dzięki analizie danych zastanych możliwe jest nie tylko opisanie konkretnego społeczeństwa, ale także przeprowadzenie porównań między narodami, kulturami. Analiza ta umożliwia opis zmian w czasie oraz pozwala lepiej zrozumieć kontekst historyczny, prześledzić toczące się kiedyś i obecnie dyskursy. Dlatego też w niniejszej dysertacji została zastosowana analiza źródeł zastanych. Dane zastane dotyczące ZDR3+ zostały wyróżnione na podstawie działań, jakie stowarzyszenie podejmowało w latach 2014–2019. Wyjątkiem jest analizowany status stowarzyszenia z 2020 r. Większość danych została zaczerpnięta ze strony internetowej stowarzyszenia. Statuty stowarzyszenia zostały na prośbę udostępnione przez ZDR3+ i przesłane drogą elektroniczną. Klucz kategoryzacyjny został stworzony do wszystkich wymienionych powyżej danych zastanych z rozróżnieniem na przyjęte funkcje. Oddzielnie więc poddawano analizie dane zastane wpisujące się w funkcję informacyjną, oddzielnie funkcję porządkową i oddzielnie funkcję aktywizującą. Jeżeli wybrane działanie z danej funkcji występowało np. w jednym dokumencie, wówczas w kluczu kategoryzacyjnym wpisywana była cyfra 1. Klucz ten pomógł w późniejszej analizie wyróżnionych funkcji w opisie, analizie wywiadów. Tak jak zostało wcześniej przedmiot badań jest rozciągnięty w czasie. Analiza danych zastanych pozwoliła zweryfikować np. zamiar podjętych działań, które zostały wypowiedziane w wywiadzie IDI i czy zamiar ten znalazł swoje odzwierciedlenie w działaniu (np. pojawienie się w wywiadzie zamiaru przeprowadzenia konferencji wspólnie z Prezydentem RP, odzwierciedlenie w analizie źródeł zastanych – sprawozdanie z konferencji, która została zorganizowana wspólnie z Prezydentem RP).

Źródła, które zostały wybrane, dotyczą stowarzyszenia ZDR3+ i jego działalności w latach 2014–2019. Dane te zostały podzielone na 8 kategorii:

1. strona internetowa ZDR3+: <https://www.3plus.pl/>;
2. forum samorządowe na rzecz dużych rodzin – organizowane wydarzenia;
3. konferencje i seminaria;
4. Projekt NGO PRO – przeprowadzenie szkoleń;
5. opinie i stanowiska;

³¹ A. Maksymowicz, dz.cyt., s. 9.

6. Ogólnopolskie Zjazdy Dużych Rodzin;
7. sprawozdania roczne ZDR3+;
8. statuty.

Do każdej kategorii zostały przypisane odpowiednie podkategorie. Poniżej znajdują się tabele opisujące każdą kategorię. Pierwsza wyróżniona kategoria to strona internetowa ZDR3+ <https://www.3plus.pl/> (zob. tab. 6).

Tabela 6. Kategoria strona internetowa ZDR3+: <https://www.3plus.pl/>

Lp.	Wyróżnione podkategorie
1.	Bazarek rodzinny w aplikacji KDR
2.	Akademia Talentów
3.	Linia 3plus – telefon dla wielodzietnych
4.	Sieć samorządów przyjazna rodzinie

Źródło: na podstawie badań własnych.

Kolejną wyróżnioną kategorią jest Forum Samorządowe na rzecz Dużych Rodzin i wydarzenia związane z tą kategorią. Poniżej znajdują się wyróżnione podkategorie.

Tabela 7. Kategoria Forum Samorządowe na rzecz Dużych Rodzin – wydarzenia

Lp.	Wyróżnione podkategorie
1.	Spotkanie Forum Samorządowego w Gniezno (09.11.2016 r.)
2.	Spotkanie Forum Samorządowego w Łowiczu (11.02.2016 r.)
3.	Spotkanie Forum Samorządowego w Łowiczu (01.10.2015 r.)
4.	Spotkanie Forum Samorządowego w Lublinie (03.02.2015 r.)
5.	Spotkanie Forum Samorządowego w Lublinie (28.01.2014r.)
6.	Pierwsze spotkanie Forum Samorządowego (18.01.2013 r.)
7.	Powołano Forum na rzecz Dużych Rodzin (05.12.2012 r.)

Źródło: na podstawie badań własnych.

Następną wyróżnioną kategorią jest kategoria zorganizowane konferencje i seminaria przez ZDR3+.

Tabela 8. Kategoria Konferencje i seminaria

Lp.	Wyróżnione podkategorie
1.	Sytuacja rodzin wielodzietnych w Polsce (19.07.2006 r.)
2.	Duże rodziny – bogactwem i nadzieją Polski (07.12.2006 r.)
3.	Ekonomiczne uwarunkowania polityki rodzinnej (15.05.2007 r.)
4.	Silni Rodziną – Rodzina bogactwem i nadzieją społeczności lokalnej (30.11.2007 r.)
5.	Polska dla Rodziny - Rodzina dla Polski (09.03.2010 r.)
6.	I Ogólnopolska Konferencja „Polska dla Rodziny – Karta Dużej Rodziny w miastach i gminach” (26.09.2011 r.)
7.	Reforma emerytalna jako element polityki rodzinnej. Sympozjum (18.06.2012 r.)
8.	Bariery ograniczające dzietność w Polsce (05.12.2012 r.)
9.	II Ogólnopolska Konferencja „Polska dla Rodziny – Karta Dużej Rodziny w miastach i gminach” (18.03.2013 r.)
10.	Wsparcie rodzin z dziećmi w rozwiązaniach dot. PIT jako element polityki rodzinnej państwa (26.03.2014 r.)
11.	<i>European Youth Workshop and Conference</i> (06.09.2017 r.)
12.	Konferencja w Senacie: <i>Family today – changing values and structures</i> (27.11.2017 r.)
13.	Konferencja w Senacie „Kryzys trwałości małżeństwa – przyczyny i profilaktyka” (18.04.2018 r.)

Źródło: na podstawie badań własnych.

Kolejną wyróżnioną na podstawie analizy danych zastanych kategorią jest projekt NGO PRO, czyli przeprowadzone szkolenia w ramach tego projektu. Poniżej znajdują się wyróżnione szkolenia jako podkategorie.

Tabela 9. Projekt NGO PRO – przeprowadzenie szkoleń

Lp.	Wyróżnione podkategorie
1.	Szkolenie – „Pozyskiwanie funduszy dla organizacji pozarządowych/Rawa Mazowiecka” (16.05.2019 r.)
2.	Szkolenie – „Pozyskiwanie funduszy dla organizacji pozarządowych/Nowy Targ” (27.04.2019 r.)
3.	Szkolenie – „Pozyskiwanie funduszy dla organizacji pozarządowych” (23.03.2019 r.)
4.	Szkolenie – „Współpraca z biznesem w organizacji pozarządowej/Lublin” (09.03.2019 r.)
5.	Szkolenie – „Rozwój i zarządzanie wolontariatem/Rawa Mazowiecka” (27.12.2018 r.)
6.	Szkolenie – „Skuteczna komunikacja w zespole/Podczerwone” (16.12.2018 r.)
7.	Szkolenie – „Rozwój i zarządzanie wolontariatem/ Lublin” (15.12.2018 r.)
8.	Szkolenie – „Skuteczna komunikacja w zespole/Myślenice” (09.12.2018 r.)
9.	Szkolenie – „Budowa i motywacja zespołu/Rawa Mazowiecka” (08.12.2018 r.)
10.	Szkolenie – „Skuteczne metody promocji i podstawy marketingu internetowego/Lublin” (01.12.2018 r.)
11.	Szkolenie – „Skuteczna komunikacja w zespole/ Janów Lubelski” (30.11.2018 r.)
12.	Szkolenie – „Skuteczne metody promocji i podstawy marketingu internetowego/Osielec” (24.11.2018 r.)
13.	Szkolenie – „Animacja lokalnych społeczności/Chrzanów” (17.11.2018 r.)
14.	Szkolenie – „Skuteczna komunikacja w zespole/Lublin” (10.11.2018 r.)
15.	Szkolenie – „Skuteczne metody promocji i podstaw marketingu internetowego/Rawa Mazowiecka” (20.10.2018 r.)
16.	Szkolenie – „Animacje lokalnych społeczności/Lublin” (20.10.2018 r.)
17.	Szkolenie – „Budowanie i motywacje zespołu/Wadowice” (13.10.2018 r.)
18.	Szkolenie – „Animacje lokalnych społeczności/Skierniewice” (22.09.2018 r.)
19.	Szkolenie – „Budowanie i motywacje zespołu/Lublin” (15.09.2018 r.)

Źródło: na podstawie badań własnych.

Tabela nr 10 przedstawia wyróżnione podkategorie opinii i stanowisk wygłoszonych przez ZDR3+.

Tabela 10. Kategoria opinie i stanowiska

Lp.	Wyróżnione podkategorie
1.	List otwarty ZDR3+ w sprawie projektu o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (03.03.2010 r.)
2.	Drugi list otwarty ZDR3+ w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy przeciwdziałania przemocy w rodzinie (06.04.2010 r.)
3.	Stanowisko ZDR3+ przeciw ratyfikacji „Konwencji Rady Europy w sprawie zapobiegania i zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej” (04.08.2012 r.)
4.	List otwarty do Premiera Donalda Tuska (08.09.2012 r.)
5.	Postulaty na rzecz polityki rodzinnej ZDR3+ (20.06.2013 r.)
6.	Opinia w sprawie głosowania rodzinnego (07.02.2014 r.)
7.	Stanowisko ZDR3+ odnośnie do zmian w odliczeniach w podatku dochodowym od osób fizycznych związanych z wychowywaniem dzieci (26.02.2014 r.)
8.	Wyrazy poparcia dla rodziców dzieci z niepełnosprawnością (03.04.2014 r.)
9.	Oświadczenie ws. Sytuacji Daniela Andrzejaka (07.05.2014 r.)
10.	Stanowisko w sprawie większe ulgi podatkowe dla dużych rodzin (04.08.2014 r.)
11.	Stanowisko w sprawie o wezwanie do odrzucenia ustawy ratyfikacyjnej (05.09.2014 r.)
12.	Stanowisko ZDR3+ w sprawie programu 500zł na dziecko (30.07.2015 r.)
13.	Stanowisko w sprawie rodziców noworodka z Białogardu (8.09.2017 r.)
14.	Stanowisko ZDR3+ w sprawie rządowego programu „Mama+” (23.04.2018 r.)
15.	List otwarty w sprawie opieki nad dziećmi do lat 3 (20.11.2018 r.)
16.	Stanowisko w sprawie Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (17.01.2019 r.)
17.	Stanowisko ZDR3+ w sprawie zabezpieczenia potrzeb mieszkaniowych rodzin wielodzietnych (26.02.2019 r.)
18.	Stanowisko w związku z ogłoszeniem przez Prezydenta m.st. Warszawy deklaracji „Warszawska polityka miejska na rzecz społeczności LGTB+” (18.03.2019 r.)
19.	Stanowisko w sprawie ochrony dzieci przed pornografią (16.12.2019 r.)

Źródło: na podstawie badań własnych.

Następna tabela nr 11 przedstawia podział kategorii Ogólnopolskich Zjazdów Dużej Rodziny.

Tabela 11. Kategoria Ogólnopolskie Zjazdy Dużych Rodzin

Lp.	Wyróżnione podkategorie
1.	I Zjazd Dużych Rodzin
2.	II Zjazd Dużych Rodzin
3.	III Zjazd Dużych Rodzin
4.	IV Zjazd Dużych Rodzin
5.	V Zjazd Dużych Rodzin
6.	VI Zjazd Dużych Rodzin
7.	VII Zjazd Dużych Rodzin
8.	VIII Zjazd Dużych Rodzin

Źródło: na podstawie badań własnych.

Tabela nr 12 przedstawia kategorię sprawozdania rocznego ZDR3+ i jej podkategorie.

Tabela 12. Kategoria Sprawozdania roczne ZDR3+

Lp.	Wyróżnione podkategorie
1.	Sprawozdanie 2014 rok
2.	Sprawozdanie 2015 rok
3.	Sprawozdanie 2016 rok
4.	Sprawozdanie 2017 rok
5.	Sprawozdanie 2018 rok
6.	Sprawozdanie 2019 rok

Źródło: na podstawie badań własnych.

W kolejnej tabeli nr 13 przedstawiono podział statutów ZDR3+, które zostały udostępnione przez samo stowarzyszenie.

Tabela 13. Statuty ZDR3+

Lp.	Wyróżnione podkategorie
1.	Statut 2018 rok
2.	Statut 2020 rok

Zródło: na podstawie badań własnych.

W części teoretycznej w rozdziale pierwszym zawarto opis funkcji organizacji pozarządowych. Na potrzeby analiz, których wyniki zostaną przedstawione w dalszej części pracy przyjęto typologię funkcji stowarzyszeń autorstwa Władysława Piwowarskiego. Wyróżnił on funkcję porządkową, informacyjną i aktywizującą. Część empiryczna pracy składa się z trzech rozdziałów, w których podejmowane są zagadnienia dotyczące: realizacji funkcji porządkowej, realizacji funkcji informacyjnej oraz realizacji funkcji aktywizującej przez stowarzyszenie ZDR3+. Odniesienie planów przyjętych przez stowarzyszenie do uzyskanych wyników badań empirycznych pozwoliło określić dynamikę i kierunek zmian zachodzących w ZDR3+. To również podstawa do ukazania funkcjonowania stowarzyszeń w Polsce. Analiza materiału empirycznego przedstawiona w dalszej części pracy posłużyła do odpowiedzi na pytania badawcze.

ROZDZIAŁ V

FUNKCJA PORZĄDKOWA STOWARZYSZENIA ZWIĄZEK DUŻYCH RODZIN „TRZY PLUS”

Działalność stowarzyszenia ZDR3+ zgodnie z przyjętą metodologią będzie analizowana w kluczu trzech jego funkcji: porządkowej, informacyjnej i aktywizującej. Funkcja porządkowa związana jest z budowaniem swoistego ładu w społeczeństwie przez porządkowanie interesów różnych grup społecznych w procesie współzawodnictwa i zmagania się o wpływy. Pełniona przez stowarzyszenia i innych aktorów życia społecznego sprawia, że podmioty te kumulują i kanalizują interesy społeczeństwa. Zanim interesy te zostaną zapisane w postaci obowiązującego prawa i zaczną wywierać wpływ na decyzje polityczne, a w konsekwencji na kształt państwa, organizacje pozarządowe grupują je, porządkują i dopiero później przedstawiają władzy. W obrębie tej funkcji zostało wyróżnionych 5 działań, które zostaną poniżej przeanalizowane i przedstawione.

5.1. Działalność stowarzyszeniowa

Jak wynika z samej definicji organizacji, jaką jest również stowarzyszenie, jego istota zawiera się w oddolnym zrzeszaniu się osób, które łączą wspólne cele. ZDR3+ powstał dzięki oddolnej inicjatywie przedstawicieli rodzin wielodzietnych, początkowo głównie kobiet, które były matkami w rodzinach wielodzietnych. Okazało się, że to, co je łączy, to wspólne problemy, z jakimi borykają się w swoich środowiska rodzinnych. Dwoma najważniejszymi problemami, z jakimi spotykali się przedstawiciele dużych rodzin w okresie zawiązania się stowarzyszenia, były problemy ekonomiczne związane z kosztem utrzymania rodziny oraz problemy wizerunkowe: marginalizacja tych rodzin w dostępie do dóbr, oraz stygmatyzacja ich członków przez dosyć powszechne postrzeganie rodziny wielodzietnej jako elementu patologii społecznej. Wspólne rozmowy, spotkania matek rodzin wielodzietnych dały impuls do zawiązania stowarzyszenia. Jedna z respondentek tak opisuje początki stowarzyszenia:

[...] myśmy zaczęli się spotykać głównie w gronie kobiet, chcąc najpierw zidentyfikować, dlaczego my mamy problem z wychowaniem,

z utrzymaniem naszych dzieci i określić, jakie problemy mają rodziny wielodzietne, inne niż inne rodziny. Pierwszy problem to było utrzymanie, drugi problem to było marginalizowanie, spychanie nas do narożnika patologii bądź marginesu społecznego, czyli złe traktowanie nas przez urzędników, służby, jak i zwykłych sąsiadów, obywateli (D12, 4).

Istotą społeczeństwa obywatelskiego jest partycypowanie poszczególnych grup społecznych w szeroko pojętym życiu publicznym, usytuowanym także poza obszarem polityki. Przytoczona wypowiedź jednej z działaczek stowarzyszenia pozwala na identyfikację jednego z zasadniczych elementów funkcji porządkowej, jakim jest określenie wspólnych problemów oraz formalizacja zorganizowanych działań. Zasadniczym problemem zasygnalizowanym jako wspólny dla rodzin wielodzietnych stały się zagadnienia socjalno-bytowe. Równoległe drugą niezmiernie istotną rolę stowarzyszenia było dążenie do wyjścia poza pewnego rodzaju nawias, który w powszechnym odbiorze społecznym za sprawą funkcjonujących stereotypów spychał rodziny wielodzietne na margines. Nie mniej istotne znaczenie miało nieuzasadnione utożsamianie modelu rodziny „trzy plus” z przejawem patologii społecznej. Bez wątpienia stworzenie tej grupy interesu zmierzało także do walki ze złym traktowaniem rodzin wielodzietnych przez instytucje administracji publicznej, utożsamiane z aparatem urzędniczym. To poczucie niesprawiedliwości oraz wykluczenia tej grupy społecznej przyczyniło się do wzmocnienia tożsamości zbiorowej i nadania stowarzyszeniu roli integrującej. Ta sama respondentka przyznała, że zna osobiście wszystkich działaczy „lokalnych i centralnych”.

Inna członkini tej organizacji trzeciego sektora stwierdziła:

[...] uważałam, że trochę bardziej liczne będzie podejmowane zapisywanie się do stowarzyszenia, i tutaj wydaje mi się, że jest to pewien sceptycyzm Polaków do jakichkolwiek form stowarzyszeniowych, chociaż mamy ponad 4 tysiące członków w tym momencie, więc można uważać, że jest to jakiś sukces. [...] wydawało nam się, że może to być takim powszechnym pospolitym ruszeniem, ale to nie nastąpiło (D12, 4).

Cytowana wypowiedź wskazuje, iż członkowie stowarzyszenia stanowią jedynie pewien odsetek większej liczby osób będących członkami tego rodzaju rodzin (ok. 630 000 rodzin na początku 2020 r. według danych GUS). Można więc jednoznacznie stwierdzić, że członkowie stowarzyszenia stanowią grupę mającą świadomość możliwości, a nawet konieczności artykułowania w debacie publicznej nie tylko swoich potrzeb, ale również zasygnalizowania swojej obecności. Jako wyrażająca przekonanie o swojej marginalizacji grupa interesu korzysta z przysługujących jej praw, postulując konieczność urzeczywistnienia zasady sprawiedliwości społecznej, ujmowanej jako jedna z podstawowych zasad ustrojowych wynikających z art. 2 Konstytucji RP, mająca charakter klauzuli generalnej. Rola stowarzyszenia nie ogranicza się więc wyłącznie do obrony interesów i realizacji celów statutowych członków stowarzyszenia, organizacja bowiem „lobbuje” na rzecz wszystkich rodzin wielodzietnych, stanowiąc reprezentację przedstawicieli wielomilionowej grupy społecznej (za: <https://www.3plus.pl/pl/historia>).

Jedna z aktywnych członkiń tej organizacji zauważyła, że

pierwsza opinia o programie polityki rodzinnej rządu Jarosława Kaczyńskiego była podpisana przez kilkanaście stowarzyszeń [...] część z tych stowarzyszeń po prostu już przestała istnieć, jest taka kruchość stowarzyszeń, zależy to trochę od finansów. My jesteśmy stowarzyszeniem działającym bez finansów (D 12, 4).

Jak wynika z wyrażonej opinii w ciągu kilku lat wiele organizacji pozarządowych zainteresowanych aktywnym udziałem w debacie publicznej, będących przedstawicielami strony społecznej zakończyło swoją działalność. Według opinii wyrażonej przez aktywistkę stowarzyszenia ZDR3+ jednym z czynników, które – jak można przypuszczać – ograniczają, ale również powodują zaprzestanie działalności przez organizacje trzeciego sektora, jest problem z pozyskiwaniem środków finansowych na ich działalność. Podobny problem, jak stwierdziła respondentka, dotyczy badanego podmiotu. Mimo wszystko stowarzyszenie działa nieprzerwanie od 2007 r. Jest więc organizacją, którą można uznać za inicjatywę oddolną, opierającą się na aktywności swoich członków oraz środkach finansowych pozyskiwanych ze składek członkowskich. Determinacja tego środowiska może wynikać ze świadomości i stałości założonych celów, które wynikają z dążenia do aktywnej roli reprezentanta rodzin wielodzietnych. W jednym z wywiadów działaczka stowarzyszenia wspominała, że z przekazów

medialnych pozyskano informację o mającej się odbyć w Warszawie konferencji prasowej minister właściwej dla spraw polityki rodzinnej w związku z prezentacją pewnego projektu wyznaczającego kierunki działań w tym obszarze przez rząd Jarosława Kaczyńskiego:

Zadzwoniliśmy i zostaliśmy zaproszone – tego samego dnia okazało się, że byliśmy jedynymi, które zadawały pytania dotyczące spraw polityki rodzinnej, a nie zupełnie innych spraw. Także w gronie dziennikarzy nie było nikogo, kto by znał się na tej problematyce (D11, 20).

Przytoczony fragment wypowiedzi wskazuje na istotną, a jednocześnie realną rolę stowarzyszenia jako aktywnego podmiotu uczestniczącego w debacie publicznej, zajmującego stanowisko i sygnalizującego problemy polskiej rodziny nieporuszane szerzej w wielu aspektach. Taka rola organizacji trzeciego sektora jest przede wszystkim efektem znajomości realnych potrzeb, wynikających z wykorzystywania roli stowarzyszenia, jaką jest realizowanie wspólnych celów. W dalszej części wypowiedzi ta sama respondentka dodała:

Ja myślę, że mimo wszystko jest dość duży wkład naszego stowarzyszenia w to, że ta problematyka jest w ogóle podejmowana przez wszystkie partie. Nie wiem, jak by było, gdybyśmy nie powstałi, ale wydaje mi się, że nie jest to zmarnowany głos, chociaż jeszcze bardzo daleka droga przed nami (D11, 20)

Działacze stowarzyszenia ZDR3+ mają świadomość istoty roli, jaką ten sformalizowany sposób uczestnictwa w debacie publicznej odgrywa w dążeniu do realnego kształtowania polityki państwa wobec rodzin wielodzietnych. Można założyć, że zaangażowanie wszystkich członków w działalność organizacji ma istotne znaczenie dla całej grupy społecznej, jaką są duże rodziny. Wynika to z treści przytoczonej wcześniej wypowiedzi.

Stowarzyszenie z powodzeniem odgrywa również wyznaczoną już na początku swojej działalności rolę, jaką jest kontakt z organami administracji publicznej, państwowej oraz samorządowej. Jeden z badanych polityków na szczeblu lokalnym stwierdził wprost, że:

trzeba było pewnych wyjaśnień, pewnej świadomości, uzyskania pewnej wiedzy z naszej strony jako urzędu czy urzędników, pozyskania, czego rodziny oczekują, a jednocześnie wyjaśnienia, jakie są możliwości, przede wszystkim prawne. Bo nie możemy działać poza prawem (P6, 5).

Treść przytoczonej wypowiedzi przedstawiciela administracji samorządowej może wydawać się pewnym paradoksem, u podstaw stworzenia samorządu lokalnego leżała bowiem idea subsydiarności. Jej zasadniczym, praktycznym wyrazem było założenie, iż decentralizacja władzy, przekazanie istotnych kompetencji w obszarze polityki prorodzinnej na szczebel lokalny pozwoli na efektywną realizację jej założeń. Wykonywanie usług publicznych na poziomie powiatu, ale przede wszystkim gminy, w ujęciu teoretycznym pozwala na efektywne rozpoznanie potrzeb poszczególnych grup społecznych i ich zaspokajanie. Tymczasem badany urzędnik jednoznacznie stwierdził, że urzędnicy musieli dopiero zyskać pewną „świadomość”, „uzyskać wiedzę” czego oczekują rodziny wielodzietne. Podkreślił również istotę wykorzystania jedynie takich możliwości, które mieszczą się ściśle w granicach obowiązujących przepisów. Taka postawa kojarzy się bezpośrednio z weberowskim modelem biurokracji, który jest jednak paradoksalnie sprzeczny z funkcjonalnym modelem, charakteryzującym się wyjściem administracji lokalnej z samodzielnej inicjatywą diagnozy problemów społecznych. Szczególnie w ramach szerszej rozumianej polityki społecznej to wchodzące w skład administracji gminnej ośrodki pomocy społecznej w ramach zadań ustawowych samorządu terytorialnego zobligowane są do przeprowadzania takiej diagnozy. Naturalnym adresatem takich działań powinny stać się rodziny wielodzietne, które od początku przemian ustrojowych mają problemy z osiągnięciem pożądanego poziomu życia. Natomiast rola stowarzyszenia jako środowiska reprezentującego interesy dużych rodzin, prowadząca konstruktywny dialog z władzami lokalnymi, pozwoliła na naświetlenie zasadniczych potrzeb tej grupy. Taką funkcję ZDR3+ potwierdza opinia innego polityka, który stwierdził, że:

[...] jeżeli chodzi o działania dla rodzin wielodzietnych, to chyba nie ma innego stowarzyszenia, z którym wymiana kontaktów byłaby tak ożywiona, jak ze ZDR3+ (P9, 22).

Relacje stowarzyszenia z organami władzy samorządowej nie zawsze mają jednak charakter partnerski, urzędnicy zaś nie zawsze podchodzą z koniecznym z punktu widzenia interesów zrozumieniem. Jak stwierdził wcześniej cytowany urzędnik, jego zdaniem konieczne jest „dopracowanie” wzajemnych relacji, które – jak się wyraził – powinno opierać się na:

obopólnym zrozumieniu. Bo [...], że tak powiem roszczenie, na przykład co do możliwości uzyskania darmowego przejazdu, zostało tak skonstruowane, że no niestety gminy nie stać na ileś milionów na razie, i u nas dzieci, rodziny z czwórką dzieci i więcej mają roczny bilet, a na trójkę nie stać miasta no i musiał to ZDR przyjąć (P6, 34).

Treść wypowiedzi respondenta, będącego przedstawicielem władzy lokalnej, zawiera pewien stereotypowy pogląd dotyczący rodziny wielodzietnej, wyrażający jej postawę „roszczeniową”. Należy podkreślić, że w tym wypadku wnioskodawcą przyznania prawa do bezpłatnego przejazdu środkami komunikacji publicznej było w formalnym wymiarze stowarzyszenie, a więc podmiot reprezentujący rodziny wielodzietne. Kontekst i wyraz tej wypowiedzi potwierdza jednocześnie niezmiernie istotną rolę ZDR3+, nie tylko jako organizacji posiadającej osobowość prawną i występującą w ramach swoich statutowych celów w imieniu rodzin wielodzietnych. Tutaj w sposób wyraźny należy zaakcentować bowiem funkcję wspólnoty, grupy społecznej połączonej poczuciem wspólnoty interesów, przekonanych o skuteczności działania z wykorzystaniem istniejącej instytucji prawnej, jaką jest stowarzyszenie. Taki podmiot w sposób bardziej skuteczny może bowiem przedstawiać władzom miejskim źródła finansowania postulowanego rozwiązania, bądź sam jako posiadający osobowość prawną starać się o pozyskanie środków finansowych na przykład z funduszy europejskich.

Stowarzyszenie jest postrzegane również przez urzędników jako środowisko reprezentujące rodziny wielodzietne, potwierdza to wypowiedź jednego z ankietowanych urzędników lokalnych, który stwierdził, że w jego opinii wynikało to z:

[...] potrzeby sytuacji i potrzeby integracji środowiska dużych rodzin. To takie wewnętrzne ich potrzeby, które zostały zauważone przez

organizację i inne, i przez środowisko nie tylko lokalne, ale i ogólnopolskie (P6, 9).

Jak wynika z treści przytoczonej wypowiedzi, stowarzyszenie ZDR3+ jest postrzegane przez władze lokalne jako reprezentant tej grupy społecznej. Respondent będący zewnętrznym obserwatorem, osobą mającą kontakt z członkami tej organizacji w aspekcie realizacji działań statutowych wskazał na chęć integracji środowiska członków rodzin wielodzietnych jako zasadniczej przesłanki jej przyświecającej. Co istotne, podkreślił nie tylko lokalny, ale również ogólnopolski kontekst podejmowanych przez stowarzyszenie działań.

Pewnym uzupełnieniem wyznaczającym rolę stowarzyszenia, była wypowiedź jednego z działaczy, który stwierdził, że:

[...] mieliśmy zdefiniować, czym dla ZDR jest rodzina, bo to nigdy nie jest jednoznaczne [...] w zasadzie mamy na myśli małżeństwo z dziećmi, możemy mieć na myśli małżeństwa, dzieci, babcie, dziadków [...]. Generalnie bronimy interesów małżeństw z dziećmi, przy tym nie dyskutujemy, czy oni brali ślub kościelny, czy nie brali, czy są formalnym związkiem, bo na przykład samotni rodzice mają swoje przywileje, których my jako małżeństwa nie mamy (D12, 4).

Nie odnosząc się do aspektu małżeństwa kanonicznego w rozumieniu prawa kościelnego, można jednak stwierdzić, że stowarzyszenie, posługując się pojęciem małżeństwa, ale jednocześnie, nie plasując tej instytucji na szczycie funkcjonującego modelu związków, posługuje się tym pojęciem dość ostrożnie. Natomiast centralne miejsce rodziny już na początku nakreślania jej koncepcji nadało tej instytucji wymiar aksjologiczny. Stowarzyszenie bez wątpienia jest nie tylko organizacją realizującą swoje cele ograniczające się wyłącznie do postulatów poprawy stopy życiowej tych grup społecznych. W szerszym wymiarze bowiem jest również rzecznikiem rodziny rozumianej jako wspólnota bliskich osób, a ze względu na liczbę jej członków, to właśnie rodziny wielodzietne w dobie kryzysu tej wspólnoty – na przekór tendencjom ponowoczesnym – nie tylko bronią należnego jej miejsca w zdeorganizowanym łańdźcu społecznym, ale przeczą kryzysowi wartości oraz dewaluacji znaczenia rodziny, tworząc silne więzi, które są aktywatorem do podejmowania oddolnych, bezinteresownych

inicjatyw, bez zaplecza materialnego oraz ogromnych zasobów finansowych. Głównym zaś motywem ich działania jest dobro wspólne, dobro rodziny.

W perspektywie funkcji stowarzyszenia, istotne znaczenie ma – zarówno z punktu widzenia tożsamości tego rodzaju organizacji trzeciego sektora, jak i komunikacji wewnętrznej oraz zewnętrznej – strona internetowa. Stronę internetową stowarzyszenia można określić jako działanie zewnętrzne, a więc takie, które podejmowane jest przez ZDR3+ na zewnątrz, w tym przypadku dla zainteresowanych podmiotów oraz osób indywidualnych. Jest to równocześnie miejsce, w którym wszyscy mogą uzyskać transparentne informacje na temat działań podejmowanych przez oddolne inicjatywy obywatelskie. Analizując zawartość merytoryczną oraz funkcjonalność interfejsu użytkownika, należy stwierdzić, że strona stowarzyszenia ZDR3+ jest przejrzysta z punktu widzenia użytkownika. Szczególnie z perspektywy organizacji non profit posiadanie własnego miejsca w przestrzeni wirtualnej jest obecnie uniwersalnym standardem. Jest to łatwo dostępne, bez względu na miejsce oraz porę, narzędzie komunikacyjne oraz informacyjne, ponieważ jedynym wymogiem jest posiadanie urządzenia elektronicznego i dostępu do sieci internetowej. W sposób najbardziej syntetyczny należy podkreślić, że na stronie internetowej stowarzyszenia zgromadzone są wszelkie istotne informacje na temat organizacji, jak również zrealizowanych, prowadzonych oraz zaplanowanych działań. Z punktu widzenia wykorzystywania sieci internetowej nie mniejsze znaczenie ma funkcjonowanie na portalu społecznościowym Facebook profilu ZDR3+.

Członkowie stowarzyszenia na wszystkich szczeblach ogólnopolskiej struktury organizacyjnej dążą do podnoszenia poziomu swoich kompetencji w omawianym zakresie. Przykładem może być uczestnictwo aktywistów w takich wydarzeniach jak przeprowadzone 1 grudnia 2018 r. w Lublinie szkolenie *Skuteczne metody marketingu internetowego*. W wydarzeniu, jak wynika z analizy źródeł zastanych stowarzyszenia, wzięło udział piętnaście osób z całej Polski, które są odpowiedzialne za media elektroniczne, stronę internetową ZDR3+ oraz formułowanie i wdrażanie projektów internetowych ściśle skorelowanych z celami omawianej organizacji, oraz z bieżącą działalnością. Regularnie organizowane są również przez władze tej oddolnej inicjatywy obywatelskiej kilkudniowe spotkania działaczy kierujących działalnością terenowych struktur stowarzyszenia na poziomie kół oraz oddziałów. W ich trakcie oprócz wymiany doświadczeń, wspólnego planowania działań w ramach *Szkoły Liderów* organizowane są

również szkolenia dla osób zarządzających organizacjami trzeciego sektora, co pozwala na ciągłe zwiększanie poziomu ich kompetencji, wiedzy oraz skuteczności działania podległych im struktur w przestrzeniach regionalnych, oraz lokalnych na obszarze całej Polski.

Badany podmiot w czasie całego okresu swojej działalności, począwszy od 2007 r., stał się nie tylko uznaną reprezentacją środowisk rodzin wielodzietnych. Znajomość całego spektrum problemów, z jakimi borykają się członkowie tej grupy społecznej, aktywność w wielu sferach życia społecznego, politycznego czy w końcu na poziomie lokalnym, przyczyniał się przez cały ten czas do stworzenia modelu organizacji wyspecjalizowanej, posiadającej wysoki poziom zasobów ludzkich. Od początku istnienia stowarzyszenie postulowało konieczność wprowadzenia KDR. Ostatecznie projekt ten został zrealizowany, a wspomniane narzędzie wsparcia rodzin wielodzietnych stało się integralnym elementem polityki prorodzinnej państwa. Jednocześnie kilka lat z rządu ta oddolna inicjatywa obywatelska wygrywała konkursy, których celem było wybranie przez Ministra Pracy i Polityki Społecznej najbardziej odpowiedniego podmiotu do obsługi programu Karty. Stowarzyszenie realizowało te zadania w latach 2017–2019 oraz 2020–2021. W ten sposób ta pozarządowa reprezentacja środowisk dużych rodzin jednocześnie realizowała projekt rządowy, a także miała realny wpływ na poprawę sytuacji tej grupy społecznej.

Jak wynika z dodatkowych celów realizowanych w ramach omawianych działań, co podkreślały władze ZDR3+ w treści rocznych raportów, była to doskonała okazja do promowania stowarzyszenia oraz pozyskiwania kolejnych partnerów na rzecz realizacji celów statutowych. Szczególne znaczenie z punktu widzenia omawianej tu funkcji ZDR3+ ma intensyfikacja działań promocyjnych KDR w latach 2020–2021 wśród lokalnych przedsiębiorców. Tutaj założenia sformułowanej strategii opierały się na przekonaniu lokalnego biznesu, że może on wzmocnić swój potencjał wizerunkowy wśród istotnej grupy docelowej, jaką są beneficjenci Karty, poprzez dołączenie do programu i budowę wizerunku firmy zaangażowanej w rozwiązywanie problemów społeczności lokalnej, co z kolei jest elementem strategii społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw.

Analiza funkcji porządkowej i wyróżnionego tu pierwszego działania stowarzyszenia wykazała, że funkcja ta jest realizowana przez ZDR3+ zgodnie z założeniami zawartymi w statucie. Z przeprowadzonych badań wynika, że

stowarzyszenie postrzegane jest przez władzę lokalną jako reprezentant społeczności rodzin wielodzietnych, który w skuteczny sposób przedstawia interesy rodzin wielodzietnych władzy ustawodawczej i wykonawczej. Choć relacje stowarzyszenia z organami władzy samorządowej nie zawsze mają charakter partnerski, urzędnicy nie zawsze podchodzą z koniecznym z punktu widzenia interesów zrozumieniem, to jednak chcą oni ze sobą współpracować, mając świadomość, że ciągle należy dopracowywać wzajemne relacje.

Eksploracja źródeł zastanych, takich jak zasoby strony internetowej stowarzyszenia, jego profil na portalu społecznościowym Facebook oraz analiza przeprowadzonych szkoleń pozwala na stwierdzenie, że działania stowarzyszenia w obszarze funkcji porządkowej są zrealizowane w stopniu zadowalającym. W aktualnej rzeczywistości funkcjonowanie w mediach społecznościowych jest nieodzownym wymogiem społecznym. Ułatwia to zdecydowanie odbiorcy poznanie stowarzyszenia. Należy podkreślić, że na stronie internetowej ZDR3+ gromadzone są wszelkie istotne informacje na temat organizacji, jak i dokumentacja realizowanych, prowadzonych oraz zaplanowanych działań. Członkowie stowarzyszenia dążą do ponoszenia swoich kompetencji, dlatego sami uczestniczą i przeprowadzają szereg szkoleń, które służą rozwojowi ich kapitału ludzkiego i społecznego.

5.2. Działanie na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego dużych rodzin

Przez pojęcie „interes społeczny” w ujęciu leksykalnym rozumie się interes ogółu społeczeństwa lub jego części, zazwyczaj ogółu ludzi pozostających we wzajemnych stosunkach wynikających z podobieństwa warunków życia, pracy, norm postępowania, miejsca zamieszkania itp. Jest to zatem kategoria o charakterze powinnościowym (normatywnym), wyrażająca wartości uznawane przez społeczeństwo lub grupę obywateli, które w stosunkach społecznych traktowane są zewnętrznie czy obiektywnie, ponieważ istnieją w pewnym stopniu niezależnie od indywidualnych odczuć poszczególnych jednostek. Treść interesu społecznego zależna jest od etapu rozwoju społeczno-kulturowego danego społeczeństwa oraz modelu ustrojowego państwa. W demokratycznym państwie interes społeczny jest uwarunkowany porządkiem prawnym i wyznacza, z jednej strony granice, które są dopuszczalne dla ingerencji

państwa w stosunki społeczne i gospodarcze oraz w prawa i wolności obywateli, z drugiej strony wyznacza granice dowolności zachowań jednostki¹.

Zdefiniowanie pojęcia interes społeczny powinno dokonać się w odniesieniu do konkretnej sytuacji i na podstawie konkretnych wartości. Interes społeczny, jak powiedziano wyżej, jest również kategorią normatywną i występuje w wielu ustawach regulujących życie społeczne. Pojawia się ona m.in. w: Ustawie z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740) [art. 236 § 2, art. 894 § 2, art. 985]; Ustawie z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359) [art. 95 § 3, art. 61 art. 154]; Ustawie z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 735) [art. 7, art. 24 § 4, art. 31 § 1].

Bezpieczeństwo ekonomiczne jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka. Jest ono związane z potrzebami, które są niezbędne do zachowania życia, rozwoju oraz utrzymania ról społecznych². To przykład dobra publicznego, które ma charakter nierywalizacyjny³. Stanowi ono również jedno z kluczowych zagadnień niniejszej dysertacji. Interesem społecznym dla ZDR3+ jest bowiem poprawa sytuacji ekonomiczno-społecznej oraz wizerunku rodzin wielodzietnych. Interes społeczny rodzin zrzeszonych w stowarzyszeniu oraz innych rodzin korzystających z wypracowanych przez ten podmiot rozwiązań ma fundamentalne znaczenie dla wszystkich funkcji i działań podejmowanych przez stowarzyszenie. Działalność ZDR3+ ma charakter instrumentalny i służy między innymi realizacji wartości, jaką jest właśnie interes społeczny rodzin wielodzietnych.

Na potrzeby niniejszej rozprawy przyjmuje się definicję interesu społecznego jako interesu, który dotyczy rodzin wielodzietnych w Polsce, zarówno tych, które są członkami stowarzyszenia ZDR3+, jak i niezrzeszonych. Łączą je zatem wspólne normy postępowania i wyznawane wartości. Bezpieczeństwo ekonomiczne zaś rozumiane będzie jako wiodąca potrzeba rodzin wielodzietnych. Chodzi więc o zapewnienie rodzinom wielodzietnym takiego bezpieczeństwa ekonomicznego, przez które będą

¹ J. Kowszuk, *Czym jest interes społeczny*, <http://www.administrator24.info/arttykul/id7927,czym-jest-interes-spooleczny> (dostęp: 03.02.2021).

² Z. Stachowiak, *Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Ujęcie instytucjonalne*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2012, s. 38.

³ Tamże, s. 42.

mogły stabilnie funkcjonować, zaspokajać potrzeby istotne z punktu widzenia funkcji rodziny, rozwijać się w sposób integralny i skutecznie pełnić swoje role społeczne.

Z przeprowadzanych wśród osób zakwalifikowanych do grupy samorządowcy/politycy badań wynika, że członkowie stowarzyszenia wspierają rodziny niezależnie od liczby dzieci w rodzinie. Ważna jest dla nich sama rodzina i jej interes społeczny. W swoich działaniach dążą do dowartościowania rodzin, które z jakiegoś powodu zostały przez funkcjonujący system zaniedbane. Poniżej znajduje się wypowiedź jednego z samorządowców, który uważa, że ZDR3+ w sposób właściwy reprezentuje interes społeczny dużych rodzin w Polsce. W jego przekonaniu członkowie stowarzyszenia:

[...] przede wszystkim stanowią reprezentację tej grupy konkretnej – ale jak widać także poprzez postulaty, które tutaj są formułowane – ideą, która przyświeca funkcjonowaniu stowarzyszenia, jest wspieranie rodziny jako takiej w ogóle, nawet niezależnie od liczby dzieci, aczkolwiek dla nich tym punktem ciężkości będzie dowartościowanie rodzin, które z jakichś powodów w ramach naszego systemu prawnego nie były dowartościowane (S1, 38).

Organizacje pozarządowe są niezbędne w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego. W Polsce zauważyć można, że od 1989 r. wiele zmieniło się, jeżeli chodzi o funkcjonowanie organizacji pozarządowych. Dzisiaj wydają się one bardzo potrzebne i nie trudno wyobrazić sobie funkcjonowanie społeczeństwa bez nich. Coraz częściej można zauważyć, że ludzie zwracają się po to, aby załatwić konkretne sprawy dla swojej społeczności lokalnej czy rozwiązać konkretny problem społeczny. ZDR3+ jest przykładem organizacji pozarządowej, dla której ważny jest interes społeczny dużych rodzin. Jest to organizacja, która bardzo profesjonalnie podchodzi do swojej roli, nie żyje tylko z finansowania z budżetu miasta czy samorządu, lecz sama potrafi dywersyfikować swoje przychody i dzięki temu działać efektywnie. Stowarzyszenie nie prowadzi np. świetlic środowiskowych czy domów pomocy. Działania ZDR3+ są lobbystyczne, mają na celu poprawę sytuacji ekonomicznej oraz społecznej dużych rodzin. W wywiadzie osoba z grupy z grona działaczy samorządowych zauważa, że ZDR3+ działa właśnie lobbystycznie:

Myszę, że tutaj stowarzyszenie dużych rodzin działa trochę na innej zasadzie, ponieważ one nie prowadzą jakiejś konkretnej działalności tego typu, raczej bardziej bym powiedział, nie wiem, czy to jest trafne, ale bardziej działanie lobbystyczne prowadzą niż działalność typu prowadzenie świetlic środowiskowych czy coś takiego. Oni po prostu reprezentują interesy tych rodzin, które być może często są słabsze w przebijaniu się do gron decyzyjnych (S1, 34).

ZDR3+ początkowo zrzeszał rodziny, które nie miały problemów ekonomicznych, jednak nie były one obojętne na problemy ekonomiczne innych rodzin wielodzietnych. Założycielami stowarzyszenia były osoby aktywne społecznie, którym zależało na tym, aby sytuacja ekonomiczna i społeczna rodzin wielodzietnych w Polsce się zmieniła. Jeden z samorządowców biorących udział w wywiadzie, zauważa, że członkowie tej organizacji to osoby wyróżniające się aktywnością społeczną, które w swoich działaniach są skupione na interesie społecznym wszystkich rodzin wielodzietnych żyjących w Polsce:

ZDR - bardziej mam wrażenie, znaczy nie wrażenie, ale tak jest, grupuje rodziny wielodzietne takie bardziej aktywne, że tak powiem, które są na tyle sprawne, że radzą sobie w życiu. Natomiast czują taką niesprawiedliwość, no i o te swoje prawa walczą (S10, 10).

Działania stowarzyszenia mają na celu szeroko rozumiany interes społeczny, w którego skład wchodzi również bezpieczeństwo ekonomiczne rodzin wielodzietnych. Argumenty działaczy stowarzyszenia mówiące o tym, że sytuacja ekonomiczna rodzin wielodzietnych jest zła i powinno się ją zmienić, zaczęły przebijać się do świadomości polityków. Przejawem tego były polityczne programy wyborcze oraz krótkie materiały telewizyjne reklamujące te programy, w których pojawiały się rodziny wielodzietne. Wówczas też działacze ZDR3+ zostali zauważeni, a ich postulaty zainteresowały polityków. Poniżej wypowiedź samorządowca opisująca działania stowarzyszenia, wywierające wpływ na takie programy wyborcze:

[...] niebagatelne jest to, że jest to stowarzyszenie działające jednak ogólnopolsko i posiadające pewne zaplecze intelektualne, które pozwala na to, aby włączyć się w procesy legislacyjne już na poziomie

parlamentarnym i być może jesteśmy w takim momencie pewnego przełomu, bo widzimy, że te argumenty, które są artykułowane między innymi przez ZDR3+ zaczynają się powoli przebijać do świadomości polityków. Zaczynają pojawiać się w programach wyborczych czy w programach politycznych, zaczynają zmieniać się w konkrety, na razie jeszcze bardzo słabe, ale jednak [...] (S1, 36).

Tak jak zostało wcześniej wspomniane, działacze stowarzyszenia znają problemy rodzin wielodzietnych, które nierzadko są też ich problemami. Wykluczenie ekonomiczne związane z niekorzystaniem przez takie rodziny z centrów kultury, basenów czy komunikacji miejskiej jest dla rodzin wielodzietnych dużym problemem. Członkowie tych rodzin nie mogą korzystać z wyżej wymienionych usług, ponieważ ich po prostu na to nie stać. Wykluczenie rodzin wielodzietnych z takich usług prowadzi do pogłębienia wykluczenia społecznego także w innych dziedzinach życia. Pewien polityk biorący udział w IDI również zauważa, że dla rodzin wielodzietnych niektóre sektory usług są niedostępne ze względu na ich trudną sytuację ekonomiczną:

Ta niedostępność pewnych usług [dla rodzin wielodzietnych] typu właśnie centra kultury, baseny, komunikacja miejska, przedszkola, odpłatność za śmieci teraz - no i zła sytuacja finansowa rodzin wielodzietnych, co się przekłada potem na ich możliwości korzystania z wielu rzeczy. Brak tych możliwości jest początkiem wykluczenia w pewnym sensie tych ludzi z czegoś, z czego inni mogą korzystać (P5, 18).

Działacze stowarzyszenia w podejmowanych działaniach mają na celu ochronę interesów społecznych i ekonomicznych rodzin wielodzietnych. Podejmowane działania są zazwyczaj lokalnie, ponieważ środowisko rodzin zna się bardzo dobrze, wie, kto, jakiej pomocy potrzebuje, jakie ma problemy i zdecydowanie łatwiej jest udzielać takiej pomocy lokalnie. Przykładem takiego działania jest miasto Szczecin, które utworzyło program *Szczecin przyjazny ludziom*. Program ten miał na celu pomoc rodzinom wielodzietnym. ZDR3+ wspierał i udzielał porad władzom miejskim na temat pewnych rozwiązań działających na korzyść rodzin wielodzietnych. W programie tym początkowo system ulg i zniżek przysługiwał tylko dzieciom pochodzących z rodzin wielodzietnych,

natomiast po konsultacji ze stowarzyszeniem, program został rozszerzony również o system ulg dla rodziców. Kolejnym etapem zmian były opłaty za wodę i śmieci. Program ten jest przykładem tego, jak ważny jest dla ZDR3+ interes społeczny rodzin wielodzietnych, jak ważne jest bezpieczeństwo ekonomiczne tych rodzin. Lokalne koło ZDR3+ w Szczecinie podjęło działania przy współpracy z władzami miejskimi, aby interes społeczny i ekonomiczny rodzin wielodzietnych został zauważony. Poniżej wypowiedź jednego z działaczy stowarzyszenia opisująca właśnie ten program:

W Szczecinie natomiast udało nam się wesprzeć władze miejskie do utworzenia programu „Szczecin przyjazny ludziom”, i to jest zmiana, która ma po pierwsze duże znaczenie, to jest dla rodzin wielodzietnych duża pomoc [...] program ma charakter rozwojowy, jeśli już po uchwaleniu, wpłynęli na jego rozwinięcie, to znaczy w momencie, kiedy został program uchwalony, zniżki i ulgi przysługiwały tylko dzieciom w rodzinach wielodzietnych, w tej chwili przysługują także rodzicom [...]. Drugi kierunek, który wydaje nam się istotny, w którym można wesprzeć rodziny wielodzietne, to jest kwestia opłaty za wodę i śmieci, już zaczęliśmy negocjacje z władzami miasta, zobaczymy, co z tego wyjdzie (D8, 22).

W analizowanych źródłach zastanych funkcja porządkowa jako działanie na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego dużych rodzin jest szczegółowo opisywana. Przykładami takich źródeł są: strona internetowa stowarzyszenia oraz wygłaszane stanowiska i opinie.

Jednym z działań, które można tu wyróżnić, jest program NGO PRO. To program, na który zostały pozyskane środki z Funduszu Inicjatyw Obywatelskich. ZDR3+ w ramach tego programu realizował projekt szkoleniowy, który miał na celu wzmocnienie organizacji pozarządowych działających na rzecz dużych rodzin. Rekrutacja do tego projektu odbywała się poprzez przekazywanie zaproszeń do poszczególnych kół związku, te natomiast kierowały zaproszenia do osób działających lub zainteresowanych rozpoczęciem działań w danych powiatach. Proces rekrutacyjny wspierany był przez wolontariuszy, którzy pomagali w działaniach w każdym województwie. Rekrutacja była również prowadzona poprzez portal Facebook oraz akcję promocyjną związaną z rozwieszaniem plakatów w lokalnych centrach kultury i urzędach

gminy. W 2018 r. program prowadzony był głównie w trzech województwach: małopolskim, łódzkim i lubelskim. Szkolenia obejmowały 5 kluczowych zagadnień: skuteczną komunikację w zespole, animację lokalnych społeczności, rozwój i zarządzanie wolontariatem, skuteczną metodę promocji i podstaw marketingu internetowego oraz budowanie motywacji zespołu. W 2019 r. odbyły się szkolenia z zakresu: zarządzania, planowania działań NGO, pozyskiwania środków finansowych – sponsoring, pozyskiwanie środków finansowych – granty i dotacje, szkolenie – rozwój i zarządzanie wolontariatem oraz pozyskiwanie środków. Zostały również zorganizowane dwa spotkania oddziałów i kół ZDR3+ oraz chętnych osób zamierzających założyć tego typu koła na terenie swojej gminy. Pierwsze spotkanie odbyło się w Wadowicach. Szkolenia, które zostały przeprowadzone, to: prowadzenie własnej strony internetowej organizacji na podstawie systemu CMS, skuteczna komunikacja zewnętrzna w organizacji pozarządowej, animacja lokalnej społeczności i nawiązanie relacji z innymi organizacjami pozarządowymi. Kolejne spotkanie odbyło się w Warszawie. Szkolenia, które zostały tam przeprowadzone, to: planowanie działań w organizacji pozarządowej, pozyskiwanie funduszy, zbiórki publiczne, Facebook, zarządzanie czasem. Dzięki temu programowi problemy rodzin wielodzietnych zostały poznane przez lokalne społeczności i władze lokalne. Stowarzyszenie już poprzez rozwieszanie plakatów i prowadzenie rekrutacji do szkolenia zwróciło uwagę na problemy rodzin wielodzietnych. Dzięki temu, że zostały przeprowadzone szkolenia i warsztaty dla chętnych osób, które interesuje problematyka rodzin wielodzietnych, władze lokalne będą miały więcej informacji z różnych źródeł (nie tylko od stowarzyszenia ZDR3+) na temat rodzin wielodzietnych w konkretnej społeczności.

Zwrócenie uwagi na problemy rodzin może skutkować zmianami wprowadzonymi przez władze lokalne. Szkolenia, które prowadzone były przez ekspertów w danej dziedzinie, dotyczyły założenia i prowadzenia organizacji pozarządowej, ale również dotyczyły tego, jak zintegrować i współpracować z lokalną społecznością i innymi organizacjami. Dzięki takim szkoleniom zostały przedstawione interesy społeczne i ekonomiczne rodzin wielodzietnych dla różnych środowisk, osób, które są zainteresowane tą problematyką i chcą podjąć realne działania, aby w swojej gminie poprawić jakość życia rodzin wielodzietnych.

Kolejnym działaniem wpisującym się w realizację funkcji porządkowej omawianego tu stowarzyszenia jest Forum Samorządowe na Rzecz Dużych Rodzin.

Forum to jest nieformalnym porozumieniem samorządów, które działają aktywnie na rzecz dużych rodzin. Powstało ono w 2012 r. podczas konferencji, która odbyła się w Senacie RP *Bariery ograniczające dzietność w Polsce*. Forum Samorządowe na Rzecz Dużych Rodzin nawiązało współpracę z europejską siecią samorządów przyjaznych rodzinie. Dla samorządów tych duża rodzina jest istotną wartością. Dwa razy w roku członkowie Forum spotykają się, aby wymienić się swoimi doświadczeniami, które dotyczą ważnych kwestii i spraw z obszaru polityki rodzinnej i społecznej. Dzięki temu samorzady wspólnie mogą kreować nowe rozwiązania i wskazywać dobre praktyki z różnych obszarów dotyczące rodzin wielodzietnych.

Funkcja porządkowa założona przez stowarzyszenie jako działanie na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego dużych rodzin jest realizowana wielostronnie. Realizację tej funkcji można zauważyć w działaniach, jakie podejmuje stowarzyszenie poprzez współpracę z władzami rządowymi. W roku 2019 w Warszawie, dzięki współpracy z Kancelarią Prezydenta RP, odbyło się spotkanie Forum Samorządowego na Rzecz Dużych Rodzin, na którym nastąpiło m.in. oficjalne przekazanie prezydencji tegoż Forum. Na spotkaniu została przedstawiona propozycja ustawowa umożliwiająca powoływanie przez gminy Centrum Usług Społecznych. Przedstawiony został również proces europejskiej certyfikacji miast przyjaznych rodzinie.

Następnym działaniem, poprzez które ZDR3+ realizuje funkcję porządkową w obszarze prac na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego dużych rodzin jest wygłaszanie opinii i stanowisk tegoż związku na temat m.in. ustaw, postulatów dotyczących polityki społecznej w Polsce oraz wprowadzanych programów rządowych. Opinie i stanowiska, które są wydawane przez stowarzyszenie, znajdują się na jego oficjalnej stronie internetowej. Należy tu wymienić: *List otwarty ZDR3+ w sprawie projektu o zmianie Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie 03.03.2010 r.*, *Drugi list otwarty ZDR3+ w sprawie projektu ustawy o zmianie Ustawy przeciwdziałania przemocy w rodzinie 06.04.2010 r.*, *ZDR3+ przeciw ratyfikacji Konwencji Rady Europy w sprawie zapobiegania i zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej 04.08.2012 r.*, *Stanowisko w sprawie Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie 17.01.2019 r.* Wszystkie wymienione tu stanowiska dotyczą interesów społecznych dużych rodzin. Zawierają one treści, które dotyczą ochrony dzieci i rodzin przed przemocą w rodzinie. Realizacja funkcji porządkowej, jako działanie na

rzecz interesów społecznych dużych rodzin, przejawia się m.in. w tym, że stowarzyszenie zwraca uwagę na problem przemocy w rodzinie i na właściwe działania naprawcze. Listy te adresowane są przede wszystkim do władzy ustawodawczej. Zawierają one konkretne uwagi i błędy, na jakie należy zwrócić uwagę przy wprowadzaniu Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Eksperci stowarzyszenia zwracają uwagę, że w zaproponowanej ustawie wszyscy rodzice stawiani są jako podejrzani na równi z osobami, które rzeczywiście są agresywne wobec dzieci, a więc są przestępcami. I tak na przykład zakaz wyjścia do kina zastosowany w przypadku dziecka jest rozumiany jako akt przemocy wymierzony w jego kierunku ze względu na to, że definicja przemocy, która znajduje się w ustawie, jest zbyt ogólna. Wymagana jest więc zmiana co do roli i kompetencji rodzica. Poniżej znajduje się fragment listu opisujący zauważone przez ekspertów mankamenty omawianej ustawy:

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie stawia wszystkie rodziny i rodziców w pozycji podejrzanych. Chce stosować procedury i regulacje przewidziane dla przestępcy do mamy dającej dziecku klapsa czy taty zabraniającego wyjścia do kina. Taki jest rzeczywisty efekt bardzo szerokiej definicji przemocy w rodzinie zawartej w już obowiązującej ustawie [...] („List otwarty ZDR3+ w sprawie projektu o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie 03.03.2010 r.”).

ZDR3+ w stanowisku w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie staje w obronie każdego rodzica, bez względu na ilość dzieci w rodzinie. Eksperci stowarzyszenia zwracają uwagę, że większość rodziców nie stosuje przemocy wobec swoich dzieci czy małżonków wobec współmałżonków; w tych rodzinach na ogół nie dochodzi też do aktów przemocy seksualnej. Tego typu naganne zachowania są marginalne. Rodzina jest przede wszystkim środowiskiem, w którym owszem rodzice borykają się z codziennymi trudnościami, ale kochają swoje dzieci i starają się je wychowywać najlepiej, jak potrafią. Krzywdzące jest zatem zakładanie z góry, że w każdej rodzinie jest przemoc. Na te wszystkie zagadnienia zwracają uwagę eksperci stowarzyszenia w drugim liście otwartym, który dotyczy wprowadzenia zmian do ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie:

W sprawie projektowanej ustawy zabieramy głos w imieniu większości polskich rodzin, w których nie katuje się dzieci ani współmałżonków, w których nie dochodzi do przestępstw seksualnych, w których małżonkowie borykają się z codziennymi trudnościami, i w których kochają swoje dzieci i starają się wychowywać je najlepiej, jak potrafią („Drugi list otwarty ZDR3+ w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy przeciwdziałania przemocy w rodzinie 06.04.2010 r.”).

Eksperci stowarzyszenia oczywiście wiedzą, że przemoc i agresja w stosunkach międzyludzkich jest zagrożeniem dla każdego człowieka i nie powinna ona mieć miejsca. Jednak zauważają, że zmiany, które są zaproponowane w Konwencji Rady Europy w sprawie zapobiegania i zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej są sprzeczne z definicją małżeństwa, która zawarta jest w Konstytucji Rzeczypospolitej. Zaproponowane zmiany, według ekspertów ZDR3+, negują jeden z podstawowych obowiązków państwa względem rodziny, a więc wspieranie jej i ochrona. Poniżej znajduje się fragment wypowiedzi ekspertów stowarzyszenia przeciw konwencji Rady Europy w sprawie zapobiegania i zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej:

Związek jako organizacja działająca na rzecz rodzin dostrzega agresję i przemoc w relacjach międzyludzkich jako istotne zagrożenie także dla osób żyjących w rodzinach, jednak postrzega Konwencję jako dokument sformułowany z pozycji głównie ideologicznych i w istocie podważających sens istnienia rodziny jako takiej. Konwencja stoi w sprzeczności z definicją małżeństwa zawartą w Konstytucji Rzeczypospolitej i neguje jeden z podstawowych obowiązków państwa, jakim jest wspieranie i ochrona rodzin, oddając ogromne pole ingerencji w te fundamentalne i delikatne sprawy międzynarodowemu gremium („ZDR3+ przeciw ratyfikacji Konwencji Rady Europy w sprawie zapobiegania i zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej 04.08.2012 r.”).

Eksperci stowarzyszenia w stanowisku w sprawie zmian w Ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie zwracają uwagę, że samo przeciwdziałanie

przemocy powinno zakładać działania mające na celu profilaktykę. Ustawa zaś skupia się na wprowadzeniu działań i rozwiązań na etapie pojawienia się takich patologicznych zachowań. Ekspertki zauważają, że w ustawie występują elementy profilaktyczne, jednak jest ich zdecydowanie za mało. Proporcje, które występują pomiędzy profilaktyką a działaniami w sytuacji, kiedy wystąpi realna przemoc, są nie do zaakceptowania. Opiniodawcy stowarzyszenia wspominają, że Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy obejmuje całe społeczeństwo, wszystkie instytucje, jest więc uniwersalnym narzędziem, skierowanym do bardzo szerokiej grupy odbiorców, dlatego powinno ono zawierać dużo więcej działań profilaktycznych. Poniżej znajduje się fragment wypowiedzi dotyczący przyjętego stanowiska przez stowarzyszenie:

W opinii Związku przeciwdziałanie przemocy będzie o tyle skuteczne, o ile będzie rozumiane przede wszystkim jako profilaktyka występowania przemocy. Ustawa skupia się głównie na wprowadzaniu działań i rozwiązań już na etapie wystąpienia przemocy. Wprawdzie zawiera ona elementy profilaktyki, zajmują one jednak proporcjonalnie znacznie mniej przestrzeni w ideowym brzmieniu ustawy, marginalizując działania zapobiegające przemocy. Ustawa obejmuje całe społeczeństwo, wszystkie instytucje państwowe, jest zatem uniwersalnym narzędziem skierowanym do bardzo szerokiej, różnorodnej grupy, która się nim posługuje. Obecne proporcje pomiędzy profilaktyką a działaniami w sytuacjach już zaistniałej przemocy zdaniem Związku są niewłaściwe („Stanowisko w sprawie Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie 17.01.2019 r.”).

Wszystkie wyróżnione wyżej stanowiska i wybrane fragmenty listów są przykładami tego, jak stowarzyszenie działa na rzecz interesu społecznego rodzin. Członkowie tej organizacji wiedzą, jak ważnym działaniem jest zapobieganie przemocy w rodzinie czy eliminowanie przemocy w niej występującej. Wyrażając swoją opinię, poprzez interwencję do władzy ustawodawczej w listach, zrzeszeni w stowarzyszeniu przejawiają troskę o rodzinę i jej członków. Działacze ci nie chcą, aby rodzina kojarzona była jako ognisko przemocy domowej, nie chcą, aby rodzina, w której nie ma przemocy, musiała tłumaczyć się przed społeczeństwem, dlatego rodzice w swoim wychowaniu wprowadzają m.in. system kar i nagród.

Stowarzyszenie, poprzez wygłaszane stanowiska, dba również o interesy ekonomiczne dużych rodzin. Wybranymi przykładami takich działań są: *Stanowisko ZDR3+ odnośnie zmian w odliczeniach w podatku dochodowym od osób fizycznych związanych z wychowywaniem dzieci 26.02.2014 r.*, *Większe ulgi podatkowe dla dużych rodzin 4.08.2014 r.*, *Stanowisko Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus” w sprawie programu 500 zł na dziecko 30.07.2015 r.*, *Stanowisko Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus” w sprawie zabezpieczenia potrzeb mieszkaniowych rodzin wielodzietnych 26.02.2019 r.*

W stanowisku z dnia 26 lutego 2014 r. związek zwraca uwagę na model odliczeń od podatku związany z wychowywaniem dzieci. Jest to więc troska o interes ekonomiczny dużych rodzin. Stowarzyszenie w wyrażonym stanowisku zwraca uwagę, że:

[...] w obecnie istniejącym systemie problem osób najuboższych, dotyczących zwłaszcza rodziny wielodzietnych jest niewystarczająca kwota dochodu do opodatkowania, by móc wykorzystać całość przysługującego odpisu z tytułu wychowania dzieci. Dlatego proponujemy, by podatnicy, którzy nie wykorzystają w całości przysługującego na ich dzieci odliczenia, otrzymywali zwrot niewykorzystanej kwoty z urzędu skarbowego („Stanowisko ZDR3+ odnośnie zmian w odliczeniach w podatku dochodowym od osób fizycznych związanych z wychowywaniem dzieci 26.02.2014 r.”).

W stanowisku *Większe ulgi podatkowe dla dużych rodzin 4.08.2014 r.* związek zwraca uwagę na bezpieczeństwo ekonomiczne nie tylko rodzin wielodzietnych, ale również rodzin wychowujących jedno dziecko:

Związek stoi na stanowisku, że przy okazji projektowanych zmian wskazana byłaby likwidacja niedawno wprowadzonego ograniczenia – niepozwalającego na odliczenie podatkowe rodzinom z jednym dzieckiem, których dochody przekraczają próg dochodowy wiążący się ze zwiększeniem stawki opodatkowania do 32%. Związek uważa, że będzie to miało ograniczony skutek budżetowy, a jest rozwiązaniem

zniechęcającym do zawierania małżeństw [...], co jest niekorzystne społecznie („Większe ulgi podatkowe dla dużych rodzin 4.08.2014 r.”).

W tym stanowisku stowarzyszenie chce zadbać o bezpieczeństwo ekonomiczne wszystkich rodzin oraz zwraca uwagę na potencjalne skutki prawnych rozwiązań dla sytuacji demograficznej kraju.

Kolejne stanowisko związku, świadczące o tym, że dba on o sytuację ekonomiczną rodzin, to *Stanowisko Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus” w sprawie programu 500 zł na dziecko 30.07.2015 r.* W tym stanowisku stowarzyszenie zwraca uwagę na trudne położenie rodzin ubogich:

Analizie trzeba poddać zasadność ograniczenia świadczenia do dzieci do lat 18. Będzie to niekorzystnie wpływało na szanse rozwojowe dzieci z rodzin niżej zarabiających. Już teraz ich dostęp do studiów wyższych jest silnie ograniczony ze względu na bariery finansowe. Poziom wykształcenia zaś istotnie wpływa na szanse rozwojowe młodych ludzi i potencjalne możliwości wyższych dochodów, co wiąże się ze stabilizacją ekonomiczną i skłonnością do posiadania dzieci, co wszak jest celem podejmowanego działania („Stanowisko Związku Dużych Rodzin »Trzy Plus« w sprawie programu 500 zł na dziecko 30.07.2015 r.”).

Po raz kolejny ZDR3+ zwraca uwagę nie tylko na sytuację ekonomiczną dużych rodzin, wypowiada się również w imieniu rodzin z jednym dzieckiem, które mają niskie dochody. W swoim działaniu stowarzyszenie skupia się na rodzinach, bez względu na to, czy są one wielodzietne, czy też nie. Działacze stowarzyszenia akcentują potrzebę przyznawanie świadczenia „500 plus” dzieciom także po 18 roku życia jako wsparcie rodziny w ich wyższym wykształceniu.

Ostatnie stanowisko związku, które zostało wyżej przywołane, a które świadczy o tym, że ZDR3+ realizuje funkcję porządkową przez działanie na rzecz bezpieczeństwa ekonomicznego dużych rodzin, to dokument *Stanowisko Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus” w sprawie zabezpieczenia potrzeb mieszkaniowych rodzin wielodzietnych 26.02.2019 r.* Autorzy zauważają, że problem mieszkaniowy dużych rodzin jest bardzo często fundamentalną przeszkodą dla właściwego ich funkcjonowania. W oświadczeniu

wylicza się działania, które uważa się za niezbędne, aby zapewnić rodzinom wielodzietnym godziwe warunki bytowe. W przekonaniu działaczy stowarzyszenia bardzo ważne jest badanie potrzeb mieszkaniowych rodzin z dziećmi:

Badanie, poszukiwanie i ustalanie standardów rozwiązań mieszkaniowych, dostosowanych do potrzeb dużych rodzin, z uwzględnieniem zmian w czasie (rodzina rozwijająca się, duża rodzina, rodzina, w której dorosłe dzieci opuszczają (lub nie) dom). Ciągłe badanie warunków mieszkaniowych rodzin z dziećmi. Analizę międzynarodowych programów mieszkaniowych dla rodzin z dziećmi („Stanowisko Związku Dużych Rodzin »Trzy Plus« w sprawie zabezpieczenia potrzeb mieszkaniowych rodzin wielodzietnych 26.02.2019 r.”).

W stanowisku tym ZDR3+ porusza zagadnienia, którymi powinna zająć się władza na szczeblu lokalnym i krajowym oraz różne podmioty na szczeblu ich działalności komercyjnej:

Poziom krajowy – zachęcanie organów państwa do inicjowania, wspierania i pobudzania gmin i przedsiębiorców do tworzenia zasobu mieszkaniowego skierowanego dla dużych rodzin. Poziom lokalny – zachęcanie gmin do utworzenia zasobu mieszkaniowego, skierowanego dla dużych rodzin. Poziom komercyjny – zachęcanie przedsiębiorców do tworzenia samodzielnie lub we współpracy z gminami zasobu mieszkaniowego skierowanego dla dużych rodzin; zachęcanie instytucji finansowych do preferencyjnego traktowania rodzin z dziećmi, które posiadają kredyty mieszkaniowe lub mają potrzeby w tym zakresie (zdolność kredytowa, pomoc rodzinom w trudnej sytuacji w restrukturyzacji kredytu) („Stanowisko Związku Dużych Rodzin »Trzy Plus« w sprawie zabezpieczenia potrzeb mieszkaniowych rodzin wielodzietnych 26.02.2019 r.”).

ZDR3+ poprzez zwrócenie uwagi na sytuację mieszkaniową dużych rodzin, w tym na szereg barier w uzyskaniu przez te rodziny kredytu hipotecznego, realizuje

funkcję porządkową w tym znaczeniu, że definiuje i kanalizuje interesy rodzin oraz tak uporządkowane przedstawia kompetentnym władzom.

Podejmowanie działań na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego dużych rodzin dowodzi skuteczności realizowanych działań uprzednio założonych w programie ZDR3+. Analiza wywiadów IDI oraz dokumentów programowych i dokumentacji wydarzeń inicjowanych przez stowarzyszenie potwierdza, że porządkuje ono problemy oraz zagrożenia, z jakimi mają do czynienia duże rodziny w życiu codziennym. Analiza wykazała, że stowarzyszenie w swoich działania nie wypowiada się tylko w imieniu dużych rodzin, ale w imieniu wszystkich rodzin. Przykładami tego są działania ZDR3+ w kwestiach Ustawy o przemoc domowej, programu „500 plus” czy zmian podatkowych dotyczących wszystkich rodzin żyjących w Polsce. Związek ten w podejmowanych działaniach dotyczących interesów społecznych i ekonomicznych dużych rodzin wskazuje również na dalekosiężne konsekwencje polityki rodzinnej dla sytuacji demograficznej w Polsce. Funkcja założona przez ZDR3+, którą na potrzeby analizy naukowej nazwano porządkową, w badanym okresie działalności stowarzyszenia została w pełni zrealizowana, a nawet wykraczała w swoich inicjatywach poza te działania, które wcześniej założono.

5.3. Współpraca z innymi organizacjami

W systemie funkcjonowania organizacji trzeciego sektora naturalnym elementem wzmacniania potencjału działania jest poszukiwanie porozumienia z innymi grupami interesu. Jednocześnie wymiana poglądów oraz dialog w ramach takich swoistych sieci powiązań stwarza okazję dla opracowania wspólnych działań, opierających się na identyfikacji, jak najszerzej kategoryzacji celów spajających i poszerzających punkt widzenia. Wspólne wnioski dają możliwość wypracowywania zintegrowanych potrzeb przekładających się na funkcjonalny i wymierny model współpracy. Szczególnego znaczenia nabiera w tym zakresie aspekt współpracy badanego stowarzyszenia z organizacjami międzynarodowymi w aspekcie merytorycznym oraz funkcjonalnym. ZDR3+ jest członkiem Europejskiej Federacji Stowarzyszeń Rodzin Wielodzietnych (*European Large Families Confederation – ELFAC*). Współpraca z tą organizacją polega głównie na wymianie doświadczeń, która odbywa się na konferencjach organizowanych w różnych krajach. Jedną z ankietowanych działaczek, w swojej wypowiedzi wyróżnia wspomnianą organizację:

[...] jesteśmy przede wszystkim członkami Europejskiej Federacji Stowarzyszeń Rodzin Wielodzietnych (ELFAC). Tam jest chyba siedemnaście krajów czy stowarzyszeń z siedemnastu krajów. I przez tę platformę współpracujemy ze stowarzyszeniami rodzin wielodzietnych z innych krajów. Jeździmy na różne konferencje organizowane też przez inne organizacje (D4, 139).

Aktywność ZDR3+ na forum międzynarodowym wskazuje na doniosłą rolę badanego podmiotu jako reprezentanta środowisk rodzin wielodzietnych, która wykracza poza obszar „podwórka” krajowego. Członkowie tej organizacji wykazują świadomość konieczności współdziałania z innymi organizacjami trzeciego sektora głównie na forum europejskim. Wiąże się to z kolei z dążeniem do wielopłaszczyznowego działania na rzecz omawianego modelu rodziny na obszarze Unii Europejskiej. W tym wymiarze na uwagę zasługuje podkreślenie członkostwa Polski w tej organizacji, której modele polityki społecznej stanowią przedmiot obligatoryjnej implementacji przez rządy krajowe w ramach szeregu programów, projektów, wspólnotowych polityk czy w końcu celów programowanych w ramach funduszy pomocowych. Uczestnictwo stowarzyszenia w debacie publicznej na forum europejskim pozwala na stwierdzenie, że jest to podmiot będący również partnerem społecznym mającym w jakiejś mierze wpływ na formułowanie problemów i potrzeb rodzin wielodzietnych branych pod uwagę na poziomie czynników decyzyjnych UE.

Istotne znaczenie w procesie komunikacji organizacji trzeciego sektora we współczesnej debacie publicznej, zgłaszanych postulatów oraz prezentacji bieżącej działalności, odgrywa umiejętne konstruowanie procesu komunikacji z otoczeniem. Szczególną okazję do takiego innowacyjnego działania stwarzają współczesne technologie informacyjne, z uwzględnieniem nowych mediów oraz sieci internetowej. Dzięki nowym mediom i sieci internetowej ZDR3+ ma możliwość ciągłej wymiany informacji z organizacjami pozarządowymi w Europie. Stworzenie platformy, na której umieszczane są informacje na temat bieżącej działalności organizacji pozarządowych działających na rzecz rodzin wielodzietnych, służy do porozumiewania się oraz wymiany doświadczeń. Dzięki takiej platformie działania, które podejmowane są w krajach Europy, również mogą być zrealizowane w Polsce. Przykładem takiego działania może być organizacja konferencji, która była inicjatywą Węgier, a odbyła się w wielu miastach

Europy i dotyczyła problematyki rodzin wielodzietnych. Poniżej wypowiedź działaczki stowarzyszenia opisującej to wydarzenie:

[...] jest strona internetowa ELFAC-u, gdzie stowarzyszenia mogą umieszczać informacje na temat swojej działalności. Tam staramy się im dawać informacje. I tam jest źródło informacji dla nas o działalności innych stowarzyszeń. Czasem są akcje wspólne kierowane przez stowarzyszenie, koordynowane przez ELFAC. Na przykład była taka akcja ze dwa lata temu organizowania takich mini konferencji dwugodzinnych we wszystkich gminach [...] z taką inicjatywą wyszli Węgrzy, żeby jednego dnia odbyły się w maksymalnej liczbie miast w Europie takie mini konferencje dotyczące tematyki rodzin wielodzietnych (D4, 141).

Jak wynika z podanego przykładu, kolejnym elementem wynikającym ze stosowania sieci internetowej oraz wirtualnych komunikatorów jest możliwość skoordynowanego przeprowadzania wspólnych działań bez względu na ograniczenia czasowe, oraz umiejscowienie geograficzne. Jednocześnie inicjatywy międzynarodowe realizowane w ramach wykorzystania dostępnych środków technologicznych ograniczają konieczność ponoszenia ewentualnych kosztów logistycznych, które wiązałyby się z organizacją konferencji w „realu”. Oddolne inicjatywy przedstawicieli środowisk reprezentujących interesy rodzin wielodzietnych tworzą jednolitą i realną strukturę organizacji trzeciego sektora w przestrzeni europejskiej. W ten sposób głos oraz potencjał pojedynczych podmiotów funkcjonujących w poszczególnych państwach europejskich wzmacnia ich potencjał w debacie europejskiej zarówno w obszarze ogólnospołecznym, jak i na wielu poziomach politycznych. Dotyczy to zarówno wymiaru krajowego, jak i europejskiego. Nie można również pominąć faktu, że świadomość wspólnych celów, trosk oraz potrzeb łączących rodziny wielodzietne w skali międzynarodowej umacnia determinację, oraz świadomość członków tych podmiotów o uniwersalnym charakterze ich działań. Słuszność sformułowanego wyżej poglądu potwierdza w dużej mierze inna wypowiedź osoby będącej również działaczem badanego stowarzyszenia. Respondentka wskazała, że:

są także stowarzyszenia ponadnarodowe organizacji rodzinnych i rodzin wielodzietnych. Są organizacje katolickie, w związku z czym mają taki profil jednoznacznie wyznaniowy i są takie, które nie mają takiego profilu. Jednym słowem tych platform wymiany jest więcej. Związek ma z nimi taki, powiedziałabym, luźny kontakt. [...] W czasie, kiedy ja byłam w Brukseli wiele razy w takich konferencjach czy spotkaniach uczestniczyłam, po to, żeby zapewnić wymianę. Największą zaletą tego typu forów jest wzajemna wymiana, więc również nabranie innej perspektywy, kto co i kiedy może robić (D3, 72).

Międzynarodowy charakter współpracy organizacji, stowarzyszeń czy federacji, których członkami są organizacje trzeciego sektora reprezentujące społeczność rodzin wielodzietnych, stwarza okazję do wielopłaszczyznowego modelu współpracy. Jak wynika z przytoczonej wypowiedzi, ten model wykracza poza ramy podziałów religijnych czy światopoglądowych. Naturalnym biegiem rzeczy organizacje o profilu chrześcijańskim opierają się na takowym paradygmacie rodziny. Dodatkowo wymiar wielodzietności uznawany za szczególną wartość z punktu widzenia nauczania Kościoła pozwala na uznanie jej za szczególny rodzaj dobra w aspekcie społecznym. Jest to szczególna wspólnota, w której człowiek rozwija się w wymiarze cielesnym, jak również duchowym. Dlatego pomyślność rozwoju oraz spełnianie wszystkich potrzeb jej członków jest istotną przesłanką dla nadania rodzinie wielodzietnej odpowiedniej pozycji w funkcjonowaniu społeczeństwa, oraz należnej rangi w polityce społecznej. Natomiast koordynacja działań środowisk katolickich oraz deklarujących neutralność w kwestiach światopoglądowych poniekąd stoi w sprzeczności niektórymi założeniami ponowoczesnego modelu ładu społecznego. Te ostatnie głoszą bowiem kryzys rodziny, jej funkcji, a więc pośrednio również wskazują na deficyt zorganizowanych form działalności reprezentantów tych środowisk w szerokiej przestrzeni publicznej.

Jak wynika z zacytowanej wyżej wypowiedzi, organizacje trzeciego sektora w przestrzeni międzynarodowej poszukują wspólnych płaszczyzn porozumienia oraz zintegrowanego modelu współpracy. Na uwagę zasługuje przede wszystkim podkreślenie przez respondentkę w kilku miejscach istoty współpracy międzynarodowej opierającej się na wymianie. Następnym takich działań jest natomiast możliwość zrozumienia perspektywy potrzeb rodzin wielodzietnych w szerokim ujęciu geograficznym, kulturowym oraz religijnym. Takie analizy i dialog stwarzają natomiast podłoże

inicjatyw, które zmierzają do działań na rzecz zbiorowego interesu oddolnych inicjatyw społeczności rodzin wielodzietnych w skali międzynarodowej.

Wspólne działania różnych organizacji na rzecz dobra rodzin wielodzietnych, sprawiają, że dążą one do tego, aby stworzyć ogólnoeuropejską Kartę Dużej Rodziny. System ulg dla rodzin wielodzietnych, który obowiązywałby w krajach europejskich. Zadanie to jest trudne, ponieważ rodziny wielodzietne borykają się z różnymi problemami zależnymi od miejsca zamieszkania, obowiązującego systemu polityki socjalnej i prorodzinnej. Jest to jednak ważne wyzwanie, które stawia przed organizacjami pozarządowymi w Europie konkretne zadania. Działaczka ZDR3+ stwierdziła jednoznacznie, że:

[...] jednak celem działania jest także próba stworzenia ogólnoeuropejskiej Karty Dużej Rodziny, czyli stworzenia instrumentu, który byłby ponadnarodowy (D3, 72).

Dynamika zmian oraz zróżnicowane potrzeby rodzin wielodzietnych w poszczególnych państwach europejskich przyczyniają się do kategoryzacji całego spektrum, niejednokrotnie odmiennych postulatów. I tak na przykład obraz funkcjonowania tego rodzaju modelu polskiej rodziny wskazuje na aspekt materialny, socjalny. Z kolei duże rodziny, które ze względu na wysoki poziom zabezpieczenia socjalnego w państwach zachodniej Europy nie borykają się z takimi trudnościami, lecz mają inne problemy. Według postulowanych założeń, taki dokument zawierać ma katalog uprawnień i przywilejów ekonomicznych oraz społecznych, które stanowiłyby pewne minimum dla poszczególnych państw europejskich. Jednak jeszcze donioślejszą funkcję spełniałoby zawarcie w takiej karcie definicji rodziny wielodzietnej oraz sformułowanie przesłanek przemawiających za koniecznością objęcia analizowanych grup szczególną troską ze strony władz szczebla centralnego i samorządu lokalnego.

Istotnym obszarem potencjalnej współpracy ZDR3+ z innymi organizacjami trzeciego sektora oraz podmiotami nieposiadającymi osobowości prawnej jest „podwórko” krajowe. Jedna z działaczek z terenu Wielkopolski zapytana o to, czy zetknęła się z innymi formami oddolnych działań obywatelskich podejmowanych na rzecz rodzin wielodzietnych, stwierdziła, że:

[...] tutaj to ja nie znam, natomiast jest parę fundacji czy stowarzyszeń, które działają na rzecz organizacji wielodzietnych (D5, 151).

Treść przytoczonej wypowiedzi świadczy o braku podmiotów mogących być partnerami do podjęcia współpracy na obszarze zamieszkania i działalności respondentki. Poproszona o bardziej skonkretyzowany opis współpracujących z badanym stowarzyszeniem podmiotów oraz charakter ich działalności, stwierdziła, że:

[...] głównie „Głos dla życia”, ale to też jest stowarzyszenie, które się wywodzi..., założycielem jest rodzina wielodzietna. ... takie prywatne inicjatywy to tak, zwłaszcza takich dużych rodzin dobrze funkcjonujących, to takich inicjatyw jest. One są mniej sformalizowane, raczej są takimi działaniami prywatnymi, prorodzinnymi. Natomiast takich sformalizowanych to nie [...] (D5, 150).

Oprócz działań zmierzających do realizacji celów badanego stowarzyszenia na szczeblu centralnym w aspekcie postulowanych rozwiązań prawnych czy ogólnopolskich programów na rzecz rodzin wielodzietnych istotne znaczenie ma aktywność w przestrzeni lokalnej. Ta pozwala bowiem na osiągnięcie wymiernych korzyści w postaci ulg, zwolnień podatkowych bądź innych świadczeń ze strony władz lokalnych. Potencjał inicjatyw w skali mikro, a także identyfikacja oraz wskazywanie problemów rodzin wielodzietnych, bez wątpienia przynosiłyby większe możliwości w przypadku zintegrowania działań poszczególnych organizacji mających charakter oddolnych inicjatyw obywatelskich. Tymczasem, jak wynika z analizy uzyskanych odpowiedzi, realizacja tego celu napotyka poważne trudności. Nieformalny charakter inicjatyw lokalnych, ich rozdrobnienie, ograniczanie się wręcz do prywatnego, indywidualnego sposobu działania, osłabia możliwość osiągania realnych celów. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest przede wszystkim brak świadomości, jeśli nie działania w tych samych strukturach formalnoprawnych, to choćby ścisła współpraca w procesie formułowania celów oraz wyboru skutecznych sposobów ich realizacji. Jedną z działaczek ZDR3+ poproszono o wskazanie sposobu współpracy z innymi środowiskami rodzin wielodzietnych w Polsce oraz wynikających z tego faktu korzyści:

Jeździmy na zjazdy, konferencje, wiemy, co się dzieje w polityce prorodzinnej. Oni też do nas przyjeżdżają na te wszystkie konferencje

[...] to przez stowarzyszenie mamy specjalistów od podatków, sprowadzamy kogoś, ktoś przyjedzie (D10, 35).

Istotne miejsce w działalności stowarzyszenia oraz modelu współpracy z innymi organizacjami trzeciego sektora reprezentującymi rodziny wielodzietne, jak wynika z wypowiedzi jednej z działaczek, jest współdziałanie w konferencjach, spotkaniach, a także odnoszenie się do konkretnych zagadnień istotnych z punktu widzenia tych środowisk, w tym na przykład kwestii podatkowych. Jak wynika z analizy źródeł zastanych, ze szczególnym uwzględnieniem rocznych sprawozdań z działalności stowarzyszenia ZDR3+, ta organizacja bierze aktywny udział w ramach różnorodnych form kooperacji z organizacjami krajowymi oraz międzynarodowymi, które są komplementarne z jej celami statutowymi. Kluczowe znaczenie w tym drugim wymiarze ma kontynuowana od kilku lat współpraca tej największej ogólnopolskiej organizacji trzeciego sektora reprezentującej rodziny wielodzietne z największymi w Europie federacjami, w skład których wchodzi podobne podmioty pozarządowe. Są to: European Large Families Conference (*ELFAC*), European Federation of Parents and Carers at home (*FEFAC*) reprezentująca interesy osób aktywnych w domu oraz porozumienie stowarzyszeń rodzin katolickich The Federation of Catholic Family Associations in Europe (*FEFCE*). W tej ostatniej federacji stowarzyszenie ZDR3+ ma status członka obserwatora. Aktywność, kontakty, konsultacje oraz podejmowanie wspólnych działań we wszystkich możliwych obszarach przez wymienione podmioty, pozwala przede wszystkim wpływać na kształtowanie trendów na forum europejskim. Odnoszą się one, z perspektywy badanego podmiotu, do polityki prorodzinnej na poziomie centralnych organów decyzyjnych i prawodawczych Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem interesów i rozwoju rodzin wielodzietnych. Należy również podkreślić, że we wspomnianych sprawozdaniach rocznych z działalności stowarzyszenia wynika, że ZDR3+ jest również inicjatorem wielu cennych i przynoszących wymierne korzyści inicjatyw, projektów, programów czy w końcu postulatów natury politycznej, prawnej oraz ekonomicznej, których adresatem są najwyższe gremia decyzyjne Unii Europejskiej.

Po raz kolejny należy wskazać na rolę sieci internetowej, tym razem w aspekcie międzynarodowej współpracy ZDR3+ z partnerskimi podmiotami w skali europejskiej. *ELFAC* 30 września 2020 r. zaprosił podmioty oraz osoby zainteresowane do współuczestniczenia w wirtualnej podróży do miast przyjaznych rodzinom

wielodzietnym⁴. Wydarzenie zorganizowano pod hasłem *Sieć Samorządów Przyjaznych Rodzinie*. To samo narzędzie komunikacji zostało wykorzystane na potrzeby zorganizowanego 18 września 2020 r. Pierwszego Europejskiego Kongresu Samorządów Przyjaznych Rodzinie. Charakterystykę oraz obszary i formy współdziałania badanej organizacji trzeciego sektora reprezentującej rodziny wielodzietne przedstawiła w czasie wideokonferencji jej uczestnikom członkini ZDR3+.

Analiza założonej i omawianej tu funkcji stowarzyszenia wskazuje na jej doniosłe znaczenie w wielu istotnych obszarach. Jak wynika z analizy materiału badawczego, badany związek jako oddolna inicjatywa obywatelska osób działających na rzecz rodzin wielodzietnych jest najistotniejszym podmiotem stanowiącym reprezentację tej grupy. Wynika to z pierwszoplanowej roli w działaniach na rzecz reprezentowanej grupy interesu w skali lokalnej. Stowarzyszenie podejmuje wiele inicjatyw pozwalających na integrację rozproszonych, niejednokrotnie niesformalizowanych podmiotów działających na rzecz dużych rodzin. Jednak na szczególną uwagę zasługuje całe spektrum działań realizowanych przez ZDR3+ w przestrzeni międzynarodowej. Organizacja jest bowiem aktywnym i ważnym podmiotem debaty publicznej w skali europejskiej, włączając się aktywnie w niezmiernie istotne działania na rzecz opracowania doktrynalnych dokumentów definiujących pojęcie dużej rodziny oraz określających standardy postulowanych uprawnień i przywilejów. Dotyczy to nie tylko sfery ekonomicznej, ale również statusu społecznego, dążenia do równouprawnienia dużych rodzin. Organizacja nieustannie angażuje się w działalność Europejskiej Federacji Stowarzyszeń Rodzin Wielodzietnych, ale również w inne formy wymiany z organizacjami trzeciego sektora w przestrzeni międzynarodowej. Funkcja współpracy z innymi organizacjami, szczególnie w przestrzeni europejskiej, nadaje stowarzyszeniu charakter najważniejszego reprezentanta rodzin wielodzietnych, uczestniczącego w debacie publicznej na poziomie Unii Europejskiej.

W obszarze NGO PRO ZDR3+ jest liderem i wzorcem modelu działania oraz skuteczności osiągniętych celów dla innych organizacji trzeciego sektora, których przedmiotem działalności jest rozwiązywanie problemów społecznych. Stowarzyszenie

⁴ Wydarzenia te zostały wspomniane pomimo tego, że są spoza badanego przedziału czasowego, ponieważ działanie to ukazuje zaangażowanie ZDR3+ w realizację swoich celów. Stowarzyszenie aktywnie współpracuje z organizacjami europejskimi. Wymienione działanie potwierdza, że omawiana funkcja jest realizowana na przestrzeni lat, również w czasie po zakończonych badaniach.

uzyskało w 2019 r. środki finansowe z NGO w ramach programu realizowanego przez Fundusz Inicjatyw Obywatelskich. Zdobyte fundusze wydatkowano na realizację projektu, którego celem było organizowanie zróżnicowanych pod względem tematycznym i obszarowym szkoleń dla organizacji pozarządowych działających na rzecz rodzin. Doniosłość, ale równocześnie złożoność zaplanowanych działań, stała się przyczyną stworzenia zespołu projektowego, którego celem było przygotowanie, dobór uczestników i przeprowadzenie szkoleń, kursów oraz zastosowanie innych form kształcenia ustawicznego przeznaczonych dla członków stowarzyszeń, które wzmacniałyby potencjał całego sektora pozarządowego, a jednocześnie kreowało coraz wyższy poziom kapitału organizacji trzeciego sektora we wszystkich istotnych obszarach wzmacniających ich pozycję oraz zwiększających ich skuteczność. Realizowane w ramach tego projektu działania odbywały się przede wszystkim na obszarze trzech województw: lubelskiego, małopolskiego oraz łódzkiego. W ten sposób ZDR3+ stał się wyznacznikiem tendencji we wzorcach działania NGO, a jednocześnie zyskiwał uznaną pozycję jako pożądany partner do współpracy w innych oddolnych inicjatywach obywatelskich.

Analiza wyżej przedstawionego działania wyróżnionego w ramach funkcji porządkowej stowarzyszenia pozwala uznać, że ta założona funkcja jest realizowana w praktyce. Z przeprowadzonych wywiadów wynika, że funkcja ta skutecznie jest realizowana przez współpracę stowarzyszenia – nie tylko z polskimi, ale również europejskimi organizacjami wspierającym rodziny. Dzięki tej współpracy tworzy się model wielopłaszczyznowej kooperacji, która wykracza poza ramy podziałów religijnych czy światopoglądowych, mając na uwadze dobro rodzin wielodzietnych. Analiza źródeł zastanych, wśród nich rocznych raportów stowarzyszenia, pozwoliła na wyróżnienie współpracy ZDR3+ z trzema największymi w Europie federacjami: European Large Families Conference, European Federation of Parents and Carers at home (FEFAF), oraz porozumienie stowarzyszeń rodzin katolickich The Federation of Catholic Family Associations in Europe (FEFCE). W perspektywie ogólnopolskiej można wyróżnić projekt NGO PRO, który miał na celu właśnie współpracę z innymi organizacjami pozarządowymi.

5.4. Prowadzenie badań

Obecnie nawet pobieżna analiza dorobku nauk społecznych w obszarze stanu, kondycji oraz pozycji współczesnej rodziny w świecie wskazuje na głębokie zmiany tej instytucji społecznej. Odnosi się to do utraty znaczenia instytucji małżeństwa, rozluźnienia relacji międzyludzkich oraz szeroko pojętej autonomii jednostki. Współczesny człowiek niekiedy za najważniejszy kierunek działań uznaje skupienie się wyłącznie na indywidualistycznym dążeniu do osiągnięcia osobistego szczęścia. W tym aspekcie straciła na znaczeniu również rodzina, tradycyjne jej funkcje zaś w wielu wymiarach przestały już być pełnione. Równoległe wiele przejawów zagrożeń, jakimi są patologie społeczne oraz ubóstwo sprawiają, że badanie aktualnych oraz potencjalnych zagrożeń jest przedmiotem zainteresowania nie tylko naukowców, ale również organizacji trzeciego sektora. Członkowie ZDR3+, czyli podmiotu stanowiącego oddolną inicjatywę społeczną, obok analizy negatywnych czynników materialnych i poszukiwania sposobów przeciwdziałania im, zmuszeni są do sygnalizowania innych kategorii zagrożeń, które mogą wpłynąć negatywnie nie tylko na osoby dorosłe, ale również, a może przede wszystkim, na dzieci. Należy podkreślić, że podłożem większości zaburzeń rozwojowych jest ubóstwo. W trakcie analizy uzyskanego materiału badawczego w większości wypowiedzi respondentów powtarza się postulat, a wręcz konieczność wprowadzenia KDR jako dokumentu, który mógłby stanowić wykładnię dla działań podejmowanych w obszarze polityki prorodzinnej przez władze centralne oraz samorządowe. Jeden z respondentów stwierdził, że:

[...] możliwość wprowadzenia Karty Dużej Rodziny [...] wzięła się z prostego wyliczenia, że koszty ponoszone przez rodziny wielodzietne są bardzo duże. W dużym procencie są to koszty, na które rodzic nie ma wpływu, czyli koszty komunikacji, książek do szkoły, rzeczy, które są niezbędne, natomiast są powtarzalne w wydatkach z miesiąca na miesiąc. Zrobiliśmy takie wyliczenie dla rady miejskiej [...]. Udało się tę kartę wprowadzić, co było ogromnym sukcesem i wielką pomocą dla rodziców. Wprowadzenie darmowych przejazdów dla rodziców i dzieci to jakieś 500 zł w kieszeni. Jak ktoś ma więcej niż piątkę dzieci, to tych pieniędzy jest jeszcze więcej w kieszeni (D1, 2).

Z treści wypowiedzi udzielonej przez działacza oddolnej inicjatywy obywatelskiej reprezentującej interesy rodziny wielodzietne wynika, że istotne znaczenie ma badanie wszelkich wydatków, szczególnie na poziomie lokalnym. Jak wynikało z wypowiedzi analizowanych w poprzedniej części dysertacji, stałym kontrargumentem, jakim posługują się przedstawiciele władz w reakcji na postulaty badanego środowiska, jest bariera możliwości finansowych samorządów. Wynika to, zdaniem rządzących, z kosztów postulowanych ulg, które co prawda poprawiłyby sytuację materialną dużych rodzin, jednak wiązałyby się z niedofinansowaniem innych, priorytetowych działań w ramach realizacji usług publicznych. Tymczasem badanie budżetu miasta, przygotowywanie własnych analiz finansowych wzmacnia pozycję strony społecznej w dialogu z władzą. W ten sposób rządzącym trudniej jest polemizować i bagatelizować głos w dialogu, który wiąże się z racjonalnym uzasadnieniem przedstawianych postulatów.

Inną formą realizacji funkcji porządkowej jest prowadzenie badań, eksploracja społecznych, ekonomicznych, kulturowych i politycznych kontekstów funkcjonowania rodziny, prowadzenie obserwacji oraz monitorowanie procesów i zjawisk będących elementem zwykłej codzienności dużych rodzin. Na pytanie, czy samo stowarzyszenie monitoruje potrzeby tych rodzin, badana działaczka odpowiedziała, że:

[...] tak, monitoruje również prace ministerstwa. Też staramy się czasami uczestniczyć w konkretnych sytuacjach, towarzysząc rodzinom, wydaje mi się, w przekraczaniu w posunięciach bezprawnych wobec nich, chociaż to dopiero jest w zaczątku, ale wydaje mi się, że szersza jest teraz potrzeba (D11, 10).

Szczególnie doniosła wydaje się już wspomniana, będąca w początkowej fazie, analiza działań podmiotów publicznych na rzecz rodzin wielodzietnych noszących znamiona przekraczania prawa. Takie praktyki, jak podkreślają sami respondenci, są niedopuszczalne i wymagają stworzenia listy takich postaw i zachowań patologicznych przedstawicieli administracji, a następnie stworzenia wskazówek, rekomendacji dla rodzin wielodzietnych w celach edukacyjnych i profilaktycznych. Takie działania powinny być poprzedzone zaangażowaniem prawników oraz szkoleniami samych członków stowarzyszenia w zakresie legislacyjnym.

Analiza działania w obszarze funkcji porządkowej ZDR3+, które technicznie określa się jako „prowadzenie badań”, pozwoliła dowiedzieć, że funkcja ta, mimo że jest założona, nie jest w sposób pełny realizowana. Braki, jakie stwierdzić należy na podstawie zgromadzonego materiału empirycznego, dotyczą głównie poziomu administracji publicznej na szczeblu samorządowym. Wprawdzie ZDR3+ skutecznie badał potrzeby finansowe rodzin wielodzietnych w celu zaprojektowania optymalnego zakresu zniżek w ramach KDR, jednak badanie możliwości finansowych podmiotów świadczących takie ulgi było niewystarczające. W efekcie tych działań nastąpiła swoista rozbieżność interesów obu grup.

Działacze stowarzyszenia w swoich wypowiedziach wskazali również na monitorowanie prac ministerstwa jako na zadanie, które mieści się w analizowanej tu funkcji. Nie udało się jednak ustalić, w jaki sposób się to odbywa, kto się tym zajmuje. Również analiza źródeł zastanych nie pozwoliła zakwalifikować żadnego dostępnego dokumentu jako potwierdzenie realizacji tego zadania.

5.5. Współpraca stowarzyszenia z organami władz publicznych

Kolejnym działaniem w ramach funkcji porządkowej, które zostało wyróżnione w działaniach ZDR3+ jest wspieranie działań organów państwa w ich zadaniach wobec rodzin. Analiza tej funkcji wymaga, aby zdefiniować najpierw samo pojęcie wsparcia, które występuje tu w specyficznym kontekście. Według E. Marynowicz-Hetki wsparcie społeczne to „[...] pewien rodzaj interakcji, która zostaje nawiązana po to, aby pomóc jednemu bądź obu jej uczestnikom w rozwiązaniu problemu, przezwyciężeniu trudności, reorganizacji zakłóconej relacji z otoczeniem. Obejmuje określone działania jednych ludzi (jednostek, rodzin, grup społecznych) wobec innych. Jest ukierunkowane na jednostki, rodziny, grupy społeczne (określone zbiorowości), które znalazły się w sytuacji trudnej. Zwraca uwagę na znaczenie elementów afektywnych i samopomocowych w tej relacji, nawiązywanej nie koniecznie w płaszczyźnie profesjonalnej”⁵. Z kolei Radziewicz-Winnicki uważa, że „wsparcie” („wspieranie”) należy do metod o charakterze interakcyjnym, indywidualnym („wspomóc kogoś, wesprzeć”) lub grupowym (wsparcie przez grupę i instytucję). Tym samym można powiedzieć, że „[I]stotą tej metody jest wzajemne wspieranie się i troska o siebie nawzajem

⁵ E. Marynowicz- Hetka, *Pedagogika społeczna*, t. 1, Warszawa 2006, s. 516.

i o wspólnotę, w której żyjemy, o instytucje, z którymi współpracujemy oraz o środowisko społeczne i naturalne”⁶.

Na potrzeby dysertacji przyjmuje się definicję wspierania jako pewnej interakcji badanego tu stowarzyszenia, która zostaje nawiązana po to, aby pomóc organom państwa w rozwiązaniu problemów, przewyciężeniu trudności, reorganizacji zakłóconej relacjami z otoczeniem w obszarze polityki prorodzinnej. Działanie to jest ukierunkowane na dobro rodzin, w tym rodzin wielodzietnych. Przykładem takiej współpracy jest realizowanie projektów czy udzielanie konsultacji przy konkretnych aktach prawnych. Jeden z respondentów z grupy samorządowców i polityków wyraża to w następujący sposób:

[...] prowadzimy współpracę właściwie ze wszystkimi stowarzyszeniami, które wychodzą z propozycjami, ale rzeczywiście ze stowarzyszeniem ZDR udało nam się w ostatnim czasie kilka ważnych projektów realizować albo na zasadzie takiej konsultacji, że właśnie to stowarzyszenie było jednym z podmiotów konsultujących np. nasze akty prawne, ale też i był realizatorem pewnych projektów współfinansowanych przez miasto (S1, 14).

Stowarzyszenie ZDR3+ brało więc czynny udział w realizowaniu polityki prorodzinnej w konkretnym mieście; podejmowało działania wspierające lokalne władze, aby miały one na uwadze dobro rodzin wielodzietnych i skutecznie realizowały projekty pomocowe.

Innym przykładem takiego wsparcia może być wspomniany już program *Szczecin Przyjazny Rodzinie*. Przy realizacji tego programu ZDR3+ był jednym z podmiotów konsultujących i opiniujących planowane działania. Po pierwszym roku funkcjonowania tego programu została przeprowadzona jego ewaluacja i na jej podstawie dokonano istotnych korekt; część z nich była wynikiem współpracy miasta ze stowarzyszeniem, co potwierdzają następujące słowa jednego z respondentów:

⁶ A. Radziewicz-Winnicki, *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 631.

[...] Tak przy budowaniu założeń programu, a potem przy jego ewaluacji, bo program został wprowadzony już ponad 2 lata temu, i po pierwszym roku funkcjonowania przeprowadziliśmy jego ewaluację i dokonaliśmy korekt i część z nich była właśnie wnioskowana przez to stowarzyszenie, zresztą cały czas jesteśmy w takim trybie konsultacyjnym, ponieważ nosimy się z kolejnymi zmianami i rozszerzeniami tego programu (S1, 15–18).

Stowarzyszenie wspierało więc i współkształtowało konkretny program prowadzony przez miasto Szczecin. Z wywiadu, w którym zagadnienie to było poruszane, można wywnioskować, że współpraca miast ze stowarzyszeniem jest działaniem długofalowym i oceniana jest jako efektywna. Prezydent miasta w swojej lokalnej polityce kieruje się dobrem rodzin i dąży do tego, aby polityka prorodzinna służyła właśnie tym rodzinom jak najskuteczniej. Dzięki współpracy miasta ze stowarzyszeniem miasto poznało realne potrzeby, problemy rodzin, które były brane pod uwagę w tworzeniu programu. Przeprowadzona po roku ewaluacja programu pozwoliła na weryfikację potrzeb i zapotrzebowania oraz na wprowadzenie zmian, które również były konsultowane ze stowarzyszeniem.

Kolejnym przykładem potwierdzającym, że ZDR3+ wspiera organy państwa w ich działaniach na rzecz rodzin w Polsce, jest wprowadzona ulga podatkowa, odpis podatkowy na każde dziecko w podatku PIT. Stowarzyszenie brało udział w rozmowach z organami państwa oraz negocjowaniu wyższej kwoty odpisu. Początkowo kwota odpisów podatkowych na każde dziecko w podatku PIT miała wynieść 600 zł, jednak działacze stowarzyszenia uznali odpis ten za propozycję niewystarczającą, kwota ta była zbyt symboliczna. Zaproponowana kwota przez działaczy była dwa razy większa. Pomimo wstępnej zapowiedzi ówczesnej premier, że zaproponowana kwota nie będzie przyjęta, udało się zrealizować propozycję stowarzyszenia. Jest to niewątpliwy sukces działaczy stowarzyszenia, którym udało się podjąć współpracę z rządem, przedstawiając i odpowiednio argumentując swoją propozycję. Dzięki temu rozwiązaniu każda rodzina, bez względu na liczbę posiadanych dzieci, zyskała realne pieniądze w swoim budżecie. Jeden z polityków w udzielonym wywiadzie tak to wspomina:

Rząd Jarosława Kaczyńskiego i Zyty Gilowskiej wniósł wtedy propozycję obniżenia odpisów, sześćset złotych odpisów

podatkowych na każde dziecko w podatku PIT. Myśmy uznali tą propozycję za dalece niewystarczającą, symboliczną. Zaproponowaliśmy 1200 zł, zbudowaliśmy większość dla tej propozycji, przegłosowaliśmy stanowisko rządu, broniliśmy tego stanowiska. Pomimo że premier Gilowska zapowiadała odrzucenie tego punktu w senacie, no i w końcu przed wyborami - wszystko działo się przed wyborami 2007 roku - rząd ustąpił i ta tzw. wielka ulga w podatku, czyli to obniżenie podatku okazało się rzeczą trwałą. Oczywiście, kiedy mówię o naszej roli, to jest to nasze osiągnięcie wspólne, gdyż jako małe koło mieliśmy wtedy sześciu posłów. Mogliśmy tylko wnieść poprawkę do propozycji rządu, nie mogliśmy zgłosić odrębnej propozycji. A do tej propozycji rządowej, złożonej przez rząd Jarosława Kaczyńskiego, złożyliśmy. Także to jest nasza wielka satysfakcja, że te miliardy złotych zostały w budżetach domowych rodzin. Z działaczami ZDR o tym rozmawialiśmy. Oczywiście wspieraliśmy też, członkowie mojej partii wspierali, np. w samorządach Kartę Dużej Rodziny [...]
(P2, 1).

Stowarzyszenie – jak wynika z przeprowadzonych badań – współpracuje nie tylko z lokalną władzą, ale także z rządem. Przykładem takiej współpracy są wspólnie organizowane konferencje w Ministerstwie Rodziny i Polityki Społecznej, poświęcone tematyce rodzin wielodzietnych. Przy Ministerstwie został również powołany zespół, który wydał poradnik dla samorządowców, jak tworzyć programy dla rodzin wielodzietnych, których narzędziem może być Karta Dużej Rodziny. Zespół ten został wzbogacony o nowe kompetencje, takie jak przygotowanie rozwiązań związanych z rozpowszechnieniem Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny:

Szczególnie zintensyfikowana współpraca ma miejsce przynajmniej od początków ubiegłego roku i ona jest związana z tematem karty dużych rodzin, programów samorządowych, najpierw w tej sprawie, i wspólnie zorganizowaliśmy konferencję w Ministerstwie w kwietniu ubiegłego roku, poświęconą temu tematowi, po czym został powołany zespół na terenie Ministerstwa, skupiający zarówno Związek Dużych Rodzin, jak i przedstawiciele samorządów, które już wprowadziły takie inicjatywy

samorządowe, złożone z przedstawicieli Ministerstwa. Pierwotnie celem tego zespołu było propagowanie idei samorządowych programów dla rodzin wielodzietnych i wydaliśmy poradnik dla samorządów, jak tworzyć taki program, którego narzędziem jest Karta Dużej Rodziny [...] I to jest taki namacalny, istotny dowód współpracy ze Związkiem Dużych Rodzin „Trzy Plus”. Po krótkim czasie zespół został rozszerzony na cele przygotowania rozwiązań związanych z wprowadzeniem Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny i od tej pory ściśle współpracujemy. [...] Równolegle podejmujemy wspólne inicjatywy dotyczące konferencji (P4, 16, 18).

W przeprowadzonych badaniach wyraźnie zauważalna jest współpraca stowarzyszenia z instytucjami państwowymi i samorządowymi. Współpraca ta przejawiała się np. w udzielanych przez stowarzyszenie konsultacjach prawnych, realizacji projektów finansowanych przez duże miasta w Polsce, udzielaniu konsultacji do programów lokalnych na rzecz rodzin, prowadzeniu i realizacji programów lokalnych na rzecz rodzin, organizowaniu konferencji czy przygotowywaniu poradników dla samorządów, które chcą wprowadzić Kartę Dużej Rodziny. Z analiz przeprowadzonych wywiadów wynika również, że stowarzyszenie mogło liczyć na wsparcie władz lokalnych i partii politycznych. Wsparcie to widoczne było szczególnie przy próbach wprowadzenia Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny.

Analiza danych zastanych również pozwoliła na wyróżnienie funkcji porządkowej przy wspieraniu działań instytucji państwowych i samorządowych na rzecz rodzin. Wybranim pierwszym działaniem będzie tu Sieć Samorządów Przyjaznych Rodzinie. Sieć ta jest inicjatywą, która promuje lokalną politykę na rzecz rodzin. Inicjatywa ta powstała w 2012 r., kiedy w ramach ZDR3+ powstało Forum na Rzecz Dużych Rodzin – polska sieć samorządów przyjaznych rodzinie. Misją sieci samorządów w skali unijnej jest zapewnienie europejskim gminom wsparcia oraz zasobów, aby mogły ulepszać kulturę przyjazną rodzinie. W 2017 r. został zaprezentowany model współdziałania samorządów prorodzinnych polskich z włoskimi w ramach prowincji Trentino; wtedy też została utworzona włoska sieć miast przyjaznych rodzinie. W 2018 r. podczas Europejskiego Zjazdu Dużych Rodzin w Szczecinie, ELFAC oraz włoska prowincja Trentino podpisały umowę o rozpoczęciu inicjatywy na poziomie europejskim. W ten sposób powstała europejska sieć gmin przyjaznych rodzinie. Do sieci tej jako

pierwsze dołączyły Szczecin i Grodzisk Mazowiecki. Dołączenie do takiej sieci gmin związane jest z uzyskaniem certyfikatu *Gmina Przyjazna Rodzinie w Europie*. Uzyskanie certyfikatu związane jest ze spełnieniem przynajmniej pięciu z poniższych warunków⁷:

1. zaangażowanie gmin we współpracę ze stowarzyszeniami działającymi na rzecz rodzin;
2. usługi dla rodzin (edukacja rodzicielska, usługi opieki nad dziećmi, wsparcie rodziny, w tym osób starszych, mediacje, poradnictwo itp.);
3. świadczenia rodzinne (dodatki, ulgi podatkowe, bilety na transport, muzea, usługi komunalne, usługi publiczne itp.);
4. specjalny organ dla rodzin w radzie miejskiej (agencja, członek rady, przedstawiciele rodzin);
5. posiadanie planu lub strategii dla rodzin i polityki młodzieżowej;
6. punkt informacyjny dla rodzin (broszury, biura, strona internetowa itp.);
7. prowadzenie polityki przyjaznej (równowaga między pracą a rodziną, elastyczny czas pracy itp.);
8. polityka mieszkaniowa wychodząca naprzeciw potrzebom rodzin;
9. organizowanie otoczenia przyjaznego rodzinie (parki przystosowane dla rodzin z dziećmi itp.);
10. imprezy rodzinne.

Sieć Samorządów Przyjaznych Rodzinie jest przykładem realizacji przez ZDR3+ funkcji porządkowej przejawiającej się wspieraniem działań instytucji państwowych i samorządowych. Samorzady, które ubiegają się o certyfikat *Gminy Przyjaznej Rodzinie w Europie*, są przykładem dla innych w obszarze tego, jak wspierać, działać i postępować w swojej działalności lokalnej na rzecz rodziny. Warunki, które musi spełnić samorząd, aby uzyskać certyfikat, są ważnymi elementami polityki prorodzinnej. Dzięki temu władza lokalna ściśle współpracuje z rodzinami wielodzietnymi, aby poznać ich potrzeby, wymagania i sytuację ekonomiczną.

Innym istotnym działaniem ZDR3+ w obszarze realizacji jego funkcji porządkowej jest współpraca z Kancelarią Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. W 2019 r. przy współudziale Sieci Samorządów Przyjaznych Rodzinie podmioty te

⁷ Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Sieć samorządów przyjaznych rodzinie*, <https://www.3plus.pl/pl/siec-samorzadow-przyjaznych-rodzinie> (dostęp: 05.03.2021).

zorganizowały w Warszawie spotkanie, w ramach którego przedstawiono misję ZDR3+ i powierzono Głowie Państwa prezydencję w Forum na Rzecz Dużych Rodzin. Na tym spotkaniu ministrowie przedstawili również propozycję ustawową, która umożliwiałaby powoływanie przez gminy Centrów Usług Społecznych. W dalszej części spotkania przedstawiciele ELFAC przedstawili proces europejskiej certyfikacji miast przyjaznych rodzinie oraz misję Europejskiej Sieci Miast Przyjaznych Rodzinie.

Kolejnym działaniem, które wpisuje się we współpracę z instytucjami państwowymi i samorządowymi, jest realizacja projektów we współpracy z nimi. Przykładem takiego projektu jest *Wzmacnianie roli rodziny* realizowanego w 2014 r. Projekt ten realizowany był przez ZDR3+ wspólnie z gminą Grodzisk Mazowiecki. Uczestnicy warsztatów pracowali nad zagadnieniami dotyczącymi relacji w rodzinie. Rodzice biorący udział w warsztatach nabywali wiedzę i umiejętności radzenia sobie z emocjami dzieci w różnym wieku oraz z relacjami między dziećmi w rodzinie. Zostali zapoznani m.in. z metodami rozwiązywania konfliktów w rodzinie. Projekt ten był finansowany przez gminę Grodzisk Mazowiecki, która przeznaczyła 25 000 zł na jego realizację.

Następny projekt, który wpisuje się w omawianą tu funkcję stowarzyszenia, realizowano w Poznaniu w 2014 r. pod nazwą *Rodzina jest OK :-)*. Miasto zwróciło się do ZDR3+, aby jego działacze podjęli takie działania, które skierują uwagę lokalnej społeczności na tematykę prorodzinną, zwłaszcza na rolę i znaczenie rodziny w życiu osobistym i społecznym. Ponadto chodziło o to, aby promować pozytywny wizerunek rodziny wielodzietnej i wielopokoleniowej, a tym samym, aby w opinii społecznej przełamać negatywny stereotyp rodziny wielodzietnej jako potencjalnie patologicznej. Miasto przekazało na realizację tego projektu 50 000 zł.

Analiza działań stowarzyszenia ZDR3+ w obszarze współpracy z instytucjami publicznymi wykazała, że funkcja ta jest realizowana zgodnie z założeniami statutowymi. Z przeprowadzonych badań wynika, że stowarzyszenie w badanym okresie wspierało działania władz lokalnych i państwowych w przygotowaniu, wprowadzeniu i monitorowaniu stosowania KDR. Istotna część prac skoncentrowana była na poprawie wizerunku rodzin wielodzietnych, co również należy zaliczyć do funkcji porządkowej. Kreowanie korzystnego wizerunku rodziny wielodzietnej jest zabiegiem porządkującym pozycję takiej rodziny w systemie aksjologicznym czy też reorganizującym zakłóconą relację takich rodzin z otoczeniem.

W ramach wyróżnionej funkcji porządkowej stowarzyszenia ZDR3+ zostało poddane analizie pięć działań tego podmiotu: działania stowarzyszeniowe, czyli zrzeszanie osób i rodzin wokół wspólnych celów; działania na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego rodzin; współpraca z innymi organizacjami; prowadzenie badań; współpraca stowarzyszenia z organami władz publicznych.

Pierwsze działanie, które zostało poddane analizie to działanie stowarzyszeniowe. Z analizy wywiadów IDI wynika, że ZDR3+ skutecznie zrzesza rodziny zdeterminowane do podejmowania wspólnych wysiłków na rzecz dużych rodzin i rodzin wielodzietnych. Członkowie stowarzyszenia dążą do podnoszenia swoich kompetencji w różnych dziedzinach, dlatego uczestniczą w szkoleniach i warsztatach.

W przypadku działań na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego dużych rodzin analiza wykazała, że działania te są realizowane przez ZDR3+ zgodnie z założeniami deklarowanymi w statucie i innych dokumentach stowarzyszenia. Działania te wyrażają się w lobbowaniu na rzecz zniżek dla rodzin wielodzietnych, przeprowadzaniu szkoleń, udzielaniu komentarzy do wprowadzanych ustaw dotyczących rodzin, zajmowaniu stanowisk wobec programów rządowych, takich jak, ustawa o przemocy domowej, program „500 plus”, zmiany podatkowe dotyczące rodzin żyjących w Polsce. Dzięki tym działaniom stowarzyszenie porządkowało potrzeby i problemy rodzin wielodzietnych.

Kolejne wyróżnione działanie w ramach funkcji porządkowej to współpraca z innymi organizacjami. Analiza wywiadów oraz źródeł zastanych potwierdziła, że działanie to jest w pełni realizowane przez stowarzyszenie. Wywiady indywidualne pozwoliły na opisanie współpracy ZDR3+ z organizacjami w Polsce i za granicą. Analiza źródeł zastanych pozwoliła na ujawnienie szczegółów dotyczących tej współpracy.

Prowadzenie badań to kolejne działanie wyróżnione w ramach funkcji porządkowej. Analiza, zarówno wywiadów IDI, jak i źródeł zastanych wykazała, że działanie to nie jest w pełni realizowane. Z dokumentacji wynika raczej deklaracyjny charakter realizacji tego zadania, w praktyce zaś trudno wskazać za zrealizowane projekty badawcze. Przykładem może być postulat przeprowadzenia badań dotyczących wydatków rodzin wielodzietnych na potrzeby wprowadzenia KDR. Z wypowiedzi respondentów wynika, że przedstawiciele władzy uznali ten postulat za niemożliwy do realizacji, ponieważ wiązałby się z wysokimi kosztami, a te można byłoby wygenerować,

uszczuplając budżet innych realizowanych projektów. W wywiadach działacze stowarzyszenia deklarowali monitorowanie prac Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, jednak nie udało się ustalić szczegółów. W analizie źródeł zastanych również nie pojawił się żaden dokument, który można byłoby zakwalifikować do tego działania.

Ostatnie działanie, które zostało wyróżnione w ramach funkcji porządkowej to współpraca stowarzyszenia z władzami państwowymi i samorządowymi. Z analizy wywiadów oraz źródeł zastanych wynika, że ZDR3+ wspiera działania zarówno władz lokalnych, jak i państwowych. Wsparcie to polega na rozwiązywaniu konkretnych problemów (np. związanych z wprowadzeniem KDR); wyraża się ono też w przewyciężaniu trudności (np. udzielaniu konsultacji prawnych) oraz w reorganizacji zakłóconej relacji z otoczeniem (np. podejmowanie działań w kierunku poprawy wizerunku rodzin wielodzietnych).

ROZDZIAŁ VI

FUNKCJA INFORMACYJNA ZWIĄZKU DUŻYCH RODZIN „TRZY PLUS”

Każde działające stowarzyszenie we właściwym sobie zakresie realizuje funkcję informacyjną. Funkcja ta należy do natury stowarzyszeń. Funkcja ta wyraża się m.in. w przekazywaniu informacji władzy ustawodawczej i wykonawczej na temat określonego problemu. Stowarzyszenie ZDR3+ zajmuje się głównie rodzinami wielodzietnymi, a więc tymi, które posiadają trójkę lub więcej dzieci. Funkcja informacyjna omawianego tu stowarzyszenia wyraża się w przedstawianiu w różnej formie sytuacji dużych rodzin i ich potrzeb władzy ustawodawczej i wykonawczej. Na podstawie działań podejmowanych przez stowarzyszenie zostały wyróżnione i niżej opisane cztery działania realizowane w ramach funkcji informacyjnej.

6.1. Działanie na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych

Pierwszym działaniem podejmowanym przez ZDR3+ są inicjatywy na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych. W związku ze wdrożeniem programu *Rodzina 500+*, który wszedł w życie 01.04.2016 r. i przyczynił się do znacznej poprawy sytuacji materialnej rodzin, uwaga opinii publicznej skupiła się na rodzinach wielodzietnych. Program ten stał się realną pomocą finansową ze strony państwa dla rodzin wychowujących dzieci. W ramach tego programu rodzinom z dziećmi przysługuje świadczenie wychowawcze w wysokości 500 zł na dziecko do ukończenia przez niego 18. roku życia. Od 01.07.2019 r. świadczenie to przyznawane jest na każde dziecko do ukończenia 18. roku życia, bez względu na dochód osiąganym przez rodzinę.

W niektórych mediach społecznościowych i przekazach medialnych wprowadzony program *Rodzina 500+* przedstawiany jest w ten sposób, że wpływa negatywnie na postrzeganie rodzin wielodzietnych. Rodzice kilkorga dzieci zaczęli być identyfikowani jako osoby utrzymujące się tylko z tego programu, niedające społeczeństwu nic w zamian. W przekazie medialnym zaczął funkcjonować stereotyp, że rodzina wielodzietna jest rodziną dysfunkcyjną – ubogą, zaniedbaną, o niskim poziomie intelektualnym, która cechuje się brakiem odpowiedzialności. Dane statystyczne jednak

zaprzeczają temu stereotypowemu postrzeganiu rodziny wielodzietnej. Statystyki przedstawiające poziom przestępczości w Polsce pokazują, że źródłem patologii społecznych nie są same rodziny wielodzietne. Nie liczba posiadanych dzieci przez rodziców, ale ich postawy wpływają na kształtowanie zachowań społecznych i osobowości¹. Stowarzyszenie ZDR3+ podejmuje szereg działań, aby obraz rodziny wielodzietnej był pozytywny; aby nie była ona kojarzona ze środowiskiem patologicznym. Poniżej zostaną przedstawione wybrane działania ZDR3+, które są działaniami na rzecz społecznego, pozytywnego postrzegania rodzin wielodzietnych.

Z przeprowadzonych wywiadów IDI wyłania się obraz rodziny wielodzietnej jako społeczności niewystarczająco docenianej przez instytucje publiczne i samych obywateli. Nie docenia się ich potencjału w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego i stabilności demograficznej kraju. Poniżej znajduje się przykład wypowiedzi działacza samorządowego, który zwraca uwagę na potrzebę poprawy wizerunku rodziny:

Rodziny wielodzietne w Polsce przez państwo bardzo często traktowane są w sposób nie do końca właściwy i troszeczkę są feministyczne, bo z jednej strony bardzo często jest kojarzona duża rodzina z patologią, że to jest jakaś rodzina dysfunkcyjna, a po drugie absolutnie niedoceniona jest rola tych rodzin w ogóle w budowaniu społeczeństwa, a jeszcze w kontekście demograficznym obecnym no to to jest w ogóle zadziwiające. Więc myślę, że ich celem było, po pierwsze, zmiana wizerunku rodzin wielodzietnych, a po drugie zmiana, doprowadzenie do zmian prawa, które usytuują te rodziny jakby we właściwym miejscu, jakby w ramach systemu, no i po trzecie, przez te zmiany w prawie także dojdzie do zmiany postrzegania tych rodzin (S1, 10).

Rodzina wielodzietna jest często postrzegana społecznie jako patologiczna, istnieje dosyć upowszechniona opinia, że rodzice w takiej rodzinie nie potrafią korzystać ze środków antykoncepcyjnych bądź są pod wpływem różnych używek i w związku

¹ K. Leśniowicz, *500+ stało się skrzynką z narzędziami. Różne klasy wyciągają argumenty, żeby się wzajemnie atakować*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2020, <https://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/600671,500-plus-skrzynka-z-narzedziami-rozmowa-maria-theiss.html> (dostęp: 05.04.2021).

z tym nie potrafią w sposób naturalny planować liczby potomstwa. Zaznacza to jeden z respondentów:

Bo takie było przekonanie, że to tylko w patologii to się tyle dzieci rodzi. Bo nie mają środków antykoncepcyjnych. Taka gadka była. Albo są napici i po prostu, dlatego dzieci mają. I okazało się, że tak nie jest, bo tak naprawdę proszę pamiętać, że tylko niewielki procent tych rodzin wielodzietnych korzysta z opieki społecznej (P5, 96).

Powyższe wypowiedzi są więc potwierdzeniem tego, jak postrzegane są rodziny wielodzietne w społeczeństwie polskim. Działania ZDR3+ są więc niezbędne w celu szeroko rozumianej edukacji i uświadamiania wagi dużych rodzin dla właściwego rozwoju dziecka. Stowarzyszenie to podejmuje zatem szereg działań na rzecz pozytywnego obrazu rodziny wielodzietnej. Jego działacze zauważają, że jednym z powodów tego stanu rzeczy są wieloletnie zaniedbania na polu polityki rodzinnej państwa:

Powiedziałem, że pracujemy nad zmianą wizerunku, prawda. [...] to jest skutek takiego czasu zaniechania prac na różnych szczeblach, w szczególności władz państwowych na płaszczyźnie polityki rodzinnej. Często były przykłady pokazywane jakichś patologii, a nie tego, co jest wartością rodziny i tu praca nad zmianą wizerunku jest pracą bardzo potrzebną (D2, 125).

Działacze ZDR3+ dążą do tego, aby zerwać ze stereotypem rodziny wielodzietnej jako dysfunkcyjnej. Ponadto próbują zmienić optykę postrzegania tych rodzin jako obciążenia dla finansów publicznych:

Kierunek naszego działania, niesłychanie naszym zdaniem ważny, to jest wpływ na opinię publiczną w kierunku uznawania dużych rodzin za skarb, a nie za koszt [...] (D8, 18).

Działalność stowarzyszenia nie ogranicza się tylko do zmiany w postrzeganiu rodziny wielodzietnej, podkreśla to jeden z respondentów:

Przedstawiciele stowarzyszenia nie chcą, aby duże rodziny były spychane do getta, żeby nie utrwałać takiego wizerunku, że to jest, nie wiem rodzina specjalnej troski, nie. Troska jest w ogóle, rodzina i tworzony system, który tę rodzinę wspiera i w sposób adekwatny do ich nawet nie chodzi o oczekiwania, tylko do ich rzeczywistych potrzeb wynikających z konkretnego kontekstu życiowego, więc wiadomo, że tej rodzinie z większą liczbą dzieci potrzebne są inne formy wsparcia (S1, 10).

Aby ustalić, jakie działania podejmuje ZDR3+ na rzecz pozytywnego obrazu rodziny wielodzietnej, najpierw trzeba zbadać, jak sami członkowie stowarzyszenia postrzegają rodziny wielodzietne. Z przeprowadzonych wywiadów wynika, że rodzice w tych rodzinach świadomie zdecydowali się na wielodzietność, najczęściej deklarując się jako wierzący i zdeterminowani do działań na rzecz zmian społecznych, które w przyszłości zaowocują lepszymi warunkami egzystencji takich rodzin w Polsce. Tak postrzega ich jeden z respondentów z grupy działaczy samorządowych:

Zachwyca mnie aktywność rzeczowa ludzi podejmujących działania w Związku, są to ludzie absolutnie świadomi wyboru wielodzietności. Wydaje mi się, że bardzo często są to środowiska katolickie, wbrew takiej powszechnej opinii patalogizującej rodziny wielodzietne. Ludzie często zdeterminowani swoją sytuacją i też walką o przyszłość swoich dzieci (S1, 7).

Członkowie ZDR3+ nie postrzegają siebie jako grupę reprezentującą interesy rodzin dysfunkcyjnych, których członkowie nie byłiby wystarczająco wyedukowani w dziedzinie odpowiedzialnego planowania rodziny. Postrzegają siebie jako środowisko społeczne, które dostarcza społeczeństwu dobrze wychowanych obywateli, przygotowanych do pełnienia odpowiedzialnych ról społecznych. Podkreślają również, że nikt nie udowodnił, że w rodzinach wielodzietnych jest więcej patologii niż w rodzinach liczebnie mniejszych:

[...] mamy takie poczucie - każda z rodzin wielodzietnych, to w jakiś sposób przeżywa - że na wielodzietność patrzy się jako na element patologii, a co najmniej niezręczności i nieznamości środków

antykonceptyjnych, my patrzymy na to daleko inaczej, zarówno w sensie osobistym - ja to w tej chwili już przeżywam jako ojciec piątki córek i syna przybranego, którzy doskonale sobie radzą w życiu, wspierają się wzajemnie [...] jak i z punktu widzenia czysto społecznego – rodziny wielodzietne dostarczają Polsce obywateli dobrze wychowanych, przygotowanych do życia. Nikt nie udowodnił jeszcze do tej pory, że więcej patologii jest w rodzinach wielodzietnych niż w rodzinach mniejszych (D8, 16).

Rodzice, którzy mają więcej niż troje dzieci, są zazwyczaj świadomi wyboru wielodzietności i podchodzą odpowiedzialnie do swoich ról społecznych. Z wywiadów wynika, że członkowie rodzin wielodzietnych są często osobami głęboko wierzącymi, praktykującymi katolikami, ukształtowanymi w atmosferze altruizmu i wzajemnej odpowiedzialności za siebie; osoby te, z powodu wysokich kosztów utrzymania gospodarstwa domowego, bardzo często „toczą walkę” o przyszłość swoich dzieci.

Część działań, które podejmuje stowarzyszenie ZDR3+ na rzecz poprawy obrazu rodzin wielodzietnych w środkach społecznego przekazu i w powszechnej opinii została opisana już w rozdziale poprzednim. Wynika to z charakteru funkcji porządkowej, jaką to stowarzyszenie pełni na mocy swojej misji. Trzy typowe przykłady tych działań to:

- 1) realizacja programu NGO PRO, dzięki któremu problemy rodzin wielodzietnych zostały poznane przez lokalne społeczności i lokalne władze, przez co środowiska te mogły ocenić funkcjonowanie rodzin wielodzietnych oraz poznać zarówno ich problemy, jak i mocne oraz słabe strony;
- 2) wygłaszanie przez władze stowarzyszenia opinii i stanowisk dotyczących interesów społecznych rodzin wielodzietnych;
- 3) wypowiedanie się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami w tym zakresie.

To ostatnie zadanie polega głównie na promocji wielodzietności, przekonywaniu o tym, jak pożądanym środowiskiem rozwoju dziecka jest rodzina wielodzietna. Ponadto w części dotyczącej realizacji funkcji porządkowej wspomniano o KDR i Ogólnopolskim Zjeździe Dużych Rodzin. Te dwie inicjatywy – ze względu na ich charakter – zostaną opisane niżej.

KDR – z ekonomicznego punktu widzenia – jest pewną formą ułatwienia egzystencji rodzinom wielodzietnym. Dzięki niej w budżecie rodziny wielodzietnej

można wygospodarować pewne środki na oszczędności czy na pokrycie specyficznych kosztów utrzymania takiej rodziny. To także forma przeciwdziałania wykluczeniu rodzin wielodzietnych poprzez np. obniżenie kosztów uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych, rozrywkowych czy w życiu sportowym. Dodatkowo jest pośrednio promocją wielodzietności. Jest ona pewnym uprawnieniem, przywilejem, a nie zasiłkiem. Nie przydziela się jej z powodu ubóstwa rodzin, ale szczególnej ich pozycji w strukturze społecznej.

Ogólnopolskie Zjazdy Dużych Rodzin są inicjatywą na rzecz budowania pozytywnego wizerunku rodziny wielodzietnej. Podczas tych Zjazdów organizowane są zajęcia i warsztaty dla rodziców oraz dzieci, koncerty, zawody sportowe i konferencje; te ostatnie poświęcone są tematyce społeczno-ekonomicznej oscylującej wokół polityki rodzinnej w Polsce. W zjazdach mogą wziąć udział zasadniczo tylko rodziny wielodzietne. O prestiżu tych spotkań świadczy choćby fakt, że miasta, które je organizują, dzięki właściwej promocji i zabiegom PR, uznawane są za przyjazne rodzinie.

Analiza, zarówno materiału z badań społecznych, jak i źródeł zastanych, dowodzi skuteczności działań stowarzyszenia ZDR3+ w obszarze zmian wizerunkowych rodzin wielodzietnych w Polsce. Należy tu zaznaczyć, że oprócz wyżej opisanych inicjatyw, każde wystąpienie członka stowarzyszenia w mediach społecznościowych, telewizji czy radiu, udział w konferencji; każdy zorganizowany piknik, koncert, warsztat, projekt można uznać za działanie na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych.

6.2. Dialog z przedstawicielami władz publicznych i znaczących instytucji społecznych

Oddolne inicjatywy obywatelskie posiadające osobowość prawną, zyskują znacznie większe możliwości w zakresie uczestnictwa w debacie publicznej w porównaniu z niesformalizowanymi grupami interesu. Stowarzyszenie ZDR3+ jest ważnym partnerem dla wszystkich szczebli administracji publicznej. Uczestniczenie w konsultacjach społecznych, konferencjach czy w końcu wykorzystywanie oficjalnych procedur w procesie zgłaszania wniosków, postulatów czy opinii, daje takim podmiotom całe spektrum możliwości. Efektywność osiągniętych celów zależy od kreatywności oraz umiejętności wykorzystywania okazji do realizacji tego rodzaju zamierzeń. Jedna z ankietowanych osób stwierdziła, że w ramach lobbowania na rzecz interesów rodzin wielodzietnych członkowie ZDR3+ zaczęli:

[...] od uczestniczenia w Komisji ds. Rodzin [...] Próbujemy znajdować też posłów, z którymi bylibyśmy w stanie jakoś podejmować dialog i znajdować u nich zrozumienie, właściwie od początku próbujemy współpracować z ministerstwem pracy, do którego obowiązków należą sprawy rodzinne, choć należy zauważyć, że ministrowie bardzo często nie mają świadomości, że w ich aspekcie są sprawy rodzinne. Też próbujemy i jesteśmy zapraszani na debaty związane z polityką rodzinną [...] i tutaj prowadzimy też indywidualne rozmowy z osobami odpowiedzialnymi za poszczególne działy (D11, 20).

Jak wynika z przytoczonej wypowiedzi, badane stowarzyszenie przejawia aktywność poprzez wykorzystywanie wielu płaszczyzn umożliwiających bezpośrednią rozmowę z osobami decyzyjnymi w kręgach parlamentarnych i administracji rządowej. Na podstawie własnych doświadczeń członkowie stowarzyszenia stwierdzają jednoznacznie, że osoby zajmujące kierownicze stanowiska rządowe pomimo realizowania założeń polityki rodzinnej często nie mają świadomości, jakie problemy oraz potrzeby deklarują rodziny wielodzietne. Paradoksalnie sami ministrowie nie mają świadomości, że w ramach ich zadań ustawowych powinny być realizowane konkretne działania na rzecz grup społecznych, których interesy reprezentuje badany podmiot. Rozmówczyni wskazała również na istotny aspekt aktywności, jakim jest nie tylko docieranie do posłów, którzy rozumieją i wykazują chęć współpracy ze ZDR3+, ale również na to, że sami starają się rozmawiać z decydentami odpowiedzialnymi za konkretne działy funkcjonujące w strukturach poszczególnych resortów. Lobbowanie na rzecz rodzin wielodzietnych polega tu więc przede wszystkim na dialogu oraz przekazywaniu postulatów będących wyrazem potrzeb dużych rodzin. Tę samą respondentkę poproszono o wskazanie konkretnych organów władzy szczebla centralnego i samorządowego oraz innych osób, które mogą mieć istotny wpływ na poprawę sytuacji rodzin wielodzietnych w Polsce. Badana działaczka stwierdziła na samym początku jednoznacznie, że działacze ZDR3+ swoją misję realizują własnymi siłami, dążąc do podejmowania aktywnego dialogu także z hierarchią Kościoła katolickiego:

Działaczka stowarzyszenia uczestniczyła w Komisji Episkopatu ds. Polityki Rodzinnej, była przedstawicielem stowarzyszeń po stronie

Episkopatu. To już było trochę połączone, trochę niezależne. Trzeba przyznać, że te wspólne posiedzenia artykułowały problemy, natomiast nie przynosiły rozwiązań i postulowane rozwiązania nie były realizowane. Czyli stwierdzono, że jest problem, łącznie z takimi szczegółowymi problemami, jak pomoc dla rodzin wysoko wielodzietnych [...] sytuacja finansowa i psychologiczna tych rodzin jest bardzo trudna. No, ale są kolejne ekspertyzy zewnętrzne, czyli OSED Komisji Europejskiej, mówiące o dramatycznym ubóstwie wszystkich dzieci, a nasi się śmieją i nic nie jest podejmowane. Był taki dramatyczny i jest tego zapis w Komisji Sejmowej ds. Rodziny w 2010 roku Austriaka z OSED »Polko co z tym zrobisz? Co zrobisz z ubóstwem swoich dzieci?« [...] Ubóstwo jest porównywalne nie na skali ubóstwa w poszczególnych krajach, tylko dzieci na tle ubóstwa innych grup ludności w danym kraju. Ale nie idą za tym żadne sformułowania (D11,21).

Na uwagę zasługuje wspomniany przez respondentkę udział przedstawicielki ZDR3+ w posiedzeniu Komisji Konferencji Episkopatu Polski ds. Polityki Rodzinnej w rozpatrywaniu zasadniczych kwestii związanych z kierunkiem polityki prorodzinnej państwa w konsultacjach z rządem. Był to wymowny dowód znaczenia, jakie stowarzyszenie zyskało w przestrzeni publicznej zarówno w odbiorze Kościoła, jak i na poziomie administracji rządowej. Stało się bowiem integralnym uczestnikiem debaty, wnosząc istotny głos jako uznany przedstawiciel rodzin wielodzietnych. Jak wynika z relacji ankietowanej działaczki, pomimo zgłaszanych problemów, a przede wszystkim postulowanych rozwiązań ze strony oddolnej inicjatywy obywatelskiej będącej realnym reprezentantem dużych rodzin, rządzący nie wykorzystali w żadnym zakresie zgłaszanych propozycji. Najważniejszym wówczas problemem była trudna sytuacja materialna rodzin wychowujących ponadprzeciętną liczbę dzieci. Dodatkowo życie w warunkach minimalnego poziomu egzystencji niosło ze sobą następstwa w postaci kryzysów psychologicznych, które zgłaszano jako integralny problem równoległy z problemami bytowymi tych rodzin. Brak realnej pomocy faktycznie przyczynia się do wykluczenia społecznego takich grup i zwiększa ryzyko pojawienia się niepożądanych zjawisk w postaci patologii społecznych.

Potwierdzeniem dramatycznego położenia takich rodzin były zewnętrzne raporty przygotowywane przez wyspecjalizowane organy Komisji Europejskiej. Wynikające z nich wnioski klasyfikowały poziom życia dzieci na poziomie ubóstwa. Zdaniem respondentki władze zdawały się bagatelizować ten problem, wskazując, że dane statystyczne nie przedstawiają tak rozpaczliwej sytuacji. Tymczasem sami eksperci, będący autorami tych analiz stwierdzali, że poziom ubóstwa polskich rodzin wielodzietnych nie przedstawia prawdziwego obrazu, ponieważ publikowane dane zestawione zostały łącznie w perspektywie ogólnoeuropejskiej wraz z państwami wysokorozwiniętymi. Pomimo tych sygnałów rząd nadal nie podejmował żadnych adekwatnych działań.

Na pewien dysonans i bagatelizowanie postulatów oraz problemów zgłaszanych przez stowarzyszenie wskazuje wypowiedź przedstawicielki administracji państwowej. Rozmówczyni została zapytana, jakie kwestie oraz problemy poruszali podczas spotkań z rządzącymi członkowie stowarzyszenia, co było przedmiotem ich szczególnej troski oraz jakie zagadnienia były dla nich szczególnie istotne. Ankietowana stwierdziła, że:

[...] większość spotkań, w których osobiście uczestniczyłam, dotyczyły konkretnych przedsięwzięć takich jak zaproszenie Pary Prezydenckiej czy objęcie patronatem konkretnych przedsięwzięć, o które ubiegał się Związek Dużych Rodzin i tutaj była to kwestia znalezienie wspólnych rozwiązań, ewentualnie omawiane były programy jakichś wydarzeń, jak wizyty Pary Prezydenckiej w Lublinie. Natomiast te tematy merytoryczne, które dominowały w rozmowach to była Karta Dużej Rodziny, w szczególności koncepcja ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny i kwestie podatkowe (P9,30).

W dalszej części wypowiedzi respondentka przytacza przebieg konsultacji z badanym stowarzyszeniem. Kancelaria Prezydenta opracowała projekt ulg podatkowych, z którym częściowo nie zgadzał się ZDR3+. Stowarzyszenie wysunęło propozycję własnego projektu rozwiązań systemowych. Ostatecznie analiza przedstawionego rozwiązania spotkała się z negatywną oceną urzędników, którzy stwierdzili, że projekt ten nie daje tak dużych ulg rodzinom wielodzietnych, jak propozycje administracji prezydenckiej.

Inny przedstawiciel administracji państwowej, oceniając propozycje zgłaszane przez ZDR3+ w tak istotnym dla rodzin wielodzietnych obszarze, jak ulgi podatkowe stwierdził, że:

[...] są to postulaty, które rzeczywiście ułatwiłyby, jakby idąc dalej, ułatwiłyby funkcjonowanie i życie rodzinom wielodzietnym, co są to ulgi, które przyniosłyby w budżecie takiej rodziny zdecydowane oszczędności, jeśli w ogóle o oszczędnościach można mówić. Ale te rozwiązania generują ogromne koszty po stronie budżetu państwa (P8,75).

Przedstawiciel administracji rządowej jednoznacznie przyznał, że propozycje zgłaszane przez badany podmiot mają racjonalne uzasadnienie z punktu widzenia ich interesu ekonomicznego. Jednocześnie wskazano, że wprowadzenie zmian postulowanych przez ZDR3+ byłoby dla nich korzystne, ale wiązałoby się to z nadmiernym obciążeniem finansów publicznych i powstaniem ogromnych kosztów. Taką opinię można interpretować jako pewną formę celowego wykluczenia społecznego rodzin wielodzietnych już na etapie wszelkich projektów legislacyjnych zgłaszanych przez tę stronę społeczną. Wprowadzenie korzystnych mechanizmów w ramach polityki fiskalnej w opinii przedstawiciela administracji państwowej, które spełniałoby znamiona sprawiedliwości społecznej, jest jednak niepożądane z punktu widzenia ryzyka zwiększenia deficytu budżetowego.

Cytowane poprzednio wypowiedzi członków stowarzyszenia wskazujące na co najmniej ograniczone zainteresowanie postulatami przedstawicieli rodzin wielodzietnych wynika z ich wieloletniego doświadczenia w dialogu z rządzącymi. Dlatego bardziej skuteczne wydaje się wspomiane przez jednego z działaczy poszukiwanie sojuszników wśród posłów. Zaznaczmy, że wywiady przeprowadzono w 2014 r.

Nieco korzystniejszy obraz realizacji celów rodzin wielodzietnych kształtuje się na poziomie dialogu z władzami lokalnymi. Urzędniczka samorządu zapytana o to, czy urząd miasta Poznania prowadzi współpracę ze stowarzyszeniem, jednoznacznie stwierdziła:

[...] oczywiście, że prowadzi, bo jest kwestia na takich dwóch znaczących płaszczyznach. Pierwsza, to jedyna w Polsce rada rodziny

dużej, w której są przedstawiciele Związku Dużych Rodzin i druga, to zlecenie zadań z zakresu programu »Poznań pro-rodzina« i w tym roku stowarzyszenie organizowało poznański tydzień rodziny i dali nam szereg przemyśleń i rozwojowych działań. Jeszcze w planie jest współpraca, tak że będzie się to rozwijać (P7, 16).

Jak otwarcie przyznała respondentka postulaty oraz trudności zgłaszane przez członków stowarzyszenia są dla władz lokalnych źródłem przemyśleń, oraz wyznaczeniem kierunków działań rozwojowych, a więc perspektywicznych. Ten obraz dopełnia wyrażona w sposób niedeklaratywny, ale realny wizja rozwoju współpracy. To bez wątplenia wyraz otwarcia władz lokalnych na potrzeby sygnalizowane przez członków społeczności, wobec których samorząd realizuje w sposób bezpośredni na najniższym poziomie całe spektrum zadań publicznych. W tym kontekście inna przedstawicielka władz lokalnych na pytanie, czy w jej przekonaniu współpraca ze stowarzyszeniem przebiega w sposób aktywny, otwarcie przyznała, że:

[...] tak, jesteśmy w takim dosyć regularnym kontakcie. Ja osobiście uczestniczyłam właśnie w Gdańsku w takim spotkaniu, gdzie też aktywne samorządy referowały różne działania poświęcone szczególnie rozwiązaniom przyjaznym rodzinom, jak również ze strony Związku był pan mecenas Woliński, który też prezentował stanowisko związku w tej sprawie (P4, 22).

Obserwacje i wnioski wynikające z przytoczonej wypowiedzi potwierdzają obraz aktywnej współpracy samorządów z badanym podmiotem jako największą oraz najaktywniejszą inicjatywą oddolną osób będących członkami rodzin wielodzietnych.

Współpraca członków stowarzyszenia z rządzącymi jest działaniem opartym na dialogu. ZDR3+ jako grupa interesu określonej społeczności jest wyrazem kapitału społecznego tkwiącego w strukturze organizacji. Natomiast jej zasadnicza rola sprowadza się do lobbowania oraz ciągłego powtarzania postulatów i artykułowania potrzeb dużych rodzin, które w ten sposób mają szansę utrwalić w świadomości debaty publicznej swoje potrzeby i prawa. Nieustanna aktywność tej oddolnej formy inicjatywy obywatelskiej, zwiększanie potencjału oraz uświadamiania decydentów o warunkach życia rodzin

wielodzietnych jest bez wątpienia punktem wyjścia do pożądaných zmian. Tego typu działania wyraźnie wpisują się w funkcję informacyjną, jaką pełni ZDR3+.

Za specyficzną formę komunikacji ZDR3+ należy uznać również oficjalne dokumenty władz stowarzyszenia. Dokumenty te dotyczą kluczowych kwestii z punktu widzenia zagadnień bieżącej polityki prorodzinnej państwa, zagadnień światopoglądowych, a także innych istotnych dla rodzin wielodzietnych zjawisk oraz procesów. We współczesnym modelu porządku społecznego ZDR3+ zajmuje zdecydowaną postawę na rzecz ochrony oraz szeroko pojętego rozwoju rodziny. W aspekcie aktywności dzieci w sieci internetowej w treści stanowiska z dnia 16 grudnia 2019 r. w sprawie ochrony dzieci przed pornografią władze organizacji zaznaczyły doniosłość zagrożeń w dynamicznie zmieniającej się przestrzeni wirtualnej oraz nowych technologii, na które nie mają wpływu współcześnie rodzice, a które znacznie oddziałują na model wychowania dzieci². Wskazano na powszechną dostępność dzieci do treści pornograficznych, które niosą ze sobą negatywne konsekwencje w ich rozwoju psychicznym, społecznym oraz zagrożenia związane z uzależnieniem. Równolegle zaznaczono, iż stowarzyszenie prowadzi szereg działań profilaktycznych oraz wspierających rodziny wielodzietne w zwalczaniu negatywnych następstw tego zjawiska.

Z kolei w stanowisku z dnia 26 lutego 2019 r. w sprawie zabezpieczenia mieszkaniowego rodzin wielodzietnych zaznaczono, że potrzeby tych grup społecznych stanowią niezwykle istotny problem³. Wyszczególniono w omawianym dokumencie kilkanaście zasadniczych postulatów zmierzających do poprawienia tej sytuacji na korzyść dużych rodzin.

Inną kwestią, w której ujawnia się funkcja informacyjna stowarzyszenia, jest jego współpraca w ustalaniu wysokości ulg i usług, którym ulgi te są przeznaczone. ZDR3+, podkreślając swoją misję statutową bycia rzecznikiem interesów dużych rodzin, w wyrażonym oficjalnie 4 sierpnia 2014 r. stanowisku pozytywnie ocenił wprowadzane

² Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Stanowisko w sprawie ochrony dzieci przed pornografią*, <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i-stanowiska/684,Stanowisko-w-sprawie-ochrony-dzieci-przed-pornografia> (dostęp: 25.04.2020).

³ Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Stanowisko Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus” w sprawie zabezpieczenia potrzeb mieszkaniowych rodzin wielodzietnych*, <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i-stanowiska/325,Stanowisko-Zwiazku-Duzych-Rodzin-Trzy-Plus-w-sprawie-zabezpieczenia-potrzeb-mieszkaniowych-rodzin-wielodzietnych> (dostęp: 25.04.2020).

rozwiązania⁴. Planowane przez administrację rządową ulgi na trzecie, czwarte oraz kolejne dziecko zostały powiększone w znaczny sposób. Władze związku zaznaczyły również istotne z punktu widzenia tej grupy społecznej wprowadzenie możliwości pełnego zakresu rozliczenia wspomnianych należności fiskalnych, co było wcześniej niemożliwe ze względu na obowiązujące przepisy prawa podatkowego.

Analiza wywiadów oraz źródeł zastanych wykazała, że wyróżnione działanie określone jako dialog z rządzącymi w ramach funkcji informacyjnej zostało zrealizowane przez ZDR3+. Osoby biorące udział w wywiadzie potwierdziły, że członkowie stowarzyszenia mają możliwość bezpośredniej rozmowy z osobami decyzyjnymi w kręgach administracji publicznej, w tym rządowej. Działacze stowarzyszenia jednak określali te rozmowy jako trudne. W tym działaniu kluczowe znaczenie miały spotkania i rozmowy z urzędnikami różnych szczebli oraz przedstawicielami aparatu rządowego. Działacze w swoich wypowiedziach nieco bardziej korzystanie oceniają dialogi z władzami lokalnymi. Postulaty, które oni zgłaszają, są często początkiem zmian oraz wyznaczają pewne nowe kierunki działań rozwojowych. Analiza źródeł zastanych również potwierdziła, że ZDR3+ prowadzi dialog z rządzącymi. Zostały przywołane stanowiska, postulaty, komentarze, czyli oficjalne dokumenty sygnowane przez stowarzyszenie jako konsultowanie i komentowanie zagadnień bieżącej polityki prorodzinnej państwa.

6.3. Działalność konsultacyjna w zakresie projektów rozwiązań prawnych

Kolejnym wyróżnionym działaniem w ramach funkcji informacyjnej stowarzyszenia ZDR3+ jest przedstawienie władzy wykonawczej lub ustawodawczej propozycji rozwiązań prawnych na rzecz rodzin wielodzietnych. Zarówno władza ustawodawcza, jak i wykonawcza podejmują pewne działania prawne względem rodziny, np. wprowadzanie pewnych ustaw, zmian do ustaw, tworzenie nowych programów prorodzinnych, dodatków finansowych itp. Niektóre z tych zmian wymagają gruntownych konsultacji społecznych. Stowarzyszenie w swojej strukturze od 2012 r. powołuje Zespół Ekspertów ZDR3+, do którego należą osoby dobrze wykształcone,

⁴ Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Większe ulgi podatkowe dla dużych rodzin*, <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i-stanowiska/101,Wieksze-ulgi-podatkowe-dla-duzych-rodzin>

(dostęp: 26.04.2020).

posiadające wiedzę i doświadczenie w zakresie ekonomii, historii, prawa, socjologii, psychologii itp. Zespół ten uzgadnia oficjalne stanowisko w sprawach, które są ważne dla stowarzyszenia.

W jednym z wywiadów działacz stowarzyszenia podkreślił jak ważną funkcję pełnią w nim eksperci. Zauważa, że osoby najczęściej wywodzą się z rodzin wielodzietnych bądź takie tworzą. Każdy ekspert posiada indywidualny adres e-mail, dzięki czemu działacze stowarzyszenia mogą łatwo nawiązać kontakt z osobą kompetentną w sprawie, którą aktualnie się zajmują. Eksperti nie muszą być członkami stowarzyszenia, należą oni jednak do zespołu, w związku z czym, nawet gdy nie są formalnie jego członkami, ze względu na doniosłość pełnionych funkcji, uważa się ich za *quasi* członków:

Oni [eksperti] chyba nawet wszyscy są wielodzietni. Oni nie wiem, czy są wpisani w listę członków formalnych, ale są członkami jako zespół ekspertów, mają swój mail, my z nimi cały czas jesteśmy w kontakcie, są jakby częścią stowarzyszenia – zespół ekspertów formalnie, oni nie muszą być członkami, bo oni mają taką honorową funkcję. Można powiedzieć, że nieformalnie można uznać ich za honorowych członków. Oni wszyscy społecznie przyjechali na Zjazd i brali udział w konferencji (D10, 17).

Analiza wywiadów IDI wśród dwóch grup: samorządowcy/politycy oraz działacze stowarzyszenia wykazała, że tylko w grupie polityków zostały przedstawione informacje na temat propozycji wprowadzania rozwiązań prawnych. Jeden z polityków w wywiadzie, zauważył, że ZDR3+ był konsultantem w sprawie prezydenckiego programu polityki rodzinnej. To Kancelaria Prezydenta zwróciła się do stowarzyszenia z prośbą o konsultację. Świadczy to o rosnącym znaczeniu stowarzyszenia dla instytucji publicznych. ZDR3+ jako oddolna inicjatywa rodzin wielodzietnych, stał się wiarygodnym źródłem informacji dotyczących sytuacji rodzin w Polsce. Poniżej znajduje się wypowiedź tego polityka:

Więc rok temu, kiedy w wyniku pracy eksperckiej rozmów z rodzinami i w efekcie wielu debat publicznych, które odbyły się w Kancelarii Prezydenta z udziałem przedstawicieli bardzo różnych środowisk,

powstał prezydencki program polityki rodzinnej. Program ten był między innymi wysyłany bezpośrednio do Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus”, z prośbą o uwagi, o komentarze do rozwiązań tam zawartych. Potem gdy rozpatrywaliśmy też te uwagi, które były zgłaszane, więc jakby to jest jeden z przykładów (P9, 20).

Stowarzyszenie ZDR3+ stało się ekspertem w sprawach rodzin wielodzietnych. Świadczy o tym m.in. fakt, że Kancelaria Prezydenta organizując co roku Międzynarodowy Dzień Rodziny Wielodzietnej, konsultuje ze stowarzyszeniem przyznanie nagrody. Podobnie w czasie debat dotyczących polityki rodzinnej w Polsce, organizowanych przez Kancelarię Prezydenta, członkowie stowarzyszenia bywali zapraszani i proszeni o prelekcję na tematy związane z wielodzietnością. ZDR3+, pełniąc rolę ekspercką, miał realny wpływ na kształtowanie polityki rodzinnej. Poniżej znajduje się wypowiedź polityka, który zauważył te działania:

Kiedy co roku kancelaria [prezydenta] organizuje z okazji Międzynarodowego Dnia Rodziny dla rodzin wielodzietnych, które w tym roku miały miejsce po raz trzeci, to też prosimy Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus” o wskazanie potencjalnych osób do odznaczenia. W czasie debat, już teraz nie będę wymieniać jakich, bo było ich dość dużo, ale Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus” podejrzewam, że dostał zaproszenie na większość, jeżeli nie na wszystkie debaty, które dotyczyły polityki rodzinnej. A jego przedstawiciele, Pani XXX czy Pan XXX byli też zapraszani do udziału jako prelegenci w tych, które w jakiś sposób korespondowały z działaniami Związku Dużych Rodzin (P9, 20).

Ważną – z punktu widzenia funkcji informacyjnej – inicjatywą stowarzyszenia było wprowadzenie Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny. Inicjatywa ta zostanie opisana w funkcji aktywizującej stowarzyszenia, ponieważ w najszerszym zakresie odpowiada tej funkcji, jednak w tym miejscu należy wydobyć jej aspekty informacyjne. Wyrażały się one przede wszystkim w udzielaniu niezbędnych informacji instytucjom publicznym na etapie przygotowywania przez nie rozporządzenia dotyczącego KDR. W proces legislacyjny zaangażowani byli przede wszystkim eksperci stowarzyszenia. Pomagali oni w działaniach o charakterze merytorycznym, wymieniali się doświadczeniem i słuchali

nowych propozycji rozwiązań, które powstawały w wyniku debat i konsultacji społecznych. Tak o tym wypowiada się jeden z respondentów:

[...] współpraca to jest przede wszystkim karta i to jest jakby cel nadrzędny, ale generalnie współpraca między Ministerstwem a związkiem rodzin wielodzietnych polega też na takim wsparciu merytorycznym: odbywamy szereg mniejszych i większych spotkań, wymieniamy się doświadczeniami, słuchamy stron, które coś chcą nowego wnieść do przedmiotu sprawy [...] (P8, 16).

Działacze stowarzyszenia przedstawili właściwemu ministerstwu szereg propozycji związanych z powstaniem KDR. Pomagali zarówno w napisaniu rozporządzenia, procesie legislacyjnym oraz podawali propozycje drukowania i wydawania KDR. Jeden z polityków zauważył, że był to długi proces, ale zakończony sukcesem:

Wydawało nam się, że napisanie rozporządzenia to jest rzecz prosta, i rzeczywiście tak było - natomiast potem proces legislacyjny, a już największym kłopotem to był pomysł na produkowanie czy drukowanie kart. I począwszy od tego, że chcieliśmy, żeby to robiły samorzady gminne, poprzez samorzady powiatowe i szczebla wojewódzkiego, ostatecznie stało się tak, że karta jest drukowana przez Polską Agencję Papierów Wartościowych, która jest w gestii Ministra spraw wewnętrznych i to tam pojawił się ten pomysł. Wymagało to dopięcia wszystkich szczegółów, które wiążą się znowu z procedurą formalną, ale także z wydatkami pieniędzy, z nadaniem odpowiednich zabezpieczeń, no i ten wariant ostatecznie został zaakceptowany (P8, 37).

Z przeprowadzonych badań wynika, że przedstawianie przez stowarzyszenie propozycji rozwiązań prawnych odnosiło się głównie do regulacji związanych z Ogólnopolską Kartą Dużej Rodziny. W okresie, kiedy przeprowadzane były badania stojące u podstaw tej dysertacji, jednym z najważniejszych celów ZDR3+ było właśnie wprowadzenie i monitoring stosowania Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny.

Z przeprowadzonej jednak analizy źródeł zastanych wynika, że ZDR3+ w okresie podlegającym badaniom podejmował też inne działania, które należy przyporządkować do jego funkcji informacyjnej. Przykładem takich działań jest wspomniane już wcześniej *Stanowisko w sprawie ochrony dzieci przed pornografią*. Pornografia jest zagrożeniem, szczególnie jeśli chodzi o jej skalę rozprzestrzenienia się w mediach i środkach komunikacji wirtualnej. W dokumencie tym podkreśla się, jak ważne jest to, aby dzieci nie miały dostępu do pornografii, jakie są skutki braku kontroli rodzicielskiej nad dostępem dziecka do Internetu. Przykładem propozycji rozwiązań prawnych jest projekt specjalnej ustawy w tej sprawie. Jest on wynikiem współpracy ZDR3+ ze stowarzyszeniem Twoja Sprawa oraz z innymi stowarzyszeniami działającymi na rzecz ochrony dzieci przed zagrożeniami w sieci. Głównym postulatem zawartym w tej ustawie jest nałożenie na dostawców pornografii obowiązku wdrożenia takich narzędzi, które skutecznie będą weryfikowały wiek użytkownika.

Kolejnym przykładem działania, które roboczo określone jest tu jako przedstawianie władzy propozycji rozwiązań prawnych, jest *List otwarty do Premiera Donalda Tuska* (08.08.2012 r.). W liście tym stowarzyszenie odniosło się do ogłoszonego przez premiera *exposé*, w którym – w przekonaniu sygnatariuszy tekstu – zabrakło miejsca dla polityki rodzinnej. ZDR3+ zwraca uwagę na niepokojący fakt, że od 1989 r. w Polsce sukcesywnie spada liczba urodzeń, a wskaźnik urodzeń utrzymuje się na poziomie jednym z najniższych w Europie. Dlatego, w przekonaniu działaczy stowarzyszenia, tak ważna jest zmiana kierunku polityki socjalnej w Polsce. Oto fragment tego listu⁵:

W związku z trwającymi pracami nad zmianą ustawy o PIT w zakresie odliczeń podatkowych apelujemy o:

- a. uwzględnienie również osób, które ze względu na prowadzoną działalność gospodarczą rozliczają się w PIT nie według skali podatkowej na zasadach ogólnych, ale na przykład korzystają ze stawki liniowej, ryczałtu ewidencjonowanego czy karty podatkowej etc.,*

⁵ Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *List otwarty do Premiera Donalda Tuska*, <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i-stanowiska/95,List-otwarty-do-Premiera-Donalda-Tuska> (dostęp: 15.04.2022).

- b. *możliwość odliczania nie rozliczonej, ze względu na zbyt niski dochód w danym roku podatkowym, ulgi od podatków przypadających do zapłaty w kolejnych zeznaniach rocznych (co byłoby ważne dla osób z większymi rodzinami lub nieregularnymi poziomami dochodów w różnych latach),*
- c. *wycofanie się z zamiaru ograniczenia możliwości korzystania z tej ulgi przez niektórych podatników z jednym dzieckiem.*

Jedną ze zmian, jaką zaproponowało stowarzyszenie, to zmiana w zakresie odliczeń podatkowych PIT. W swojej propozycji stowarzyszenie zwróciło uwagę nie tylko na rodziny wielodzietne, ale i na osoby posiadające działalność gospodarczą oraz te rodziny, które mają jedno dziecko⁶:

Uwzględnienie w systemie emerytalnym nakładu pracy kobiet, które inwestując w kapitał ludzki Polski, zmniejszają swoją aktywność zawodową. Decydują się one na urodzenie i wychowanie dzieci, ponosząc wysoki koszt alternatywny. Postulujemy, aby urlopy wychowawcze były płatne (przynajmniej przez pierwszą jego część) oraz aby system emerytalny dawał możliwość płacenia składek emerytalnych odpowiadających kwotom osoby zarabiającej przeciętne wynagrodzenie dla każdej osoby wychowującej dziecko (bez względu na jej status na rynku pracy) przez 3 lata za każde dziecko.

Kolejną propozycją stowarzyszenia istotną w rozwiązywaniu problemu niżu demograficznego było zwrócenie uwagi na system emerytalny kobiet, które pracują zawodowo i planują potomstwo. Stowarzyszenie skierowało uwagę na płatne urlopy wychowawcze oraz możliwość płacenia składek emerytalnych dla każdej osoby, która wychowuje dziecko. Stowarzyszenie zaproponowało pomoc swojego Zespołu Ekspertów we wprowadzeniu zmian i prowadzeniu polityki rodzinnej.

Ostatnim przykładowym dokumentem, który został poddany analizie to *List otwarty ZDR w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (24.02.2010 r.). W liście tym stowarzyszenie ukierunkowało uwagę na prace

⁶ Tamże.

Sejmu, który miał rozpatrywać projekt ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Stowarzyszenie w swoim działaniu chce dobra wszystkich rodzin żyjących w Polsce. W dokumencie tym sygnatariusze podali trzy istotne punkty wymagające zmiany w ustawie: nowe zdefiniowanie pojęcia „przemoc w rodzinie” i zastąpienia go terminem „przemoc domowa”, wykreślenie artykułu mówiącego o odebraniu dziecka z rodziny przez pracownika socjalnego oraz wykreślenia pojęć z art. 2., które są nieostre i sprzyjają dowolnej ich interpretacji. W dokumencie czytamy⁷:

[...] Minimalny zakres koniecznych zmian w projekcie ustawy jest następujący:

- 1. Odejście od pojęcia „przemoc w rodzinie” w ustawie poprzez zastąpienie go terminem „przemoc domowa” oraz ograniczenie pojęcia przemocy domowej do przestępstw znęcania się z art. 207 kodeksu karnego;*
- 2. Wykreślenie z projektu ustawy art. 12a przewidującego odebranie dziecka z rodziny przez pracownika socjalnego;*
- 3. Wykreślenie z projektu ustawy art. 2 wprowadzającego do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego zakaz stosowania kar cielesnych, cierpień psychicznych i poniżania dziecka jako pojęć nieostrych i sprzyjających dowolnej interpretacji.*

Analiza założonej funkcji stowarzyszenia wykazała, że funkcja ta została zrealizowana. Z wyników przeprowadzonych badań wynika ponadto, że ZDR3+ ma specjalny zespół ekspertów, który zajmuje się analizą wprowadzanych ustaw dotyczących rodziny i dzieci. Co więcej, chętnie służy pomocą instytucjom publicznym we wprowadzaniu zmian oraz angażuje się w proces ich aplikacji. Z badanej grupy, w której zostały przeprowadzone wywiady, politycy wykazywali, że stowarzyszenie przedstawia propozycje rozwiązań prawnych. Z badań wyłaniają się propozycje związane

⁷ Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *List otwarty ZDR w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i- stanowiska/92,List-otwarty-ZDR-w-sprawie-projektu-ustawy-o-zmianie-ustawy-o-przeciwdzialaniu-przemocy-w-rodzinie> (dostęp: 20.04.2022).

głównie z wprowadzeniem Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny. Natomiast z analizy źródeł zastanych wynika, że stowarzyszenie podaje konkretne rozwiązania prawne dotyczące zawarte w ustawach.

Funkcja informacyjna stowarzyszenia ujawnia się też w *Stanowisku w sprawie ochrony dzieci przed pornografią*, gdzie podaje się szereg rozwiązań użytecznych z punktu widzenia rodzica czy opiekuna. W *Liście otwartym do Premiera Donalda Tuska* stowarzyszenie zwraca uwagę na brak odpowiedniej polityki rodzinnej w Polsce oraz podaje konkretne rozwiązania prawne dotyczące wprowadzonego odliczenia podatkowego z PIT, mając na uwadze dobro wszystkich rodzin, nie tylko rodzin wielodzietnych. W liście tym stowarzyszenie uwypukla sytuację matek, które przebywając na urlopie wychowawczym, nie mają dochodu, a w konsekwencji nie są odprowadzane składki emerytalne.

6.4. Publiczne wypowiadanie się w sprawach dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami

Ostatnim, założonym zadaniem stowarzyszenia ZDR3+ wyróżnionym w ramach funkcji informacyjnej jest publiczne wypowiadanie się w sprawach dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami. Dzięki temu, że stowarzyszenie ma możliwość wypowiadania się w mediach oraz współpracowania z nimi, problemy rodzin wielodzietnych zostają zauważone zarówno przez władze lokalne i państwowe, jak i przez zwykłych odbiorców przekazu medialnego. Przedstawiciele stowarzyszenia, wypowiadając się publicznie w sprawach dotyczących rodzin wielodzietnych, wpływają pośrednio również na zmianę w postrzeganiu tych rodzin, poprawiając ich wizerunek.

Analiza badań wykazała, że zdecydowana większość respondentów z kategorii działacze stowarzyszenia aktywnie zabiera głos w debacie medialnej dotyczącej rodzin wielodzietnych w Polsce. Na początku działalności ZDR3+ pierwszym jego członkiem było trudno dostać się do mediów i podejmować dyskusję na temat wielodzietności. Sytuacja ta stopniowo zmieniała się wraz ze wzmocnieniem się pozycji stowarzyszenia, co ukazuje następująca wypowiedź:

Bardzo trudno było nam się przebić. Bardzo trudno. To był ogromnie trudny rozdział. Ja na przykład ileś polemik pisałam w pierwszym okresie do różnych pism i nigdzie nie były przyjmowane: do „Polityki”

do „Gazety Wyborczej”, po prostu, żeby sprostować, żeby wejść w dyskusję z różnymi tezami, albo bronić po prostu wizerunku rodzin wielodzietnych, nawet do „Tygodnika Powszechnego” – był kiedyś tam skandaliczny artykuł – polemiki mi nie wydrukowano, nawet w listach mi tego nie wydrukowano, także bardzo trudno było się przebić. Myślę, że po prostu pozycję zdobyliśmy też dzięki obecności w mediach katolickich [...], że zdobyliśmy jakąś pozycję i autorytet i już trudno było nas nie zauważyć, więc bywamy, ale za sprawą takich osobistych kontaktów (D10, 37).

Działacze ZDR3+ zauważają, że w momencie zdobycia przez stowarzyszenie pewnego autorytetu współpraca z ogólnopolskimi mediami zaczęła się układać pomyślnie:

Zmieniło się o tyle, że traktują nas przyjaźnie i przestali traktować jako taką dziwną inność seksualną, czy patologię lekką, tylko normalnie: są miłośnicy koni, są miłośnicy przepiórek, niektórzy lubią szybkie samochody, a jeżeli chodzi o problemy rodzinne, to się dzwoni do pani X, albo do pani Y, albo do innej i się z nimi rozmawia (D12, 50).

Działacze ZDR3+ uważają, że dzięki współpracy z mediami – telewizją, radiem i prasą – promują wielodzietność. Mają możliwość pokazania publicznie, jak istotną wartość ma rodzina wielodzietna. Sami siebie pokazują jako przykłady rodzin wielodzietnych, zapraszani są do studia radiowego czy telewizyjnego wraz z dziećmi i opowiadają o ich wychowywaniu oraz wartościach, na których je opierają. Mają również możliwość opowiedzenia o problemach, z którymi borykają się na co dzień. Tak o tym opowiada jeden z respondentów:

My często bierzmy udział w programach telewizyjnych, radiowych... są to spotkania rodzin, wywiady... i pokazuje się te wielkie wartości, jakie są w takiej rodzinie. I to jest chyba... pokazywanie takich dobrych przykładów, właśnie rodziny z szóstką dzieci, z siódemką, ósemką, czwórką, no to, jeśli to jest dobrze przygotowane, to myślę, że to jest najlepsza promocja. Jakie tam piękne wartości są w takiej rodzinie, wychowanie dzieci - to jest cudowne. No i to trzeba pokazać, tą prawdę,

bo taka rodzina jest, są i problemy, ale kto ich nie ma... ten, który sam żyje, ma większe problemy niż ten który... to jest dopiero problem (D2, 123).

Dzięki temu, że członkowie stowarzyszenia zapraszani są do publicznego wypowiedzania się na temat wielodzietności, nie tylko zwykli odbiorycy przekazu medialnego, ale także rządzący na szczeblu samorządowym i państwowym oraz działacze innych organizacji trzeciego sektora mają możliwość poznać istotne problemy rodzin wielodzietnych. Członkowie stowarzyszenia, przez swoją obecność w mediach, chcą również promować model dużej rodziny i pokazywać, jak jest ona odpowiednim środowiskiem rozwoju dzieci.

Działacze stowarzyszenia w przeprowadzonych wywiadach ujawniali, z jakimi konkretnymi mediami współpracują oraz jakimi zagadnieniami są zainteresowani dziennikarze. Stwierdzili, że właściwie są zapraszani do wszystkich stacji telewizyjnych, jednak największe zainteresowanie taką współpracą wykazują media katolickie. Pytania, które są zadawane działaczom stowarzyszenia, dotyczą głównie KDR oraz sytuacji demograficznej kraju. Oto relacja jednego z działaczy ZDR3+, który wylicza media ogólnopolskie i krótko określa tematykę rozmów:

Telewizja Polska, Polsat, TVN, wszystkie główne media, Radio Maryja, telewizja TRWAM, wszystkie takie główne media są tutaj, można powiedzieć zainteresowane tym tematem [...] I o co głównie pytają [dziennikarze]? O sytuację, jak przeciwdziałać, o Kartę Dużej Rodziny, jakie są sposoby na zapobieganie trudnej sytuacji demograficznej. Natomiast trzeba mówić to, co trzeba powiedzieć, czasami nie słuchać dziennikarza i mówić swoje (D4, 215–223).

Działacze stowarzyszenia podkreślają, że głównym celem ich wystąpień medialnych jest sukcesywna praca nad zmianą wizerunku rodziny wielodzietnej, przez odejście od postrzegania jej jako potencjalnie patologicznej. Oczywiście, przy okazji udzielanych wywiadów promowane jest samo stowarzyszenie i jego wypracowane narzędzia wsparcia rodzin wielodzietnych:

[...] staramy się, żeby jak gdyby zaistnieć, żeby pokazać rodziny wielodzietne w mediach w sposób taki dość pozytywny, a nie tylko

w jakichś sytuacjach skrajnych, skrajnie trudnych. Dla mediów najprostsze i najszybsze zwraca uwagę i to ich interesuje. Natomiast doświadczenie mamy, występowaliśmy kiedyś w TVN w »Białe na Czarnym«, taki program był o wielodzietności, tutaj nam się udało namówić jeszcze jedną rodzinę [...], która wraz z moją rodziną wystąpiła w programie Justyny Steczkowskiej »Fotorodzinka«, który jest takim programem, który właśnie z tej pozytywnej strony ma pokazać rodziny wielodzietne, no i potem były jeszcze jakieś wywiady, w których mówimy o karcie czy o czymś. Tego jest dużo [...] (D5, 140).

Analiza wywiadów pozwala na stwierdzenie, że działacze stowarzyszenia zapraszani są do różnych programów wszelkich stacji telewizyjnych czy rozgłośni radiowych. Ich obecność w tych mediach wpisuje się wyraźnie w realizację funkcji informacyjnej, w tego typu wywiadach jest bowiem formułowany jasny przekaz na ważne tematy związane z kryzysem demograficznym Polaki oraz sytuacją socjalną rodzin.

Stowarzyszenia ZDR3+ nie ogranicza się tylko do udziału w dyskursie medialnym w skali ogólnopolskiej, ceniąc sobie skuteczność pracy dla społeczności lokalnych, aktywnie współpracuje z małymi, regionalnymi nadawcami. W przypadku mediów lokalnych działacze twierdzą, że taka współpraca „opłaca się” zarówno stowarzyszeniu, jak i samym mediom. Media lokalne same poszukują w regionie oddziałów stowarzyszenia i zgłaszają się do nich, gdy potrzebują pozyskać informacje dotyczące polityki rodzinnej. Potwierdza to następująca wypowiedź:

Media nas znalazły przez samą stronę ZDR i jak potrzebują jakiejś informacji, to się do nas zgłaszają. My, jak gdyby korzystając z tego samego sposobu, tylko my w drugą stronę, jak my potrzebujemy jakiegoś kontaktu z nimi, to też dzwoniemy i raczej nie ma problemu, żeby w tych lokalnych mediach się znaleźć i porozmawiać (D5, 129).

Działacze przyznają, że lokalne media są zainteresowane problematyką rodziny wielodzietnej. Ich dziennikarze sami często dzwonią z propozycją wystąpienia działacza w programie. Ta współpraca jest dwukierunkowa, kiedy bowiem stowarzyszenie organizuje jakąś konferencję czy inne przedsięwzięcie, dostarcza mediom lokalnym materiały prasowe służące promocji wydarzeń i może liczyć na kooperację. Dzięki takim

działaniom stowarzyszenie ma możliwość rozpowszechniania swojej działalności. Media, zgłaszając się do stowarzyszenia, prosząc o komentarz, wypowiedź, udzielenie informacji:

Telewizyjny obrazek taki, że pokażemy rodzinę wielodzietną. To budzi zainteresowanie. Staramy się, żeby nasze rodziny, które są członkami związku, były dostępne dla mediów. Szczególnie lokalnych, bo te lokalne telewizje tam dzwonią: no dobrze, no to na jutro potrzebujemy rodzinę wielodzietną, żeby zilustrować jakiś tam materiał. Żeby przyjechać i pokazać, jak tam się dzieci bawią i tak dalej. I żeby matka coś tam powiedziała albo ojciec. Więc w ten sposób staramy się dostarczać mediom takich obrazków i też dostarczać materiały prasowe. Jeżeli coś robimy, jeżeli dzieje się jakaś nasza aktywność, jakaś konferencja, jakieś przedsięwzięcie, to dostarczamy materiały prasowe. Jeżeli pracują nasi eksperci i wypracowują jakieś nowe rozwiązania, spotykamy się z kimś, gdzieś. Coś prezentujemy, staramy się dostarczać wszystko mediom, żeby media były na bieżąco poinformowane, jak sytuacja rodzin wielodzietnych wygląda i wydaje nam się, że jakby w tych notesach tych wydawców różnych pism, czasopism, różnych portali internetowych istniejemy. Czyli jeżeli ktoś szuka tego tematu, to zazwyczaj trafia do nas. Czyli związek jest znany z tego, że się tym zajmuje (D6, 228).

Działacze stowarzyszenia uważają, że współpraca z mediami lokalnymi jest zróżnicowana co do intensywności i efektywności w zależności od regionu, i od lokalnego koła stowarzyszenia. Świadczy o tym kolejna wypowiedź jednej z badanych osób:

[...] to zależy od naszej aktywności członków lokalnych kół, ale są takie koła, które dość często pojawiają się w swoich lokalnych mediach (D7, 145).

Z przytoczonych przykładów wynika, że współpraca stowarzyszenia z lokalnymi mediami przynosi korzyści obu stronom. Stowarzyszenie, dzięki tej współpracy może promować swoje wydarzenia, inicjatywy itp., aby dotrzeć do większego grona

odbiorców; media natomiast mają poniekąd gotowy materiał, który mogą opublikować. Jak wynika z pozyskanych z wywiadów informacji, współpraca z lokalnymi mediami w dużej mierze zależy od lokalnych kół stowarzyszenia. Działacze stowarzyszenia zaznaczają jednak w wywiadach, że niekiedy media interesują się rodzinami wielodzietnymi „szukając sensacji”, dziennikarze wówczas nie do końca są zainteresowani typowymi problemami tych rodzin:

Media traktują nas jak trochę surowiec do produkcji. Do produkcji programu. Oni mało kiedy interesują się merytorycznie. Bardziej interesują się tak rozrywkowo. Znaczą „infotainment”. Czyli takim... takim zapleczem do jakiś tam materiałów. Ja raczej pracę mediów oceniam dość negatywnie. W tym sensie, że one nie interesują się istotą problemu, tylko gonią za różnymi sensacjami (D6, 231).

Działacze stowarzyszenia zauważają, że podjęcie tematu wielodzietności oraz próba odpowiedzi na pytanie, w jakim kierunku będzie zmierzał model rodziny wielodzietnej, w znacznej mierze zależy współcześnie od mediów. Dziennikarze nie zawsze zdają sobie z tego sprawę, często zaś podchodzą do dyskusji na dany temat w sposób odseparowany od głównej idei rodziny wielodzietnej. Tacy dziennikarze chcą wyjaśnić dany problem społeczny i w tym celu zapraszają działaczy, prosząc ich, aby pomogli zrozumieć niektóre zagadnienia, albo żeby przedstawili inny punkt widzenia danej sytuacji. Ukazuje to taka wypowiedź:

To jakby... zależy od dziennikarza. On ma... zna problem, czuje problem i ma misję, żeby o nim informować. Często jest tak, że zwracają się do nas dziennikarze, którzy po prostu mają zadany temat „Rodzina wielodzietna” albo „Podatek”, albo coś tam... no muszą jakoś zapisać ten temat [...] (D7, 147).

Współpraca z mediami bywa niekiedy trudnym wyzwaniem dla działaczy stowarzyszenia. Wynikać to może z tego, że dziennikarze nie zawsze potrafią słuchać ich postulatów. Kiedy ZDR3+ sygnalizuje pewien problem, dziennikarze niekiedy oczekują prostego rozwiązania, a nie dyskusji nad danym złożonym problemem. Tak to opisuje jeden z respondentów:

Często jest tak, że oni przychodzą [dziennikarze] my im sygnalizujemy potrzeby, a oni zadają pytanie i jest tylko odpowiedź na to pytanie. Także to jest czasami bardzo wybiórczo. Ale my się nie zrażamy, bo twierdę, że ich wykorzystamy innym razem. Tak czasami się udaje. Dziennikarze mają to do siebie, że chcą poprowadzić rozmowę, żeby było według ich toku myślenia, Według ich schematu. A po prostu nie potrafią słuchać. A żeby się coś dowiedzieć o rodzinach, to trzeba słuchać (D13, 266).

Ze względu na to, że współpraca z mediami to decydujący dla efektywności niektórych działań stowarzyszenia czynnik, jego przedstawiciele odbywają szkolenia z zakresu komunikacji społecznej i *public relations*:

[...] wypowiadamy się do telewizji, wypowiadamy się do prasy, ale też wypowiadamy się w różnych dziedzinach, które dotyczą życia rodzin wielodzietnych, tak jak, chociażby te śmieci na przykład. Musimy być szkoleni w tych kierunkach. Stąd są te konferencje przeróżne i nasze pomysły, ale też to zapotrzebowanie, żebyśmy byli szkoleni (D3, 16).

Analiza wywiadów wykazała, że działacze stowarzyszenia chętnie wypowiadają się na temat swojej współpracy z mediami. Zauważają, że początkowa była ona dość trudna, ale udało im się nawiązać kontakty z mediami lokalnymi oraz ogólnopolskimi i tę współpracę obecnie rozwijają. Odbywa się to się z korzyścią dla obydwu stron, media mają dostęp źródło rzetelnej informacji, natomiast członkowie stowarzyszenia mają narzędzia promocji swoich działań. Ta grupa respondentów zwraca uwagę, że dziennikarze nie zawsze są zainteresowani misją promocji wielodzietności, ale czasem szukaniem sensacji, która łatwo „sprzeda się” w mediach. Członkowie rodzin wielodzietnych zrzeszeni w ZDR3+ chętnie udzielają wywiadów zarówno dla prasy, jak i telewizji czy radia. Co więcej, stowarzyszenie zapewnia im możliwość szkolenia się m.in. w zakresie wystąpień publicznych.

Przechodząc do źródeł zastanych jako drugiego ważnego zbioru danych, które poddawane są tu analizie, należy zaznaczyć, że stanowią one istotną dokumentację współpracy ZDR3+ z mediami. Analiza tych źródeł pozwala na wyróżnienie funkcji

informacyjnej stowarzyszenia, która realizuje się w wystąpieniach w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz we współpracy z mediami.

Analiza rocznych sprawozdań merytorycznych z działalności organizacji pożytku publicznego pozwoliła na wyróżnienie i scharakteryzowanie współpracy stowarzyszenia z mediami. Przykładowo, raport z 2017 r. zawiera informację o współpracy kół stowarzyszenia z lokalnymi mediami. Oto fragmenty tego raportu:

Koło w Lublinie działa bardzo aktywnie na rzecz tworzenia pozytywnego wizerunku dużych rodzin poprzez udział w programach telewizyjnych, radiowych i wywiadach prasowych („Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2017”).

Koło Wrocław zrealizowało w 2017 r. [...] publikację w mediach dolnośląskich nt. Karty Dużej Rodziny (Gość Niedzielny, Radio Rodzina, Gazeta Wrocławska) („Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2017”).

Wywiady udzielane przez członków stowarzyszenia w mediach ogólnopolskich znajdują się na stronie internetowej: www.3plus.pl. Na stronie tej powstała specjalna zakładka *media*, w której można znaleźć zbiory materiałów zatytułowane: *ZDR3+ w mediach* oraz *Nasz YouTube!* Stowarzyszenie powołało również osobę, która jest odpowiedzialna za współpracę z mediami i pełni funkcję rzecznika prasowego, obecnie jest to Judyta Kruk. Prowadzenie strony internetowej, Facebooka, Instagrama oraz kanału YouTube przez stowarzyszenie jest zgodną ze współczesnymi potrzebami odbiorców formą obecności w przestrzeni medialnej. Stowarzyszenie na swojej stronie internetowej umieszcza aktualne informacje o działaniach i stanowiska wobec problemów rodzin wielodzietnych np. *Demografia priorytetem społecznym nie tylko w Polsce; Sejm przegłosował nowelę do tzw. ustawy śmieciowej*. Znajdują się tam również wywiady przeprowadzane z rodzinami wielodzietnymi oraz z założycielami stowarzyszenia. Profil na portalu społecznościowym Facebook czy Instagramie również służy do publicznego wypowiedziania się na temat rodzin wielodzietnych. Na portalach tych publikowane są informacje i materiały promocyjne inicjatyw podejmowanych przez stowarzyszenie, stanowiska, aktualności działań, wydarzenia związane z rodzinami wielodzietnymi.

Aktualnie konto na Facebooku ma 8679 polubień⁸, natomiast konto w serwisie YouTube ma 33 subskrypcje⁹. Konto na YouTube zawiera m.in. filmy promujące KDR, relacje z Ogólnopolskich Zjazdów Dużych Rodzin, posiedzenia sejmowe z udziałem członków stowarzyszenia oraz dotyczące sytuacji rodzin wielodzietnych w Polsce.

Wypowiadanie się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami to działania, które są intensyfikowane na Ogólnopolskich Zjazdach Dużej Rodziny. Zjazd ten został opisany w rozdziale trzecim niniejszej dysertacji. Wydarzenie to jest swoistym świętem stowarzyszenia. Do zadań członków ZDR3+ zaangażowanych w przygotowanie zjazdu należy znalezienie miasta, które zechciałoby na swoim terenie takie spotkanie zorganizować i jemu patronować, ponadto znalezienie sponsorów i patronów medialnych. Do roku 2019 zostało zorganizowanych siedem takich zjazdów. Na przykładzie VI Ogólnopolskiego Zjazdu Dużych Rodzin zostanie przedstawiona funkcja informacyjna przejawiająca się w wypowiadaniu się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpracy z mediami.

Wydarzenie, o którym tu mowa, było organizowane w dniach 1–3 czerwca 2018 r. w Szczecinie. Należy zaznaczyć, że było to pierwsze międzynarodowe spotkanie środowisk i rodzin wielodzietnych z Europy. Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin został połączony z IX Międzynarodową Konferencją Europejskiej Konfederacji Dużych Rodzin (stowarzyszenie jest członkiem ELFAC od 2010 r.). Oprócz 1500 osób będących przedstawicielami polskich rodzin, do Szczecina przybyło 300 osób z krajów, takich jak: Litwa, Łotwa, Węgry, Włochy, Hiszpania, Niemcy i Francja. Gościem specjalnym tego wydarzenia był premier Mateusz Morawiecki, który brał udział w konferencji łączącej tematykę społeczną i ekonomiczną. W organizacji tak dużego wydarzenia na skalę europejską stowarzyszeniu zależało na tym, aby odbyła się promocja wydarzenia w mediach oraz aby jak najwięcej rodzin wielodzietnych wzięło w nim udział. Patronat medialny nad tym wydarzeniem objęły: Katolicka Agencja Informacyjna, Polska Agencja Prasowa, Telewizja Polska oraz Program Pierwszy Polskiego Radia. Media

⁸ Facebook, Witryna Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus”, <https://www.facebook.com/ZwiazekDuzychRodzin3Plus/>, (dostęp: 14.07.2021), dane na dzień 14.07.2021 r.

⁹ YouTube, Kanał Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus”, <https://www.youtube.com/channel/UC7IU7ebXcJ7AhhYGbNFkCw>, (dostęp: 14.07.2021), dane na dzień 14.07.2021 r.

ogólnopolskie, które również opisywały to wydarzenie, to portale informacyjne Niedziela (www.niedziela.pl) oraz Radio Maryja (www.radiomaryja.pl). O wydarzeniu w Szczecinie informowały także media lokalne. Informacje na temat zjazdu oraz relacje z tego wydarzenia można było znaleźć na takich stronach internetowych jak: www.wszczecinie.pl, www.szczecin.tvp.pl, www.radioszczecin.pl, www.24kurier.pl, www.gs.pl, www.zs8.szczecin.pl.

Przy organizacji i przebiegu wydarzenia, jakim jest Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin, funkcja informacyjna stowarzyszenia realizowana jest w sposób bezprecedensowy. Rodziny przybyłe na zjazd widoczne są na ulicach miasta goszczącego, każdy uczestnik posiada identyfikator oraz gadżety związane ze stowarzyszeniem i zjazdem. Mieszkańcy miasta mają możliwość obserwacji na żywo potencjału możliwości ZDR3+ oraz samych rodzin wielodzietnych. Warto podkreślić, że zjazdy dużych rodzin są wydarzeniami zamkniętymi, aby wziąć w nich udział, należy zarejestrować się. Rejestracja jest otwarta dla członków stowarzyszenia oraz rodzin wielodzietnych niezrzeszonych. Spotkania te są niewątpliwie promocją wielodzietności.

Analiza źródeł zastanych wykazała, że wypowiedanie się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami jest realizowana przez stowarzyszenie zgodnie z założeniami statutowymi. W raportach rocznych stowarzyszenia można znaleźć informacje dotyczące współpracy lokalnych kół z mediami regionalnymi i ogólnopolskimi. Współpraca ta widoczna jest także na stronie internetowej ZDR3+ oraz w mediach społecznościowych. Samo prowadzenie portali społecznościowych przyczynia się do tego, że stowarzyszenie zwraca uwagę na problemy rodzin wielodzietnych, chce poprawić ich społeczny odbiór oraz promować wielodzietność. Przykładem działania, w którym widoczne jest wypowiedanie się publiczne w sprawach rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami lokalnymi i ogólnopolskimi są Ogólnopolskie Zjazdy Dużych Rodzin. Do udziału w nich zapraszani są politycy i przedstawiciele rządu, co przyczynia się do komunikowania przez stowarzyszenie ważnych, z punktu widzenia polityki społecznej, kwestii rodzin wielodzietnych. Dzięki tym zjazdom również mieszkańcy miast goszczących rodziny wielodzietne i odbiorcy przekazu medialnego są informowani o problemach rodzin wielodzietnych, ich wyjątkowej wartości i znaczeniu dla dobra wspólnego.

Podsumowując, należy stwierdzić, że eksploracja funkcji informacyjnej jako wypowiedanie się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz

współpraca z mediami wykazała, że funkcja ta jest realizowana przez stowarzyszenie ZDR3+. Analiza wyników badań z obydwu źródeł wykazała, że stowarzyszenie poprzez publiczne wypowiedanie się w kwestiach wielodzietności oraz poprzez współpracę z mediami promuje wielodzietność i zwraca uwagę na problemy, z jakimi borykają się rodziny wielodzietne. Działacze stowarzyszenia, w przeprowadzonych badaniach twierdzą, że współpraca z mediami lokalnymi czy ogólnopolskimi jest efektywna i korzystnie służy dobru obu stron. Analiza źródeł zastanych to ustalenie potwierdza.

W ramach wyróżnionej funkcji informacyjnej stowarzyszenia ZDR3+ zostały poddane analizie cztery jego aktywności: działania na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych, dialog z przedstawicielami władz publicznych i znaczących instytucji społecznych, przedstawianie propozycji rozwiązań prawnych, wypowiedanie się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami. W rozdziale tym poddano analizie materiały zastane oraz wywiady eksperckie. Stwierdzono, że w każdym z wyróżnionych działań składających się na funkcję informacyjną ma miejsce realizacja tej funkcji.

Pierwsze działanie, które zostało poddane analizie, to działanie na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych. Działanie to zostało zrealizowane przez stowarzyszenie głównie poprzez współpracę z mediami. Dzięki takiej współpracy stowarzyszenie miało możliwość kształtować opinię publiczną na temat wielodzietności, przez co – jak należy domniemywać – poprawiło wizerunek rodziny wielodzietnej i pokazało ją jako środowisko działające dla dobra rozwoju dzieci. Organizacja Ogólnopolskich Zjazdów Dużej Rodziny, wydarzeń lokalnych – pikników, konferencji, animacji, wprowadzenie KDR: wszystkie te wymienione działania, w swoich założeniach miały m.in. pracę na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych. Praktycznie niemożliwe jest wyróżnienie spośród szeregu aktywności podejmowanych przez stowarzyszenie takich, które mają tylko jeden cel – wpływ na pozytywny obraz rodziny wielodzietnej. Każde działanie zawiera w sobie szereg celów szczegółowych.

Kolejne działanie, które zostało wyróżnione w ramach funkcji informacyjnej, to dialog z przedstawicielami władz publicznych i znaczących instytucji społecznych. Zostało ono zrealizowane przez stowarzyszenie. Działacze stowarzyszenia w wywiadach IDI przyznali, że mają możliwość bezpośredniej rozmowy z parlamentarzystami i osobami decyzyjnymi w kręgach administracji rządowej oraz z urzędnikami znajdującymi się na różnych jej szczeblach. Ocenili dobrze współpracę

z władzami lokalnymi. Analiza źródeł zastanych wykazała również, że stowarzyszenie komentuje zagadnienia bieżącej polityki prorodzinnej państwa, a co za tym idzie, prowadzi dialog z władzą ustawodawczą i wykonawczą.

Analiza przedostatniego wyróżnionego działania w ramach funkcji informacyjnej, którym jest przedstawienie propozycji rozwiązań prawnych, wykazała, że ZDR3+ ma zespół ekspertów. Zespół ten zajmuje się analizą wprowadzanych ustaw, które dotyczą rodziny i opieki nad dziećmi. Udzielają oni również porad przy wprowadzaniu zmian dotyczących ustawodawstwa rodzino-opiekuńczego. Respondenci z grupy samorządowcy/politycy akcentowali w swoich wypowiedziach, że ZDR3+ przedstawia szereg propozycji rozwiązań prawnych dotyczących głównie wprowadzenia Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny. Analiza źródeł zastanych wykazała, że stowarzyszenie podaje konkretne rozwiązania prawne dotyczące np. zmian w ustawach czy wprowadzonego odliczenia podatkowego PIT przez rodziny, nie tylko wielodzietne.

Ostatnie działanie, które zostało wyróżnione w realizacji funkcji informacyjnej, to wypowiedanie się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami. ZDR3+ poprzez publiczne wypowiedanie się w kwestiach wielodzietności oraz przez współpracę z mediami promuje wielodzietność, ale również zwraca uwagę na problemy, jakie mają rodziny wielodzietne i stara się pomóc w ich rozwiązywaniu. Ustalono, że najważniejszą inicjatywą stowarzyszenia, dzięki której realizuje ono funkcję informacyjną, jest organizacja Ogólnopolskich Zjazdów Dużej Rodziny. W ramach tych cyklicznych spotkań stowarzyszenie wypowiada się publicznie w sprawach dotyczących rodzin wielodzietnych oraz intensywniej współpracuje z mediami lokalnymi i ogólnopolskimi.

ROZDZIAŁ VII

FUNKCJA AKTYWIZUJĄCA ZWIĄZKU DUŻYCH RODZIN „TRZY PLUS”

Trzecią funkcją stowarzyszeń, a zarazem ostatnią, która zostanie poddana analizie, jest funkcja aktywizująca. Funkcja ta polega na samodzielnym, świadomym i odpowiedzialnym zaangażowaniu różnych społeczności w rozwój dobra wspólnego. Ustrój demokratyczny potrzebuje nie tylko aktywnych, działających obywateli, ale również aktywnych społeczności. Należy również pamiętać, że grupy interesu mogą stanowić zagrożenie dla systemu demokratycznego. Dzieje się tak wówczas, gdy usiłują one zinstrumentalizować instytucje społeczne i podporządkować je własnym, egoistycznym celom, wbrew dobru wspólnemu całego społeczeństwa.

W rozdziale tym zostanie opisana funkcja aktywizująca ZDR3+ jako organizacji pozarządowej działającej w sposób samodzielny, świadomy, mający na celu dobro rodzin wielodzietnych, ale również mającej na celu dobro wspólne całej społeczności. Analiza wyników badań oraz dokumentów ZDR3+ pozwoliła na wyróżnienie sześciu działań aktywizujących, które zostaną opisane poniżej.

7.1. Działania solidarnościowe na rzecz dużych rodzin

Jednym z rodzajów działań, który można wyróżnić w ramach funkcji aktywizującej są działania solidarnościowe na rzecz dużych rodzin. Solidarność to wartość społeczna stojąca u podstaw takich działań, które wynikają z przekonania o wspólnocie celów i interesów. W grupie społecznej opartej na solidarności panuje przekonanie, że wspólne doświadczenie pracy i życia wytwarzają i podtrzymują silne uczucia braterstwa, wspólnoty losu, które połączone są z wartościami wzajemnej pomocy i współuczestnictwa¹.

W tej dysertacji działania solidarnościowe rozumiane są jako działania, które podejmuje ZDR3+ na rzecz swojej organizacji oraz jej członków, a więc rodzin

¹ J. Stawiński, *Solidaryzm*, w: *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshall, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 342.

wielodzietnych. Funkcja aktywizująca realizowana poprzez działania solidarnościowe ZDR3+ będzie wyrażać się w działaniach, które mają pomóc rodzinom wielodzietnym w rozwiązywaniu ich problemów zgodnie z wymogami zasady pomocniczości.

W przeprowadzonych wywiadach w grupach samorządowcy/politycy i działacze stowarzyszenia tylko ci ostatni ujawniali szczegóły na temat podejmowanych działań solidarnościowych na rzecz dużych rodzin. Wspólne działania członków stowarzyszenia inspirowane są poczuciem wspólnoty losu, połączonego z poczuciem obowiązku wzajemnej pomocy. Potwierdzają to słowa jednego z respondentów tej grupy:

Związek Dużych Rodzin to jest tak naprawdę taki związek zawodowy rodziców. My mamy kontakt z osobami, które mają takie same problemy, jak my, czyli są rodzicami w rodzinach. Borykamy się z takim samymi problemami (D1, 22).

Działacze stowarzyszenia podejmują względem siebie i innych rodzin wielodzietnych działania solidarnościowe. Mimo że niektórzy działacze stowarzyszenia mają już dorosłe dzieci i znajdują się w innej (lepiej) sytuacji ekonomicznej czy społecznej, nadal chętnie podejmują się działań i chcą wspomóc rodziny wielodzietne znajdujące się w potrzebie:

W tym przypadku sprawy rodzin wielodzietnych są takie ważne, że oni się tym zajmują. Nawet jak te rozwiązania ich nie dotyczą, bo przecież bardzo wielu ludzi, którzy działają bardzo aktywnie w tym stowarzyszeniu, mają już w większości dorosłe dzieci. W związku z tym oni nie walczą o ulgi dla siebie. Natomiast mają doświadczenia życia w jeszcze gorszym systemie niż jest teraz i wiedzą, jak to jest i chcą po prostu, mając własne doświadczenie wspomóc tych, którzy w tej chwili mają małe dzieci (D3, 54).

Działania solidarnościowe, które podejmowali członkowie stowarzyszenia, miały głównie na celu doraźną pomoc rodzinom wielodzietnym, ale pośrednio również ich celem było zaktywizowanie takie rodziny, ale też decydentów, przedstawicieli władz lokalnych i państwowych w obszarze rozwiązań systemowych. Działania te zazwyczaj były podejmowane lokalnie. Przykładem może być Grodzisk Mazowiecki, gdzie działacze stowarzyszenia zaczęli organizować wystawy fotograficzne ze zdjęciami rodzin

wielodzietnych, na które zapraszani byli nie tylko mieszkańcy miasta, ale też ekonomiści, demografowie, prawnicy, aby to oni mogli się wypowiedzieć na temat sytuacji społeczno-ekonomicznej wielodzietnych rodzin.

Tutaj w Grodzisku staraliśmy się zapoznać społeczność lokalną z problemami rodzin wielodzietnych, uznając w ogóle, że jest to kompletnie białą plamą, że w ogóle rodziny wielodzietne w zasadzie poza tym, że są uważane i pokazywane jako patologiczne, to praktycznie nie istnieją. Jako normalna rodzina, która zdecydowała się mieć wiele dzieci, to praktycznie w świadomości społecznej w ogóle nie istnieje. Zaczęliśmy tu od zaproszenia ekspertów, od pokazania tych rodzin zrobiliśmy wystawę fotograficzną, zrobiliśmy zdjęcia rodzinom tutaj stąd, tak żeby pokazać, jakie fajne są rodziny, jak dużo jest tych rodzin, które mają dużo dzieci, a o nich się nie mówi. Wtedy zaprosiliśmy demografa, zaprosiliśmy prawnika, ekonomistę, którzy pokazali, jakby od strony prawnej, ekonomicznej sytuację takich rodzin (D10, 1).

Opisany wyżej przypadek jest przykładem aktywizacji społeczności lokalnej w obszarze działań prorodzinnych. Zorganizowane wydarzenia miało miejsce w konkretnej społeczności, a więc władza lokalna mogła osobiście poznać rodziny wielodzietne i porozmawiać z ich członkami. Na to wydarzenie zostali zaproszeni specjaliści z kilku dziedzin, aby pokazać, że problemy ekonomiczne i społeczne rodzin wielodzietnych powinny być rozwiązywane integralnie. Po tym spotkaniu władze miasta i gminy podjęły szereg działań we współpracy ze stowarzyszeniem. Aktywność ta wyrażała się przez wdrożenie programu usług i zniżek dla rodzin wielodzietnych, w tym przez wprowadzenie lokalnej KDR:

Tak - w ten sposób, żeśmy się przebijali do świadomości społecznej z taką wizją rodziny dużej, która nie koniecznie jest patologiczna, a która także potrafi zaistnieć w sposób różnorodny, pozytywny w społeczności. Od razu później tutaj też było środowisko niewielkie, ale zawsze jakieś środowisko właśnie rodzin, które sformułowało też taki program działania w gminie i polityki rodzinnej w gminie. I myśmy

sobie tam wymieniali, co byśmy chcieli, żeby się w gminie zmieniło, żeby było lepiej dla rodzin wielodzietnych, co nas boli, co jest uciążliwe, co należałoby zmienić. W trakcie analizy takiego programu stwierdziliśmy, że musimy sobie wyznaczyć taki pierwszy punkt, którym będziemy się zajmować w pierwszej kolejności, żeby też nie wszystko na raz, tylko żeby załatwić coś po kolei. Stwierdziliśmy, że najprostszym takich mechanizmem będzie mechanizm Karty Dużej Rodziny. No i z takim pomysłem żeśmy poszli do pana burmistrza, który początkowo przyjął nas, jako przedstawicieli takiej patologii (D10, 1).

Działania solidarnościowe na rzecz dużych rodzin zrealizowano przez podejmowanie wspólnych inicjatyw będących przejawem solidarności między członkami stowarzyszenia.

Kolejnym przykładem realizacji omawianego w tej części studium działania jest wprowadzenie w Trójmieście jednego, wspólnego biletu komunikacyjnego. Stowarzyszenie przez solidarność z rodzinami, które np. mieszkają w Sopocie, a dzieci uczęszczały do szkoły w Gdańsku, dążyło do tego, aby władze lokalne wprowadziły jeden bilet obowiązujący w Gdyni, Sopocie i Gdańsku. Władze samorządowe trzech miast nie potrafiły się ze sobą porozumieć i wprowadzić jedną obowiązującą kartę dla rodzin wielodzietnych mieszkających w Trójmieście. To ZDR3+ okazał się łącznikiem pomiędzy potrzebami rodzin wielodzietnych a władzą samorządową i zaktywizował instytucje tych miast do rozwiązania problemu:

Nam się marzy [...] taki jeden wspólny bilet na wszystko. To właściwie był taki klucz, od którego wszystko się zaczęło. Bilet komunikacyjny, żeby nasze dzieci, mając tą jedną plastikową kartę, mogły poruszać się praktycznie po całym województwie, czy przynajmniej Trójmieście. Często jest tak, że dzieci mieszkają w Gdańsku, na uczelnie, do szkół jeżdżą do Gdyni czy Sopotu. Nie ma tej możliwości, jest prywatna firma z Tczewa, jest prywatna firma na Kaszubach, nie ma tej łączności. Wiem, że to jest możliwe, bo takie programy, że tak powiem, komercyjnie robiłem, w dobie komputerów i Internetu wszystko jest przeliczalne, można sobie wyliczyć taryfy. Skoro potrafią się w Szwajcarii dogadać i robić jeden skipass i można całą Szwajcarię

i okolice, Włochy i Austrię objechać jednym biletem, to dlaczego u nas nie można? [...] Myślę, że tutaj jest duży problem w tych władzach samorządowych. Władze samorządowe ze sobą nie rozmawiają i nie chcą rozmawiać albo konkurują, nie ma tutaj woli porozumienia. Pomysłem naszym było obejście tego przez wprowadzenie tych kart i zachęcenie ich do tego. Naszym pomysłem jest, jak wiemy, że ta Karta Ogólnopolska obejmie to wszystko i te wszystkie lokalne będą zlikwidowane (D1, 80).

Analiza źródeł zastanych pozwoliła również na ustalenie działań solidarnościowych na rzecz dużych rodzin podejmowanych przez ZDR3+. Inicjatywą wpisującą się w to zadanie jest powstały w aplikacji Karty Dużej Rodziny tzw. bazarek rodzinny. Dzięki temu rodziny wielodzietne mają możliwość zaprezentowania w nim (bezpłatnie) swojej rodzinnej produkcji, rękodzieła czy startującego przedsięwzięcia. W tym wypadku działania solidarnościowe to wspieranie aktywności rodzin wielodzietnych, poprzez bezpłatną aplikację. Aktualnie z aplikacji korzysta ponad 4 mln osób². Inne rodziny dzięki temu mogą wspierać lokalne biznesy, przede wszystkim mogą wybierać i kupować produkty wspomagając konkretną rodzinę wielodzietną i poprawiając przez to jej sytuację materialną. Zgromadzone w aplikacji dane pokazują skalę potencjału rodzin wielodzietnych w wymiarze nie tylko społecznym, ale i ekonomicznym.

Kolejnym działaniem solidarnościowym, wyróżnionym w omawianej funkcji, jest prowadzona przez stowarzyszenie Linia 3plus – telefon dla rodzin wielodzietnych. Inicjatywa ta jest działaniem wewnętrznym stowarzyszenia, a więc skierowanym do członków ZDR3+ i wszystkich rodzin wielodzietnych. Związek Dużych Rodzin prowadzi telefon, który jest przeznaczony dla wielodzietnych rodzin. Telefon ten jest dostępny w poniedziałki, wtorki i czwartki. Przy telefonie dyżurują: psychoterapeuta, doradca do spraw rodziny, osoba związana z marketingiem, psycholog i trener umiejętności psychospołecznych pracujący z młodzieżą i dorosłymi. Z telefonu mogą skorzystać osoby, które mają potrzebę porozmawiania o sprawach rodzinnych, małżeńskich czy wychowawczych. Stowarzyszenie zachęca również do kontaktu, jeżeli ktoś chce się podzielić swoim doświadczeniem związanym z wielodzietnością czy

² <https://kdr.3plus.pl/> (dostęp: 04.04.2022).

działalnością kół ZDR3+. Prosi również o zgłaszanie sytuacji, w której rodzina wielodzietna byłaby dyskryminowana. Stowarzyszenie w ramach tej infolinii oferuje również pomoc prawną.

Dzięki prowadzonej przez ZDR3+ infolinii dla rodzin wielodzietnych podmiot ten spełnia swoją funkcję aktywizującą, podejmując działania solidarnościowe. Usługa ta jest wsparciem dla rodzin wielodzietnych w wielu istotnych płaszczyznach ich funkcjonowania, udziela konkretnych rad, wskazuje instytucje kompetentne w zaradzeniu problemom, z którymi rodziny się zgłaszają i ułatwia z nimi kontakt. Problemy te najczęściej dotyczą kwestii wychowawczych i prawnych. Dzięki Linii 3plus sami członkowie stowarzyszenia mogą bliżej poznać szerokie spektrum problemów rodzin wielodzietnych. Mając tę wiedzę, stowarzyszenie może następnie zgłaszać tego typu problemy władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz podejmować próbę rozwiązania ich w sposób systemowy. Ujawnia się tu omówiona wyżej funkcja porządkowa. Co więcej, prowadzenie Linii 3plus zbliża do siebie członków rodzin wielodzietnych.

Analiza aktywności stowarzyszenia, które w niniejszej dysertacji określono roboczo jako podejmowanie działań solidarnościowych na rzecz rodzin wielodzietnych, wykazała, że działania te zostały zrealizowane przez badany podmiot. Przeprowadzone analizy potwierdziły, że członkowie ZDR3+ w swoich działaniach kierowali się poczuciem solidarności oraz kryteriami zasady pomocniczości, do której istoty należy aktywizacja, a nie wyręczanie w rozwiązywaniu problemów społecznych. Wyniki przeprowadzonych badań ukazały, że członkowie stowarzyszenia, podejmując lokalne działania, aktywizowali tym samym społeczność lokalną i lokalne władze samorządowe w obszarze wsparcia rodzin wielodzietnych.

Stowarzyszenie przez swoje działania na szczeblu lokalnym i krajowym, angażowało media w swoistą kampanię na rzecz rodzin wielodzietnych. Dzięki temu ich użytkownicy mogli dowiedzieć się, jaką wartością społeczną jest rodzina wielodzietna oraz z jakimi problemami się boryka.

Eksploracja źródeł zastanych pozwoliła wyróżnić w badanym okresie aktywności stowarzyszenia, dwa jego przedsięwzięcia: bazar rodzinny oraz Linie 3plus. Obie te inicjatywy są przejawem solidarności członków stowarzyszonych w ZDR3+ ze wszystkimi rodzinami wielodzietnymi w Polsce. W pierwszej z wymienionych inicjatyw rodziny wielodzietne mogą promować za darmo swoje usługi, produkty, rękodzieło itp.,

dzięki drugiej zaś otrzymują pomoc w zakresie wychowawczym, psychologicznym, ekonomicznym i prawnym. Członkowie stowarzyszenia, mając bezpośredni kontakt z rodzinami wielodzietnymi poprzez bazarek rodzinny i Linię 3plus, poznają bliżej te rodziny i ich problemy. Przez poradnictwo świadczone w ramach infolinii aktywizują członków rodzin do ich rozwiązywania oraz zbierają wiedzę i doświadczenie pomocne przy towarzyszącym procesom legislacyjnym konsultacjach społecznych.

7.2. Wspieranie i prowadzenie działalności naukowej

Drugim wyodrębnionym działaniem ZDR3+ w ramach jego funkcji aktywizującej jest wspieranie i prowadzenie szeroko rozumianej działalności naukowej. Związek podejmuje m.in. takie inicjatywy jak: organizowanie konferencji, prowadzenie kursów, seminariów, szkoleń oraz prowadzenie działalności naukowo-badawczej. Aktywizacja członków jest dwubiegunowa: po pierwsze, szkolenia, seminaria, kursy itp. prowadzone są przez samych członków stowarzyszenia (uprzednio przygotowanych do tego), po drugie, uczestnikami tych wydarzeń są członkowie rodzin wielodzietnych.

Poniżej zostaną opisane wybrane przykłady wspierania i organizowania szeroko rozumianej działalności naukowej. Jednym z nich jest organizowanie konferencji naukowych. Jak już zostało wspomniane we wcześniejszych rozdziałach dysertacji, ZDR3+ organizuje wiele tematycznych konferencji w różnych częściach kraju. Konferencje te organizowane są np. we współpracy z Kancelarią Premiera, Kancelarią Prezydenta lub miast zainteresowanych ofertą stowarzyszenia. Konferencje i spotkania naukowe integrują różne gremia i grupy interesu wokół idei wsparcia rodzin wielodzietnych:

Stowarzyszenie organizowało nie tak dawno konferencję, na którą zapraszało i właśnie z jednej strony ludzi angażujących się po stronie społecznej w tego typu działania, czy w ogóle w tematykę prorodzinną, ale z drugiej strony samorządowców i polityków, więc to jest na ten moment takiej dyskusji publicznej, styku tych dwóch sfer, a to jest rozwój społeczeństwa obywatelskiego wprost (S2,16).

Organizacja konferencji jest więc działaniem aktywizujących członków stowarzyszenia, ale również inne podmioty zainteresowane problematyką. Tego typu spotkania cieszą się popularnością wśród polityków i samorządowców, ponieważ tematy

poruszane na wystąpieniach związane są z ich aktywnością zawodową. Tak postrzega to jeden z respondentów:

Ta konferencja również była akurat organizowana przed wyborami do sejmu i spowodowała zainteresowanie polityków i to my zwróciliśmy uwagę na to - wspólnie już - że jest problem rodzin wielodzietnych. Że rodziny wielodzietne to nie tylko patologia i tak nie możemy mówić, bo takie było przekonanie części. I ta konferencja stała się w moim przekonaniu początkiem całego procesu związanego z zainteresowaniem się w ogóle dietnością, może dietnością to mniej, ale problemem rodzin wielodzietnych (P5, 14).

Politycy biorący udział w organizowanych przez ZDR3+ konferencjach cenią sobie ich walory merytoryczne i aplikacyjne:

[...] za czasów, kiedy byłam w ministerstwie, była organizowana wspólna konferencja w parlamencie poświęcona właśnie problematyce polityki wobec dużych rodzin. Też były prowadzone różnego rodzaju rozmowy dotyczące polityki rodzinnej, wspierania rodzin i w ramach polityki publicznej, więc tak (P10, 20).

Konferencje organizowane przez stowarzyszenie są więc nie tylko przejawem działalności naukowej, ale również działaniem mającym na celu aktywizację różnych środowisk biorących w nich udział w obszarze polityki społecznej. Stanowią one również przestrzeń wymiany doświadczeń pomiędzy uczestnikami. Potwierdzają to działacze stowarzyszenia w takich słowach:

Przyjechali samorządowcy z różnych miejsc w Polsce i ta energia, i wymiana informacji między nimi od razu, bezpośrednio, zwłaszcza że to byli wszyscy urzędnicy, w związku z czym oni rozmawiali podobnym językiem: „A co byście zrobili? A co my byśmy mogli zrobić?”. To jest fascynujące patrzeć się na to, jak po prostu przykład jest tą rzeczą, która działa zawsze najbardziej. W związku z czym stwarzanie możliwości wymiany doświadczeń to już jest bardzo dużo (D3, 60).

Stowarzyszenie, dzięki organizacji konferencji, ma również możliwość poznać zakres działań polityki społecznej w kraju i za jego granicami. Przykładem takich konferencji są *European Youth Workshop and Conference* zorganizowana w dniu 6.09.2017 r. oraz konferencja w Senacie: *Family today – changing values and structures* zorganizowana w dniu 27.11.2017 r. ZDR3+ wspólnie z ELFAC. Organizuje konferencje, których głównym celem jest wymiana doświadczeń. Dzięki temu, instytucje unijne i państwowe krajów europejskich wiedzą, jak wygląda polityka rodzinna w danym regionie. Jak już zostało wspomniane, jednym z celów spotkań członków organizacji ELFAC jest wprowadzenie ogólnoeuropejskiej karty dużej rodziny.

Ta współpraca - to jest wymiana doświadczeń, głównie. Są organizowane konferencje, zjazdy m.in. ELFAC no i wymiana doświadczeń. I my z takich spotkań wiemy, co się dzieje w zakresie polityki w innych krajach. W jakim kierunku zmierzamy poprzez tą współpracę, co ona nam daje? Daje nam, poza wiedzą to, co chcemy wprowadzić, na przykład ogólnoeuropejską kartę dużej rodziny. No bo jest to wyzwanie... no bo rodziny... te same problemy..., ale jeśli jesteśmy Unią Europejską, jeśli są honorowane zniżki na jakieś legitymacje studenckie, to powinny być honorowane na kartę dużej rodziny, prawda? (D2, 113).

Te dwa wyżej wymienione wydarzenia zostały zorganizowane wraz z Europejską Konfederacją Związków Dużych Rodzin – ELFAC oraz Konfederację Związków Rodzin Zagłębia Karpackiego z Węgier. Wydarzenia te poświęcone były dyskusji oraz wymianie doświadczeń związanych z przyszłością rodziny w Europie. Wydarzenie to miało kilka celów, m.in. integrację międzynarodowego środowiska młodzieży związanego z problematyką oraz polityką rodzinną, udostępnienie głosu młodemu pokoleniu w tych sprawach, promocję wartości rodzinnych oraz polityki społecznej danego kraju i przede wszystkim wymianę doświadczeń. Zorganizowane spotkanie w 2017 r. nazwane zostało *Moda na rodzinę*. W trakcie tego wydarzenia uczestnicy wzięli udział w konferencji w parlamencie oraz pracowali warsztatowo w grupach nad przydzielonymi tematami. Dyskutowano szeroko o aspektach kulturowych i obyczajowych, próbując odpowiedzieć na pytanie, dlaczego młodzi ludzie w Europie decydują się na zakładanie rodziny w tak późnym wieku i mają najczęściej jedno dziecko. Zastanawiano się również, jak instytucje

państwowe, sektor prywatny i NGO mogą wpłynąć na podniesienie atrakcyjności instytucji rodziny oraz wielodzietności.

Stowarzyszenie zorganizowało także wcześniej szereg innych konferencji np. *Sytuacja rodzin wielodzietnych w Polsce* (19.07.2006 r.), *Duże rodziny – bogactwem i nadzieją Polski* (07.12.2006 r.), *I Ogólnopolska Konferencja „Polska dla Rodziny – Karta Dużej Rodziny w miastach i gminach”* (26.09.2011 r.), *Reforma emerytalna jako element polityki rodzinnej. Symposium* (18.06.2012 r.), *Bariery ograniczające dzietność w Polsce* (05.12.2012 r.), *II Ogólnopolska konferencja „Polska dla Rodziny – Karta Dużej Rodziny w miastach i gminach”* (18.03.2013 r.).

Kolejnym działaniem, które można wyróżnić w ramach funkcji aktywizującej, a które wpisuje się we wspieranie szeroko rozumianej działalności naukowej, to prowadzenie szkoleń. Działacze stowarzyszenia w przeprowadzonych wywiadach potwierdzają, że ZDR3+ organizuje szkolenia, które prowadzi często jego członkowie, a uczestnikami są zrzeszeni bądź niezrzeszeni przedstawiciele dużych rodzin. Potwierdza to poniższa wypowiedź osoby zaangażowanej w ich organizację:

My sami organizujemy [szkolenia] tak jakby, dla samorządowców i dla siebie też. [...] Ciągłe też spotkania kół są organizowane [...] odbywają dwa do trzech razy w roku (D13, 80).

Szkolenia, o których mówił działacz stowarzyszenia, są najczęściej organizowane przez lokalne koła. Przykładem takiej działalności jest zorganizowanie i przeprowadzenie projektu dla rodzin z województwa mazowieckiego pod nazwą *Wzmacnianie roli rodziny i więzi rodzinnych* w Grodzisku Mazowieckim. Realizacja tego projektu odbyła się w 2014 r., a w jego ramach odbyły się cykliczne warsztaty dla rodziców, m.in. *Kiedy nasze dzieci dorastają* czy też *Rodzeństwo – miłość, rywalizacja, współdziałanie*. Dzieci rodziców biorących udział w warsztatach miały zapewnioną opiekę animatora, a ponadto odbył się również piknik *Z koszykiem i kocykiem*. Część warsztatów w ramach tego projektu została przeprowadzona odpłatnie. W 2016 r. oddział stowarzyszenia przy współpracy z Urzędem Marszałkowskim w Łodzi dostał wsparcie finansowe na zorganizowanie czterodniowego szkolenia z przedsiębiorczości i integracji małżeńskiej w Jantarze dla 12 rodzin. W 2018 r. stowarzyszenie dostało dofinansowanie z programu Funduszu Sprawiedliwości, w którego ramach ZDR3+ realizował zadanie *Wsparcie rodzin jako przeciwdziałanie przyczynom przestępczości*. Dzięki temu zadaniu,

stowarzyszeniu udało się zrealizować szereg działań. Zostały m.in. przeprowadzone seminaria dla pracowników oświaty, gdzie prowadzony był wykład pt. *Pozytywna dyscyplina w szkole*, podczas którego odbyły się również warsztaty *Dlaczego uczniowie źle się zachowują*, *Jak zachęcić, żeby nie zniechęcać*, *Budowanie poczucia własnej wartości*. Dodatkowo zostały przeprowadzone warsztaty wzmacniające kompetencje wychowawcze rodziców i nauczycieli. Ta część składała się z dwóch rodzajów warsztatów prowadzonych przez dwóch różnych trenerów. Pierwsze z nich oparte były na metodzie „pozytywna dyscyplina”, drugie dotyczyły zaś wzmocnienia relacji i komunikacji w rodzinie. W sumie zostało zrealizowanych 10 cykli 16-godzinnych szkoleń, w tym 16 warsztatów dla rodziców i nauczycieli. W zajęciach udział wzięło ponad 200 osób.

Kolejnymi warsztatami przeprowadzonymi w ramach tego zadania były zajęcia wzmacniające relacje, które prowadzono w imieniu ZDR3+. Temat warsztatów dotyczył przede wszystkim rozwiązywania konfliktów w rodzinie; odbyły się dwa warsztaty na temat granic dzieci i dorosłych (12 warsztatów) oraz komunikacji w rodzinie (9 warsztatów). Warsztaty te były przeznaczone dla nauczycieli i rodziców, a wzięło w nich udział 378 osób. Innym ważnym szkoleniem, które zostało przeprowadzone w ramach tego zadania, było szkolenie dla pracowników jednostek organizujących pomoc społeczną. Szkolenia przebiegały w formie teoretycznej oraz warsztatowej. Część szkolenia warsztatowego w wielu miejscach spełniała funkcję wspierającą i integrującą zespół. Część warsztatowa miała na celu rozwój umiejętności miękkich, głównie umiejętności komunikacyjnych, które są kluczowe w bezpośrednich oddziaływaniach profilaktycznych. Część teoretyczna zawierała wiedzę na temat profilaktyki. Szkolenie pozwalało na obserwację grup narażonych na występowanie zachowań ryzykownych i problemowych oraz uwrażliwienie na efektywny sposób prowadzenia działań profilaktycznych.

Ostatnim działaniem, które mieści się w obszarze wspierania i organizowania szeroko rozumianej działalności naukowej są projekty realizowane w ramach NGO PRO. W 2018 r. ZDR3+ pozyskał środki z programu Funduszu Inicjatyw Obywatelskich na projekt szkoleniowy, który będzie wzmacniał organizacje pozarządowe działające na rzecz dużych rodzin – w tym szczególnie kół ZDR3+. Proces rekrutacji do projektu wspomagany był przez wolontariuszy w każdym województwie, którzy wspierali działania specjalistów. Szkolenia były prowadzone głównie na terenie trzech

województw: małopolskiego, łódzkiego i lubelskiego. Głównym bodźcem do udziału w szkoleniach okazały się osobiste rekomendacje, dobór trenerów, którzy rozumieli specyfikę pracy z rodzinami, możliwość uzyskania certyfikatu oraz w województwie łódzkim i małopolskim fakt, że szkolenia odbywały się blisko miejsca zamieszkania. Cykl szkoleń obejmował pięć kluczowych następujących zagadnień: skuteczna komunikacja w zespole, animacja lokalnych społeczności, rozwój i zarządzanie wolontariatem, skuteczne metody promocji i podstawy marketingu internetowego, budowanie i motywacja zespołu. Zagadnienia, które znalazły się w planie szkoleń, zostały opracowane, biorąc pod uwagę potrzeby zgłaszane przez specjalistów w danym regionie. Wybrzmiały zdecydowanie dwa najważniejsze obszary: promocja wydarzeń oraz kontakty z mediami. W ramach tego projektu została przygotowana i wdrożona nowa strona internetowa stowarzyszenia.

Założone działanie wspierania i tworzenia szeroko rozumianej działalności naukowej w ramach funkcji aktywizującej zostało zrealizowane przez stowarzyszenie, co potwierdzają przeprowadzone wywiady oraz analiza źródeł zastanych. Działania, jakie podejmowało stowarzyszenie w tym obszarze, to organizacja konferencji, kursów, szkoleń zarówno dla członków stowarzyszenia, jak i osób, które ze stowarzyszeniem nie są związane. Organizacja konferencji, szkoleń i kursów nie tylko aktywizuje członków stowarzyszenia, kształtując ich praktyczne umiejętności, ale również motywuje do działania innych uczestników tych wydarzeń, szczególnie w ich społeczności lokalnej. Wspieranie bądź prowadzenie szeroko rozumianej działalności naukowej przez ZDR3+ dokonuje się w skali ogólnoeuropejskiej. Przykładem takiego działania jest współpraca tego podmiotu z Europejską Konfederacją Związków Dużych Rodzin ELFAC. Wydarzenia organizowane przy współpracy z tą konfederacją służą głównie wymianie doświadczeń, integracji środowiska rodzin wielodzietnych, promocji wartości rodzinnych oraz wymianie doświadczeń związanych z prowadzoną polityką społeczną w danym kraju.

7.3. Organizacja wydarzeń kulturalnych

Kolejnym działem, które zostało wyróżnione w funkcji aktywizującej, jest organizacja wydarzeń kulturalnych. Wydarzenia kulturalne mają charakter świecki lub religijny. Przykładami takich wydarzeń mogą być: festiwale, karnawały, ceremonie religijne, parady, uroczystości rocznicowe itp. Imprezy kulturalne są to wydarzenia, które

skupiają wielbicieli np. sztuki czy muzyki. Najczęściej są kojarzone z wystawami w muzeum bądź w plenerze, a także z występami teatralnymi czy operowymi. Charakteryzują się wysoką jakością organizacyjną. Są one cykliczne, ale również okazjonalne. Wydarzenia kulturalne mają na celu m.in. kulturowe wzbogacenie społeczeństwa, poprawę kondycji fizycznej czy zabawę. Na potrzeby dysertacji przyjmuje się rozumienie wydarzenia kulturalnego jako imprezy organizowanej w ramach ZDR3+ - dla jego członków, ale też dla publiczności. Publicznością tą zazwyczaj są rodziny wielodzietne. Wydarzenia te organizowane są w przestrzeni zamkniętej lub w plenerze. Wydarzenia kulturalne organizowane przez ZDR3+ mają na celu m.in. integrację środowiska rodzin wielodzietnych, promocję modelu rodziny wielodzietnej, poprawę wizerunku rodzin wielodzietnych itp.

Wydarzeniem kulturalnym inicjowanym przez ZDR3+ są konferencje naukowe, szkolenia, seminaria i warsztaty opisane we wcześniejszym podrozdziale. Organizacja konferencji, szkoleń czy seminariów zawiera w sobie przymioty wydarzenia kulturalnego, a więc wzbogaca kulturowo społeczność lokalną, integruje środowisko rodzin wielodzietnych, promuje rodziny wielodzietne, przedstawia pozytywny obraz rodziny wielodzietnej oraz – w niektórych przypadkach – jest formą zabawy szczególnie dla najmłodszych uczestników. Przy organizacji lokalnych wydarzeń kulturalnych, kluczowym partnerem jest samorząd i jego instytucje. Potwierdza to wypowiedź jednego z respondentów:

Działamy też w oparciu o granty, czyli finansujemy np. kolonie – tutaj z miasta mamy wsparcie. Wyjazdy kolonijne, festyny, były też zajęcia dodatkowe – gmina nam dołożyła pieniądze na tego rodzaju rzeczy (S2, 26).

Przykładami takich wydarzeń kulturalnych mogą być m.in. projekty: *Wzmocnienie roli i funkcji rodziny* realizowany w gminie Grodzisk Mazowiecki, który uzyskał dofinansowanie w kwocie 25 000 zł; organizacja *Tygodnia Rodziny* w Grodzisku Mazowieckim dofinansowanego kwotą 35 000 zł; projekt *Wspieranie wszechstronnego rozwoju dzieci i młodzieży*, który realizował zawarte w nazwie zadanie poprzez działalność wychowawczą, opiekuńczą, oświatową i prozdrowotną, realizowany był w mieście Rawa Mazowiecka i został dofinansowany kwotą 5 000 zł; spotkania dla dzieci

z okazji Mikołajek, któremu towarzyszył program artystyczny przeznaczony dla dzieci z rodzin wielodzietnych z terenu gminy Cielądz, dofinansowany kwotą 3 000 zł³.

Jednym z najważniejszych wydarzeń kulturalnych organizowanych przez ZDR3+ są Ogólnopolskie Zjazdy Dużych Rodzin. Będzie o nich mowa później, tu natomiast zostanie jedynie podkreślony i krótko scharakteryzowany ich aspekt kulturalny. Organizatorem zjazdów jest ZDR3+ z miastem goszczącym. Podczas tego typu zjazdów organizowane są zajęcia w małych grupach, dyskusje, warsztaty dla rodziców, młodzieży, dzieci, zawody sportowe, zajęcia artystyczne, koncerty. W programie przewiduje się zwiedzanie miasta partnerskiego i poznanie jego zabytków oraz historii. Zjazdy te są organizowane cyklicznie – raz w roku, dedykowane są rodzinom wielodzietnym, odbywają się one zarówno w plenerze, jak i w przestrzeni zamkniętej, charakteryzują się wysoką jakością organizacyjną, kulturowo wzbogacają społeczność lokalną miasta, integrują środowisko rodzin wielodzietnych, ale również integrują rodziny wielodzietne ze społecznością lokalną, promują rodziny wielodzietne w tej społeczności oraz poprawiają wizerunek takich rodzin.

7.4. Wsparcie rodzin wielodzietnych w codziennym życiu

Kolejnym działaniem, które zakwalifikowano do funkcji aktywizującej stowarzyszenia ZDR3+, jest wspieranie rodzin wielodzietnych w codziennym życiu. Na podstawie przeglądu badań socjologicznych w Polsce trudno uznać model rodziny wielodzietnej za standardowy. Wielodzietność jest więc pewnym przywilejem dla osób, które mają stabilną pozycję zawodową, a więc tych, których „stać” na rodzinę wielodzietną; będzie również pewnym „ciężarem” w rodzinach najuboższych, które są dotknięte dysfunkcjami. Współcześnie można zaobserwować zmiany, które zachodzą w podejściu do wielodzietności. Widoczna jest również zmiana w kierunku bardziej partnerskiego podziału ról małżeńskich (dotyczy ona głównie rodzin młodszych i o wyższym poziomie wykształcenia)⁴. Ważnym zagadnieniem jest fakt, że decyzja o macierzyństwie wielodzietnym dla kobiety jest związana nie tylko z kwestią wysokości

³ Dane na temat organizowanych przez stowarzyszenie Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus” wydarzeń pochodzą ze sprawozdania z 2016 r.

⁴ P. Forma, *Rodzina wielodzietna – analiza polityki społecznej i badań pedagogicznych*, „Praca Socjalna” 2013, nr 28(6), s. 71.

dochodów, ale wyborem pewnego stylu życia, życiowych priorytetów. To właśnie kobiety, matki w rodzinach wielodzietnych narażone są na długotrwałe bezrobocie, które wynika z pozostawania przez dłuższy czas poza rynkiem pracy. Narażone są one również na przykre opinie otoczenia, które mogą prowadzić do złego stanu zdrowia fizycznego i psychicznego, frustracji czy depresji. Jednak wielodzietne macierzyństwo może być również szansą na realizację planów życiowych, gdzie wraz z kolejnym dzieckiem może wzrastać mobilizacja do pracy, kobiety stają się lepiej zorganizowane, bardziej zdeterminowane, aby pogodzić różne sfery życia⁵. W literaturze socjologicznej, psychologicznej oraz pedagogicznej powstał obraz rodziny wielodzietnej, która nie realizuje w prawidłowy sposób swoich funkcji, głównie socjalizacyjnej, wychowawczej i ekonomicznej. Ten negatywny obraz rodziny wielodzietnej powstał przede wszystkim dlatego, że badano głównie klientów pomocy społecznej, osoby obciążone alkoholizmem, bezrobociem, biedą⁶. Przykładem takie zjawiska może być sprawowanie opieki starszego rodzeństwa nad młodszym. Dla niektórych badaczy zjawisko to będzie pozytywne, dla innych jest to sytuacja, która prowadzi do nieprawidłowej socjalizacji dzieci. Aspekt, który pozwala zrozumieć niejednorodność stanowiska wśród badaczy to z pewnością zasoby kulturowe, hierarchia potrzeb i wartości, poczucie wpływu na własne życie, podmiotowość, sprawczość, oraz zdolności adaptowania się do zmiennych warunków zewnętrznych⁷.

Rodziny wielodzietne borykają się z różnymi problemami, które w większości dotyczą kobiet; są to problemy związane głównie z powrotem do pracy matki czy udzieleniem jej psychologicznej pomocy, wsparcia. ZDR3+ w ramach statutowego zadania wspierania rodzin wielodzietnych w ich codziennym życiu, które zakwalifikowano do funkcji aktywizującej, świadczy zarówno pomoc finansową, jak i psychologiczną. Przykładem takiego działania jest system ulg wynegocjowany przez ZDR3+ w ramach KDR oraz opisana wyżej infolinia. Niewątpliwie przy działaniu ZDR+ system ulg kojarzony jest z KDR.

⁵ Tamże, s. 75.

⁶ M. Trawińska, J. Kuleszyńska-Dorobek, *Rodziny niepełne i wielodzietne*, CRSS, Warszawa 1996, s. 21.

⁷ I. Kaźmierczak-Kałużna, *W orbicie 500+*. *Funkcjonowanie ubogich rodzin wielodzietnych w warunkach zmiany polityki rodzinnej w Polsce*, „Kultura i społeczeństwo” 2019, nr 4, s. 128, <http://czasopisma.isppan.waw.pl/index.php/kis/article/view/376/294> (dostęp: 08.03.2022 r.)

Wprowadzanie KDR jest długofalowym procesem. Tak określa go jeden z respondentów:

Nagle gdzieś tak piętnaście lat temu, dziesięć lat temu pojawiły się rzeczy, których wcześniej nie było, czyli na przykład baseny, komunikacja miejska na większą skalę. Pojawiło się centrum kultury, kino, czyli coś, czego nie było i w związku z tym nie wywoływało to żadnych dodatkowych potrzeb. Nagle rodzina wielodzietna idzie na basen i idąc na basen z piątką dzieci, okazuje się, że to się robi duży wydatek. Jadąc komunikacją miejską to duży wydatek. Rodziny te [wielodzietne] skrzyknęły się w Grodzisku. Kierowała tym Pani Krupska. I szczęśliwie się stało, bardzo szczęśliwie, że akurat to stowarzyszenie organizowały rodziny na dużym poziomie intelektualnym. Czyli to ludzie nie tacy roszczeniowi, którzy żądali czegoś, tylko po prostu ludzie rozsądni, bardzo mądrzy, którzy w sposób taktowny mówili, czy nie ma możliwości jakiejś pomocy nam, właśnie w byciu na basenie, pójściu do kina (P5, 8).

Zatem potrzeby każdej rodziny, w tym także, a może przede wszystkim rodziny dużej, wzrastają wraz z poprawą infrastruktury i upowszechnianiem się pewnych usług sportowych czy kulturalnych. Przyznanie ulgi na komunikację miejską, usługi sportowe czy kulturalne, jak wynika z przeprowadzonych wywiadów, okazało się istotnym czynnikiem aktywizującym członków rodzin wielodzietnych w tych obszarach usług i dóbr. Ulgi te sukcesywnie przyczyniają się do inkluzji społecznej dotychczas wykluczanej grupy społecznej. Niewątpliwie odpowiadają one wymogom sprawiedliwości społecznej.

W jednym z miast w Polsce rodzinom wielodzietnym przyznano bezpłatne przejazdy komunikacją miejską. Z ulgi tej chciały skorzystać wszystkie wielodzietne rodziny, zarówno te, które są dobrze sytuowane, jak i te z gorszym statusem materialnym. Skorzystanie z tej ulgi to wymierna oszczędność w budżecie rodzinnym:

[...] bonusem, z którego naprawdę chcą wszyscy korzystać [wszystkie rodziny wielodzietne], ponieważ są to bezpłatne przejazdy komunikacją miejską, to jest takie dobro, którego nie zlekceważy żadna rodzina,

niezależnie od tego, czy to jest rodzina dobrze sytuowana, czy to jest rodzina kiepsko sytuowana. To jest realny koszt, który odchodzi z życia rodzinnego, daje pełną swobodę, nie musisz tutaj spełniać żadnych warunków [...] (P3, 64).

Dzięki temu, że zniżki przyznawane przez miasto są przeznaczone dla rodzin wielodzietnych, gdzie nie bierze się pod uwagę kryterium dochodowego, każda rodzina wielodzietna może z niej skorzystać. Ta strategia wzmacnia społecznie przekonanie o wartości rodziny wielodzietnej bez względu na jej status materialny. Nie zmienia to faktu, że koszty utrzymania dużej rodziny są znacznie wyższe niż rodziny z jednym dzieckiem. Działacze stowarzyszenia nie zawsze spotykają się ze zrozumieniem w dialogu z władzami samorządowymi.

W przypadku Warszawy absolutnie nie możemy przedrzeć się ze zrozumieniem, że wychowanie jest coraz bardziej kosztowne i że wychowanie trójki i więcej dzieci pociąga duże koszty dla rodziny i wymagałoby to jakichś zniżek. Władze Warszawy tego absolutnie nie rozumieją i nie chcą rozumieć. Karta Warszawiaka jest dobrą ulgą na jedno dziecko, zupełnie nie biorąc pod uwagę, że wychowanie trójki to jest trzy razy większy koszt (D11, 14).

Wszystkie strategiczne cele ZDR3+ w związku z systemem zniżkowym, który nie bierze pod uwagę dochodu rodziny wielodzietnej, a jest pewnym przywilejem przysługującym tylko dlatego, że jest to rodzina wielodzietna, zostały zawarte w Ogólnopolskiej Karcie Dużej Rodziny, której zostanie poświęcona oddzielna część tej rozprawy.

Działanie stowarzyszenia w obszarze wsparcia rodzin wielodzietnych w codziennym życiu to również organizowanie szeregu kursów, seminariów i szkoleń, które dają wsparcie psychiczne i rozwijają kompetencje wychowawcze. Prowadzona przez ZDR3+ działalność szkoleniowa została opisana już wyżej, tu należy wyeksponować walor swoistej pomocniczości, który te działania zawierają. Przykładem takich działań jest projekt *Wzmacnianie roli i funkcji rodziny*. Obejmował on szereg warsztatów zaadresowanych do rodziców i dzieci; były to np. wykłady w ramach *Akademii Zdrowia*, warsztaty ceramiczne, warsztaty *Rodzicielstwa Bliskości*,

chustonoszenia i masażu Shantala, cykle warsztatów z *Pozytywnej Dyscypliny*, piknik *Zkocykiem i koszykiem*, obchody *Cyrkowego dnia dziecka*, kurs umiejętności wychowawczych dla rodziców. Projekt ten miał na celu zapoznanie rodziców z różnymi metodami wychowawczymi uwzględniającymi wiek dziecka i jego indywidualne potrzeby. Część warsztatów była poświęcona problemom wychowawczym młodzieży. Warsztaty te były w większości bezpłatne.

Stowarzyszenie ZDR3+ wspiera rodziny wielodzietne również finansowo. Działanie to jest prowadzone przez lokalne koła związku. W 2017 r. we Wrocławiu lokalne koło zorganizowało paczki żywnościowe w postaci bonów do realizacji w wybranych sklepach. W sprawozdaniu rocznym z 2017 r. została wyróżniona działalność charytatywna stowarzyszenia. W ramach niej zostały wymienione następujące inicjatywy: pomoc materialna, prawna i wsparcie psychologiczne dla rodzin w trudnej sytuacji życiowej, organizowanie zbiórek finansowych i materialnych (żywność, odzież) dla rodzin, koordynowanie zakupu niezbędnego wyposażenia mieszkań i pomoc w kompletowaniu wyprawek szkolnych dla dzieci, pomoc w zakupie opału na zimę, zakup i doręczenie paczek świątecznych. Wszystkie te działania można zakwalifikować do funkcji aktywizującej jako wspieranie rodzin wielodzietnych w ich funkcjonowaniu. Aktywizujący charakter tych zadań wyraża się również w tym, że niemal wszystkie włączają społeczność lokalną w pomoc rodzinom wielodzietnym, pobudzają zatem do działania członków tej społeczności w obszarze wolontariatu i dobroczynności.

ZDR3+ w ramach funkcji aktywizującej założył i zrealizował szereg działań skategoryzowanych tu jako wspieranie rodzin wielodzietnych w życiu codziennym. Analiza wywiadów oraz źródeł zastanych pozwoliła na wyróżnienie kilku sposobów realizacji tego działania. Do głównych należą: prowadzenie warsztatów, kursów i szkoleń dających wsparcie psychologiczne; wydarzenia kulturalne; system zniżek; pomoc materialna.

7.5. Karta Dużej Rodziny

W ramach funkcji aktywizującej realizowanej przez ZDR3+ w procesie badawczym wyróżniono działanie, jakim jest wprowadzenie KDR. Znaczenie tej karty zostało przeanalizowane również pod kątem funkcji porządkowej i informacyjnej.

ZDR3+ od początku swojej działalności zabiegał o wprowadzenie w Polsce KDR. Chcąc ukazać ten długi proces, należy wrócić do początków tej idei. W roku 2006, kiedy stowarzyszenie powstawało, jego działacze skoncentrowali się na współpracy z władzami samorządowymi i lokalnymi instytucjami. Zainicjowany wówczas cykl konferencji popularyzował ideę lokalnych kart, swoistych dokumentów, upoważniających członków dużych rodzin do korzystania z ulg przysługujących im z tytułu przynależności do rodziny wielodzietnej. Ulgi te były stopniowo ustanawiane przez poszczególne samorządy. W roku 2007 po zapoznaniu się z europejskimi rozwiązaniami dotyczącymi polityki prorodzinnej oraz rodzin wielodzietnych stowarzyszenie postanowiło wpisać KDR jako jeden z najważniejszych swoich postulatów. W tym samym roku podjęto się organizowanie cyklicznych konferencji, promując tę ideę, najpierw na szczeblu lokalnym. Efekty tych działań widoczne były już w 2008 r., kiedy to pierwsze lokalne samorządy wprowadziły KDR. W 2010 r. została zorganizowana przy współpracy z miastem Grodzisk Mazowiecki pierwsza ogólnopolska konferencja poświęcona projektowi KDR. W 2012 r. w całej Polsce było już ponad sto miast, które pod różnymi nazwami przyjęły system zniżkowy dla rodzin wielodzietnych. Również w tym roku udało się stowarzyszeniu zainteresować przedstawicieli władz rządowych ideą Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny. Rok 2013 był rokiem przełomowym, ponieważ w tym czasie przy Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej (MPiPS) powstał zespół ds. programowania samorządowych KDR. Podczas I Zjazdu Dużych Rodzin w Grodzisku Mazowieckim Prezydent Bronisław Komorowski zadeklarował swoje poparcie dla inicjatywy Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny. Już w czerwcu tego samego roku ekspert ZDR3+, dr Łukasz Hardt, opracował na potrzeby Ministerstwa dokument analizujący możliwość wprowadzenia omawianego dokumentu, powstał wówczas również zespół ds. Karty Dużej Rodziny przy MPiPS, w którego skład weszli przedstawiciele samorządu terytorialnego, Kancelarii Prezydenta oraz ZDR3+. Dnia 16 czerwca 2014 r. na mocy rozporządzenia Rady Ministrów wprowadzono Ogólnopolską Kartę Dużej Rodziny, w roku następnym zaś weszła w życie Ustawa o Karcie Dużej Rodziny.

W 2017 r. ZDR3+ wygrał konkurs ogłoszony przez MPiPS na obsługę programu KDR. Również w tym samym roku stowarzyszenie zorganizowało ogólnopolską sieć negocjatorów KDR, którzy w ciągu jednego roku pozyskali 1800 nowych partnerów programu KDR. W roku 2018 związek ponownie wygrał konkurs Ministerstwa na obsługę programu KDR na lata 2018–2019 i tym samym roku podpisał ponad 2000

nowych umów. W roku 2019 nowelizowano Ustawę o Karcie Dużej Rodziny; zmiany dotyczyły m.in. dożywotnich uprawnień posiadania KDR przez rodziców, którzy kiedykolwiek wychowali co najmniej trójkę dzieci. Powyższy zarys historyczny KDR pokazuje, jak złożonym procesem było ustanowienie Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny.

Przedstawiciele badanej organizacji należą do grupy społecznej, którą dotyka wiele krzywdzących stereotypów, prowadzących do częściowego wykluczenia społecznego. W związku z tym, oprócz dążenia ZDR3+ do poprawy sytuacji rodzin wielodzietnych w Polsce, istotnym celem działalności stowarzyszenia jest „zdjęcie” z dużych rodzin odium stygmatyzacji. To zjawisko wpływa bowiem nie tylko na poczucie alienacji członków tych rodzin, ale również na działania oraz decyzje podejmowane wobec tych rodzin przez organy administracji publicznej. Potwierdza to wypowiedź jednego z członków stowarzyszenia, który na pytanie, jakie inne, pozaekonomiczne znaczenie ma KDR, stwierdził:

[...] najważniejsza jest promocja, że to nie tylko patologia [duże rodziny], ale, że to normalne rodziny, że im się trochę więcej należy, że koszty utrzymania są duże – informacja o tym, że nie mamy zasiłków. Te promocyjne rzeczy są najważniejsze (D12, 34).

Przytoczona wypowiedź wskazuje na wspomnianą już wcześniej rolę funkcji aktywizującej badanego podmiotu na etapie kreowania tożsamości i wyznaczania metod działalności organizacji. Jednym z zasadniczych celów, jaki stawiają przed sobą od początku sformalizowania działalności członkowie stowarzyszenia, jest wprowadzenie i upowszechnienie KDR. Z punktu widzenia aktywistów ZDR3+ podnoszenie tego postulatu w debacie publicznej jest jednocześnie okazją do aktywizacji środowiska społecznego. Postrzeganie przez otoczenie widocznej i ciągłej obecności członków rodzin wielodzietnych w debacie publicznej i zajmowanie stanowiska we własnej sprawie przyczynia się do odrzucenia jednego ze stereotypów, które klasyfikuje tę grupę społeczną jako wykazującą jedynie postawę roszczeniową. Przez realizację funkcji aktywizującej nie tylko są słyszalnym i dostrzegalnym reprezentantem własnych interesów, ale jednocześnie wskazują na konkretne rozwiązania.

W polskim społeczeństwie, w którym aktywność obywatelska jest zjawiskiem raczej ograniczonym do najbardziej świadomych i aktywnych jednostek oraz grup

interesu, wzorzec wyróżniający funkcję aktywizującą może być również sygnałem do podjęcia działań przez inne grupy społeczne w ramach środków działań i możliwości, jakie stwarza trzeci sektor. Jak zresztą już wspomniano w innej części niniejszej pracy, według Piwowarskiego funkcji aktywizującej towarzyszy odpowiedzialne i świadome działanie całych społeczności, co jest korzystne z punktu widzenia dobra wspólnego. Interpretując szerzej to stanowisko wspomnianego w aspekcie dobra wspólnego, należy skategoryzować włączenie ZDR3+ jako partnera społecznego, uczestnika dyskusji, konsultacji, konfrontacji oraz innych form współdziałania administracji państwowej i samorządowej z samymi zainteresowanymi, którzy są jednocześnie swoistymi konsultantami eksperckimi mającymi wiedzę na temat kluczowych przeszkód oraz problemów stojących na drodze ich rozwoju, oraz normalnego funkcjonowania, ale również grupą interesu, która otwarcie lobbuje na rzecz wspomnianego dobra wspólnego. Natomiast w wymiarze pozainstytucjonalnym stowarzyszenie jest istotnym partnerem dla innych organizacji przedstawicielskich grup społecznych znajdujących się również w niekorzystnej kondycji materialnej bądź będącymi pokrzywdzonymi na skutek wadliwych przepisów lub rozwiązań proceduralnych widocznych w funkcjonowaniu niektórych podmiotów administracji. Intensywne realizowanie już sprawdzonych działań oraz poszukiwanie nowych form realizacji celów przyczynia się do tego, że funkcja aktywizująca oparta na paradygmacie wspólnego działania świadomych i odpowiedzialnych jednostek, stanowiących społeczność rodzin wielodzietnych tworzy potencjał, który jest niedostępny dla pewnych typów NGO, które zostały opisane na początku.

KDR obecnie jest systemem ulg przysługujących członkom rodzin wielodzietnych przy różnych usługach i dobrach konsumpcyjnych. W ramach tej karty przysługują im pewne uprawnienia w korzystaniu z usług wybranych podmiotów administracji publicznej oraz ofert prywatnej branży produkcyjno-usługowej. Do najbardziej popularnych zaliczają się: branża spożywcza, stacje paliw, instytucje rynku finansowego, przedsiębiorstwa gastronomiczne, rozrywkowe, instytucje kultury i edukacji.

KDR, jak podkreślają respondenci, nie jest żadną formą partykularnego uprzywilejowania tych rodzin, ale stanowi efektywny instrument pozwalający na generowanie istotnych dla ich budżetów domowych oszczędności, a jednocześnie jest sposobem nabycia dóbr i usług niemożliwych do zakupu przed jej wprowadzeniem.

Wiele takich elementów materialnych i niematerialnych nie stanowi środków niezbędnych do przeżycia, ale ich wartość dla rozwoju moralnego, etycznego, poznania historii, kultury jest niepodważalna. Jest to szczególnie istotne z punktu widzenia integralnego rozwoju dzieci wychowujących się w rodzinach wielodzietnych i realizowanych przez nie najistotniejszych funkcji socjalizacji oraz transmisji tradycji i kultury. Również odnosi się to do aktywnego modelu wypoczynku, rekreacji, sportu i turystyki. Należy także zaznaczyć, że jest to rozwiązanie istotne z punktu widzenia państwa i finansów publicznych, ten system uprawnień realizuje bowiem funkcje w obszarze usług społecznych, które musiałyby spełniać zasiłek, rozumiany z punktu widzenia decydentów jako koszt wymagający dodatkowych środków wydatkowych z budżetu centralnego. W powszechnym odbiorze niektórych obywateli KDR nie jest traktowana jako pewnego rodzaju narzędzie stworzenia szansy dla rodzin wielodzietnych lepszego pełnienia ich zadań, ale bywa rozumiana jako narzędzie walki z ich ubóstwem. Tymczasem przyznanie KDR nie wymaga przedstawienia zaświadczenia o poziomie osiągniętych w rodzinie dochodów, ale udokumentowania liczby jej członków.

Karta, o której tu mowa, jest wyrazem realizacji kluczowych celów oraz założeń, które legły u podstaw funkcji aktywizującej ZDR3+. Obecnie jest ona projektem rządowym, rozpoznawalnym programem prorodzinnym, co przekłada się na wciąż rosnącą liczbę podmiotów publicznych oraz prywatnych dołączających jako partnerzy akceptujący gwarantowane przez nią zniżki i preferencje dla rodzin wielodzietnych. Postulowany od początku działalności ZDR3+ instrument, okazał się przydatny również z punktu widzenia decydentów. Jeden z polityków stwierdził wprost, że:

[...] jeżeli chodzi o Ogólnopolską Kartę Dużej Rodziny, tutaj nie było żadnych niezgodności, jest to karta potrzebna i sądzę, że powinna mieć jak największą liczbę partnerów. A wspólna dyskusja na temat, kto będzie operatorem dla partnerów biznesowych - wydaje mi się, że byłaby ona zgodna, przynajmniej nie słyszałam, żeby Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus” protestował przeciwko wprowadzeniu zapisów do uchwały rządu w tej sprawie (P9,42).

Realizacja funkcji aktywizującej członków stowarzyszenia w procesie postulowania, konsultacji, a następnie wprowadzania procedur KDR nie przebiegał bez przeszkód i w pewnych ważnych dla członków organizacji zakresach tematycznych

propozycje strony państwowej były nie do zaakceptowania. Jeden z polityków relacjonujących ten długi proces legislacyjny stwierdził:

W ramach karty stowarzyszenie od początku proponowało, żeby objąć kartą rodziców, bo w pierwotnej wersji ulgi dotyczyły wyłącznie dzieci, a po roku funkcjonowania doszliśmy do tego wniosku, że podzieliliśmy ten pogląd stowarzyszenia i poszerzyliśmy funkcjonalność tej karty również o rodziców i kto wie, czy nie będziemy jeszcze dokonywali tego typu regulacji (S 1,26).

W aspekcie ujemnych następstw wprowadzenia ogólnopolskiej KDR urzędnicy administracji centralnej, pomimo poparcia dla słuszności jej idei, analizowali nawet hipotetyczne skutki w typowy dla ich myślenia sposób. Znalazło to wyraz w wypowiedzi jednego z polityków, który zapytany o jakiegokolwiek ujemne w jego ocenie następstwa systemu zniżek stwierdził:

[...] ministerstwo finansów znajduje takie w postaci ubytku wpływu z podatków czy innych ubytków z wpływów (P10, 68).

Tego typu obawy były jednak incydentalne.

Jednemu z działaczy stowarzyszenia zadano pytanie o genezę koncepcji KDR. Respondent stwierdził, że:

[...] idea polskiej Karty rodziła się tu w środowisku koła grodzkiego. Wprawdzie była karta wprowadzona we Wrocławiu i myśmy na tą konferencję pierwszą zaprosili przedstawiciele Wrocławia. Ale tamta karta to był program 3+ jakby nieinspirowany oddolnie, tylko wprowadzany przez samorząd. To był taki weekendowy program, że w weekend były zniżki komunikacyjne i inne punkty, np. pierwszeństwo w ośrodkach zdrowia i inne rzeczy, ale miała zupełnie inny profil niż nasza karta, która wprowadziła komunikację bezpłatną i szereg zniżek dotyczących Ośrodka Kultury i Sportu i była wypracowana w dialogu. To było też takim ważnym elementem. Taka obywatelska Karta Dużej Rodziny urodziła się w Grodzisku. Ona była na tyle silnym instrumentem, że później zarówno Związek, jak i samorząd grodziński

zaangażowaliśmy się w propagowanie tej Karty. To jest Karta, która zapoczątkowała rozwój Kart w Polsce. Ponieważ kolejne Karty do nas się zgłosiły i powoływały się na naszą Kartę. Sandomierz też do nas napisał, że wprowadził Kartę, potem mieliśmy kontakty z Łowiczem i te pierwsze Karty w kontaktach z naszym środowiskiem się pojawiały. To doświadczenie, że z naszej strony myśmy mogli świadczyć, że ta Karta nam pomaga w życiu, że jest pozytywną zmianą i z drugiej strony samorząd, który mówił: tak to pomaga mieszkańcom, ale jest naprawdę niewielkim kosztem. Jakby propagowanie z tych dwóch stron pozwoliło na takie pobudzenie ze strony wielodzietnych, którzy się zaczęli gromadzić po to, żeby prosić o Karty w swoich samorządach, z drugiej strony przekonywał samorząd, że warto w taki dialog wejść (D10, 22).

Jak wynika z analizy pierwszych działań stowarzyszenia ZDR3+, geneza ogólnopolskiej karty sytuuje się w lokalnych inicjatywach i regionalnym jej zastosowaniu. W tych środowiskach dojrzało również przekonanie obydwu stron, czyli władz lokalnych oraz działaczy stowarzyszenia, że skuteczne rozwiązania wprowadzane na rzecz poprawy sytuacji rodzin wielodzietnych nie mogą być oderwane od poznania ich prawdziwych potrzeb. Działacz koła z Grodziska Mazowieckiego stwierdził, że lokalne koła były zasadniczym miejscem, obszarem formułowania założeń oraz zbierania doświadczeń, które przydały się w późniejszym okresie w procesie aktywności członków dużych rodzin w innych regionach Polski, miały charakter swoistego inkubatora idei i praktyki. Respondent przyznał, że równolegle powstała wówczas karta stworzona przez władze miejskie Wrocławia, a przedstawiciele administracji zostali zaproszeni na konferencję zorganizowaną przez działaczy z oddziału stowarzyszenia w Grodzisku Mazowieckim, jednak dorobek władz miejskich nie miał charakteru oddolnego. Wrocławska karta nie była stworzona z udziałem partnera społecznego. W praktyce było to narzędzie aktywowane w weekendy. Pierwotny ogólnopolskiej KDR, jak podkreślał rozmówca, był wynikiem dialogu społecznego, stąd okazał się tak trwałym projektem. Władze Grodziska Mazowieckiego zrealizowały swoje zamierzenie, jakim było wprowadzenie skutecznego narzędzia do preferencyjnych warunków korzystania z wielu usług publicznych w mieście oraz sukcesywnego dołączania do programu partnerów z sektora prywatnego. Model działania oraz realne potrzeby, jakie zaspakajała karta, były przedmiotem zainteresowania wielu samorządów

oraz lokalnych środowisk rodzin wielodzietnych nie tylko ze względu na *novum*, jakie ze sobą niosła, ale również wymierne korzyści, jakie generowała. To z kolei sprawiało, że jej twórcy byli wielokrotnie proszeni o konsultacje i opiniowanie tego rodzaju rozwiązań na obszarze całego kraju. Respondent konkluduje, że wymierną dla samorządu korzyścią lokalnych kart jest możliwość ograniczenia kosztów pewnych działań pomocowych dla bezpośrednich beneficjentów przy jednoczesnym generowaniu oszczędności w budżetach domowych. Tego samego działacza zapytano, jakie w jego ocenie potrzeby w praktyce zaspakaja KDR.

Ja je dzielę na dwie rzeczy. Jedna rzecz to są materialne: jeżeli jest bezpłatna komunikacja, a jest różnie, bo w niektórych gminach nie jest bezpłatna, ale jest ulgowa na przykład. Komunikacja to jest duży punkt budżetu rodziny. Jeżeli siedmioro dzieci na przykład jeździ komunikacją i trzeba za to zapłacić, to się nie wysyła tych dzieci, bo się na to po prostu nie ma pieniędzy. Bywa tak, że to jest tak duży wydatek, że się nie posyła dzieci na zajęcia dodatkowe, bo po prostu nie ma na komunikację. Więc to jest zawsze zostawienie jakichś konkretnych pieniędzy w portfelu rodziny (D10, 22).

W toku prowadzonych badań próbowano również ustalić, jakie korzyści dla rodzin wielodzietnych przyniosło wprowadzenie KDR. Jedna z badanych osób przyznała:

To znaczy, tworzy dwie rzeczy, jedną bardzo konkretną, drugą w sferze nazwijmy to świadomości. Budżet rodziny to jest plan finansowy, w którym trzeba wydawać na rozmaite rzeczy i ileś kosztują rzeczy, z których absolutnie nie można zrezygnować, czyli jakaś żywność, żeby dojechać do szkoły, kupić podręczniki, potem jakieś wydatki kulturalne, sportowe, itd. Jak się tworzy budżet rodzinny to w pewnym momencie, co uboższe rodziny muszą już się ograniczać. Już na basen nie starczy - bo drogi, do teatru się nie pójdzie - bo drogi itd. No i udało się załatwić to tym programem [...] A w sferze świadomości to jest znacznie mniej uchwytnie [...] jest pewnym bardzo wyraźnym sygnałem dowartościowania dużych rodzin (D8, 70).

W przytoczonej opinii wyraźnie można dostrzec akcentowanie procesu wartościowania poszczególnych wydatków. Pomimo tego, że KDR powiększyła zasób dóbr i usług, z których mogą korzystać te grupy, to jednak pewne walory materialne i niematerialne nadal są poza obszarem dostępności dużych rodzin. Zadano również pytanie, jakie nowe możliwości otworzyło wprowadzenie KDR; jakie obszary aktywności dotychczas niedostępne stały się ich udziałem oraz jakie dobra i usługi znalazły się w zasięgu rodzin wielodzietnych.

[...] przede wszystkim to dostęp do dóbr kultury, sportu i rekreacji, przede wszystkim. Bo tu są dwie kary. Ta właśnie przejazdówka 4+, gdzie czworo dzieci i rodzice mają za 10 zł kartę na cały rok - wolne przejazdy MPK. Tylko tak de facto ta przejazdówka, to jest taki liść figowy dla miasta. Po prostu dotacje w ten sposób docierają do MPK. Bo MPK potrzebuje dużych dotacji. Czyli miejskie przedsiębiorstwo jest dzięki temu utrzymywane przy życiu, tak mi się wydaje. Tzn. ja to tak widzę, ale my cieszymy się, że jest to dla rodzin. A 3+ dotyczy kin, teatrów, basenów, i też podmiotów prywatnych. Tego jest bardzo dużo, bo jest już ok. 100 tych podmiotów prywatnych i są zniżki od 3% do 20%. Niektóre, moim zdaniem, warto by było jednak rewidować, chociaż miasto wychodzi z założenia, że jeśli dają 3% no może dadzą więcej, że może nie warto rezygnować z takich zniżek. Tylko - a propos - miasto dało też kilkanaście takich miejsc i na przykład baseny w szkołach. Tutaj też jest właściwie tak, że miasto de facto dużo nie dopłaca, dlatego, że my wypełniamy luki w godzinach, kiedy baseny są puste. Domy kultury udostępnia w godzinach, które nie są wykorzystywane przez innych. Po prostu rodziny wielodzietne dzięki temu mają dostęp, a miasto to dużo nie kosztuje. Miasto nie traci, bo lepiej wychowuje, po prostu ma lepszy kapitał ludzki (D13, 219).

Centralnym punktem analizowanej odpowiedzi jest podkreślenie kosztów transportu publicznego. W związku z tym pojawił się pewien paradoks: możliwości, jakie przyniosła KDR „zderzają się” z barierą komunikacyjną, szczególnie w przypadku rodzin z terenów wiejskich. Koszt przemieszczania się środkami komunikacji zbiorowej często przekracza realne możliwości finansowe tych rodzin. Skala zniżek oraz pory dostępności usług i dóbr nie zawsze są przemyślane i w konsekwencji ulgi te przynoszą tylko „minimum” korzyści beneficjentom. Przedstawiciele oddolnej inicjatywy obywatelskiej rodzin wielodzietnych zapytano również o realny wpływ ich środowiska na kształt KDR. Badana osoba stwierdziła:

[...] na początku, jak żeśmy brali udział w projekcie i na przykład były rozmowy, gdzie stykaliśmy się z taką ścianą np. baseny na początku oferowano niezbyt chętnie. A potem, gdy ci ludzie zobaczyli – bo ja im udowadniałam - że to po prostu interes. Bo takie rodziny nie przyjdą do was, bo ich nie stać żeby wydać tyle na karnety, a jak zaczną przychodzić, to jakieś tam pieniądze zawsze zostawią. Nawet jak będzie zniżka, nawet jak będzie 100% zniżki, to kupią coś tam w sklepie, zaparkują itd. A przede wszystkim te dzieci nauczą się korzystania z tego – więc w przyszłości.... Są to strategie długofalowe i w przyszłości będą korzystać z basenów i tych różnych miejsc (D13, 221).

Jak już wspomniano, postulat wprowadzenia ogólnopolskiej KDR był jednym z podstawowych celów programowych ZDR3+. Jak wynika z przekazu przedstawiciela stowarzyszenia biorącego udział w formułowaniu założeń tego dokumentu na etapie projektu stowarzyszenie było wnioskodawcą i dotyczyło to jego interesów. Przy tym wprowadzanie omawianych rozwiązań, proces konsultacji, ustaleń ze stroną rządową był trudny. Spotykał się z brakiem zrozumienia i dostatecznej uwagi dotyczącej zgłaszanych postulatów. Dopiero zintensyfikowane ingerencje i zajęcie twardego stanowiska doprowadziło do wprowadzenia odpowiednich - zdaniem przedstawicieli rodzin wielodzietnych - regulacji. W tym wymiarze funkcja aktywizująca, regulująca ten rodzaj aktywności działaczy, ujawniła się w ich odpowiedzialności, a przede wszystkim doświadczeniu i swoistym profesjonalizm w walce o interesy tej społeczności. Stosowana argumentacja odzwierciedlała troskę o przekazywanie szeroko rozumianej kultury i kształtowanie postaw prorozwojowych. Bez wprowadzenia postulatów zgłaszanych w tym aspekcie przez działaczy stowarzyszenia, cele długofalowe nie mogłyby zostać osiągnięte. Dzieci dużych rodzin nadal miałyby ograniczony dostęp do infrastruktury kluczowej z punktu widzenia ich socjalizacji, przyjmowania pewnych standardów kulturowych oraz modelu korzystania z dostępnych dóbr publicznych. Potwierdza to poniższa wypowiedź respondenta:

Polityka prorodzinna w Polsce kuleje właśnie dlatego, że rządy nie mają strategii długofalowych takich, że myślą o teraz, jak teraz i co

teraz..., a nie o tym, co będzie potem..., po nas choćby i potop
(D13, 221).

Przytoczona tu konkluzja jest formą krytyki odnoszącej się do sprawności oraz długofalowego rozumienia celów, oraz pożądanych efektów polityki prorodzinnej państwa. Prowizoryczny, chwilowy charakter rozwiązań - stosowany prawdopodobnie ze względu na kadencyjność poszczególnych ekip rządowych - obrazuje ostatnia część wypowiedzi.

Trzeci sektor ze względu na swój charakter jest obszarem oddolnych inicjatyw obywatelskich, które są nastawione przede wszystkim na rozwiązywanie najbardziej palących problemów społecznych. Takie podejście ujawnia się w działaniach członków ZDR3+. Ich elementami silnie spajającymi wewnętrzną strukturę społeczności są przede wszystkim: dobrowolność członkostwa, pełne zaangażowanie oraz wiara w założone cele, wysoki poziom wzajemnego zaufania, wspólnota interesu, wyznawane przez członków danej struktury wartości oraz kierowanie się wspólnymi zasadami etycznymi. Są to elementy, które można wiązać bezpośrednio z funkcją aktywizującą stowarzyszenia. Zatem istotnym elementem jest rosnący od momentu podjęcia działalności w przestrzeni publicznej kapitał społeczny organizacji.

Zasadnicza koncepcja, na której opiera się model tworzenia i umacniania kapitału społecznego bazuje na tworzeniu przez społeczność charakteryzującą się zróżnicowanym potencjałem jej członków i wysoką świadomością skuteczności oddolnych inicjatyw społecznych dobra wspólnego. Skorelowanie takich elementów w formie organizacji trzeciego sektora tworzy silne potencjały wykorzystywane w celu rozwiązywania najbardziej doniosłych problemów społecznych. Przykładem może tu być podejmowanie działań przez stowarzyszenie ZDR3+ na rzecz poprawy warunków funkcjonowania oraz rozwoju rodzin wielodzietnych. Oddolne inicjatywy obywatelskie dążą do podnoszenia poziomu efektywności w ramach realizacji zaplanowanych celów przez poszukiwanie partnerów również wśród organizacji pozarządowych. Działalność ZDR3+ opiera się na potencjale, który stanowi dobrowolna aktywność członków stowarzyszenia reprezentującego interesy dużych rodzin.

Analizując zasadnicze cechy funkcji aktywizującej organizacji trzeciego sektora i zestawienie ich z analizowanym podmiotem, należy wskazać na kilka płaszczyzn prowadzonej działalności. Dotyczy to samorządów lokalnych oraz prowadzenia dialogu z centralnymi organami administracji państwowej, co w przypadku ZDR3+ ma

odniesienie do zasadniczego celu przyświecającego stowarzyszeniu. Jest nim od początku jego istnienia postulat wprowadzenia KDR o zasięgu ogólnopolskim. Osiągnięciu tego celu towarzyszy aktywizacja społeczna. Jednocześnie należy podkreślić, że na przestrzeni lat poprzedzających wprowadzenie KDR poszczególni członkowie oraz struktury organizacyjne prowadziły działania na wielu poziomach, realizując dialog z szeregiem podmiotów instytucjonalnych, społecznych, pozarządowych oraz politycznych. W konsekwencji działania te, mimo pojawiających się trudności, ostatecznie doprowadziły do osiągnięcia zamierzonego celu.

7.6. Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin

Jedną ze sztandarowych inicjatyw ZDR3+ o charakterze aktywizującym jest cykliczny Zjazd Dużych Rodzin. Impreza odbywa się regularnie i jest organizowana w skali ogólnopolskiej. Zjazd jest okazją do spotkania się działaczy stowarzyszenia rozproszonych w poszczególnych kołach regionalnych. Stanowi platformę wymiany doświadczeń, wiedzy oraz integracji środowiska. Jednego z działaczy badanego stowarzyszenia zapytano, w jaki sposób wykorzystywana jest oddolna aktywność członków organizacji. Respondent odniósł się do tych właśnie zjazdów.

[...] zjazd kół, ale i zjazd dużych rodzin... to jest formuła przenoszenia tej wiedzy na forum Związku Dużych Rodzin. Zarząd spotyka się cyklicznie co miesiąc. Nie rzadziej niż raz w miesiącu. Są to takie sformalizowane posiedzenia zarządu, m.in. są protokoły. Jest już pewna formuła, żeby to co robimy było udokumentowane. [...] My jako zarząd staramy się nie zostawiać tych problemów, tylko je kontynuować. To jest to przechodzenie ich od dołu, poprzez koła również, poprzez struktury terenowe (D2, 28).

Przytoczona tu wypowiedź członka zarządu stowarzyszenia wskazuje, iż sformalizowana forma prawna oddolnej inicjatywy obywatelskiej zorientowana jest w kierunku „przechodzenia od dołu do góry”. Oznacza to, że wiele inicjatyw proponowanych i ustalanych na forum zarządu jest efektem uprzednio postulowanych rozwiązań przez członków rodzin oraz działaczy lokalnych.

Jak wynika z materiałów źródłowych, Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin jest wydarzeniem integrującym podmioty partnerskie. Instytucje te często przyjmują rolę

współorganizatora zjazdu. Spotkanie trwa trzy dni, podczas których – według przyjętego założenia – zajęcia organizowane są w niewielkich grupach. Takie rozwiązanie pozwala na maksymalizowanie przyjętych celów oraz zacieśnianie więzi między uczestnikami imprezy. W czasie trwania imprezy odbywają się między innymi: debaty, tematyczne warsztaty skierowane do rodziców, szereg form aktywności fizycznych, artystycznych, rekreacyjnych oraz edukacyjnych. Niemalże znaczenie, jak podkreślają sami organizatorzy, ma również zacieśnianie więzi pomiędzy członkami rodzin wielodzietnych. Z perspektywy funkcji realizowanych przez rodzinę ma to odniesienie zarówno do interakcji między rodzicami a dziećmi, jak i między małżonkami. Należy również zaznaczyć, że podczas omawianego wydarzenia szereg warsztatów i wykładów poświęconych jest wzmocnieniu kompetencji komunikacyjnych oraz dialogu wewnątrz wspólnoty, jaką jest rodzina wielodzietna. Sformułowane powyżej wnioski potwierdza wypowiedź jednego z polityków zaangażowanych w taki zjazd, który stwierdził, że:

[...] przy organizacji zjazdu gros rzeczy wykonywali wolontariusze, którzy się tym zajmowali. Zaangażowanych było ze 150 osób, które brały udział w konferencjach, w organizacji tego. A moich urzędników było zaangażowanych dziesięciu. W związku z tym była zaangażowana bardzo młodzież ze szkół. Absolutnie genialna sprawa, to była genialna sprawa i uważam, że na najwyższym poziomie. Wytworzyli taki klimat obywatelski (P5, 44).

Praca członków badanego stowarzyszenia w ramach przygotowań do jednego z ważniejszych cyklicznych wydarzeń opiera się przede wszystkim na wolontariacie. Jest to najbardziej wymowny i reprezentatywny dla funkcji aktywizującej organizacji trzeciego sektora rodzaj zaangażowania w oddolną działalność społeczną. Ankietowany podkreśla, że przedstawiciele organizacji w pokaźnej liczbie stu pięćdziesięciu osób (co jest szacunkową oceną respondenta) zaangażowani byli w wielu obszarach organizacji Ogólnopolskiego Zjazdu Dużych Rodzin. Natomiast dziesięciu urzędników, jak należy przypuszczać, ograniczało się do realizacji działań wynikających z granic wyznaczonych przez formalne normy prawne, które leżały po stronie samorządu lokalnego jako podmiotu współorganizującego wydarzenie. Na podkreślenie zasługuje również uwaga badanego urzędnika o zaangażowaniu młodzieży szkolnej. Najbardziej znaczące stwierdzenie wyrażone zostało w konkluzji tej wypowiedzi, w której respondent

przyznaje, że działacze ZDR3+, przez swoją aktywność tworzą wzorce działania, spełniające w ocenie badanej osoby znamiona „klimatu obywatelskiego”. Jest to zasadniczy wyraz funkcji aktywującej, wytwarzanej i wzmacnianej w ramach tej oddolnej inicjatywy obywatelskiej.

W swojej wypowiedzi działacz samorządowy odnosi się wręcz z entuzjazmem do obserwowanej liczby, jak i poziomu zaangażowania członków badanego podmiotu trzeciego sektora, stwierdzając, iż jest to „absolutnie genialna sprawa”. Urzędnik dodaje również, iż w jego przekonaniu jest to wydarzenie organizowane na najwyższym poziomie po stronie członków stowarzyszenia. Osoba mająca doświadczenie w działalności organizacyjnej, zarządzaniu strukturami władzy lokalnej, wyrażając swoją ocenę, opiera się na obiektywnych przesłankach wynikających z profesjonalnego podejścia do realizacji tego rodzaju działań.

Skala przedsięwzięcia, zasobów materialnych oraz organizacyjnych, angażowanych przez dane miasto, które jest współorganizatorem, a zarazem gospodarzem miejsca Ogólnopolskiego Zjazdu Dużych Rodzin wyrażona została w kolejnej wypowiedzi przedstawiciela władz lokalnych. Respondent stwierdził wprost, iż:

[...] to jest ogromne przedsięwzięcie i wyzwanie dla miasta i zobowiązanie. Miasto też działa w takim forum samorządowym na rzecz dużych rodzin. Jest to forum ogólnopolskie skupiające tam kilkanaście już, czy kilkadziesiąt w tej chwili samorządów różnej wielkości. Więc tych inicjatyw przybywa (P6, 48).

Oddolna inicjatywa obywatelska w ramach cyklicznego Ogólnopolskiego Zjazdu Dużych Rodzin przez realizację funkcji aktywizującej działaczy stowarzyszenia oraz przez partnerstwo z samorządem przy organizacji omawianego wydarzenia przekłada się na poszerzanie sieci miast realizujących model polityki prorodzinnej. Społeczność lokalna miasta-gospodarza włącza się w sposób niemal naturalny w organizowane wydarzenia artystycznego oraz rekreacyjnego, stając się odbiorcą pozytywnego wizerunku rodzin wielodzietnych.

Pierwszy Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin został zorganizowany w 2013 r. w Grodzisku Mazowieckim. Już inauguracja tego istotnego dla życia organizacji wydarzenia, okazała się olbrzymim sukcesem, co obrazowała liczba ponad tysiąca uczestników. Nie mniej istotne znaczenie miał fakt organizacji zjazdu na obszarze tej

gminy, która jako pierwsza zdecydowała się na wprowadzenie lokalnej KDR. Rangi i rozgłosu nadała imprezie również wizyta ówczesnego Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego wraz z małżonką. ZDR3+ w trakcie zjazdu przyznał parze prezydenckiej oraz ministrowi pracy i polityki społecznej statuetki *Przyjaciel Dużych Rodzin*.

O funkcji aktywizującej omawianego zjazdu świadczą liczne wypowiedzi jego uczestników.

Raz do roku rodziny wielodzietne spotykają się, integrują to środowisko na zjeździe dużych rodzin – Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin. W ubiegłym roku w Grodzisku, za rok w Lublinie będzie taki zjazd i w kolejnym roku już szukamy kolejnego miasta, które podejmie się takiego zadania. To jest formuła takiego dużego spotkania. W Lublinie będzie 1200 osób. To jest bardzo duża możliwość wymiany doświadczeń – z całego kraju przyjeżdżają rodziny. [...] Są też organizowane konferencje organizowane przez Związek [...] spotkania z ekspertami. W zakresie wychowania dzieci eksperci odnoszą się... wtedy zapraszamy rodziny nie tylko wielodzietne, ale i wszystkie inne. Rodziców, żeby wymienić się doświadczeniami i eksperta, żeby on podpowiedział, jak np. on widzi uzależnienie komputerowe. To są formuły takiej wzajemnej komunikacji i też integracji (D2, 14).

Zjazdy, o których tu mowa, stały się okazją do dialogu z przedstawicielami władzy. Wizyty przedstawicieli centralnej administracji państwowej były kolejnym obszarem dialogu, który przedstawiciele oddolnej inicjatywy społecznej zaczęli prowadzić w przestrzeni stworzonej przez siebie i umiejętnie wykorzystywali w procesie budowania wizerunku silnego podmiotu reprezentującego interesy szerokiej grupy społecznej. Jednocześnie Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin stał się ważnym instrumentem wizerunkowym, na pozytywny obraz rodzin wielodzietnych w środkach masowego przekazu relacjonujących przebieg wydarzenia. Przekaz medialny był zintensyfikowany ze względu na obecność głowy państwa oraz szefa resortu kluczowego z punktu widzenia kształtowania i realizacji polityki prorodzinnej. Liczba uczestników oraz obecność już na pierwszej edycji Ogólnopolskiego Zjazdu Dużych Rodzin polityków, świadczyły o potencjale aktywizacyjnym stowarzyszenia i jego inicjatyw.

Jeden z członków ZDR3+, mając świadomość siły oddziaływania medialnego każdego zjazdu, wyznaje:

[...] są wydarzenia, są konferencje, są zjazdy. Na każdej konferencji, każdym zjeździe, na takich wydarzeniach są media. Zjazd Dużych Rodzin z udziałem prezydenta - to siłą rzeczy pojawiają się. Są udzielane wywiady przez Joannę Krupską, przez Konstantego, bo to jest ta formuła takiej komunikacji z mediami (D2, 119).

Wzrost znaczenia Ogólnopolskiego Zjazdu Dużych Rodzin dla stowarzyszenia, z punktu widzenia jego celów promocyjnych oraz wizerunkowych, dodatkowo motywował członków do zaangażowania się w jego organizację. Z każdym rokiem wzrastał poziom doświadczenia oraz profesjonalizacji działań związanych z przygotowywaniem zjazdu.

W odniesieniu do funkcji aktywizującej ważne znaczenie ma jeden z celów przyświecających wydarzeniu, jakim jest promowanie wartości rodzinnych. Tego typu zjazd jest okazją do integracji całego środowiska, które wykracza poza swój obszar instytucjonalny. O aktywizującej mocy tego typu inicjatyw świadczy choćby przykład odnotowany w ramach drugiego zjazdu. W 2014 r. wicemarszałek województwa lubelskiego przedstawił projekt regionalnej KDR. W jej ramach stworzono system zniżek oraz ulg, które niedługo po zakończeniu zjazdu zaczęły przysługiwać rodzinom wielodzietnym na obszarze województwa lubelskiego. Wspomniany program obejmował również instytucje oraz prywatne przedsiębiorstwa, które deklarowały chęć uczestniczenia w tej inicjatywie.

Przedstawiciel władz Lublina zapytany, czy miasto prowadzi współpracę ze ZDR3+ stwierdził jednoznacznie:

Tak, tak, bardzo intensywną (P6, 14).

Dopytany natomiast na czym polegają wspólne działania, ankietowany polityk dodał:

[...] pierwszy zasadniczy, gdzie bardzo intensywnie spotykamy się, czasami dwa, trzy razy w tygodniu to jest kwestia organizacji Ogólnopolskiego Zjazdu Dużych Rodzin. Razem ze Związkiem Dużych Rodzin organizujemy w Lublinie (20–22 czerwca tego roku) zjazd

wszystkich rodzin, wszystkich, które zadeklarują udział na terenie naszego miasta, no i kwestie organizacyjne, programowe do tego w ramach współpracy ze Związkiem Dużych Rodzin „Trzy Plus” (P6. 16).

Trzeci Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin zorganizowany został w 2015 r. w Łowiczu i zgromadził około 1000 osób. Podczas trzydniowego spotkania przeprowadzono osiemdziesiąt warsztatów tematycznych, odbył się jeden koncert, zorganizowano też *Marsz Rodzin*. Uczestnikom zjazdu zapewniono bezpłatne noclegi oraz posiłki. Jednocześnie zauważono, iż omawiana edycja zjazdu została odnotowana w wielu środkach masowego przekazu nie tylko w skali lokalnej. Hasłem przewodnim przyświecającym imprezie były słowa: *Łowicz przypomina – grunt to rodzina – Łódzkie 2015*. Podczas tej edycji zjazdu, w ramach jednego z wydarzeń, zorganizowano *Piknik Rodzin Zastępczych*, którego celem było przybliżenie znaczenia pieczy zastępczej.

Czwarty Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin odbył się w 2016 r. w Gnieźnie pod hasłem *Chrzest. Rodzina. Polskę zaczyna*. W ocenie współorganizatora, którym było miasto goszczące, w wydarzeniu wzięło udział 1200 osób, 178 członków z terenu całego kraju. W dniach 17–19 czerwca zorganizowano ponad sześćdziesiąt warsztatów tematycznych oraz zajęć aktywnych, dostosowanych do odpowiednich grup wiekowych. Istotne znaczenie miał – promowany szczególnie przez organizatorów zjazdu – panel ekonomiczny, którego tematyka wyrażona została w hasle *Wkład rodzin wielodzietnych w przyszłość Polski*. Rolę wykładowców pełnili nauczyciele akademicy, eksperci pracujący w ramach ZDR3+, przedstawiciele Narodowego Banku Polskiego, a także pracownicy resortów szczebla centralnego odpowiedzialni za kreowanie kierunków i realizację polityki prorodzinnej państwa.

Piąta edycja Ogólnopolskiego Zjazdu Dużych Rodzin odbyła się w dniach 16–18 czerwca 2017 r. w Nysie pod hasłem *Nysa Stolica Polskich Rodzin 2017*. W wydarzeniu wzięło udział 1001 osób, członków ponad 180 rodzin wielodzietnych z obszaru całego kraju. Zorganizowano wówczas ponad sześćdziesiąt warsztatów tematycznych. W jednym z paneli dyskusyjnych wzięła udział wcześniej zaproszona minister pracy i polityki społecznej Elżbieta Rafalska. ZDR3+ w ramach organizacji zjazdu pozyskał strategicznych partnerów: Polską Wytwórnę Papierów Wartościowych, Bank Pocztowy oraz właścicieli sieci handlowych Grupy Eurocash.

Szósty Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin odbywał się w dniach 1–3 czerwca 2018 r. w Szczecinie pod hasłem *Rodzina na fali*. Omawiana edycja miała charakter szczególny; odbywała się wspólnie z IX Konferencją ELFAC. Do grona współorganizatorów weszły takie podmioty jak: ZDR3+, władze Szczecina oraz ELFAC. Wydarzenie miało znacznie poszerzony charakter zarówno pod względem rekordowej w historii zjazdów liczby uczestników, jak i organizowanych w ramach zjazdu warsztatów, paneli, dyskusji. Równolegle organizowano imprezy o charakterze rozrywkowym, sportowym oraz rekreacyjnym, jak na przykład: zawody sportowe, familiadę, szereg występów artystycznych. Według szacunkowych danych przedstawionych przez organizatorów w wydarzeniu wzięło udział ponad 1500 osób z Polski oraz takich państw europejskich jak: Hiszpania, Francja, Niemcy, Włochy, Węgry, kraje bałtyckie.

Siódmy Ogólnopolski Zjazd Dużych Rodzin został zorganizowany w dniach 14–16 czerwca 2019 r. w Lubartowie. Tym razem wydarzeniu towarzyszyło hasło *Dumni z Rodziny* i wzięło w nim udział 1300 osób. Patronat honorowy nad spotkaniem objęła para prezydencka, stronę rządową reprezentował premier Morawiecki. Władze ZDR3+ zapowiedziały przygotowanie dokumentu stanowiącego podsumowanie dotychczasowych doświadczeń oraz skierowanie rekomendacji do Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju.

W organizację Ogólnopolskich Zjazdów Dużych Rodzin angażują się również środowiska katolickie. Każdej tego typu imprezie towarzyszy opieka duszpasterska. Lokalne parafie angażują się w pomoc logistyczną, organizują noclegi oraz udzielają własnej infrastruktury lokalowej.

Podsumowując, przypomnijmy, że w ramach funkcji aktywizującej stowarzyszenia ZDR3+ zostały poddane analizie następujące aktywności: działania solidarnościowe na rzecz dużych rodzin; wspieranie i prowadzenie szeroko rozumianej działalności naukowej; organizacja wydarzeń kulturalnych; wsparcie rodzin wielodzietnych w codziennym życiu; wprowadzenie i koordynacja KDR; organizacja corocznego Ogólnopolskiego Zjazdu Dużych Rodzin. W rozdziale tym analizowano IDI oraz źródła zastane. Stwierdzono, że wymienione działania w ramach funkcji aktywizującej zostały zrealizowane przez stowarzyszenie.

W obszarze działań solidarnościowych na rzecz dużych rodzin członkowie stowarzyszenia w udzielonych wywiadach potwierdzają, że poczucie solidarności

motywuje ich do pracy na rzecz poprawy sytuacji rodzin wielodzietnych. Pomoc ta odbywała się głównie w środowisku lokalnym. Dzięki działaniom lokalnym władze samorządowe miały możliwość bliższego zapoznania się z potrzebami rodzin wielodzietnych i przy wsparciu ZDR3+ skutecznie tym potrzebom zaradzać. Sztandarowym przykładem takiego projektu była KDR. Innym działaniem o charakterze solidarnościowym były inicjatywy mające na celu poprawę wizerunku rodzin wielodzietnych. Przykładem takich działań była współpraca z mediami. Ponadto wyraźnie aktywizującym członków dużych rodzin projektem, także w obszarze działalności gospodarczej, jest aplikacja mobilnej Ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny oraz bazarek rodzinny. Dzięki temu ostatniemu narzędziu rodziny wielodzietne mogą za darmo promować swoje usługi i produkty. Ostatnim działaniem wyróżnionym w działaniach solidarnościowych była Linia 3plus oferująca pomoc psychologiczną, prawną i wychowawczą.

Kolejne założone działanie wyróżnione w ramach funkcji aktywizującej to prowadzenie szeroko rozumianej działalności naukowej. Na podstawie analizy wywiadów IDI oraz źródeł zastanych stwierdzono, że działanie to jest realizowane przez stowarzyszenie, które organizuje konferencje, kursy i szkolenia, a ponadto współpracuje z Europejską Konfederacją Związków Dużych Rodzin ELFAC. Poprzez wymianę doświadczeń, integrację środowiska rodzin wielodzietnych i wymianę doświadczeń związanych z prowadzoną polityką społeczną w danym kraju, stowarzyszenie zbiera niezbędne informacje i szuka inspiracji do nowych projektów na rzecz rodzin wielodzietnych.

Analiza wywiadów i źródeł zastanych pozwoliła na wyróżnienie kolejnego działania w ramach funkcji aktywizującej, jakim jest organizacja wydarzeń kulturalnych. W działaniu tym pojawiły się wydarzenia, które w dysertacji zostały już opisane, w tym zaś rozdziale wyeksponowano ich walory aktywizujące członków stowarzyszenia, innych członków dużych rodzin oraz podmioty zainteresowane działalnością na rzecz polityki prorodzinnej. Dzięki organizacji takich wydarzeń środowisko rodzin wielodzietnych oraz społeczność lokalna integrują się. Wydarzenia kulturalne są również okazją do współpracy stowarzyszenia z władzą samorządową, gdzie w ramach tejże współpracy organizowane są festyny, spotkania, warsztaty itp.

Kolejne wyróżnione działanie stowarzyszenia w ramach funkcji aktywizującej, to wspieranie rodzin wielodzietnych w codziennym życiu. Działanie to jest w pełni

realizowane przez stowarzyszenie. Analiza wywiadów IDI oraz źródeł zastanych pozwoliła na wyróżnienie m.in. działań mających na celu pomoc ekonomiczną i wsparcie psychologiczne.

Przedostatnie działanie, które zostało wyróżnione w ramach funkcji aktywizującej to wprowadzenie KDR. Karta ta jest przejawem aktywnych działań członków stowarzyszeniach, którzy świadomie angażują się na rzecz dobra rodzin wielodzietnych. W ten sposób ZDR3+ stał się pewnym partnerem społecznym w prowadzeniu dyskusji, konsultacji, konfrontacji z administracją państwową i samorządową oraz samymi rodzinami wielodzietnymi. Ogólnopolska Karta Dużej Rodziny jest obecnie powszechnie rozpoznawalnym programem prorodzinnym.

Ostatnim działaniem wyróżnionym w ramach funkcji aktywizującej jest organizacja Ogólnopolskich Zjazdów Dużych Rodzin. To inicjatywa ZDR3+, która wpływa nie tylko na wzmacnianie kluczowych elementów funkcji aktywizującej, ale również narzędziem realizacji funkcji porządkowej i informacyjnej.

ZAKOŃCZENIE

W Polsce każdego roku przybywa organizacji pozarządowych. Mimo, że według danych GUS zaledwie 50% zarejestrowanych tego typu podmiotów jest faktycznie aktywnych, tylko w roku 2021 przybyło ich około pięciu tysięcy. Organizacje samorządowe są przejawem oddolnej aktywności obywateli, a więc są również ważnym czynnikiem w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego. Osoby, które chcą powołać stowarzyszenie, łączy zazwyczaj chęć rozwijania wspólnych zainteresowań lub osiągnięcia wyznaczonego celu. Cele te mogą być różne. Mogą dotyczyć obrony lub dążenia do swoich interesów, wzajemnej pomocy lub każdej innej pożądanej wartości, która wymaga zorganizowanego i wspólnego działania.

Stowarzyszenie Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus” powstało właśnie z oddolnej inicjatywy osób tworzących rodziny wielodzietne. Pierwszym, głównym celem, który połączył założycieli stowarzyszenia, było dążenie do poprawy jakości życia rodzin wielodzietnych oraz ich wizerunku. Jak cel ten był społecznie mocno pożądany, pokazuje intensywność działań ZDR3+ oraz podmiotów z nim współpracujących. Początkowo stowarzyszenie działało jedynie lokalnie i skupiało zaledwie kilkanaście osób, obecnie swym zasięgiem obejmuje cały kraj, a jego działania dokonują się we współpracy z najważniejszymi instytucjami państwowymi, samorządowymi, wieloma podmiotami gospodarczym i społecznymi oraz prywatnymi osobami. Dzięki wielorakiemu działaniu na rzecz dużych rodzin stowarzyszenie osiągnęło nie tylko główne cele, ale rozbudowało swoją strukturę i poszerzyło pole współpracy nawet o instytucje międzynarodowe. ZDR3+, dzięki aktywności swoich członków, stał się konsultantem projektów rządowych oraz partnerem władz samorządowych w planowaniu i realizacji polityki rodzinnej. Sztandarowym przejawem współpracy stowarzyszenia z władzą ustawodawczą i wykonawczą jest m.in. Ogólnopolska Karta Dużej Rodziny, której poświęcono sporo uwagi w tym studium.

Jednym z kluczowych znamion społeczności dużych rodzin zrzeszonych w badanym stowarzyszeniu jest wielodzietność. Przy tym kategoria ta niekiedy kojarzy się z rodzinami patologicznymi, które utrzymują się z lokalnej pomocy społecznej oraz programów rządowych. Doniosłość zagadnienia wielodzietności i jego społeczne cechy oraz uwarunkowania wydają się oczywiste. Pozytywny aspekt wielodzietności jest ważny nie tylko z demograficznego punktu widzenia, ale również z perspektywy aksjologii społecznej i chrześcijańskiego modelu planowania rodziny. W związku z tym,

w niniejszej dysertacji starano się ukazać wielość i różnorodność oddolnych inicjatyw obywatelskich, które pociągają za sobą nowe możliwości i pozwalają grupom społecznym na podniesienie ważnych kwestii na forum nie tylko lokalnym, ale i krajowym, a niekiedy i międzynarodowym. Obie te problematyki łączą się w aktywności ZDR3+, a badania stojące u podstaw tej dysertacji wzbogacają dorobek socjologii w tym obszarze. Ponadto badania te pozwalają na otwarcie na nowo dyskusji na tematy, takie jak: duże rodziny, ich problemy, ich pozytywne oraz negatywne skutki dla społeczeństwa, kwestie organizacji pozarządowych i roli inicjatyw obywatelskich, a także samych stereotypów w społeczeństwie, które najczęściej są krzywdzące dla danej grupy społecznej.

Celem niniejszej dysertacji była próba odpowiedzi na pytanie, jakie funkcje stowarzyszenie ZDR3+ zamierzało pełnić oraz które z nich faktycznie realizuje. Ustalenie faktu ich realizacji wiąże się nieodłącznie z opisem sposobu, w jaki się to dokonuje. Aby odpowiedzieć na to pytanie, najpierw ustalono funkcje deklarowane przez stowarzyszenie, zarówno przez osoby z nim związane, jak i w jego dokumentach statutowych oraz innych określających jego misję społeczną. Następnie na podstawie analizy źródłowej danych zastanych, zbadano działania faktycznie realizowane przez stowarzyszenie, co pozwoliło ustalić relację funkcji założonych do realizowanych.

Wyniki powyżej zarysowanych dociekań zawarto w tym studium socjologicznym o charakterze teoretyczno-empirycznym. W dwóch pierwszych rozdziałach zostały omówione najważniejsze dla podjętej problematyki kategorie jak: organizacja pozarządowa i jej funkcje, stowarzyszenie, rodzina, rodzina wielodzietna, funkcje rodziny. W tej części rozprawy zaprezentowano kilka typologii funkcji stowarzyszeń, po czym wybrano i uzasadniono wybór jednej z nich jako swoistej matrycy dla dalszych badań. Wybraną typologię autorstwa Piwowskiego zastosowano do badania ZDR3+ w aspekcie zadań, jakie pełni na rzecz swoich interesariuszy i szerzej dla dobra wspólnego. Pozostałe wyróżnione typologie zawierały zbyt szczegółowe, wąskie rozumienie funkcji albo przeciwnie, ukierunkowane były na zbyt szerokie pola odniesień, przez co nie przystawały optymalnie do charakterystyki badanego stowarzyszenia.

Trzeci rozdział został poświęcony charakterystyce tytułowej organizacji pozarządowej. Zawiera on krótki zarys powstania ZDR3+, jego historię oraz cele i zadania statutowe. Pozwala to na szerszy wgląd w strukturę stowarzyszenia oraz przedstawienie tła przeprowadzonych badań socjologicznych. Dzięki temu lepiej można

zrozumieć wypowiedzi badanych członków stowarzyszenia i związanych z nim ekspertów. Ten rozdział kończy część teoretyczną pracy.

W czwartym rozdziale przedstawiono metodologiczne podstawy badań własnych, omówiono przedmiot i cele pracy, pytania badawcze, przyjętą strategię oraz metody badawcze. Omówiono tutaj narzędzia badawcze i specyfikę danych zastanych. Ponadto w tym rozdziale dokonano charakterystyki próby badawczej, grup respondentów, które stanowili politycy, działacze samorządowi oraz członkowie stowarzyszenia ZDR3+.

Ostatnie trzy rozdziały to szczegółowa analiza funkcji: porządkowej, informacyjnej i aktywizującej oraz wyróżnionych działań w ramach tych funkcji. Aby ustalić zamierzone i realizowane działania stowarzyszenia, przez które wypełnia ono wskazane funkcje, przeprowadzono dwadzieścia osiem indywidualnych wywiadów pogłębionych. Osoby biorące udział w badaniu były ekspertami w kwestiach będących przedmiotem badań. Dobierano ich w sposób celowy. W ramach badań przeprowadzono również analizę danych zastanych. Zgromadzone dane zostały podzielone na osiem kategorii, w ramach których wyróżniono podkategorie. Do analizy tych źródeł został stworzony klucz kategoryzacyjny. Zebrany materiał badawczy poddano kolejnym analizom, które przeprowadzono, opierając się na ustalonych wcześniej funkcjach.

Prezentowane w niniejszej pracy badania, wymagały w pierwszej kolejności wyodrębnienia i analizy działań założonych przez ZDR3+, w ramach przyjętych funkcji. Działania, które zostały wyróżnione w ramach poszczególnych funkcji, zostały wyodrębnione z analizy źródeł zastanych, głównie statutu stowarzyszenia. Na przestrzeni założonego okresu analizy źródeł zastanych, a więc w latach 2014–2019, statut stowarzyszenia ulegał zmianom. Kolejne zmiany miały miejsce w 2020 r. i ostatnia w 2021 r. Ze względu na badany okres działalności stowarzyszenia, nie tych ostatnich zmian statutu ZDR3+ nie brano pod uwagę.

Na rozwiązanie problemu badawczego składa się ustalenie poszczególnych działań stowarzyszenia i przypisanie ich do jego funkcji porządkowej, informacyjnej bądź aktywizującej.

Na podstawie analizy materiału źródłowego (indywidualne wywiady pogłębione i źródła zastane), udało się wyodrębnić w funkcji porządkowej pięć działań: działalność stowarzyszeniowa, działanie na rzecz interesów społecznych i bezpieczeństwa ekonomicznego rodzin, współpraca z innymi organizacjami, prowadzenie badań, współpraca stowarzyszenia z administracją publiczną.

W funkcji informacyjnej zostały wyróżnione cztery rodzaje aktywności: działania na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych, dialog z przedstawicielami władz publicznych i znaczących instytucji społecznych, przedstawianie propozycji rozwiązań prawnych, wypowiedanie się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych oraz współpraca z mediami.

W ramach funkcji aktywizującej zostało wyróżnionych sześć działań: działania solidarnościowe na rzecz dużych rodzin, prowadzenie i wspieranie szeroko rozumianej działalności naukowej, organizacja wydarzeń kulturalnych, wspieranie rodzin wielodzietnych w codziennym życiu, KDR, Ogólnopolskie Zjazdy Dużych Rodzin. Swoistą wartością dodaną niniejszego studium jest prezentacja i analiza wypowiedzi respondentów, co pozwala na krytyczną ocenę przez czytelnika prowadzonych przez stowarzyszenie działań w ramach jego funkcji.

Zanim zostaną przedstawione poszczególne wnioski z badań, należy zaznaczyć, że w przypadku niektórych działań stowarzyszenia, zakwalifikowano je do więcej niż jednej funkcji, za czym przemawiał ich wieloaspektowy charakter. Należy pamiętać, że granice tych funkcji są dość płynne, przenikają się, działania zaś podejmowane przez stowarzyszenie, w niektórych przynajmniej przypadkach, wpisują się w każdą z ustalonych jego funkcji. I tak na przykład proces tworzenia KDR, stworzenie aplikacji Bazarek Rodzinny czy też coroczne zjazdy rodzin wielodzietnych ogniskują w sobie szereg działań, realizujących nie jedną, a kilka funkcji jednocześnie. Nie sposób jednoznacznie skategoryzować danego działania, przypisując go tylko do jednej z trzech funkcji. Jednakże, na potrzeby niniejszej dysertacji, starano się przyporządkować działanie do funkcji, z którą w danym aspekcie analizy należałoby je utożsamiać.

Analiza funkcji porządkowej, na którą składa się pięć wyżej wymienionych działań, pozwoliła odpowiedzieć na pytanie, czy funkcja ta została przez stowarzyszenie zrealizowana, i jeśli tak, to w jakim stopniu. W przypadku tego ostatniego zadania, szczególnie pomocne okazały się wypowiedzi respondentów, które w stosunku do tekstów źródłowych, stanowią żywą narrację, pozwalają na ustalenie przynajmniej subiektywnej oceny danego działania. Rozróżnienie działań w ramach tej funkcji i ich analiza pozwoliły stwierdzić, że większość zadań założonych w ramach tej funkcji została przez stowarzyszenie zrealizowana. Działania te miały na celu kumulację i kanalizację interesów rodzin wielodzietnych. Zanim ZDR3+ zaczął wywierać wpływ na kształt publicznej polityki rodzinnej, najpierw musiał pogrupować i uporządkować swoje

interesy, a dopiero później przedstawić je kompetentnym władzom. W związku z tym, pierwszym działaniem wyróżnionym w ramach tej funkcji była sama działalność stowarzyszeniowa ZDR3+. Przy czym działalność ta jest tu rozumiana jako przedsięwzięcia zmierzające do organizacyjnego skupienia osób i rodzin zainteresowanych problematyką rodzin wielodzietnych. Na późniejszym etapie chodzi tu także o sam fakt istnienia takiego podmiotu, jego rozpoznawalność oraz transparentność jego misji społecznej.

Na podstawie przeprowadzonej analizy wywiadów i danych zastanych, jednoznacznie ustalono cel i rolę ZDR3+. Stowarzyszenie za swój cel obrało szeroko rozumianą pomoc społeczno-ekonomiczną rodzinom wielodzietnym, a główną zadaniem o charakterze społecznym jest poprawa wizerunku rodzin wielodzietnych. Na tym etapie analizy można było już stwierdzić, że stowarzyszenie współpracuje z władzą ustawodawczą i wykonawczą, chociaż współpraca ta, w zależności od okresu i przedmiotu, charakteryzowała się różnym stopniem intensywności. Przy działaniu tym nie skupiono się jedynie na tej współpracy, ponieważ zagadnienie to wchodzi w skład funkcji informacyjnej. W przypadku kolejnego wyróżnionego działania, a więc działań na rzecz interesów społecznych i ekonomicznych dużych rodzin, analiza zebranego materiału również potwierdziła, że działanie to jest realizowane przez stowarzyszenie. ZDR3+ składa się z członków rodzin wielodzietnych. Osoby te znają potrzeby społeczne i ekonomiczne rodzin wielodzietnych z autopsji. Działanie to zostało zakwalifikowane do funkcji porządkowej, ponieważ w ramach tego zadania, dokonuje się swoista kanalizacja interesów społecznych i ekonomicznych dużych rodzin. W ramach tego działania ZDR3+ wykazał się determinacją w lobbowaniu na rzecz systemu ulg i zniżek przysługujących dużym rodzinom. Działania te były początkowo podejmowane lokalnie, później na skalę ogólnokrajową, czego efektem jest Ogólnopolska Karta Dużej Rodziny. Inna aktywność podejmowana w ramach wyróżnionego tu działania to przeprowadzanie szkoleń mających na celu poprawę funkcjonowania rodzin wielodzietnych oraz dotyczących funkcjonowania organizacji pozarządowych. Działanie, które budziło najwięcej wątpliwości co do możliwości jego realizacji, to prowadzenie badań naukowych. Analiza wywiadów IDI wykazała, że działacze stowarzyszenia chcieliby prowadzić badania związane np. z wydatkami rodzin wielodzietnych. Jednak w toku badań nie stwierdzono istnienia takich bezpośrednich działań. Podobnie, w wywiadach padały stwierdzenia, że stowarzyszenie monitoruje pracę ministerstwa, jednak nie udało

się ustalić, w jaki sposób się to odbywa i kto konkretnie jest za to odpowiedzialny. Pozostałe działania wyróżnione w ramach tej funkcji, a więc współpraca z innymi organizacjami oraz współpraca stowarzyszenia z instytucjami państwowymi zostały zrealizowane przez ZDR3+ zgodnie z założeniami statutowymi.

Eksploracja kolejnej funkcji stowarzyszenia, jaką jest funkcja informacyjna, pozwoliła na wyróżnienie czterech działań. Rozróżnienie działań w ramach tej funkcji i ich analiza pozwoliły odpowiedzieć na pytania badawcze czy wyróżnione działania w ramach tej funkcji są realizowane. Analiza ta potwierdziła, że funkcja informacyjna jest przez ZDR3+ realizowana zgodnie z założeniami statutowymi. Wyodrębniona funkcja urzeczywistnia się w przekazywaniu władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz innym podmiotom informacji na temat problemów i potrzeb rodzin wielodzietnych. Pierwszą aktywnością wyróżnioną w jej ramach jest działanie na rzecz pozytywnego obrazu rodzin wielodzietnych. Działanie to dotyka samej istoty misji ZDR3+. Ze względu na naturę tej aktywności, sporo miejsca poświęcono współpracy stowarzyszenia z mediami, to one bowiem w znacznie mierze kształtują opinię publiczną. Działacze stowarzyszenia podjęli szereg inicjatyw lokalnych i ogólnopolskich mających na celu poprawę wizerunku rodzin wielodzietnych, które w opinii społecznej niekiedy uważane są za środowiska potencjalnie patologiczne. Dzięki podejmowanym działaniom, zarówno lokalnym (pikniki, festyny), jak i ogólnopolskim (Ogólnopolskie Zjazdy Dużej Rodziny), i dzięki współpracy z mediami (lokalnymi i ogólnopolskimi), stowarzyszenie sprawnie komunikowało się z instytucjami i władzami kompetentnymi w rozwiązywaniu problemów rodzin wielodzietnych oraz skutecznie kształtowało ich rzeczywisty, pozytywny wizerunek. Innym wyróżnionym w ramach tej funkcji działaniem było prowadzenie dialogu z przedstawicielami władzy publicznej i znaczących instytucji społecznych. Analiza zebranego materiału pozwoliła na stwierdzenie, że działacze stowarzyszenia mają szerokie możliwości bezpośredniej rozmowy z urzędnikami różnych szczebli, mogą w ten sposób przedstawiać punkt widzenia i sytuację społeczno-ekonomiczną dużych rodzin. Respondenci zasadniczo pozytywnie oceniali współpracę z władzami samorządowymi i państwowymi. Również inne działania wyróżnione w ramach funkcji informacyjnej, a więc przedstawianie propozycji rozwiązań prawnych, wypowiedzanie się w sprawach publicznych dotyczących rodzin wielodzietnych i współpraca z mediami, należy – w świetle przeprowadzonych badań – uznać za zrealizowane przez ZDR3+ zgodnie z założeniami programowymi.

Analiza wyników badań w aspekcie ostatniej funkcji – aktywizującej doprowadziła do wyróżnienia sześciu działań, które wpisują się w jej realizację. Rozróżnienie działań w ramach tej funkcji i ich analiza pozwoliły odpowiedzieć na pytania badawcze czy wyróżnione działania w ramach tej funkcji są realizowane. Analiza potwierdziła, że funkcja aktywizująca jest przez ZDR3+ realizowana zgodnie z założeniami statutowymi. Funkcja aktywizująca polega na motywowaniu, zachęcaniu oraz inspirowaniu do działania członków ZDR3+ i rodzin niezrzeszonych na rzecz partykularnego dobra wspólnego, którym jest w tym kontekście dobro dużych rodzin. W ramach tej funkcji stowarzyszenie aktywizuje też społeczność lokalną, instytucje samorządowe i państwowe oraz inne stowarzyszenia w obszarze solidarnego działania na rzecz rodzin wielodzietnych. Pierwszą aktywnością ZDR3+, wpisującą się w istotę tej funkcji, są szeroko rozumiane działania solidarnościowe na rzecz dużych rodzin. Analiza wywiadów IDI oraz źródeł zastanych pozwala na stwierdzenie, że działanie to zostało przez stowarzyszenie zrealizowane. Solidarność jest jedną z głównych wartości, którymi kierują się działacze stowarzyszenia w podejmowanych przez siebie działaniach. O sile tej wartości świadczy fakt, że duża część respondentów – członków stowarzyszenia nie potrzebuje pomocy materialnej w utrzymaniu swojej rodziny wielodzietnej. Ciesząc się wysokim statusem materialnym i pozycją społeczną, chcą solidarnie wspierać rodziny znajdujące się w potrzebie. Pomoc, którą oferowało badane stowarzyszenie rodzinom wielodzietnym, świadczona była głównie lokalnie za pośrednictwem KDR, ale również przez szkolenia z zakresu odpowiedniego gospodarowania finansami w rodzinie, wychowania dzieci i radzenia sobie z problemami wychowawczymi oraz jako doraźna pomoc indywidualna. Później działania te przyjęły szerszy wymiar – ogólnopolski (Ogólnopolska Karta Dużej Rodziny, aplikacja Bazarok Rodzinny). Przykładem działania solidarnościowego wewnątrz stowarzyszenia, a więc skierowanego do rodzin wielodzietnych, jest Linia 3plus, której celem jest udzielanie pomocy psychologicznej, prawnej i społecznej potrzebującym.

Jak już wspomniano, większość podejmowanych przez stowarzyszenie inicjatyw wpisuje się w więcej niż jedną jego funkcję. Takim działaniem, które było eksponowane przy każdej opisywanej funkcji, jest wdrożenie KDR. Karta ta, to program będący modelowym przejawem tworzenia się i umacniania kapitału społecznego. A jak wynika z przeprowadzonych badań, ZDR3+ jest partnerem społecznym, który profesjonalnie poddaje dyskusji z administracją państwową i samorządową oraz samymi rodzinami

wielodzietnymi szereg problemów z obszaru życia rodzinnego. Tu jednym z największych jego osiągnięć jest upowszechnienie w skali ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny jako programu prorodzinnego o wymiernych korzyściach ekonomicznych i społecznych dla dużych rodzin. Podobnym co do skali oddziaływania projektem, który w niniejszej pracy był eksploatowany przy okazji wszystkich trzech funkcji stowarzyszenia, jest Ogólnopolski Zjazd Dużej Rodziny. Organizowany corocznie, stał się wydarzeniem promocyjnym samego stowarzyszenia oraz wpływającym w sposób pozytywny na wizerunek rodziny wielodzietnej. Niewątpliwym atutem tego wydarzenia jest poruszanie zagadnień odnoszących się do polityki prorodzinnej oraz analizowanie i debatowanie na temat aktualnych problemów rodzin wielodzietnych z udziałem prezydenta, przedstawicieli rządu i administracji publicznej.

Innym przykładem działań wyróżnionych w ramach funkcji aktywizującej jest podejmowanie przez ZDR3+ działań solidarnościowych na rzecz dużych rodzin oraz wspieranie rodzin wielodzietnych w życiu codziennym. Analiza aktywności stowarzyszenia wykazała, że działanie to zostało zrealizowane przez badany podmiot. Przeprowadzone badania oraz analiza dokumentów zastanych, potwierdziła, że członkowie ZDR3+ w swojej działalności kierowali się poczuciem solidaryzmu oraz kryteriami zasady pomocniczości. Analiza wykazała również, że członkowie stowarzyszenia podejmowali lokalne działania, przez co aktywizowali lokalną społeczność oraz władze samorządowe w obszarze wspierania rodzin wielodzietnych. Przy tym działaniu można również wymienić współpracę ZDR3+ z mediami, która odbywała się na szczeblu lokalnym i krajowym. Dzięki temu każdy użytkownik mediów mógł się dowiedzieć, jak istotnym dobrem społecznym jest rodzina wielodzietna oraz z jakimi problemami ona się zmagają. Przejawem solidarności członków stowarzyszonych w ZDR3+ ze wszystkimi rodzinami wielodzietnymi w Polsce są już wspomniane dwa działania: Bazarok Rodzinny oraz Linia 3plus. Inicjatywa bazaroku to bezkosztowe promowanie usług, produktów, rękodzieła itd. przez rodziny wielodzietne, co przekłada się na ich korzyści finansowe. Natomiast Linia 3plus jest realną pomocą dla rodzin wielodzietnych w zakresie wychowawczym, psychologicznym, ekonomicznym i prawnym. ZDR3+ zaplanował oraz zrealizował szereg działań skategoryzowanych jako wspieranie rodzin wielodzietnych w życiu codziennym. Analiza wywiadów oraz danych zastanych pozwoliła na wyróżnienie kilku sposobów realizacji tego działania, były to

głównie: prowadzone warsztaty, kursy, szkolenia, które dawały wsparcie psychologiczne; wydarzenia kulturalne; systemy zniżek oraz pomoc materialna.

Analiza działań prowadzonych przez stowarzyszenie ZDR3+ pozwoliła na wyróżnienie w ramach funkcji aktywizującej działania określonego w dysertacji jako „wspieranie i tworzenie szeroko rozumianej działalności naukowej oraz organizacja wydarzeń kulturalnych”. Działania, które były podejmowane w ramach tego zadania, to organizacja konferencji, szkoleń, kursów, które nie tylko aktywizowały członków stowarzyszenia, ale również kształtowały ich praktyczne umiejętności. Działanie to było realizowane zarówno w skali lokalnej czy ogólnopolskiej, jak i w skali ogólnoeuropejskiej. Wydarzenia organizowane przy współpracy z organizacjami europejskimi służyły głównie wymianie doświadczeń, integracji środowiska rodzin wielodzietnych, promocji wartości rodzinnych oraz wymianie doświadczeń związanych z prowadzoną polityką społeczną w danym kraju. Organizacja wydarzeń kulturalnych to ponadto działanie związane z Ogólnopolskimi Zjazdami Dużych Rodzin. Aspekt kulturalny tego działania wyraża się w takich aktywnościach jak: zajęcia artystyczne organizowane dla małych grup, dyskusje, warsztaty dla rodziców, młodzieży, dzieci, zawody sportowe, koncerty. Ogólnopolskie Zjazdy Dużych Rodzin kulturowo wzbogacają też społeczność lokalną miasta, w której wydarzenie jest organizowane, integrują środowisko rodzin wielodzietnych, ale również integrują rodziny wielodzietne ze społecznością lokalną.

Istotą problemu badawczego niniejszej dysertacji było nie tylko ustalenie głównych założonych funkcji stowarzyszenia, ale również zbadanie, w jakim stopniu funkcje te są realizowane. Ustalenie poziomu realizacji funkcji założonych okazało się zabiegiem niełatwym. Z metodologicznego punktu widzenia obiektywizacja takiej oceny wymagałaby dodatkowych narzędzi w postaci „matematycznej” kategoryzacji samych działań i pewnego „ilościowego” kryterium mierzalności poziomu realizacji zadań w stosunku do deklarowanych zamiarów takiego podmiotu. W niniejszej pracy przyjęto jednak jakościowe podejście w ocenie poziomu realizacji funkcji założonych. Za taką metodą przemawiał charakter badań jakościowych przeprowadzonych na potrzeby niniejszej dysertacji. W związku z powyższym głównym osiągnięciem pracy jest – obok ustalenia założonych funkcji i przypisania do nich realizowanych przez stowarzyszenie działań – prezentacja i analiza uzyskanego materiału empirycznego. Pozyskane w wywiadach wypowiedzi pozwoliły – przynajmniej w niektórych przypadkach –

uchwycić subiektywną ocenę respondentów zaangażowanych bezpośrednio lub pośrednio w działalność ZDR3+ poziomu realizacji zadań, a w konsekwencji funkcji stowarzyszenia.

Przeprowadzone w dysertacji analizy odsłoniły także swoisty potencjał ZDR3+, którego przejawem jest wielość i wielopłaszczyznowość podejmowanych działań oraz realizowanych projektów. Należy zaznaczyć, że na etapie analizy działań stowarzyszenia napotkano nie tylko wspomnianą już trudność w zakwalifikowaniu danego działania do jednej z ustalonych funkcji, ale także zauważono swoistą „ograniczoność” przyjętego dla celów badawczych zestawu funkcji, ich niewystarczającą „pojemność” w stosunku do różnorodności podejmowanych przez badany podmiot działań. Przykładem mogą tu być dodatkowe funkcje, które wprowadzie mieszczą się w trzech analizowanych w niniejszej pracy, jednak ze względu na skalę i specyfikę podejmowanych przez ZDR3+ działań zasługiwałyby na ich odrębne wyeksponowanie. Są nimi: funkcja edukacyjna i integracyjna. Zagadnienie to wymagałoby jednak osobnego opracowania.

Po przeprowadzeniu analizy socjologicznej funkcji założonych i realizowanych ZDR3+ można zarysować perspektywy dalszych badań w tym obszarze. Szczególnie interesujące mogłyby się okazać badania, w których wzięliby udział pracownicy etatowi stowarzyszenia oraz same rodziny wielodzietne korzystające z pomocy stowarzyszenia lub współpracujące z nim. Można by wówczas przeprowadzić całościową diagnozę planowanych działań stowarzyszenia w perspektywie na przykład roku i poddać je bardziej drobiazgowej analizie. W ten sposób istniałaby szansa na dosyć precyzyjne ustalenie, które założone działania zostały realizowane i w jakim stopniu, a których realizacji zaniechano. Z poznawczego punktu widzenia warto byłoby również przeprowadzić analizę porównawczą ZDR3+ z organizacją reprezentującą grupę o podobnym interesie społecznym lub całkowicie różnym i wykazać, w jaki sposób poszczególne funkcje są realizowane oraz w jakim zakresie.

Konkludując niniejsze studium, w świetle zarówno przeprowadzonych analiz, jak i po zapoznaniu się z literaturą przedmiotu, należy uznać, że organizacje pozarządowe w Polsce zdobywają coraz większą przestrzeń życia społecznego i stają się ważnym aktorem społeczeństwa obywatelskiego. Sama idea takiego społeczeństwa zakłada, że w ustroju demokratycznym powinny funkcjonować liczne różnego rodzaju stowarzyszenia, organizacje niezależne od państwa, gdyż tylko w taki sposób władza może być monitorowana i poddawana demokratycznej, oddolnej kontroli,

a społeczeństwo będzie w stanie przeciwstawić się wszelkiego rodzaju dążeniom autorytarnym. Stowarzyszenia obywatelskie i inne organizacje pozarządowe nie tylko ochraniają jednostkę przed nadmierną ingerencją władzy państwowej, lecz także są miejscem wyrażania, uzgadniania i realizacji interesów różnych grup społecznych. Osoby mogą w nich nie tylko uczyć się wzajemnego zaufania, partycypacji społecznej i uczestnictwa w procesach demokratycznych, ale także budować dobro wspólne. ZDR3+ od 2007 r. aktywnie i skutecznie wpływa na kształt polityki prorodzinnej w Polsce. Jest uczestnikiem debaty związanej z polityką rodzinną na różnych szczeblach, formułuje opinie na temat powstałych ustaw i rozporządzeń odnoszących się do polityki rodzinnej, walczy z negatywnym stereotypem rodziny wielodzietnej jako potencjalnie dysfunkcyjnej i patologicznej, podejmuje działania na rzecz uwzględnienia w prawodawstwie polskim i unijnym słusznych interesów rodzin.

BIBLIOGRAFIA

I. LITERATURA PRZEDMIOTU

Adamski F., *Rodzina*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, red. T. Pilch, Żak, Warszawa 2006.

Arystoteles, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Babbie E., *Istota socjologii. Krytyczne eseje o krytycznej nauce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Bajda J., *Rodzina w planie Bożym*, „Communio. Międzynarodowy przegląd teologiczny” 1981, nr 5, s. 3–15.

Baszkiewicz J., *Historia Francji*, Wydawnictwo Ossolińskich, Warszawa 1978.

Becker G. S., *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis*, „Journal of Political Economy” 1962, vol. 70, nr 5, s. 9-49.

Behr J., *Udział trzeciego sektora w świadczeniu gminnych usług niematerialnych*, w: *Trzeci sektor i ekonomia społeczna. Uwarunkowania prawne. Kierunek działań*, red. J. Blicharz, L. Zacharko, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.

Biały A., *Jana Pawła II wizja państwa i społeczeństwa a realia współczesnych przemian*, w: *Polityka społeczna wobec „rzeczy nowych”. 25-lecie encykliki Centesimus annus św. Jana Pawła II*, red. J. Mazur, Kraków 2016, s. 243–270.

Blicharz J., *Fundacje. Wybrane zagadnienia*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016.

Blicharz J., *Komentarz do art. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*, w: *Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie. Ustawa o spółdzielniach socjalnych. Komentarz*, LEX 2012, Warszawa 2012.

- Blicharz J., *Udział polskich organizacji pozarządowych w wykonywaniu zadań administracji publicznej*, Kolonia Limited, Wrocław 2005.
- Boć J., *Prawo administracyjne: materiały do nauczania*, Wrocław S.N., Wrocław 1993.
- Bogacz-Wojtanowska E., *Współdziałanie organizacji pozarządowych i publicznych*, Monografie i Studia Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Bogusz A., Fel S., *Społeczne i gospodarcze znaczenie rodziny w kontekście sprawiedliwości pokoleniowej*, w: *Małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo. Przemiany we współczesnej Polsce*, red. D. Gizicka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 57–78.
- Brenk M., *Działalność charytatywna Kościoła w latach 1944–1947. Zarys problematyki*, „Praca Socjalna” 2017, nr 4, s. 138–146.
- Burgos J. M., *Rodzina wobec przemian*, tłum. M. Masny, „Społeczeństwo” 1996, nr 1, s. 71–95.
- Cioch H., *Organizacje pożytku publicznego i wolontariat – nowe regulacje prawne*, „Rejent” 2003, nr 10, s. 11–25.
- Cloyd J. S., *Small groups as social institution*, „American Sociological Review” 1965, nr 3, s. 395.
- Demoustier D., *L'économie sociale et solidaire. S'associer pour entreprendre autrement*. Paris: Alternatives économiques/Syros, 2001.
- Dominowska J., *Ograniczenia działalności gospodarczej organizacji realizujących cele społecznie użyteczne*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2013, nr 10, s. 9–61.
- Dominowska J., *Prowadzenie działalności gospodarczej przez fundacje. Studium prawne*, Wolter Kluwers, Warszawa 2016.
- Dobrowolska D., *Wartości związane z życiem rodzinnym*, w: *Przemiany rodziny polskiej*, red. J. Komorowska, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1975, s. 250–280.
- Dörrie K., *Freie Wohlfahrtspflege*, w: *Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge: Fachlexikon der sozialen Arbeit*, Frankfurt/M 1993.
- Duch-Krzysztozek D., *Małżeństwo, seks, prokreacja. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1998.
- Dudek A., *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Znak, Kraków 2003.

Durasiewicz A., *Analiza programów polityki rodzinnej w latach 1997–2013*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 456, s. 10–30.

Durasiewicz A., *Kierunki rozwoju polityki rodzinnej w Polsce – dylemat społeczny zachodzących zmian i wyzwań na przyszłość*, w: *Polityka społeczna wobec wyzwań i zmian zachodzących we współczesnym świecie*, red. M. Kubiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014, s. 102–120, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6007/Arkadiusz_Durasiewicz_Kierunki_rozwoju_polityki_rodzinnej_w_Polsce_-_dylemat_spo%20eczny_zachodz%20cych_zmian_i_wyzwa%20_na_przysz%20o%20%20.pdf?sequence=1.

Dyczewski L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2003.

Evers A., *New „Welfare Paradise” and New Language id Welfare*, Referat wygłoszony podczas Konferencji Współczesna Polityka Społeczna, Warszawa WSP TWP 2011.

Fel S., *Oswalda von Nell-Breuninga koncepcja ładu społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

Fel S., Furtak A., *Status i znaczenie rodziny dla gospodarki w ustroju wolnorynkowym*, „Family Forum. Problemy współczesnej rodziny” 2011, nr 1, s. 11–131.

Fisher H. E., *Anatomia miłości. Historia naturalna monogamii, cudzołóstwa i rozwodu*, Wydawnictwo Rebis, Poznań 1994.

Fleszer D., *Udział organizacji społecznej w postępowaniu administracyjnym dotyczącym innej osoby*, „Casus” 2017, nr 87, s. 22–29.

Flick U., *Jakość w badaniach jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

Flick U., *Projektowanie badania jakościowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

Florczyk M., *Encyklika "Rerum novarum" a korporacje rzemieślnicze*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2003, nr 2, s. 11–23.

Forma P., *Rodzina wielodzietna – analiza polityki społecznej i badań pedagogicznych*, „Praca Socjalna” 2013, nr 28(6), s. 61–80.

- Frankfort-Nachmiast Ch., Nachmiast D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001.
- Frączkiewicz-Wronka A., Kantyka S., Zrałek M., *Zarządzanie publiczne w lokalnej polityce społecznej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 2007.
- Frey J. H., *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania*, w: *Metody badań jakościowych*, red. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 81–128.
- Fundaliński J., *Perspektywy rozwoju zarządzania społecznego w sektorze organizacji non profit w Polsce*, Difin, Warszawa 2013.
- Gajda J., *Komentarz do art. 23*, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, red. K. Pietrzykowski, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2015.
- Gentile C., „*Normalny chaos miłości*” a rodzina chrześcijańska, „*Społeczeństwo. Studia, prace badawcze, dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła*” 2004, nr 2(14), s. 10–259.
- Gibbs G., *Analizowanie danych jakościowych*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2011.
- Gidron B., *Government and the Third Sector in Comparative Perspective: Allies or Aversaries?* w: *Government and the Third Sector – Emerging Relationships in Welfare States*, ed. B. Gidron et al., Jossey-Bass Publishers, San Francisco 1992.
- Gliński P., *Style działań organizacji pozarządowych w Polsce. Grupy interesu czy pożytku publicznego?*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2006.
- Dolezczak B., *Rodziny wielodzietne w dwóch osiedlach warszawskich*, w: *Kwestie społeczne i krytyczne sytuacje życiowe u progu lat dziewięćdziesiątych*, red. J. Danecki, B. Rysz-Kowalczyk, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1994, s. 141–160.
- Giza-Poleszczuk A., *Rodzina a system społeczny. Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Golinowska S., *Modele polityki społecznej w Polsce i w Europie na początku XXI wieku*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 20018, <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2019/05/Modele-polityki-spoecznej.pdf>.

Golinowska S., *Teoretyczne podstawy działania organizacji pozarządowych*, w: *Pozarządowe instytucje społeczne. Między państwem a społeczeństwem*, red. S. Golinowska, D. Głogosz, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999, s. 14-18.

Gronkiewicz A., *Pojęcie organizacji społecznej w naukach socjologii, politologii i ekonomii*, w: *Organizacja społeczna w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, LEX 2012, Warszawa 2012.

Grześkowiak A., *Rodzina według Karty Praw Rodziny, Stolicy Apostolskiej*, w: *Rodzina środowiskiem życia*, red. K. Klauza, Wydawnictwo Częstochowa, Częstochowa 1994.

Gruszczyński L., *Elementy metod i technik badań socjologicznych*, Śląskie Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych, Tychy 2002.

Hilgard E. B., *Wprowadzenie do psychologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1967.

Hasło: *Funkcja*, w: *Wielki Słownik Wyrazów Obcych PWN*, red. M. Bańko, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2020.

Hasło: *Interes*, w: *Słownik socjologiczny*, red. K. Olechnicki, P. Załęcki Graffiti BC, Toruń 1997.

Herbst J., *Po co istnieje III sektor?*, w: *Elementarz III sektora*, red. A Gałązka, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2005, s. 15–21.

Izdebski H., *Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie. Komentarz*, C. H. Beck, Warszawa 2003.

Juszczyński M., *Warunki prawno-finansowe funkcjonowania organizacji pozarządowych – próba analizy porównawczej*, w: *Pozarządowe instytucje społeczne. Między państwem a społeczeństwem*, red. S. Golinowska, D. Głogosz, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999, s. 61–110.

Kalinowski M., *Adaptacja osób z rodzin wielodzietnych*, „Roczniki Nauk o Rodzinie” 2011, nr 3(10), s. 5-19.

Kaźmierczak-Kałużna I., *W orbicie 500+. Funkcjonowanie ubogich rodzin wielodzietnych w warunkach zmiany polityki rodzinnej w Polsce*, „Kultura i społeczeństwo” 2019, nr. 4, s. 125–149, <http://czasopisma.isppan.waw.pl/index.php/kis/article/view/376/294>.

- Kazimierczuk M., *Wolność zrzeszania się w związki zawodowe w polskim porządku prawnym*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2015.
- Kidyba A., *Ustawa o fundacjach. Prawo o stowarzyszeniach*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1997.
- Kluzowa K., Slany K. *Przemiany realizacji funkcji prokreacyjnej w rodzinie*, w: *Oblicze współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierzwiński, E. Dybowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 63-95.
- Koźmiński A. K., Piotrowski W. (red.), *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Krzczkowski K., *Polityka społeczna. Wybór pism z życiorysem i charakterystyką twórczości*, Polski Instytut Służby Społecznej, Łódź 1947.
- Kryczna P., *Małżeństwo i rodzina*, w: *Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. W. Piwowarski, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1993, s. 102.
- Kurowska A., Szczupak K., *Niedobór czy nadmiar miejsc? Analiza statystyk dostępności opieki żłobkowej w polskich gminach*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 456/2016, s. 86–102.
- Leś E., *Niemieckie Organizacje Pozarządowe w Sferze Socjalnej: Transformacja Sfery Społecznej w Polsce a Niemieckie Doświadczenia*, Fundacja im. Friedricha Eberta w Polsce, Warszawa 1996.
- Leś E., *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*, Elipsa, Warszawa 2004.
- Leś E., *Organizacje non profit w nowej polityce społecznej w Polsce na tle europejskim*, Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013.
- Leś E., *Organizacje społeczne. Studium porównawcze*, Phare Dialog Społeczny NGOs, Warszawa 1998.
- Leś E., *Włoski model polityki wobec trzeciego sektora*, w: *Analiza porównawcza modeli współpracy administracji publicznej z organizacjami not for profit w wybranych państwach Unii Europejskiej*, red. E. Leś, Biblioteka Pożytku Publicznego, Warszawa 2010.

Leś E., *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2001.

Łużyński W., *Struktury pośrednie pomiędzy jednostką ludzką a państwem w nauczaniu społecznym Kościoła*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008.

Łużyński W., *Państwo pomocnicze*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.

Nałęcz S., *Organizacje społeczeństwa obywatelskiego w III RP*, w: *Budowanie instytucji państwa 1989–2001 – w poszukiwaniu modelu*, red. I. Jackiewicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2004, s. 241–273.

Makowska M., Boguszewski R., *Analiza danych zastanych – zagadnienia wstępne*, w: *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studenta*, red. M. Makowska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 9–31.

Makowski G., *Rozwój sektora organizacji pozarządowych w Polsce po 1989 r.*, „Studia BAS” 2015, nr 4(44), s. 57–85.

Maksymowicz A., *Bezpieczne miasteczko. O potrzebie badań socjologicznych*. Biuletyn Informacyjny Pracowników AGH, Warszawa 2004.

Majkowski W., *Rodzina. Funkcje*, w: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. Ozorowski, ATK, Warszawa 1999, s. 391–392.

Małecka-Łyszczek M., *Podmioty ekonomii społecznej jako podmioty administrujące*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2013, nr 917, s. 73–87.

Mariański J., *Katolicki model małżeństwa i rodziny i jego akceptacja w świadomości Polaków*, w: *Spółczesność, przestrzeń, rodzina: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Piotrowi Kryczce*, red. M. Szyszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 243–258.

Marynowicz- Hetka E., *Pedagogika społeczna*, t. 1, Warszawa 2006.

Millon-Delsol Ch., *Zasada subsydiarności – założenia, historia oraz problemy współczesne*, w: *Subsydiarność*, red. D. Milczarek, Monografie i Studia, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Dom Wydawniczy "Elipsa", Warszawa 1996.

Miński R., *Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2017, nr XIII, s. 30–51.

- Misztal W., *Lokalny dialog obywatelski*, Centrum Partnerstwa Społecznego „DIALOG”, Warszawa 2008.
- Misztal W., Zybała A. (red.), *Partnerstwo społeczne – model rozwoju Polski*, Centrum Partnerstwa Społecznego „Dialog”, Warszawa 2008.
- Morawski L., *Ulga podatkowa z tytułu wychowywania dzieci – efekty i propozycja zmian*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 1, s. 8–14, https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/downloads/2012/10/ps_1_2010_1_morawski.pdf
- Nell-Breuning O., *Gerechtigkeit und Freiheit*, Europaverlag, Wien 1980.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Olearczyk T. E., *Duszpasterstwo rodzin wobec współczesnych przemian małżeństwa i rodziny*, w: *Oblicze współczesnej rodziny polskiej*, red. B. Mierzwiński, E. Dybowski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 150-155.
- Pasek A., *Potrzeby społeczne związane z rozwojem społeczeństwa*, „Zeszyty Naukowe. Zbliżenie Cywilizacyjne” 2019, nr 1, s. 56–81.
- Pestoff A. V., *Democratic Achitecture for the Welfare State*, London and New York: Routledge, 2009.
- Petrykowski P., *Stowarzyszenie społeczne*, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/2173>, dostęp: 31.05.2022.
- Piwowarski W., *ABC katolickiej nauki społecznej. Część II*, Biblioteka KUL, maszynopis
- Piwowarski W., *Filozoficzne aspekty pluralizmu społecznego*, „Roczniki Filozoficzne” 1965, nr 13, z. 2, s. 83-97.
- Piwowarski W., *Rodzina jako społeczność naturalna według św. Tomasza z Akwinu*, „Roczniki Filozoficzne” 1960, nr 8, s.103–108.
- Piwowarski W., *Sekularyzacja rodziny jako instytucji społeczno-religijnej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1976, nr 4, s. 90–120.
- Platon, *Państwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 1990.
- Platon, *Prawa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1960.
- Radziewicz-Winnicki A., *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

- Ranci C., Paci M., *Long Waves in the Development of Welfare System*, w: *Changing Boundries of the Political. Esseys of the Evolving Balance between the State and Society, Public and Private in Europe*, ed. C. S. Meier, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rapley T., *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Raszewska-Skałeczka R., *Trzeci sektor w systemie oświaty – wybrane formy wspierające oświatę*, w: *Trzeci sektor i ekonomia społeczna. Uwarunkowania prawne. Kierunek działań*, red. J. Blicharz, L. Zacharko, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 113–128.
- Rembowski J., *Rodzina jako system powiązań*, w: *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemskiej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.
- Reykowski J., *Eksperymentalna psychologia emocji*, Książka i Wiedza, Warszawa 1968.
- Ruszewski J., *Organizacje pożytku publicznego*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 7, s. 81–94.
- Sarnecki P., *Prawo o stowarzyszeniach. Komentarz*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2000.
- Smith R., Lipsky M., *Nonprofits for Hire. The Welfare State in the Age of Contracting*, Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- Sierpowska I., *Zasada pomocniczości w pomocy społecznej*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2009, nr 79, s. 203–225.
- Skorowski H., *Rodzina a społeczności terytorialne w kontekście samorządu*, „Z pomocą rodzinie” 1991, nr 4, s. 81–91.
- Skorowski H., *Rodzina i jej prawa we współczesnym społeczeństwie demokratycznym w świetle katolickiej nauki społecznej*, w: *Kościół, rodzina, wychowanie*, red. A. Sz wajkajzer-Wołek, P. Boryszewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 1999.
- Skorowski H. SDB, *Naród i państwo w nauczaniu społecznym Kościoła*, Societas, Warszawa 1999/2000.
- Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2018.

- Sobociński M., *Polska polityka rodzinna w latach 1989–2015. Próba podsumowania*, „Infos. BAS” 2016, nr 8, [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/2AB0624D8605F2E4C1257FA1002BE861/\\$file/Infos_212.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/2AB0624D8605F2E4C1257FA1002BE861/$file/Infos_212.pdf).
- Sołoma L., *Metody i techniki badań socjologicznych*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1999.
- Sowa K. Z., *Wstęp do socjologii teorii zrzeszeń*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.
- Stachowiak Z., *Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Ujęcie instytucjonalne*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2012.
- Stawiński J., *Solidaryzm*, w: *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshall Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Strzeszewski Cz., *Funkcja społeczna rodziny w świetle katolickiej nauki społecznej*, ODDiS, Warszawa 1985.
- Strzeszewski Cz., *Katolicka nauka społeczna*, Ośrodek dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1994.
- Sulek A., *Ogród metodologii socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
- Supińska J., *Polityka społeczna* w: *Encyklopedia socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.
- Szczepaniak R., *Odpowiedzialność gmin za szkody wyrządzone w związku z działalnością organizacji pozarządowych*, „Samorząd Terytorialny” 2016, nr. 9, s. 5–16.
- Szczepaniak-Sienniak J., *Polityka rodzinna państwa we współczesnej Polsce*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2015, nr 2/2015, s. 100–115.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.
- Szczudlińska-Kanoś A., *Polska polityka rodzinna w okresie przemian. Kontekst krajowy i międzynarodowy*, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019.

- Szelewa D., *Polityka rodzinna w Polsce po roku 1989 roku: od familializmu prywatnego do publicznego?*, w: *Niebezpieczne związki. Macierzyństwo, ojcostwo i polityka*, red. R. E. Hryciuk, E. Korolczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.
- Szlendak T., *Rodzina*, w: *Encyklopedia socjologii 3*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 113–114.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik społecznych*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2010.
- Szymański A., *Polityka społeczna*, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1925.
- Szynkiewicz S., *Pokrewieństwo. Studium etnologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992.
- Szyska M., *Rodzina mało- czy wielodzietna? O przemianach modelu rodziny w Polsce*, w: *Rodzina polska. Wybrane aspekty funkcjonowania*, red. M. Szyska, Wydawnictwo Instytut Sądecko-Lubelski, Lublin 2013, s. 13–29.
- Świderek K., *Źródła danych zastanych*, w: *Analiza danych zastanych Przewodnik dla studenta*, red. M. Makowska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013.
- Toso M., *Rodzina na terytorium w świetle nauki społecznej Kościoła*, „Społeczeństwo” 2004, nr 2(14), s. 248–261.
- Trawińska M., Kuleszyńska-Dorobek J., *Rodziny niepełne i wielodzietne*, CRSS, Warszawa 1996.
- Turowski J., *Struktura i funkcje rodziny a teoria rodziny nuklearnej*, w: *Przemiany rodziny polskiej*, red. J. Komorowska, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1975.
- Tyszka Z., *System metodologiczny poznańskiej szkoły socjologicznych badań nad rodziną. Stan aktualny*, Zakład Socjologii Rodziny – Instytut Socjologii UAM, Poznań 1997.
- Tyszka Z., Wachowiak A., *Podstawowe pojęcia i zagadnienia socjologii rodziny*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego, Poznań 1997.
- Woźniak Z., *Organizacje pozarządowe w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Aktywność obywatelska w rozwoju społeczności lokalnej*, red. M. Warowicki, Z. Woźniak, Program Partnerstwa dla Samorządu Terytorialnego USAID, MUNICIPIUM S.A., Warszawa 2001.

Wódka M., *Między moralnością kamieni a prawami człowieka. Franciszka Janusza Mazurka koncepcja katolickiej nauki społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.

Wódka M., *Aksjologiczne podstawy ładu politycznego w dobie globalizacji*, w: *Polityka społeczna wobec „rzeczy nowych”. 25-lecie encykliki Centesimus annus św. Jana Pawła II*, red. J. Mazur, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2016, s. 163–178.

Wódka M., *Social and Economic Significance of Moral Capital*, „Annales. Ethics in Economic Life” 2017, vol. 20, issue 4, s. 65–75.

Zawadzki S., *Państwo dobrobytu. Doktryna i praktyka*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1964.

Zubik M., *Podmioty konstytucyjnych wolności, praw i obowiązków*, „Przegląd Legislacyjny” 2007, nr 2/60, s. 26–43.

Zwoliński A., *Społeczny wymiar życia rodzinnego*, w: *Katolicka nauka społeczna*, red. T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński, Paulinianum, Częstochowa 2004, s. 181–196.

II. DOKUMENTY SPOŁECZNEGO NAUCZANIA KOŚCIOŁA

Leon XII, *Rerum novarum*, 1891.

Pius XI, *Quadreagesimo anno*, 1931.

Jan XXII, *Pacem in terris*, 1963.

Jan Paweł II, *Centesimus annus*, 1991.

Jan Paweł II, *Przemówienie w czasie spotkania z uczestnikami kongresu teologiczno-duszpasterskiego (03.10.1997)*, „L'Osservatore Romano” 18 (1997), nr 12, s. 10–15.

Jan Paweł II, *Przemówienie do pracowników i adwokatów Roty Rzymskiej (01.02.2001)*, „L'Osservatore Romano” 22 (2001), nr 4.

Kompendium Nauki Społecznej Kościoła.

Katechizm Kościoła Katolickiego, 1994.

Jan Paweł II, *List do kobiet*, 1995.

Jan Paweł II, *List do Sekretarza Generalnego IV światowej konferencji ONZ poświęconej kobiecie*, 1995.

Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie jedności i postępu rodziny ludzkiej*, 1991.

Jan Paweł II, *Sollicitudo rei socialis*, 1987.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, Gaudium et spes*, 1965.

Jan Paweł II, *Adhortacja Christifideles laici*, 1988.

Jan Paweł II, *Adhortacja Familiaris Consortio 1981*.

Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1994*.

Pius XII, *Orędzie (01.06.1941)*, nr 15, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, red. M. Radwan, L. Dyczewski, L. Kamińska, A. Stanowski, Rzym–Lublin 1996, t. 1, s. 239–248.

Sobór Watykański II, *Deklaracje o wychowaniu chrześcijańskim Gravissimum educationis*, nr 3, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 2002.

III. RAPORTY/KOMUNIKATY Z BADAŃ

Charycka B., Gumkowska M., Bednarek, J., *2021 kondycja organizacji pozarządowych – najważniejsze fakty*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2022, https://api.ngo.pl/media/get/176021?utm_medium=email&utm_source=getresponse&utm_content=%F0%9F%9F%A0%20Raport%20%E2%80%9CKondycja%20organizacji%20pozarz%C4%85dowych%202021%E2%80%9D%21&utm_campaign= .

Charycka B., Gumkowska M., *Forma ma znaczenie. Stowarzyszenia i fundacje*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2019, <https://api.ngo.pl/media/get/127153>.

Charycka B., Gumkowska M., *Raport Kondycja Organizacji Pozarządowych 2018*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2019, dostępne na stronie: <https://api.ngo.pl/media/get/108904>.

CBOS, *Komunikat z badań. Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej*, marzec 2019, nr 42/2019.

CBOS, *Komunikat z badań. Preferowane i realizowane modele życia rodzinnego*, kwiecień 2019, nr 46/2019.

CBOS, *Komunikat z badań. Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*, luty 2019, nr 22/2019.

Duże rodziny bogactwem i nadzieją Polski. Materiały z konferencji, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009.

GUS, *Sytuacja demograficzna Polski do 2017 r. Urodzenia i dzietność*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2018, <https://stat.gov.pl>.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informacja o realizacji świadczeń rodzinnych w 2007 r.*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2008, <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacje-statystyczne-swadczenia-rodzinne>.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informacja o rozliczeniu podatku dochodowego od osób fizycznych w roku 2007*, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2008, <https://finanse-arch.mf.gov.pl/documents/766655/1185926/Informacja>.

Statut Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus”.

Najwyższa Izba Kontroli, Departament Pracy, Spraw Społecznych i Rodziny, *Karta Dużej Rodziny jako element polityki rodzinnej państwa. Informacja o wynikach kontroli*, Warszawa 2016.

IV. STRONY INTERNETOWE

Adamczyk W., *Weszła w życie ustawa wprowadzająca nowy urlop rodzicielski*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/weszla-w-zycie-ustawa-wprowadzajaca-nowy-urlop-rodzicielski,51371.html>.

Biuro Promocji Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, *Informacje dla rodziców*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacje-dla-rodzicow>.

Biuro Promocji Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, *Program Maluch+*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/programy-i-projekty-program-maluch>.

Kowszuk J., *Czym jest interes społeczny*, <http://www.administrator24.info/artykul/id7927,czym-jest-interes-spoeczny>.

Leśniowicz K., *500+ stało się skrzynką z narzędziami. Różne klasy wyciągają argumenty, żeby się wzajemnie atakować*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2020, <https://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/600671,500-plus-skrzynka-z-narzedziami-rozmowa-maria-theiss.html>.

Ordo Iuris, *Pojęcia „rodziny” w polskim systemie prawnym*, <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/pojecia-rodziny-w-polskim-systemie-prawnym>.

Rząd stworzył program polityki prorodzinnej, 2017, <https://www.wprost.pl/kraj/102666/Rzad-stworzyl-program-polityki-prorodzinnej.html>.

ZUS, *Zasady opłacania składek na Fundusz Pracy, Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych, Fundusz Emerytur Pomostowych oraz Fundusz Solidarnościowy*,

<https://www.zus.pl/documents/10182/167567/Zasady+op%C5%82acania+sk%C5%82adek+na+Fundusz+Pracy%2C+Fundusz+Gwarantowanych+%C5%9Awiadcze%C5%84+Pracowniczych+oraz+Fundusz+Emerytur+Pomostowych/92a5c5b1-cf05-4869-8845-538a48fd5129>.

Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Koła i oddziały*, <https://www.3plus.pl/pl/kola>.

Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *List otwarty do Premiera Donalda Tuska*, <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i-stanowiska/95,List-otwarty-do-Premiera-Donalda-Tuska>.

Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *List otwarty ZDR w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i-stanowiska/92,List-otwarty-ZDR-w-sprawie-projektu-ustawy-o-zmianie-ustawy-o-przeciwdzialaniu-przemocy-w-rodzinie>.

Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Sieć samorządów przyjaznych rodzinie*, <https://www.3plus.pl/pl/siec-samorzadow-przyjaznych-rodzinie>.

Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Stanowisko w sprawie ochrony dzieci przed pornografią*, <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i-stanowiska/684,Stanowisko-w-sprawie-ochrony-dzieci-przed-pornografia>.

Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Stanowisko Związku Dużych Rodzin „Trzy Plus” w sprawie zabezpieczenia potrzeb mieszkaniowych rodzin wielodzietnych* <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i-stanowiska/325,Stanowisko-Zwiazku-Duzych-Rodzin-Trzy-Plus-w-sprawie-zabezpieczenia-potrzeb-mieszkaniowych-rodzin-wielodzietnych>.

Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”, *Większe ulgi podatkowe dla dużych rodzin*, <https://www.3plus.pl/pl/opinie-i-stanowiska/101,Wieksze-ulgi-podatkowe-dla-duzych-rodzin>.

V. AKTY PRAWNE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 2009 Nr 114, poz. 946).

Ustawa z dnia 7.04.1989 r. prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 2020 r. poz. 2261).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805).

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1320).

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969).

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. 1989 Nr 20 poz. 104.).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2020 r. poz. 1057).

Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczenia rodzinnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 615).

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. z 2021 r. poz. 2268).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2021 r. poz. 1249).

Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz.U. z 2022 r. poz. 1205).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r o finansach publicznych (Dz.U. z 2021 r. poz. 305).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2022 r. poz. 447).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359).

Ustawa z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny (Dz.U. z 2021 r. poz. 1744).

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. Przyjęta i proklamowana rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf.

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz. U. z dnia 29 grudnia 1977 r. (Dz. U. 1977 nr 38 poz. 169).

Dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium Państw Członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0038>, dostęp: 21.11.2020.

Karta Praw Rodziny.

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2022 r. poz. 690).

Ustawa z dnia 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2013 poz. 983).

Ustawa z dnia 13 lipca 2006 r. o ochronie roszczeń pracowniczych w razie niewypłacalności pracodawcy (Dz.U. z 2020 r. poz. 7).

Ustawa z dnia 12 października 2012 r. o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych, która w dniu 15 listopada 2012 r. została opublikowana w Dzienniku Ustaw (poz. 1255).

Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. z dnia 17 lipca 2015 r. poz. 995).

VI. PROGRAMY RZĄDOWE

Program polityki rodzinnej, „Przegląd Rządowy” 1997, nr 8–9, s. 227–230.

„Program polityka prorodzinna państwa”, przyjęty w dniu 3 listopada 1999 r. przez Radę Ministrów, Przegład Rządowy, nr 11–12 z 1999 r., [http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/1522/\\$file/1522.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/RejestrD.nsf/wgdruk/1522/$file/1522.pdf).

4 Program Polityki Rodzinnej Prezydenta RP „Dobry klimat dla rodziny”, Warszawa 2013, <https://www.prezydent.pl/archiwum-bronislawa-komorowskiego/dla-rodziny/program-polityki-rodzinnej-prezydenta-rp>.

Program Polityki Rodzinnej Prezydenta RP „Dobry klimat dla rodziny – efekty i wnioski”; <https://www.prezydent.pl/archiwum-bronislawa-komorowskiego/dla-rodziny/program-polityki-rodzinnej-prezydenta-rp/>.

Rada Ministrów, *Zasady dialogu społecznego. Dokument programowy rządu przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 22 października 2002 r.*, Warszawa 2002.

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1. Urodzenia żywe w latach 1946–2017 – wyże i niżej demograficzne.....	111
--	-----

SPIS TABEL

Tabela 1. Płeć.....	145
Tabela 2. Wiek.....	145
Tabela 3. Wykonywany zawód w grupie samorządowcy/politycy	147
Tabela 4. Wykonywany zawód w grupie działacze stowarzyszenia	147
Tabela 5. Liczba posiadanych dzieci	148
Tabela 6. Kategoria strona internetowa ZDR3+: https://www.3plus.pl/	152
Tabela 7. Kategoria Forum Samorządowe na rzecz Dużych Rodzin – wydarzenia	152
Tabela 8. Kategoria Konferencje i seminaria	153
Tabela 9. Projekt NGO PRO – przeprowadzenie szkoleń	154
Tabela 10. Kategoria opinie i stanowiska	155
Tabela 11. Kategoria Ogólnopolskie Zjazdy Dużych Rodzin	156
Tabela 12. Kategoria Sprawozdania roczne ZDR3+	156
Tabela 13. Statuty ZDR3+	157

ANEKS

Scenariusz wywiadu

/Działacze Stowarzyszenia ZDR 3+/

Instytut Nauk Socjologicznych

Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Moralności

Temat: **Funkcje założone i zrealizowane stowarzyszenia Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”**

Prowadzone badania mają charakter poufny, dane osobowe zostaną zakodowane a nagrania nie będą udostępniane osobom trzecim. Zgromadzony materiał empiryczny zostanie wykorzystany wyłącznie do celów naukowych.

Nie ma prawidłowych i nieprawidłowych odpowiedzi na pytania, które Panu/Pani zadam. Jestem zainteresowana tym, co rzeczywiście Pan/Pani myśli i co dostrzega ważnego w swoim otoczeniu. Ze względów praktycznych nasza rozmowa będzie nagrywana. Proszę wypowiadać się zupełnie swobodnie i traktować dyktafon, jako przedłużenie mojej pamięci.

Czy wyraża Pan/Pani zgodę na wykonanie nagrania rozmowy?

I. PYTANIA WSTĘPNE

1. Kiedy i w jaki sposób trafił/a Pan/Pani do Stowarzyszenia Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus” (ZDR 3+)?
2. Jaką funkcję Pan/Pani pełni w stowarzyszeniu

II. OGÓLNE INFORMACJE O STOWARZYSZENIU

3. W jaki sposób i przez kogo zostało wybrane logo stowarzyszenia? Co ono oznacza?

4. Kiedy i w jaki sposób powstało stowarzyszenie ZDR 3+? Czy warunki zewnętrzne sprzyjały pojawieniu się stowarzyszenia? Czy w fazie organizowania się stowarzyszenia korzystano z pomocy podmiotów zewnętrznych? (*np. pomoc prawna, pomoc biura rachunkowego, wyspecjalizowane firmy, które pomagają dokonać czynności formalno-prawnych związanych z rejestracją i założeniem stowarzyszenia*)
5. Przybliżył/a Pan/Pani historię stowarzyszenia ZDR 3+. A jak ta organizacja wygląda dzisiaj? Czy dostrzega Pan/Pani jakieś zmiany od czasu jej założenia?
6. O sile stowarzyszenia stanowią tworzący ją ludzie. Kim jest/są założyciel/e stowarzyszenia? Jakie były motywy, które skłoniły Pana/ Panią/ich do założenia stowarzyszenia? Czy do rozwoju stowarzyszenia, poza założycielami, ktoś jeszcze się przyczynił? Czy ta osoba/te osoby są nadal aktywnymi członkami stowarzyszenia? Jaka odgrywają w nim rolę? Kim są członkowie stowarzyszenia? W jaki sposób się spotykają? Czy są utworzone zespoły problemowe? Czy jest podział obowiązków, jeśli tak, to jaki?
7. Czy w stowarzyszeniu wyznaczona jest pozycja lidera? Jeśli tak, czy jest to pozycja formalna czy nieformalna? Kto jest liderem stowarzyszenia? Czy ta osoba brała udział w tworzeniu stowarzyszenia? Jaka funkcje obecnie pełni?
8. Jaki jest sposób zarządzania stowarzyszeniem? Czy osoby zarządzające stowarzyszeniem posiadają doświadczenie związane z działalnością w organizacjach pozarządowych? Czy i w jaki sposób wykorzystywana jest oddolna aktywność członków stowarzyszenia?
9. Jaka jest sytuacja finansowa stowarzyszenia? Czy posiadane środki są wystarczające w stosunku do potrzeb? Z jakich źródeł stowarzyszenie czerpie środki finansowe? Czy składki członkowskie są wystarczające by pokryć potrzeby stowarzyszenia? Czy stowarzyszenie posiada sponsorów, darczyńców? Jeśli tak, kim są sponsorzy organizacji? Czym się zajmują? W jaki sposób jest nawiązywany z nimi kontakt? Co najbardziej zjednuje sponsorów? Jakie projekty najchętniej finansują? Czy są to pieniądze na konkretny cel? Czy stowarzyszenie korzysta z finansowania zewnętrznego (granty, projekty unijne)? Czy działania podejmowane przez stowarzyszenie są realizowane własnymi siłami, czy też stowarzyszenie korzysta z pomocy zewnętrznych ekspertów? Jeśli tak, to jakich? Jak prowadzona jest kampania 1%? Jakie są jej rezultaty?

III. STRUKTURA ORGANIZACYJNA STOWARZYSZENIA

9. Jak wygląda współpraca z lokalnymi komórkami stowarzyszenia? Czy są to aktywne komórki? Które są bardziej aktywne, które mniej, od czego to zależy?
10. Jakie są plany rozwoju stowarzyszenia?
11. Ilu jest członków stowarzyszenia. Czy liczba członków stowarzyszenia ulega zmianie? Powiększa się, czy też pomniejsza? Czy liczba członków przekłada się na aktywność stowarzyszenia?

12. Czy statut przyjęty przez stowarzyszenie ułatwia jego funkcjonowanie czy też nie? (*Czy prowadzi do zbytniego sformalizowania działań czy też nie? Czy umożliwia szybkie podejmowanie decyzji czy też nie?*)
13. Czy struktura organizacyjna stowarzyszenia ma wpływ, na realizację jego statutowych celów? A jeżeli tak to jaki? (*Czy nie jest zbyt rozbudowana?*)

IV. BARIERY I OGRANICZENIA

14. Z jakimi barierami i ograniczeniami boryka się stowarzyszenie? Jak wygląda sytuacja lokalowa? (+ finanse o których już była mowa) Czy liczba członków stowarzyszenia jest wystarczająca do realizacji zadań? Czy nie brakuje ludzi, by zrealizować zamierzone cele? Jak wygląda przepływ informacji w stowarzyszeniu? (polityka informacyjna) – jak to się zmieniało na przestrzeni lat?

V. DZIAŁALNOŚĆ STOWARZYSZENIA

Chciałabym teraz dowiedzieć się, na czym polega działalność stowarzyszenia.

15. Kim są osoby, do których adresowana jest działalność ZDR 3+? Z jakich źródeł stowarzyszenie zna potrzeby rodzin wielodzietnych? (*Czy informacji dostarczają tylko członkowie stowarzyszenia?*) Czy samo stowarzyszenie monitoruje te potrzeby? Jak wygląda lobbing (zabieganie o swoje wpływy)?
16. Czy stowarzyszenie stara się docierać do przedstawicieli władz centralnych i lokalnych? Jeżeli tak to, w jaki sposób stowarzyszenie dociera do rządu, samorządów (do ministrów, parlamentarzystów, prezydentów miast, burmistrzów, radnych), z informacjami o problemach rodzin wielodzietnych? Czy dokonuje tego własnymi siłami, czy też korzysta z pomocy osób lub też podmiotów zewnętrznych? Czy współpraca z władzami publicznymi ułatwia realizację zadań stowarzyszenia? Jeżeli tak to w jaki sposób?
17. Które z postulatów stowarzyszenia zostały już zrealizowane? Dlaczego stowarzyszenie zabiegało o ich wdrożenie? (*Dlaczego były one tak ważne dla stowarzyszenia?*). Jaki był wpływ stowarzyszenia na wprowadzenie ulgi prorodzinnej? Jak przekonano członków rządu, parlamentarzystów?
18. Te problemy zostały już przynajmniej częściowo rozwiązane. A jakie cele obecnie stawia przed sobą Stowarzyszenie?

KARTA DUŻEJ RODZINY

19. Szczególnym rodzajem osiągnięcia jest **Karta Dużej Rodziny**. Jak rodziła się idea Karty Dużej Rodziny?
20. Czy jej wprowadzenie w kolejnych miejscowościach wymagało jakiś nakładów ze strony stowarzyszenia? Jeżeli tak to jakich?
21. Jakie potrzeby rodzin wielodzietnych ta karta wypełnia? Jakie skutki, konsekwencje w życiu dużych rodzin przyniosło wprowadzanie Karty Dużej Rodziny? Jakie jest znaczenie tej karty w codziennym życiu dużych rodzin?

22. Czy środowisko rodzin wielodzietnych ma wpływ na jej kształt?
23. Czy zakres uprawnień wynikających z Karty Dużej Rodziny ulega modyfikacjom? Czy władze samorządowe są otwarte na zgłaszane w tym zakresie propozycje przez przedstawicieli środowiska?
24. Jak są społecznie postrzegani posiadacze takiej karty?
25. W jakim okresie najczęściej miast wprowadziło Kartę Dużej Rodziny i z czym to było związane?
26. Czy Karty Dużej Rodziny wprowadzane są w tych miejscowościach gdzie ZDR 3+ ma silne struktury, czy też te okoliczności są od siebie niezależne?
27. Jak układa się współpraca stowarzyszenia z samorządami? Z władzami, którego miasta/gminy Pana/ Pani zdaniem ZDR 3+ współpracuje się najlepiej? Czy samorządy wykazują zainteresowanie problemami rodzin wielodzietnych? Jeżeli tak to jak to się przejawia? Które z postulatów stowarzyszenia zostały zrealizowane przez większość współpracujących ze stowarzyszeniem samorządów?
28. Czy działania stowarzyszenia są zróżnicowane w zależności od potrzeb danego regionu? Jeżeli tak to jakie regiony wymagają większego zaangażowania? W jakich regionach stowarzyszenie jest najbardziej aktywne?
29. Czy stowarzyszenie współpracuje z zagranicznymi organizacjami działającymi na rzecz rodzin wielodzietnych? Jeżeli tak to z jakimi? Na czym polega ta współpraca i jakie korzyści przynosi ona stowarzyszeniu i środowisku rodzin wielodzietnych w Polsce? Czy w jakiś sposób stowarzyszenie wykorzystuje doświadczenia krajów europejskich? Czy stowarzyszenia europejskie czerpią z polskich doświadczeń? Czy odbywają się wspólne spotkania, konferencje, sympozja?
30. Czy stowarzyszenie dociera do mediów? Jeśli tak, to do jakich? Jak układa się współpraca z mediami? Czy jest z ich strony zrozumienie dla potrzeb środowiska rodzin wielodzietnych?
31. Jaki według Pana/Pani jest społeczny odbiór rodzin wielodzietnych? Czy działalność stowarzyszenia wpływa na jego zmianę?

VI. OSOBA DZIAŁACZA.

32. Czy działalność na rzecz ZDR 3+ ma wpływ na Pana/Pani życie osobiste?
33. Co inne znane Panu/Pani osoby sądzą o tym, co Pan/Pani robi w stowarzyszeniu?
34. Czy to, co Pan/Pani robi w stowarzyszeniu przynosi Panu/Pani korzyści? Jeśli tak, jakie są to korzyści (materialne i niematerialne)?
35. Jakie są zalety i wady działalności w stowarzyszeniu?
36. Czy jest Pan/Pani dumny/a z tego, co robi w stowarzyszeniu? Proszę o uzasadnienie odpowiedzi.

METRYCZKA

1. Płeć
 - a) kobieta

- b) męczyzna
- 2. Ile Pan Pan/Pani ma lat?.....
- 3. Z jakiej miejscowości Pan/Pani pochodzi?
 - a) wieś
 - b) miasto do 50 tys. mieszkańców
 - c) miasto pow. 50 tys. do 100 tys. mieszkańców
 - d) miasto pow. 100 tys. do 200 tys. mieszkańców
 - e) miasto pow. 200 tys. mieszkańców
- 4. W jakiej miejscowości Pan/Pani mieszka obecnie?
 - a) wieś
 - b) miasto do 50 tys. mieszkańców
 - c) miasto pow. 50 tys. do 100 tys. mieszkańców
 - d) miasto pow. 100 tys. do 200 tys. mieszkańców
 - e) miasto pow. 200 tys. mieszkańców
- 5. Jakie jest Pana/Pani wykształcenie?
 - a) podstawowe
 - b) zasadnicze zawodowe
 - c) średnie
 - d) wyższe
- 6. Jaki zwód Pan/Pani wykonuje?
- 7. Jaki jest Pan/Pani stan cywilny?
 - a) kawaler/panna
 - b) żonaty/zamężna
 - c) wdowiec/wdowa
 - d) rozwiedziony/rozwiedziona
 - e) w separacji
 - f) w związku niesformalizowanym
- 8. Ile ma Pan/Pani dzieci?.....
- 9. Ile ma Pan/Pani rodzeństwa?.....
- 10. Ile rodzeństwa ma Pan/Pani współmałżonka/współmałżonek?
.....
- 11. Do jakiego wyznania Pan/Pani należy?
 - a) rzymsko - katolickiego
 - b) prawosławnego
 - c) muzułmańskiego
 - d) inne wyznanie
 - e) nie należę do żadnego związku wyznaniowego
- 12. Jaki jest Pan/Pani stosunek do wiary?
 - a) głęboko wierzący
 - b) wierzący
 - c) niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji religijnej
 - d) obojętny

e) niewierzący

13. Jaki jest Pana/Pani stosunek do praktyk religijnych?

a) praktykuję w każdą niedzielę i czasami w dni powszednie

b) praktykuje w każdą niedzielę

c) praktykuję dwa-trzy razy w miesiącu

d) praktykuję raz w miesiącu

e) praktykuję kilka razy w roku

f) w ogóle nie praktykuję

Bardzo dziękuję Panu/Pani za interesującą i szczerą rozmowę. Życzę wielu sukcesów w rozwoju stowarzyszenia i osobistej satysfakcji związanej z działalnością w ZDR 3+.

Scenariusz wywiadu

/Politycy i urzędnicy szczebla centralnego/

Instytut Nauk Socjologicznych

Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Moralności

Temat: **Funkcje założone i zrealizowane stowarzyszenia Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”**

Prowadzone badania mają charakter poufny. Nagrania i zapisy wywiadów nie będą udostępniane osobom trzecim a dane osobowe zostaną zanonimizowane . Zgromadzone dane empiryczne zostaną wykorzystane wyłącznie do celów naukowych.

Nie ma prawidłowych i nieprawidłowych odpowiedzi na pytania, które Panu/Pani zadam. Jestem zainteresowana tym, co rzeczywiście Pan/Pani myśli i co dostrzega ważnego w swoim otoczeniu. Ze względów praktycznych nasza rozmowa będzie nagrywana. Proszę wypowiadać się zupełnie swobodnie i traktować dyktafon, jako przedłużenie mojej pamięci.

Czy wyraża Pan/Pani zgodę na wykonanie nagrania rozmowy?

I. PYTANIA WSTĘPNE

1. Od kiedy pracuje Pan/Pani w Ministerstwie/Departamencie/Biurze? (Proszę podać konkretny rok)
2. Jakie stanowisko Pan/Pani zajmuje?
3. Czy Pełni Pan/Pani jakies dodatkowe funkcje społeczne? Jeśli tak, to jakie?
4. Czy zna Pan/Pani Stowarzyszenie Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”?

II. WSPÓŁPRACA ZE STOWARZYSZENIEM ZDR 3+

5. Dlaczego Pana/Pani zdaniem powstało stowarzyszenie ZDR 3+?
6. W jakich okolicznościach dowiedział/a się Pan/Pani o istnieniu Stowarzyszenia Związków Dużych Rodzin „Trzy Plus”?
7. Czy Ministerstwo/Departament/Biuro....., w którym Pan/Pani pracuje, prowadzi/prowadziło współpracę ze stowarzyszeniem ZDR 3+?
8. Na czym polega/polegała ta współpraca?
9. Czy jest/była to aktywna współpraca, czy też nie?
10. Czy zna Pan/Pani osobiście działacza lub działaczy ze stowarzyszenia?
11. Czy prowadził/a Pan/Pani osobiście rozmowy z tymi osobami?
12. Kto był inicjatorem pierwszego spotkania?
13. W jaki sposób zostało ono zainicjowane?
14. Na jakie problemy, kwestie działacze stowarzyszenia zwracali szczególną uwagę? (Jakie sprawy/tematy były dla nich szczególnie ważne?)
15. Jakie postulaty zostały wysunięte przez działaczy stowarzyszenia podczas rozmów z przedstawicielami tego Ministerstwa/Departamentu/Biura?
16. Jak Pani zareagowała, co Pani myślała na początku o ich propozycjach?

[Zdecydował/a się Pan/Pani podjąć współpracę ze stowarzyszeniem ZDR 3+].

17. Jakie argumenty działaczy stowarzyszenia Pana/Panią przekonały?
18. Która inicjatywa stowarzyszenia została zaakceptowana jako pierwsza?
19. Jakie były pozostałe pomysły stowarzyszenia, które Pan/Pani poparł/poparła (proszę wymienić wszystkie)
20. Jaka była Pani opinia po podjęciu działań przez Stowarzyszenie?
21. Jak wdrażanie tej inicjatywy/tych inicjatyw wyglądało w praktyce?
22. Które pomysły/postulaty stowarzyszenia nie zyskały Pani poparcia?
23. Dlaczego w/w inicjatywy nie uzyskały Pani poparcia?
24. Czy zna Pani podobne, oddolne inicjatywy obywatelskie, będące rezultatem aktywności innych organizacji pozarządowych (zajmujących się polityką rodzinną)?
25. Jeśli tak, to jakie są to inicjatywy?
26. Jaką rolę, zdaniem Pana/Pani, spełniają oddolne inicjatywy obywateli we współczesnym społeczeństwie?

27. Jak Pan/Pani uważa, czy takie stowarzyszenia jak ZDR 3+ są społeczeństwu potrzebne, czy też nie? Proszę uzasadnić odpowiedź.
28. Czy w Pana/Pani przekonaniu stowarzyszenie ZDR odzwierciedla interesy tej kategorii obywateli (rodzin wielodzietnych?), czy też nie?
29. Jak Pan uważa, czy działania takie jak te prowadzone przez ZDR 3+ wpływają na rozwój społeczeństwa obywatelskiego, czy też nie?
30. Czy zna Pan/Pani stowarzyszenia, które prezentują inny/opozycyjny punkt widzenia niż ZDR 3+?
31. Jakie są to stowarzyszenia?
32. Jaki punkt widzenia prezentują te stowarzyszenia, czyje interesy reprezentują?
33. Jaką rolę przy podejmowaniu decyzji politycznych odgrywają reprezentacje różnych stowarzyszeń (stowarzyszeń obywatelskich)?

III. OGÓLNOPOLSKA KARTA DUŻEJ RODZINY

Pytania skierowane wyłącznie do osób, które brały/biorą czynny udział w pracach nad wprowadzeniem ogólnopolskiej Karty Dużej Rodziny

Szczególnym rodzajem działalności stowarzyszenia o zasięgu ogólnopolskim jest Ogólnopolska **Karta Dużej Rodziny**.

34. Jaki Jest Pana/Pana stosunek do inicjatywy ogólnopolskiej KDR?
35. Od kiedy w Pani Ministerstwie/Departamencie/ Biurze trwały prace nad wprowadzeniem ogólnopolskiej KDR?
36. Jakie pozytywne rezultaty (korzyści) mogą płynąć z wprowadzenia ogólnopolskiej KDR?
37. Jakie ujemne rezultaty mogą płynąć z wprowadzenia ogólnopolskiej KDR?
38. Czy Pan/Pani zdaniem karta będzie cieszyć się zainteresowaniem, czy też nie?
39. W jaki sposób będą wydawane te karty?
40. Czy Pana/Pani zadaniem właściwe (sprawiedliwe) będzie to, że dochód nie będzie brany się pod uwagę przy wyrobieniu ogólnopolskiej KDR, czy też nie?
41. Jak Pana/Pani zdaniem postrzegane są rodziny wielodzietne w Polsce?
42. Czy Pan/Pani zdaniem wprowadzenie ogólnopolskiej KDR może przyczynić się do zmiany wizerunku dużej rodziny, czy też nie?
43. Jeśli tak, jak on się może zmienić – na lepsze czy na gorsze?

44. Jakie zna Pan/Pani inne inicjatywy podejmowane na rzecz rodzin wielodzietnych?
45. Czego życzyliby/łaby Pan/Pani rodzinom wielodzietnym na przyszłość?

METRYCZKA

14. Płeć
- c) kobieta
 - d) mężczyzna
15. Ile Pan Pan/Pani ma lat?.....
16. Z jakiej miejscowości Pan/Pani pochodzi?
- f) wieś
 - g) miasto do 50 tys. mieszkańców
 - h) miasto pow. 50 tys. do 100 tys. mieszkańców
 - i) miasto pow. 100 tys. do 200 tys. mieszkańców
 - j) miasto pow. 200 tys. mieszkańców
17. W jakiej miejscowości Pan/Pani mieszka obecnie?
- f) wieś
 - g) miasto do 50 tys. mieszkańców
 - h) miasto pow. 50 tys. do 100 tys. mieszkańców
 - i) miasto pow. 100 tys. do 200 tys. mieszkańców
 - j) miasto pow. 200 tys. mieszkańców
18. Jakie jest Pana/Pani wykształcenie?
- a) podstawowe
 - b) zasadnicze zawodowe
 - c) średnie
 - d) wyższe
19. Jaki zwód Pan/Pani wykonuje?
20. Jaki jest Pan/Pani stan cywilny?
- g) kawaler/panna
 - h) żonaty/zamężna
 - i) wdowiec/wdowa
 - j) rozwiedziony/rozwiedziona
 - k) w separacji
 - l) w związku niesformalizowanym
21. Ile ma Pan/Pani dzieci?.....
22. Ile ma Pan/Pani rodzeństwa?.....
23. Ile rodzeństwa ma Pan/Pani współmałżonka/współmałżonek?
.....
24. Do jakiego wyznania Pan/Pani należy?

- f) rzymsko - katolickiego
- g) prawosławnego
- h) muzułmańskiego
- i) inne wyznanie
- j) nie należę do żadnego związku wyznaniowego

25. Jaki jest Pan/Pani stosunek do wiary?

- f) głęboko wierzący
- g) wierzący
- h) niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji religijnej
- i) obojętny
- j) niewierzący

26. Jaki jest Pana/Pani stosunek do praktyk religijnych?

- g) praktykuję w każdą niedzielę i czasami w dni powszednie
- h) praktykuje w każdą niedzielę
- i) praktykuję dwa-trzy razy w miesiącu
- j) praktykuję raz w miesiącu
- k) praktykuję kilka razy w roku
- l) w ogóle nie praktykuję

Bardzo dziękuję Panu/Pani za interesującą i szczerą rozmowę.

Scenariusz wywiadu

/Samorządowcy/

Instytut Nauk Socjologicznych

Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Moralności

Temat: **Funkcje założone i zrealizowane stowarzyszenia Związek Dużych Rodzin**

„Trzy Plus”

Prowadzone badania mają charakter poufny, dane osobowe zostaną zakodowane a nagrania nie będą udostępniane osobom trzecim. Zgromadzony materiał empiryczny zostanie wykorzystany wyłącznie do celów naukowych.

Nie ma prawidłowych i nieprawidłowych odpowiedzi na pytania, które Panu/Pani zadam. Jestem zainteresowana tym, co rzeczywiście Pan/Pani myśli i co dostrzega ważnego w swoim otoczeniu. Ze względów praktycznych nasza rozmowa będzie

nagrywana. Proszę wypowiadać się zupełnie swobodnie i traktować dyktafon, jako przedłużenie mojej pamięci.

Czy wyraża Pan/Pani zgodę na wykonanie nagrania rozmowy?

IV. PYTANIA WSTĘPNE

46. Od kiedy pracuje Pan/Pani w Urzędzie Miasta/Gminy (Proszę podać konkretny rok).....
47. Jakie stanowisko Pan/Pani zajmuje?
48. Czy Pełni Pan/Pani jakieś dodatkowe funkcje? Jeśli tak, to jakie?
49. Czy zna Pan/Pani Stowarzyszenie Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”?

V. WSPÓŁPRACA ZE STOWARZYSZENIEM ZDR 3+

50. Dlaczego Pana/Pani zdaniem powstało stowarzyszenie ZDR 3+?
51. W jakich okolicznościach dowiedział/a się Pan/Pani o istnieniu Stowarzyszenia Związek Dużych Rodzin „Trzy Plus”?
52. Czy Urząd Gminy/Miasta, w którym Pan/Pani pracuje prowadzi współpracę ze stowarzyszeniem ZDR 3+?
53. Jeśli tak, na czym polega ta współpraca? Czy jest to aktywna współpraca?
54. Czy zna Pan/Pani osobiście działacza lub działaczki ze stowarzyszenia?
55. Czy prowadził/a Pan/Pani osobiście rozmowy z tymi osobami?
56. Jeśli tak, kto zainicjował to spotkanie? W jaki sposób?
57. Na jakie problemy, kwestie działacze stowarzyszenia zwracali szczególnie uwagę? Jakie sprawy/tematy były dla nich szczególnie ważne?
58. Jakie postulaty zostały wysunięte przez stowarzyszenie podczas rozmów z przedstawicielem/przedstawicielami samorządu?
59. Jaki był ich pierwotny odbiór? Jak Pan/Pani zareagował/ła, co Pan/Pani myślał/ła na początku o ich propozycjach?
60. Czy zna Pan/Pani inne, podobne, oddolne inicjatywy obywatelskie, będące rezultatem aktywności innej/innych organizacji pozarządowej/pozarządowych? Jeśli tak, to jakie są to inicjatywy?
61. Jaką rolę, zdaniem Pan/Pani, spełniają oddolne inicjatywy obywateli we współczesnym społeczeństwie?
62. Jak Pan uważa, czy takie stowarzyszenia jak ZDR 3+ są społeczeństwu potrzebne, czy też nie? Proszę uzasadnić odpowiedź.
63. Jakiej części społeczeństwa są oni reprezentantami? (jak dużej?) na ile to jest emanacja interesów społecznych?

64. Czy w Pana/Pani przekonaniu stowarzyszenie ZDR odzwierciedla interesy tej kategorii obywateli (rodzin wielodzietnych), czy też nie?
65. Jeśli tak, to w jak sposób? W jakim stopniu postulaty, cele stowarzyszenia ZDR 3+ odzwierciedlają interesy, przekonania tej grupy obywateli?
66. Jak Pan uważa, czy działania takie jak te prowadzone przez stowarzyszenie wpływają na rozwój społeczeństwa obywatelskiego, czy też nie?
67. Czy zna Pan stowarzyszenia, które prezentują inny/opozycyjny punkt widzenia w temacie polityki rodzinnej niż ZDR 3+?
68. Jeśli tak, to jakie są to stowarzyszenia?

Zdecydował/a się Pan/Pani podjąć współpracę ze stowarzyszeniem ZDR 3+.

69. Jakie argumenty działaczy stowarzyszenia Pana/Panią przekonały?
70. Którą inicjatywę stowarzyszenia wprowadził/a Pan/Pani jako pierwszą?
71. Jakie były pozostałe pomysły stowarzyszenia, na które Pan/Pani wyraził/a zgodę? (proszę wymienić wszystkie)
72. Jak wdrażanie tej inicjatywy/tych inicjatyw wyglądało praktyce?
73. Jakie były Pana/Pani spostrzeżenia po wprowadzeniu tych inicjatyw?
74. Czy były jakieś inne pomysły stowarzyszenia, na które Pan/Pani nie wyraził/a zgody?

III. KARTA DUŻEJ RODZINY.

75. Z czyjej inicjatywy wprowadzono Kartę Dużej Rodziny?
76. Czy pomysł ten spotkał się z Pana/Pani aprobatą czy dezaprobatą?
77. Jak długo trwały rozmowy na ten temat?
78. Z kim współpracowano podczas tworzenia Karty Dużej Rodziny?
79. Jak wdrażanie tej inicjatywy wyglądało praktyce?
80. Jak ocenia Pan/Pani wprowadzenie KDR w Pana/Pani mieście/gminie. Czy było to rozwiązanie korzystne, niekorzystne, czy też obojętne dla miasta/gminy?
81. Jakie pozytywne rezultaty (korzyści) płyną z wprowadzenia z Pana/Pani mieście/gminie KDR?
82. Jakie ujemne rezultaty płyną z wprowadzenia z Pana/Pani mieście/gminie KDR?

83. Czy wprowadzenie KDR wiązało się/wiąże z kosztami dla miasta/gminy? Jeśli tak – jakiego rzędu były/są to wydatki?
84. Czy dużo rodzin korzysta z takiej karty?
85. W jaki sposób wydawane są te karty?
86. W jaki sposób prywatne firmy angażują się w działalność na rzecz rodzin wielodzietnych? Czy chętnie udzielają zniżek dla posiadaczy KDR? Jakiej wysokości są to zniżki?
87. Jaki Pana/Pani zdaniem jest społeczny odbiór posiadaczy takiej karty?
88. Czy docierały do Pana/Pani informacje, że rodziny posiadające jedno lub dwoje dzieci, będący w trudnej sytuacji materialnej, czują się dyskryminowani z tego powodu, że nie mogą się ubiegać o taką kartę?
89. Czy Pana/Pani zadaniem właściwe (sprawiedliwe) jest to, że nie bierze się pod uwagę dochodu przy wyrobieniu KDR?
90. Jak postrzegane są rodziny wielodzietne w Pana/Pani mieście/gminie?
91. Czy po wprowadzeniu KDR zmienił się wizerunek dużej rodziny? Jeśli tak, to jak się zmienił – na lepsze czy na gorsze?
92. Czy KDR według Pana/Pnia jest/może być elementem, przez który duże rodziny będą postrzegane, jako gorsze lub jako uprzywilejowane? Proszę o uzasadnienie.
93. Jakie są inne inicjatywy podejmowane na rzecz rodzin wielodzietnych w Pana/Pani gminie?
94. Ile jest rodzin wielodzietnych w Pana/Pani gminie?
95. Czy młodzi ludzie decydują się na pozostanie w tej miejscowości i założenie rodziny, czy raczej wyjeżdżają do innych miast/ za granicę?
96. Czego życzyliby/łaby Pan/Pani mieszkańcom rodzinom swojej gminy na przyszłość?

METRYCZKA

27. Płeć
 - e) kobieta
 - f) mężczyzna
28. Ile Pan Pan/Pani ma lat?.....
29. Z jakiej miejscowości Pan/Pani pochodzi?
 - k) wieś
 - l) miasto do 50 tys. mieszkańców
 - m) miasto pow. 50 tys. do 100 tys. mieszkańców
 - n) miasto pow. 100 tys. do 200 tys. mieszkańców
 - o) miasto pow. 200 tys. mieszkańców
30. W jakiej miejscowości Pan/Pani mieszka obecnie?
 - k) wieś
 - l) miasto do 50 tys. mieszkańców
 - m) miasto pow. 50 tys. do 100 tys. mieszkańców
 - n) miasto pow. 100 tys. do 200 tys. mieszkańców

- o) miasto pow. 200 tys. mieszkańców
31. Jakie jest Pana/Pani wykształcenie?
- a) podstawowe
- b) zasadnicze zawodowe
- c) średnie
- d) wyższe
32. Jaki jest Pan/Pani stan cywilny?
- m) kawaler/panna
- n) żonaty/zamężna
- o) wdowiec/wdowa
- p) rozwiedziony/rozwiedziona
- q) w separacji
- r) w związku niesformalizowanym
33. Ile ma Pan/Pani dzieci?.....
34. Ile ma Pan/Pani rodzeństwa?.....
35. Ile rodzeństwa ma Pan/Pani współmałżonka/współmałżonek?
.....
36. Do jakiego wyznania Pan/Pani należy?
- k) rzymsko - katolickiego
- l) prawosławnego
- m) muzułmańskiego
- n) inne wyznanie
- o) nie należę do żadnego związku wyznaniowego
37. Jaki jest Pan/Pani stosunek do wiary?
- k) głęboko wierzący
- l) wierzący
- m) niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji religijnej
- n) obojętny
- o) niewierzący
38. Jaki jest Pana/Pani stosunek do praktyk religijnych?
- m) praktykuję w każdą niedzielę i czasami w dni powszednie
- n) praktykuje w każdą niedzielę
- o) praktykuję dwa-trzy razy w miesiącu
- p) praktykuję raz w miesiącu
- q) praktykuję kilka razy w roku
- r) w ogóle nie praktykuję

Bardzo dziękuję Panu/Pani za interesującą i szczerą rozmowę.